

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti
Kutatócsoport

MOSZT Könyvek 11.

LDSZ Vagyonvédelmi Kft.

Nyomdai munkálatok: Kontraszt Plusz Kft.

ISSN: 1788-4810

MOSZT Könyvek 11.

ÚJ NEMZEDÉK

PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport

Pécs, 2018

Szerkesztőbizottság

Elnök:

Sashalmi Endre

Tagok:

Bebesi György, Bene Krisztián, Harsányi Iván, Hornyák Árpád,
Katona Csaba, Kolontári Attila, Igor Krjucskov,
Norbert Spannenberger, Végh Ferenc.

Tanácsadó testület

Elnök:

Majoros István

Tagok:

Bodnár Erzsébet, Gennagyij Borgyugov, Szergej Filippov,
Halász Iván, Olga Khavanova, Székely Gábor, Alexandr Sztikalin,
Varga Beáta.

Szerkesztőség

Sorozatszerkesztő:

Bebesi György

Olvasószerkesztő:

Bene Krisztián

Társszerkesztő:

Kolontári Attila

Technikai szerkesztő:

Csurgai Zoltán

Korrektorok:

Schnellbach Éva, Schnellbach László

Címlapterv:

Vámos Eszter

Grafikák, illusztráció:

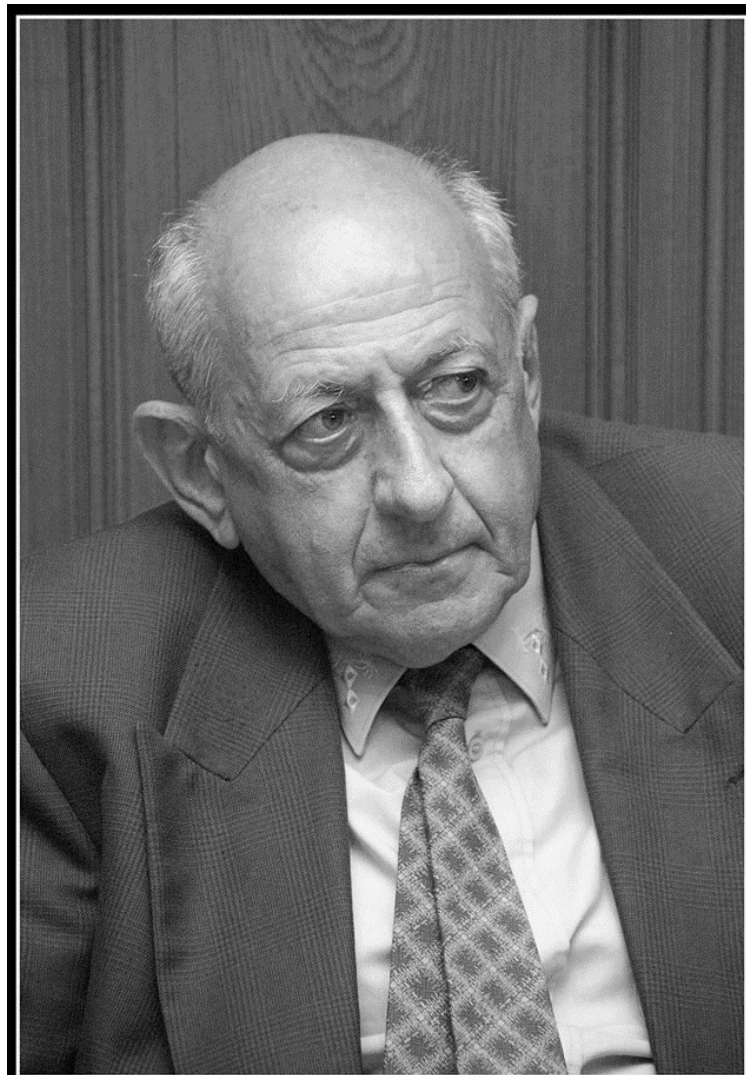
Mátis Rita

Tartalom

<i>Bebesi György: In Memoriam Harsányi Iván</i>	9
<i>Bebesi György: Bevezető</i>	11
<i>Mohai-Kakasy Bernadett: Európai és angol leírások Oroszországról a 16-17. században</i>	13
<i>Dinnyés Patrik: Az orosz külügyek irányítója: Nyikita Ivanovics Panyin (1718–1783)</i>	29
<i>Vámos Eszter: Az 1849-es cári intervenció sereg és a Kárpát-medence népei</i>	45
<i>Huszár Mihály: Adalékok a 19. századi orosz forradalmárok tevékenységéhez. Magyar kiadású könyvek a 20. század elejéről</i>	61
<i>Dublecz Dóra: A hatalom válaszreakciója az anarchista terrorra II. Sándor idején</i>	79
<i>Várnai Gergely: Az 1904-1905-ös orosz-japán háborút lezáró portsmouth-i béke</i>	91
<i>Szunomár Szabolcs: A nem létező barátság vége. II. Miklós orosz cár és II. Vilmos német császár üzenetváltásai az első világháború kitörésének idején. Forrásfeldolgozás</i>	101
<i>Lenthár Balázs: Kik voltak és miért harcoltak a fehérek?</i>	115
<i>Poór Péter: Hetven nap, ahogy Ángel Pestaña látta. Egy spanyol anarcho-szindikalista utazása Szovjet-Oroszországban</i>	127
<i>Bárdonicsek Dominika: A Gulag légereiben uralkodó életkörülmények, harc a túlélésért</i>	149
<i>Sááry Gábor: Magyar gépkocsizó gyalogság a szovjet hadszíntéren</i>	165
<i>Bene Krisztián: A francia és magyar megszálló csapatok közös hadműveletei a Szovjetunióban</i>	181
<i>Dávid Ferenc: A szovjet-magyar katonai államvédelmi kapcsolatok 1945 és 1947 között</i>	197

<i>Szántó Ákos</i> : Egy nicaraguai a Szovjetunióban. Carlos Fonseca 1957-es látogatása a Szovjetunióban	211
<i>Sipos Balázs</i> : A kecskeméti szovjet házgyár panellakásainak megjelenése a pécs-kertvárosi lakótelepen	225
<i>Lengyel Gábor</i> : A putyini Oroszország születése a kétezres évek elején (2000-2004)	239
<i>Mogyorósi Renátó</i> : Egy autokrata birodalom – Az orosz „másság” retrospektív elemzése	261
Életrajzok	278

A kötetet Harsányi Iván professzor emeritus,
Kutatócsoportunk örökös és tiszteletbeli elnöke
emlékének ajánljuk.

Harsányi Iván 1930 - 2018

In Memoriam Harsányi Iván

Szomorú apropója és aktualitása van a MOSZT Kutatócsoport most megjelenő „Új nemzedék” című kötetének. Elhunyt Harsányi Iván professzor emeritus, Kutatócsoportunk örökös és tiszteletbeli elnöke, a magyar történettudománynak már életében legendássá vált alakja. Jelen kötetünket az ő emléke előtti tisztelgésnek szánjuk.

Nem kívánunk hagyományos nekrológót írni, hiszen életrajza a legtöbb lexikonban megtalálható, s halála után hivatalos és nem hivatalos megemlékezések jelentek meg róla különböző fórumokon. Mi a Kutatócsoportunkhoz való kötődését, s nekünk az ő személye iránti tisztelettel, baráti viszonyunkat kívánjuk csak bemutatni néhány szubjektív gondolatban.

A 90-es évek elején ismertük meg személyesen egymást, magam ekkor még a szekszárdi főiskolán tanítottam, Krausz Tamás mutatott be bennünket egymásnak, és onnantól egész pályafutásom alatt nagyszerű emberi-szakmai kapcsolatban voltunk egymással - de Ivánnal ez nem volt nehéz. Támogatta a pályafutásomat, mint oly sok más kollégáét, az egyetemre történő bekerüléstől a tudományos penzumok teljesítéséig, és ott bábáskodott 2004-ben kutatócsoportunk - a Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport - MOSZT - születésénél is, amely Ormos Mária mellett az Ő inspirációjára jött létre. A műhely később hálából közreműködéséért örökös és tiszteletbeli elnökévé választotta. Tízéves jubileumi konferenciánkat az alapítók tiszteletére szerveztük a Pécsi Akadémiai Székházban, melynek Iván az egyik díszvendége volt, és meleg hangú köszöntőben méltatta az elmúlt évtized eredményeit - miközben a saját szerepéről egy szót sem ejtett -, gondolatait közzétettük a konferencia anyagát tartalmazó kötetünkben.

Ivánt nagyon sok mindenért lehetett szeretni és tisztelni, pedig kritikus és szakmailag igényes ember volt, de talán ez is a legjobb tulajdonságai közé tartozott. Egykori nyomdászként „sasszemmel” vette észre a legapróbb hibákat is a készülő kéziratokban, volt, hogy hemzsegett a pirostól egy jónak gondolt anyag, ám éppen ez volt garanciája annak, hogy minőségi szöveg kerül majd a kötetbe. Mindenre volt egy jó ötlete, akár címet kellett adni, akár pályázati forrás után kellett nézni, kreativitása élete végéig megmaradt. Ha kritikus volt valamivel szemben, azt mindig olyan

módon tette, hogy sohasem bántotta meg azt, akiről véleményt mondott, mert mindig érződött rajta a jószándék, a szakmai javítási-tenni akarás. Jó humorú, érzékeny emberként remek „villámhárítóként” működött, védéseken, konferenciákon, ha éles vita alakult ki, egy-egy mondattal, poénnal oldani tudta a feszültséget, békéesebb mederbe terelte az eseményeket. Számtalan doktori védésen, habilitációs eljáráson volt bizottsági elnök, nagyon sok ember tudományos pályafutásának alakításában vannak elévülhetetlen érdemei. 60 évesen jött Pécsre oktatni, akkor, amikor mások már a pihenést, a nyugdíjat tervezik, és csodálatos negyedszázadot tett le itt az asztalra, hiszen nemcsak a MOSZT, hanem a spanyol szeminárium és Ibero-Amerikai Kutatócsoport, a doktori program, a Modernkor Történeti Tanszék és a rengeteg hallgató, akiknek témavezetője volt, mind rengeteget köszönhetnek neki.

Tavaly október 19-én még a mi konferenciánk volt az utolsó, amelyre el tudott jönni, és nagy örömünkre szekcióvezetést vállalt. A konferencia után elmentünk egy pécsi vendéglőbe vacsorázni, Iván szokása szerint a társaság központja volt, mesélt, adomázott, jókedvű volt, én vittem el autóval a szállására, a Hotel Laterumba. Nem engedte, hogy segítsek bevinni a bőröndjét, ő húzta be maga után. Akkor láttuk utoljára, egy novemberi rendezvényre már nem tudott eljönni. Amikor megtudtuk, hogy nagyon beteg, írtam neki, hogy a következő évi konferencián is órá számítok levezető elnökként, de ekkor a szolidaritás, az együttérzés már sajnos nem segített, 88. évében volt, amikor eltávozott.

Jelen kötetünket az ő emlékének ajánljuk, kicsit jelképesen is, hiszen a munka feltörekvő fiatal történészek írásait tartalmazza, akiket egész életében kiemelten támogatott. Mindig szeretettel és nagybecsüléssel fogunk rá gondolni, számunkra mindig is a MOSZT örökös és tiszteletbeli elnöke marad.

Bebesi György
A MOSZT Kutatócsoport vezetője

Pécs, 2018. március 3.

Bevezető

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoportja (MOSZI) megalakulása óta fontos feladatának tartja a fiatal Kelet-Európa és a Balkán, ezen belül kiemelten Oroszország és a Szovjetunió története iránt érdeklődő tehetséges hallgatók felkutatását, illetve számukra tudományos tér, szakmai fórumok, kifutási lehetőség biztosítását. 2004-es alapításunk óta több tucat fiatal próbálhatta ki magát konferenciákon, műhelybeszélgetéseken, vehetett részt pályázatainkban, és mint jelen kötet is mutatja, kapott megjelenési lehetőséget köteteinkben, kiadványainkban.

Jelen összeállítás a most fiatal, és a téma iránta aktívan érdeklő alap- és mesterszakos, valamint osztatlan képzésben részt vevő hallgatók, volt és jelenlegi doktoranduszok írásait gyűjtötte össze, összesen 17 tanulmányt. Egyetlen összekötő elem található bennük, hogy vagy közvetlenül, vagy áttételesen Oroszország és a Szovjetunió történetével foglalkoznak, illetve azt témájuk okszerűen érinti, a korhátárt 35 évben határoztuk meg. Szerzőink között van, aki már túl van PhD értekezésének megvédésén, sőt habilitációján is, és fiatal emberként már vezetőként dolgozik, van, aki Budapestre került fel és egy másik magyar egyetem oktatójaként építi karrierjét, és vannak, akik más területekre kerültek diplomájuk megszerzése után, de kapcsolatuk a műhellyel aktív maradt, és kültagként továbbra is részt vesznek a munkájában.

Nyilvánvalóan, mint azt korábbi köteteink bevezetőjében is leírtuk, a tanulmányok, bár egységes szerkesztésűek és terjedelmükben is minimális különbségek vannak, szakmai színvonaluk nem azonos, hiszen élete első publikációját megjelentető BA-s hallgatótól nem várható el az a minőség, mint a már habilitált kollégától. Van, aki már idegen nyelvű források és primer levéltári anyag alapján dolgozik, és vannak, akik még a szakirodalmi kompilációknál tartanak, de ők is jól használják fel a publikált magyar és idegen nyelvű dokumentumokat, illetve az internet nyújtotta egyre gazdagabb kutatási lehetőségeket. Az estleges egyenetlenségek ellenére a szakmai megjelenést, a kezdést mégis fontosnak tartjuk, hiszen a nyilvánosság, a saját publikáció közlése óriási szakmai és erkölcsi erőt ad és inspirálja a további kutatómunkát. Lehetséges, hogy diákjaink mindegyikéből nem lesz tudós

kollégánk, de a lehetőséget, a megjelenést, a szárnypróbálgatást az ambiciózus érdeklődő egyetemisták számára biztosítani kell, ez alapfilozófiánk, egyúttal ezzel kívánunk hozzájárulni az egyetem tehetőség gondozó programjának sikeréhez is. Akárhová sodorja is majd az élet a diplomát szerzett hallgatót, a szakma, a tudományos élet szeretete itt az egyetemi években formálódik ki, és a publikálás kontaktust jelent a volt Alma Materrel, illetve a kutatás folyamatos fejlődésre, önképzésre inspirál.

Az egyes írások lektorálását a műhely tudományos fokozattal rendelkező oktatói végezték el, s a műhely lelkes munkatársai működtek közre a korrektúrában és a szerkesztésben, címlaptervezésben. A MOSZT öntevékeny, a kiadványaival kapcsolatos valamennyi teendőt a tagok végzik, így aztán a pályázati pénzek, támogatások kizárólag a kiadványok megjelentetésére, magára a nyomdaköltségre fordíthatók, így viszonylag kis összegből és rövid időintervallumokon belül jelentős számú és elfogadható példányszámú kiadvánnyal tudunk kijönni, amelyek aztán természetesen PDF formátumban felkerülnek a honlapunkra is, ezért a legszélesebb nagyközönség számára is díjmentesen hozzáférhetővé válnak.

Jelen kötet a MOSZT könyvek 11. száma, eredetileg évfordulós, 10. kiadványnak szántuk, ám egy fontos országos publikáció szerkesztése és sikeres pályázata átrendezte a kiadói sorrendet, és a fiatal szerzők tanulmányai átmenetileg parkolópályára kényszerültek. A megjelentetésre most nyílik lehetőség, a források biztosítása és a többi tervezett munkánk napvilágra kerülése után, még elfogadható határidőn belül.

A tanulmányok kronológia sorrendben követik egymást, hiszen a témák heterogenitása miatt más rendezőelv nem kínálkozott. Az egyes írások után angol nyelvű összefoglalók találhatóak a mai kor követelményeinek megfelelően, a fiatal szerzők fényképes önéletrajzai a kötet végén kaptak helyet. Reméljük, a friss publikációk és az orosz történelem iránt érdeklődő olvasók olyan kedvvel fogják majd forgatni a kötetet, és szemezgetni írásai között, amilyen kedvvel és lelkesedéssel a szerzők azokat megírták.

Bebesi György
A MOSZT Kutatócsoport vezetője
Pécs, 2018.

MOHAI-KAKASY BERNADETT

EURÓPAI ÉS ANGOL LEÍRÁSOK OROSZORSZÁGRÓL
A 16-17. SZÁZADBAN

Munkámban a 16-17. századi Oroszországról szóló forrásokat és azok jellemzőit gyűjtöttem ki, foglaltam össze magyar és külföldi szakirodalom alapján. Ez alkotta 2007-ben írt szakdolgozatom első részét.

A 16. század előtti rövid európai feljegyzéseket terjedelmesebb, alaposabb munkák követik, amelyek minden szempontból igyekeztek bemutatni Moszkóvia¹ életét, mégsem állíthatjuk, hogy ez maradéktalan objektivitással sikerült, mert e leírások is tartalmaztak fantasztikus elemeket. Egyrészt az emlékiratok, útleírások szerzői minden fenntartás nélkül átmásoltak részeket korábbi szerzők írásaiból, másrészt, hogy érdekessé tegyék művüket, szenzációval bővítették. Ez nem volt nehéz, ugyanis európai szemmel figyelve az oroszok életének – az idegen számára – számos furcsaságát tapasztalhatták, már ha tapasztalták, mert az idegeneket szigorú felügyelet alatt tartották Moszkóviában. Az is befolyásolta a leírtakat, hogy mi volt a célja a szerzőnek: oroszellenes hangulatkeltés (mint Johann Taube és Elert Kruse műveinek), a megtévesztett pravoszlávok igaz útra térítése (mint Alberto Campensenek), esetleg háborús tervezet (mint Heinrich von Stadennek) vagy beszámolni egy sikeres üzleti útról (mint Barberini tette).²

Az is lényeges, hogy az oroszországi eseményekről mekkora relatív és abszolút késéssel értesült a nyugati „közvélemény”. Itáliából legkevesebb négy, de átlagosan hét-nyolc hónap alatt lehetett elérni Oroszországot. A relatív késés tehát nagy volt. Összehasonlításként azt vehetjük, hogy Velencébe – amely igen szerteágazó, kiterjedt információs hálózattal rendelkezett – egy hét alatt értek el a hírek Angliából.³

¹ A korabeli Oroszországra a Moszkóvia és moszkvai Oroszország kifejezést is használja a szakirodalom. Munkámban használok mind a két kifejezést. M K. B.

² Lásd még SZVÁK, 1988. 110-111.

³ A relatív késésről lásd BRAUDEL, 1996. 295-412. Ugyanezek az adatok vonatkoznak a XVII. századra is. (Különösen a 2. térkép a 406. oldalon).

Ha az információ abszolút késését – azt az időt, amely egy mű megírása és kiadása között telik el – vizsgáljuk,⁴ érdekes következtetésekre juthatunk a Nyugat és Oroszország viszonyáról. Ezt az időt főleg a hírek politikai aktualitása szabta meg és az adott ország Moszkóviához viszonyított helyzete. Először is meg kell vizsgálni, megjelent-e a mű (vagy esetleg még mindig egy levéltárban van, ahol csak a kutatók férhetnek hozzá), és ha igen, mikor. Mert bár Giles Fletcher 1588-89-ben volt Oroszországban, Jerome Horsey pedig 1573-tól 1591-ig élt ott, írásaik teljes egészükben csak 1895-ben jelentek meg a Hakluyt Society kiadásában. Ugyanakkor például Chancellor vagy Jenkinson utazásairól a beszámolóik már 1589-ben napvilágot láttak. Tehát ha szélesebb olvasóközönséghez jóval később jutott el egy-egy mű, akkor a tárgyalt korszakban semmilyen hatással nem volt a kortársakra.

A legkorábbi szerzők (Marco Polo, Barbaro, Contarini) még nem ruházták fel az oroszokat az emberfeletti gonoszság ismérveivel. Mind azt állították, hogy az oroszok egyszerű emberek, akik sajnos szerfelett hajlamosak a részegeskedésre, de ez emberi gyarlóság. A 16. század legelején a török fenyegetés és a reformáció terjedése miatt az Európa szabadságáért aggódó tudósok (Johann Fabri, Paolo Giovio, Alberto Campense) Oroszországban látták azt az erőt, amely szembe tud szállni az oszmán-török hódítókkal és erkölcsi, vallási téren is példát tud mutatni a tévelygő nyugatiaknak. Bár Chancellor 1553-as utazásakor barbárnak mondta a helyieket, nála a barbár jelző az angoloktól eltérőt jelentett.⁵

Megváltozott a kép Oroszországról IV. Iván (1533-1584) politikája miatt.⁶ A livóniai háború (1558-1583) következtében az orosz fogságba esett katonák visszaemlékezései az oroszok, ill. uralkodójuk pocskondiázásával háttérbe szorították a – lényegesen

⁴ RADNÓTI, 2002. 36.

⁵ Uo. 37.

⁶ IV. Iván nem tett jót az oroszok hírnevének. Nemcsak az alattvalói körében elkövetett kegyetlenkedései miatt, hanem Nyugaton vérfagyasztó történetekkel jelentek meg pamflettek, röpiratok és a cár diplomáciai jelenléte is csökkentette Oroszország presztízsét. Nemcsak tetteivel, hanem viselkedésével is, például azzal, hogy a pápát „rablónak és farkasnak” nevezte, becsmérelte az angol, dán, svéd királyt; demonstratívan kezelt mosott a katolikus követek fogadása után. Kiszámíthatatlan, realitásérzékét nélkülöző, hol erőfitogtató, hol gyáván visszavonuló külpolitikájával ásta alá Oroszország tekintélyét az európai udvarokban. SZVÁK, 1988. 87.

kisebbségi számú olvasóhoz eljutó – visszafogottabb jellemzéseket (Herberstein,⁷ Kobenzl, Printz, Possevino). A 16. századi semlegebb, sőt jóindulatú európai Moszkóvia-kép a livóniai háború alatt változott sötétre, ellenségesre. Ebben az időszakban a nyomtatás elterjedése révén nagy tömegekhez jutottak el az információk, és ezek hatása a későbbiekben is meghatározó volt.⁸

A 16. század második felében „tudományos igényű”, objektívebb angol írásokat olvashatunk. A londoni kereskedő közösség kiszorult a nyugat-európai piacokról és a spanyolok mintájára szerencsét próbált a tengerentúli kereskedelemben. Ennek eredménye, hogy 1553-ban Richard Chancellor eljutott Moszkvába. Nagyszabású expedíciót szerveztek, három hajót szereltek fel, hogy azok felfedezzék a világ északi részét, új utakat találjanak a keleti kincsek felé.

A Kínába vezető tengeri utat nem találták meg, a három hajóból kettő egy szörnyű viharban eltűnt a Jeges-tengeren.⁹ A hajókon mindenki úgy fagyott meg, ahogy a halál érte: tollal a kezében írás-hoz készülődve, kanállal a kezében stb. De Chancellor hajója eljutott az Északi-Dvina deltájába. Innen utazott a kapitány Holmogorin keresztül Moszkvába, és később megírta utazásának történetét. Mint jó kereskedelmi ügynök, részletesen beszámolt a gazdasági életéről és feljegyzett önmaga számára minden lényegeset a jelentősebb városokról. Chancellor nem érezte magát elég ékesszólónak, ezért Clement Adams literátor segítségével öntötte írásba gondolatait.¹⁰ Adams kiegészítette Chancellor szövegét a Moszkvai Társaság¹¹ alapítására vonatkozó részletekkel. Először 1589-ben adta ki Chancellor művét Richard Hakluyt (másodszor 1598-1600-ban).

⁷ Igazán pontos képpel Oroszországról csak Sigismund Herberstein birodalmi követ révén rendelkezett Európa. Latinul írta művét, ő maga fordította németre, s hamarosan több nyelvre is lefordították. Későbbi nyugati utazók sokáig felhasználták művét. Herberstein 1517-es és 1526-os oroszországi útja során számos hivatalos orosz dokumentumhoz jutott hozzá – s ezeket el is tudta olvasni, mivel krajnai születésű volt – és nem zárták el a külvilágtól, mint későbbi követársait, s így tudását szóbeli információkkal is bővíteni tudta. SZVÁK, 1988. 83-84.

⁸ RADNÓTI, 2002. 38.

⁹ Uo.

¹⁰ Chancellor művéből az idézeteket lásd SZVÁK, 1988. 131-132.

¹¹ Moscow Company vagy Muscovy Company.

A *Principal Navigations*¹² első kiadásában jelent meg Anthony Jenkinson beszámolója az orosz földről. Őt 1557-ben küldte az Oroszország Társaság¹³ Moszkóviába, majd még háromszor járt ott. Jenkinson az angol-orosz kapcsolatok első szakaszának krónikása. Műve (*The first voyage made by Master Anthony Jenkinson, from the City of London, toward the land of Russia, begun the twelfth day of May, in the year 1557*)¹⁴ első részében a szerző leírta, hogyan jutott le Londonból a Dvina-torkolathoz, a második részben pedig Moszkóviát és polgárait mutatja be. Ő is Ázsiába akart eljutni, engedélyt is kapott erre, elindult Buhara felé, ahonnan Kínába vette volna útját, de ebben megakadályozták a nomádok közti háborúk, így visszatért Londonba. Mindezek ellenére 1561-ben uralkodói engedéllyel indult Perzsiába Moszkvából. Utazásainál nagyobb jelentőségű, hogy IV. Ivántól különböző¹⁵ engedményeket járt ki az angol kereskedők számára. Az angolok megjelenése ugyanis azt a reményt ébresztette az oroszokban, hogy függetleníthetik magukat az ellenséges szomszédoktól, egyszerűbb lesz az angolokon keresztül tartani a kapcsolatot Európa nyugatibb részeivel.

A Moszkvai Társaság tollforgatói Oroszországról szóló leírásaikban (Chancellor, Jenkinson, Randolph, Turberville) felhasználták Sigismund von Herberstein művét.¹⁶ Chancellor például olyan területek leírásánál, ahol ő maga nem járt,¹⁷ Jenkinson pedig ott, ahol azt ábrázolja, hogy az orosz férjek hogyan bánnak asszonyaikkal, és felhasználta Herberstein Oroszország térképét is. Turberville útjára Herberstein művéből készült fel, akinek költeményei 1587-ben láttak napvilágot.¹⁸ Igaz ugyan, hogy Herberstein művének ebben az időszakban nem volt angol kiadása, de már 1555-ben megjelent egy részlet Richard Eden (ő Hakluyt előfutára)

¹² Legelső utazások.

¹³ Russia Company.

¹⁴ Az első utazás - amelyet Anthony Jenkinson úr tett meg London városából orosz földre, mely utazás 1577. május 12-én kezdődött

¹⁵ RADNÓTI, 2002. 27.

¹⁶ Herbersteinről lásd részletesebben: *Herberstein's Image of Russia and Its Transmission Through Later Writers, Herberstein and English „Discovery” of Muscovy, The Influence in sixteenth-century England of Herberstein's Rerum Moscoviticarum Commentarii* In: BARON, 1991.

¹⁷ RADNÓTI, 2002. 28.

¹⁸ bár a téma egyes kutatói szerint a *Tragical Tales*-nek (*Tragikus történetek*) 1574-ben, vagy 1575-ben volt az első kiadása. RADNÓTI, 2002. 29.

fordításában és kiadásában a „*The Decades of the Newe Worlde*”¹⁹ című antológiában. Eden valószínűleg az egyik korai latin kiadáshoz juthatott hozzá (talán az 1555-ös bázelihez), és ebből tette közzé az öt érdeklő részeket: az ország elnevezéséről, a lakosság nyelvéről, az uralkodó hatalmáról, a hadseregről, a földrajzi viszonyokról, a mezőgazdaságról és a városokról. Ezek a részletek irányíthatták a kereskedők figyelmét a remélt Kína felé vezető északi átjáróra, és Herberstein műve lehetett az egyik kiváltó oka az 1553-as expedíciónak is. Ezt az Eden által olvasott példányt ismerhették a kereskedők legbefolyásosabb tagjai és az állam vezető tisztviselői is. Eden művét 1577-ben másodszor is kiadták (*The history of travayle in the West and East Indies*),²⁰ majd Hakluyt is közzétette az Eden által készített fordítást a *Principal Navigations* második kiadásában (1598).²¹

A kutatók szerint Giles Fletcher-re volt a legnagyobb hatással Herberstein. Fletcher is átfogó és rendszerezett értekezést kívánt adni, s így nemcsak arról írt, amit megtapasztalt, hanem felhasználta minden korábbi általa elérhető forrást is.²² Fletcher Herberstein írásaira támaszkodott az orosz tél bemutatásakor, az uralkodó koronázásának, Moszkva terjeszkedésének bemutatásakor stb. Művét eredetinek akarta feltüntetni, és sehol sem említi Herbersteint vagy művét. „*Of the Russe Commonwealth*”²³ című kötete először 1591-ben jelent meg (másodszor 1643-ban), és Richard Hakluyt is belevette a *Principal Navigations* második kiadásába (1598).²⁴ Fletcher könyvének első kiadását elkoboztatta a Moszkvai Társaság, mert félték az orosz reakciótól és attól, hogy csökkenni fog az oroszokkal a kereskedelem. A beavatkozás azonban nem módosította az oroszokkal kapcsolatos olyan nézeteket, miszerint különlegesek, sötétek és félelmetesek. Fletcher szerint a Moszkvai Oroszországban a zsarnokság, a tudatlanság és a züllés a jellemző

¹⁹ Az Újvilág évtizedei.

²⁰ A nyugat-és kelet-indiai utazások története.

²¹ RADNÓTI, 2002. 29.

²² Giles Fletcher művéből idézeteket az éghajlatról lásd SZVÁK, 1988. 112., a hatalomról 118-119, 123-126., 130., állami bevételekről 130-131., népről 134-136., 139. a hadseregről idézetet lásd LAWRENCE, 1993. 120., 122.

²³ Az orosz államról.

²⁴ RADNÓTI, 2002. 30.

minden társadalmi rétegnél.²⁵ Fletcher abban az időben írt, amikor az angolok nagy kíváncsisággal fordultak az oroszok felé, és emiatt számos utalás található az országról és lakóiról pl. Shakespeare színdarabjaiban, költeményeiben és a kortársaknál is. Ez a kíváncsiság megszűnt a 17. századra, csak néhány új munka, az *Of the Russe Commonwealth* és olyan szerzők művei (például Milton) jelentek meg, akik nem jártak a Moszkvai Oroszországban. Továbbra is voltak orosz földön megfordult írók, például Dr. Samuel Collins, Alekszej cár orvosa, de ezek az írások mind visszhangozták Fletcher előítéleteit.²⁶

Richard Hakluyt *Principall Navigations* című műve alkotta John Milton²⁷ *Brief History of Moscovia*²⁸ (1682) című munkájának alapját. Tuberville és Hakluyt művei szükségszerűen elemeivé váltak a „durva és barbár királyság” képnek.²⁹ Az oroszok szándékos tudatlansága és haladásellenessége minden beszámoló vezérmotívumává vált. Milton szó szerint követte Fletchert, mikor ezt írta: „nincs tudásuk és nem is szenvednek ennek hiányától”,³⁰ míg Collins a halála után megjelent „*Present State of Russia*”³¹ (1671) szerint³² „mindegyikük odaadó a saját Tudatlanságához... a Tudást egy Szörnynek tekintik, és nem kevésbé félnek tőle, mint egy hajónyi futótűztől”.³³

Collins kompilációjában számos korábbi forrást felhasznált, angolt éppúgy, mint Adam Oleariust.³⁴ Jodocus Crull cambridge-i

²⁵ CROSS, 2000. 2.

²⁶ Uo. 3.

²⁷ Milton így írt az oroszokról „Ők tudatlanok..., a legnagyobb fecsegők, hazugok, hízelkedők és képmutatók, különösen szeretik a durva ételt és a bűzös halakat, az italuk valamivel jobb...” SZVÁK, 1988. 137.

²⁸ A Moszkvai Oroszország rövid története.

²⁹ CROSS. 2000. 2.

³⁰ Milton, John: *A Brief History of Muscovia: and of other less-known Countries lying eastward of Russia as far as Cathay* (A Moszkvai Oroszország és más Oroszországról keletre fekvő kevésbé ismert ország rövid története Cathay-ig.) London 1682. 1-2. fejezet. Lásd CROSS, 2000. 3. lábjegyzet.

³¹ Oroszország jelenlegi állapota.

³² Az idézet *The Present State of Russia in a letter to a Friend to London* London 1671. 2. oldaláról való. (CROSS, 2000. 3. lábjegyzet.

³³ Uo. 3.

³⁴ *Voyages and Travels of the Ambassadors sent by Frederick Duke of Holstein, to the Grand Duke of Muscovy* (Frigyes holsteini herceg követének útjai és hajózása a moszkvai nagyfejedelemnél), munkájának angol kiadása 1662-ben, 1666-ban és 1669-ben jelent meg. CROSS, 2004. 4. Magyarul is megjelent az 1960-as években.

doktor, aki azt írta, hogy „a Tudás és a Tudományok ellenzésével, ismereteik, még a papoké sem több, mint saját nyelvük írása és olvasása”.³⁵ Crull I. Péter 1698 elején tett nagy jelentőségű angliai látogatása előtt írt.³⁶

Az 1620-as évektől az első kézből származó angol beszámolók kétségkívül megritkultak,³⁷ noha ezek közül egy, a Samuel Collins *Present State of Russia in a letter to a friend at London*³⁸ (London 1671)³⁹ című volt az egyetlen ténylegesen értékes. Másrészt néhány külföldi orosz leírás, például a holsteini Oleariusé ebben az időszakban vált elérhetővé angol fordításban, és hatással volt az angolok oroszországi ismereteire a Nagy Péter előtti időszakban, jobban ismerték már az angolok az országot, mint a 16. században.

Ha ezeket az első- vagy másodkézből származó, eredeti vagy lefordított 17. századi orosz beszámolókat figyelembe vesszük,⁴⁰ az a benyomásunk támad, hogy az ország híján volt a fejlődésnek. Bár mennyiségben felülmúlták az Erzsébet-korabeli angolok beszámolóit, de minőségi szintjük egy-két kivételtől eltekintve nem érte el Fletcher vagy Horsey színvonalát. A 16. század végén kialakított kép Oroszországról Angliában a következő generációk alatt néhány adattal bővült ugyan, de alapjaiban nem változott Nagy Péter idejéig.⁴¹

Az orosz politikai életről alkotott angol elképzelés erősebb, mint korábban, a kormányzati rendszert teljesen önkényesnek és

³⁵ C(rull), J(odocus): *The Ancient and Present State of Muscovy, containing a Geographical, Historical and Political Account of all those Nations and Territories the Jurisdiction of the Present Czar, I.* (Moszkóvia jelenlegi és régi állapota, amely mindazon területek és nemzetek földrajzi, történelmi és politikai beszámolóját is tartalmazza, akik a jelenlegi cár fennhatósága alá tartoznak). London 1698. 171. CROSS, 200. 4. lábjegyzet.

³⁶ Uo. 4.

³⁷ Von Adelung, F. *Kritische-Literarische Übersicht der Reisenden in Russland bis 1700, deren Berichte bekannt sind.* Szentpétervár. 1846. (amely kétségkívül hiányosan) 15, 17. századi angol szerzőtől származó beszámolót említett az 1533-1600 közti 25-tel szemben. A tizenhetedik századi összes beszámoló közül melyről írt, kevesebb mint 1/10-ét, míg az előző évszázad összes beszámolójának 1/3-át írta angol. ANDERSON, 1958. 35. lábjegyzet.

³⁸ Oroszország jelenlegi helyzete, amelyről egy levélben ír londoni barátjának.

³⁹ Samuel Collins művéből részleteket –a házasságról és az orosz ikonokról- lásd CROSS, 1971. 112-119.

⁴⁰ ANDERSON, 1958. 35.

⁴¹ Uo. 36.

zsarnokinak tartották. „A kormányzat” írta egy szerző 1670-es években „sokkal zsarnokibb, mint bármelyik uralkodó a világon”.⁴² Mint ahogy Erzsébet korában is, a cár keleti despotának tűnt vagyona és az udvar pompája miatt. A cár és hivatalnokai inkább egy tipikus ázsiai hatalmas uralkodónak és teremtményeinek, mintsem európai uralkodónak és minisztereinek tűntek. A lassúság és formalitás, ami továbbra is meghatározott minden tárgyalást az orosz kormányzattal, illetve a cár címeinek, rangjainak részletezésével való folyamatos foglalatoskodás, továbbá az a szertartásos tisztelet, amellyel adóztak neki alárendeltjei, sokkal inkább kihangsúlyozták az ország keleties karakterét, mint korábban bármi más.⁴³ A cár teljes mértékben ellenőrzést gyakorolt az alattvalói élete és mozgása fölött. Korlátlan szigorral büntethette meg azokat, akik kegyvesztettek lettek. Ez erősítette meg az uralkodóról azt a képet, hogy „nem köti törvény, mert a törvény az ő akarata, ugyanolyan kiterjedt, mint a kedve”.⁴⁴ Meglepődtek az angolok azon a türelmen és hálán, amellyel az oroszok nehéz igájukat viselték, és a türelem az oroszok legfigyelemreméltóbb tulajdonsága lett, de ezt kevésbé csodálták. A „rabszolgának született orosz” képzele terjedt el.

Arról sem volt elérhető információ Angliában, hogy az orosz ortodox egyház milyen jelentősen megváltozott a 17. században. Az ikonok tisztelete meglepetést és visszatetszést váltott ki a külföldi utazókból. Ez szinte minden orosznál feltétel nélküli hittel párosult, ami a valószínűtlen vallási legendákban, a szigorú és kemény böjtben, a papság tudatlanságában, a világi és vallási intoleranciában és a konzervativizmusban nyilvánult meg. Ez a vallásosság az angolok fejében egy olyan Oroszország-képet alakított ki, amely nem ébresztett szimpátiát az oroszokkal és problémáikkal szemben. Sir Paul Rycaut a *The present state of the Greek and Armenian Churches*⁴⁵ (London, 1679) című munkája szinte az egyetlen szisztematikus beszámoló az ortodox vallásról, amely angolul is

⁴² *A Geographical Description of the World* London. 1671. 101. ANDERSON, 1958. 36. lábjegyzet.

⁴³ Uo. 36.

⁴⁴ Manley, Sir R.: *The Russian Impostor, or the History of Muscovie under the Usurpation of Boris and the Imposture of Demetrius, late Emperors of Muscovy* (Az orosz család avagy Moszkóvia története Boris és A család Dimitrij bitorlása és Moszkóvia késő uralkodói alatt.) London. 1674. Bevezetés. ANDERSON, 1958. 37. lábjegyzet.

⁴⁵ A görög és örmény vallás jelenlegi helyzete.

megjelent a század folyamán. Összességében alig szentelt figyelmet Oroszországnak, és azokat a véletlen megjegyzéseket, amelyeket találunk benne, gyakran lerontják az író vallási előítéletei.⁴⁶ Az unitus egyházat⁴⁷ is alig említi, a nyikoni egyházszakadást⁴⁸ még kevésbé.⁴⁹

Mint az Erzsébet-korabeli elődök, a 17. századi angolok is tagadták, hogy Oroszország Európa része lett volna. Egy vagy két író másképp gondolta,⁵⁰ nem úgy vélte, hogy Európa keleti határa a Don, de a többség ragaszkodott a korábbi nézethez. Oroszország olyan távoli és olyan nehézén elérhető volt, mint Kelet-India, így sok vonatkozásban keleti országgént tekintettek rá. Még a zene, a tánc és az emberek ruhája is egzotikusnak és nem európainak tűnt az angol megfigyelőknek.⁵¹

A Sir Thomas Smith követségében lévő történész szerint „*a nép és a nemzet nagyon szövevényes és ravasz, tolakodóan kíváncsi az idegenek tettei iránt*”⁵². A követeket még mindig feltartóztathatták a hátnál, és hajlékukban kellett maradniuk addig, amíg nem találkoztak a cárral.⁵³

Milyen szilárd volt az alapja azoknak a tényeknek, melyek alapján ezt a véleményt felállították? Az orosz élet bármelyik aspektusáról szóló komoly tanulmányhoz alig volt anyag Angliában.

⁴⁶ ANDERSON, 1958. 37.

⁴⁷ Az unitusok a görögkeletiektől szakadtak el. Elfogadták a pápa főségét, a Filique-tant, a tisztítóhely létét, viszont megtarthatták szertartásaik ószláv nyelvét, a két szín alatti áldozást, és a papok is nősíülhettek (a püspököket leszámítva). Unitus egyház jött létre az 1596-os breszti unióval, amikor az ukránok és a ruszinok nagy része, illetve 1700-ban a románok egy része unitus lett. (<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>)

⁴⁸ A régi orosz egyházat a modern görög minta alapján reformálták meg. A szertartáskönyveket átjavították, továbbá a szertartásokban is változások léptek életbe: nem kell letérdelni a templomban, három ujjal vetni a keresztet két ujj helyett stb. A reform Nyikon pátriárka nevéhez fűződik. Az újításokat elutasítók a szakadárok (óhítűiek), akik szemben álltak a hivatalos megreformált egyházzal. FONT – KRAUSZ – NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2001. 203-208. A nyikoni reformokról részletesen lásd NIEDERHAUSER – SZVÁK, 2002. 23-28.; ANDERSON, 1991. 14.; HELLER, 2003. 266-274.; BERKI, 1984. 85-86.; FILIPPOV, 1998. 5-35.

⁴⁹ ANDERSON, 1958. 38.

⁵⁰ Uo. 39.

⁵¹ Uo. 40.

⁵² Idézte uó. 41.

⁵³ Uo.

Néhány orosz könyv és kézirat szivárgott be az országba, melyek nagy részét olyan angol diplomaták vásárolták, akik meglátogatták az orosz udvart (Sir Richard Lee, Sir John Merrick, Sir Jerome Horsey), de sosem volt sok irat, könyv, és ezekből egyre kevesebb maradt meg a század első évtizedeit követően. Ilyen gyér források sosem lehettek alapjai valódi Oroszország-képnek. Egy angolnak, ha értesülni akart Oroszországról, akkor néhány silány általános munkától eltekintve még mindig az utazók nyomtatott és szóbeli beszámolóira kellett támaszkodnia. Így az Oroszország-kép szükségszerűen korlátozott és a források adatainak hibáitól torzult volt. Az utazók továbbra is csak a Moszkvába vagy az Arhangelszkből és a Balti-tenger partjáról, valamint a Moszkvából a Volgán Asztrahányba vezető utat érintették műveikben. Ez azt jelentette, hogy a 17. században csak az európai Oroszországot ismerték, gyakorlatilag nem volt valós ismeretük az ország egészéről. Angliában kevés volt a korszerű, elérhető ismeret, ráadásul nagyon lassan került be az Oroszországról szóló másodlagos munkákba. Giovanni Botero széles körben olvasott *The Traveller's Breviat*⁵⁴ 1601-es angol kiadása például még a Volgát adja meg az orosz terület keleti határának, és Milton, aki 1650 körül írt, nem tudta biztosan, hogy az orosz uralom vajon az Obon túlra is kiterjed-e. Így a szedett-vedett és töredékes ismeretanyag természetesen legendák áradatát vonta maga után.

Angliában az orosz nyelv és történelem ismerete valamelyest bővült a 17. században. Mivel csökkent a kereskedelmi kapcsolat a két ország között, így azok az angolok is kevesen voltak, akik ismertek oroszokat.⁵⁵ Olearius számos cirill betűt nyomtatott ki, de a század folyamán lehetetlen volt egy angol számára, hogy saját országában elsajátítsa és megértse az orosz nyelvet. Nem lehetett oroszul tanulni, amíg ki nem adták 1696-ban Oxfordban H. W. Ludolf *Grammatica Russica* (Orosz nyelvtan) című művét, egy alapfokú szöveggönyvet. Az orosz nyelvismeret hiányának „eredménye” látható azokon az angol tudósokon, akiknek különös feltevései voltak Oroszország nevének eredetéről és elmulasztották az orosz nemzetségnevek megértését.⁵⁶

⁵⁴ Az utazó breviáriuma.

⁵⁵ ANDERSON, 1958. 45.

⁵⁶ Uo. 46.

Összefoglalva, a 15. századi első leírások nem olyan negatívak és etnocentristák,⁵⁷ mint a 16. század második felében született „társaik”, bár az oroszokat mindig is „ferde szemmel” nézték az európaiak, a saját kultúrájukhoz képest eltérő és fantasztikus elemeket emeltek ki az oroszokkal kapcsolatban. Az akkori szerzők minden szempontból be akarták mutatni Moszkóvia életét, de nem sikerült objektíven. Fontos tényező, hogy mi volt a szerző célja: egyházi unió a pravoszlávokkal, oroszellenes hangulatkeltés stb. A legkorábbiak még nem írtak negatívan az oroszokról. A livóniai háború változtatta meg a pozitív képet – IV. Iván megítélése szorította háttérbe a visszafogottabb jellemzéseket (mint például Herbersteinét).

A 16-17. században a kereskedelem miatt irányult az angolok figyelme a messzi országra. Először a Moszkva Társaság tagjai írtak Oroszországról, közülük sokan használták fel Herberstein művét forrásul. A későbbi írások Fletcher előítéleteit (zsarnokság, tudatlanság, züllés) tükrözik. A 17. századi szerzők között sok olyan volt, aki nem járt orosz földön. Ebben a században mennyiségileg több, de minőségileg gyengébb leírás látott napvilágot. Az ortodox egyházzal keveset írtak. Angliába csak néhány orosz könyv vagy kézirat jutott el, azokat is csak főleg diplomaták vásárolták. Az angolok Oroszország-képe utazók szóbeli és írásbeli beszámolóin alapult, ez pedig torzult lehetett. Az orosz történelem, a nyelv ismerete hiányos volt a 16-17. században. A kialakult Oroszország-kép Nagy Péterig nem változott Angliában.

Bibliográfia

Szakirodalom

ANDERSON, 1991 = ANDERSON, M. S.: Modernizaion and Resistance. In: CRACRAFT, James szerk. Peter the Great transforms Russia. D. C. Heath and Company, Lexington, 1991.

ANDERSON, 1958 = ANDERSON, M. S.: Britain's Discovery of Russia 1553-1815. St Martin's Press, New York, 1958.

⁵⁷ Az a szemlélet, amely szerint a saját népcsoportunk mindenek a középpontja, és más csoportok kultúráját (dolgoit, viselkedését, értékeit) ehhez viszonyítva becsüljük. (<http://idegen-szavak.hu/ethnocentrizmus>). A görög ethos (nép) és latin centrum (központ) szavak összetétele. (<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=19>).

- BARON, 1991 = BARON, S. H.: Exploration in Muscovite History. Variorum, Hampshire, Brookfield, 1991.
- BERKI, 1984 = BERKI, Feriz: Az ortodox kereszténység. Magyar Ortodox Adminisztrátúra, Budapest, 1984.
- BRAUDEL, 1996 = BRAUDEL, Fernand: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. II. kötet. Akadémiai Kiadó-Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- CROSS, 1971 = CROSS, Anthony (szerk.): Russia under Western eyes 1517-1825. Elek Books, New York, 1971.
- CROSS, 2000 = CROSS, Anthony: Peter The Great through British Eyes-Perceptions and Representations of the Tsar since 1698. Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- FILIPPOV, 1998 = FILIPPOV, Szergej: Az orosz egyházszakadás és helye a 17. századi orosz történelemben. Aetas 1998/1. 5-35. o.
- FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2001 = FONT Márta - KRAUSZ Tamás - NIEDERHAUSER Emil - SZVÁK Gyula: Oroszország története. Pannonica Kiadó, Budapest, 2001.
- HELLER, 2003 = HELLER, Mihail: Orosz történelem. I. kötet. Az Orosz Birodalom története. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- LAWRENCE, 1993 = LAWRENCE, John: A History of Russia. Meridian, New York, 1993.
- NIEDERHAUSER - SZVÁK, 2002 = NIEDERHAUSER Emil - SZVÁK Gyula: A Romanovok. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002.
- RADNÓTI, 2002 = RADNÓTI Klára: Európa Moszkóvia-képe a XV-XVI. században. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 2002.
- SZVÁK, 1988 = SZVÁK Gyula: Moszkóvia és a Nyugat. Magvető Kiadó, Budapest, 1988.

Internetes források

<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>

<http://idegen-szavak.hu/etnocentrizmus>

<http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=19>

Abstract

This article is the introduction part of the author's degree thesis titled 'England's image of Russia in the 2nd half of the 17th century based on two sources'. In the 16th century the European sources tried to show the whole life of Moscovy (Russia) but they are full

of fantastic and sensational elements. The authors copied some parts of sources written earlier. The intention of the author and the time of the source's spreading were also important elements of their influence. The image of Russians changed during the reign of Ivan IV and of the Livonian war. It changed from positive to negative. This type of image became known in Europe with the help of printing.

In the beginning of 16th century because of expanding of Ottoman Turks and reformation, Moscovy was thought to be auxiliary and good example to Europe against the Turks and new religion. The early authors wrote not negatively about Russians.

The Londoner merchants started to interest in the trade with Russia after the travel of Richard Chancellor in which his ship landed in Russia by an accident. He wrote a detailed work of Moscovy with the help of Adam Clement. Anthony Jenkinson gained some privileges for English merchants and his work was very affective. A writing of Sigismund von Herberstein was used in the sources written by the members of Moscovy Company. Giles Fletcher's bad characteristics of Russians were used in the later sources (John Milton, Tuberville, Hakluyt). In the 2nd part of 17th century the writing of Dr. Samuel Collins doctor of Alexei tsar was the only worth to be note. There were more sources of the 17th century than in the 16th century but their qualities were worse. The tsar was said to be an Eastern despot. The orthodox church was not known very well and was strange for English.

Some Russian books and scripts were bought by some English diplomats. An Englishman could inform about Moscovy only from shitty general works and printed or oral reports of travellers. So the England's image of Russia was deformed in the 2nd half of the 17th century because of the mistakes of sources' datas. Only the European part of Russia was known (although it was not thought to be part of Europe). The knowledge of Russian history and language was incomplete at that time. The image of Moscovy had not change till the reign of Peter the Great.

DINNYÉS PATRIK

AZ OROSZ KÜLÜGYEK IRÁNYÍTÓJA: NYIKITA IVANOVICS PANYIN (1718–1783)

A Panyin család

Nyikita Ivanovics Panyin 1718. szeptember 18/29-én született Danzigban, ahol édesapja éppen katonai szolgálatát töltötte a nagy északi háborúban. Ekkor a Panyin család már jelentős, mintegy kétszáz éves múltra tekintett vissza. Nyikita Panyin politikai pályafutásának ismertetése előtt hasznosnak vélünk egy rövid ismeretést a felmenőiről is.

A Panyin család eredetéről nincs sok információnk. Az Orosz Állami Régi Dokumentumok Levéltárában¹ őrzött családfák és feljegyzések alapján az első Panyin – mint Pagnino – 1478-ben érkezett az itáliai Lucca városából.²

A család tagjai már a Rurik-dinasztia alatt is szolgáltak, 1530-ban egy kazáni hadjárat során vesztette életét Vaszilij Panyin. Mintegy száz évvel később, egy 1626-os nemesi jegyzékből tudhatjuk meg, hogy a Romanovok szolgálatában is jelen volt a Panyin család. I. Mihály (1613–1645) udvarában Nyikita Fjodorovics Panyin szolgált, míg fia I. Alekszej (1645–1676) alatt.³

Vaszilij Vasziljevics Panyin III. Fjodornak (1676–1682) volt belső asztalnoka, illetve jó kapcsolatot ápolt a rendkívül befolyásos Mihajlovszki családdal is. Később ez a család volt I. (Nagy) Péter (1682/1696–1725) egyeduralmi törekvéseinek egyik legnagyobb ellenzője. A Panyinok I. Péterrel tartottak: Iván Vasziljevics hadnagy, míg Andrej Vasziljevics vezérőrnagy volt. Itt meg kell állnunk egy korrekció erejéig. Minajeva szerint a két tiszt apja az említett Vaszilij Vasziljevics volt.⁴ Egy 1786-ban kiadott genealógiai

¹ Российский государственный архив древних актов (РГАДА).

² Az 1-es tétel egy olasz nyelvű családfa, míg a 2-es tétel egy rövidebb orosz nyelvű családfa. Nyikita Ivanovics Panyin a 2-es tételen található meg. РГАДА, ед. хр. 15. 1–2. ill. РБС, т.13. 176.

³ Минаева, 2001. 71.

⁴ Uo. 71–72.

jegyzék alapján azonban nem édesapjuk – noha az atyai névrendszer erre utalhat –, hanem a testvérük volt, míg apjukat Vaszilij Nyikiticsnek hívták.⁵ Egy másik családfán Andrej láthatóan csak későbbi betoldással került fel, illetve pontos születési évszámokat nem tüntettek fel, így arra nem tudunk választ adni, hogy melyikük volt a legidősebb.⁶ Iván Vasziljevics⁷ említésével viszont már el is érkeztünk Nyikita Ivanovics Panyinhoz, hiszen az ő apjáról van szó.

Nyikita Panyin és testvérei életében feltehetően pozitívan meghatározó szerepet játszottak a szülők. Édesapjuk a nevelésben azt az elvet vallotta, miszerint a jó gyermekkor lehet az alapja egy későbbi sikeres és hosszú életnek. Ezt bizonyítja talán saját élete is, hiszen I. Pétert is túlélte, és még Anna Ivanovna (1730–1740) alatt is szenátori méltóságot viselt. Édesanyjuk Agrafena Vasziljevna Everkalova szintén nagy szeretettel és ragaszkodással viseltetett gyermekei iránt. Azonban nem csak szerető anya, hanem befolyásos asszony is volt, nem hétköznapi felmenőkkel. Agrafena Vasziljevna a korszak egyik leghíresebb hadvezérének, Alekszander Danilovics Mensikovnak volt az unokahúga.⁸ Emellett más jelentős családokkal is jó kapcsolatokat ápoltak a Panyinok, mint például a Golovinok,⁹ de ugyanitt lehet megemlíteni egy mási

⁵ РГАДА, ед. хр. 10. 32., Долгоруков, 1855. 165–166. ill. РБС, Т.13. 188.

⁶ РГАДА, ед. хр. 9. 2.

⁷ Иван Василевич Панин, 1673–1736. 1686-tól Praszkovja Fjodorovna cárné (1684–1696) személyes, majd pedig 1694-től a cár(ok) asztalnoka volt. Ezt követően katonai pályafutása emelte ki, részt vett az északi nagy háborúban, a második legnagyobb katonai rangig (Генерал-поручик) jutott és szenátus tag lett, amit 1736. május 11-iki haláláig betöltött. РБС, Т.13. 188.

⁸ Agrafena édesanyja, Tatjana Danilova volt vérszerinti testvére Mensikov tábornoknak.

⁹ A Golovinok (Головины) eredetileg a Krím-félszigetről származó arisztokrata család voltak, a Bizánci uralom idejéből. Az akkor még Hovri (Ховры) nevet viselő nemzetség később, Moszkvába való áttelepülésekor vette fel a Hovrini (Ховрины) nevet, majd később ketté szakadt Golovinokra és Tretyakovokra (Третьяковы). A Golovin nemzetség alapítója, az 1393-ban Moszkvába települt Sztjepan Vasziljevics Hovri (Степана Васильевича Ховры) dédunokája, Iván Vlagyimirovics Golova-Hovrin volt (Иван Владимирович Голова-Ховрин). A Golovin név az alapító „eszességére” utal. Az ő leszármazottai a 15–16. században rendkívüli befolyásra tettek szert, gyakorlatilag állandó jelleggel cári kincstárnokok voltak. A család IV. (Rettegett) Iván cár (1547–1584) alatt kegyvesztett lett, amit követően csak I. (Nagy) Péter alatt jutottak vissza a hatalom csúcsára. Fjodor Alekszejevics Golovin volt az első orosz, aki 1701-ben I. Lipót császártól megkapta a német-római

családot, a Kolicseveket¹⁰. Az eddig említett nemzettségek – ahogy maguk a Panyinok is – udvar közeli családok voltak.¹¹

Iván Vasziljevics Panyinnak és feleségének összesen négy gyermeke volt. Az első Alexandra, aki 1711-ben született, őt követte Anna 1717-ben, majd Nyikita 1718-ban és végül Pjotr 1721-ben. Alexandra férje a Kurakin¹² családból való volt, a házaspárnak 9 gyermeke született. Közülük csak hatan érték meg a felnőttkort, és további kettő huszonéves korában meghalt. Anna egy özvegy Nyepljujev¹³ felesége lett, de Anna korai halála miatt gyermekük

birodalmi grófi címet. A család jelentősége a 18. század végéig töretlenül megmaradt. Долгоруков, 1856. 105–118. ill. ЭСБЕ, т. IX, 71.

¹⁰ A Kolicsev (Колычевы) család Andrej Ivanovics Kobila (Андрей Иванович Кобыла) bojártól származtatta magát, nemzettségük alapítója az ő fia, Alekszander Andrejevics „Jolka” (Александр Андреевич «Елка»), vagy más elképzelések szerint unokája, Fjodor Alekszandrovics „Kolics” (Федор Александрович «Колыч») volt. Az alapító nagyapa, Andrej Ivanovics Kobila egyes – vitatott – elméletek szerint orosz földről származott, s tőle eredeztette még magát – sok másik mellett – olyan jelentős család, mint a Romanov, a Nyepljujev vagy a Seremetyev. A Kolicsevek között voltak bojárok, fejedelmi és cári udvaroncok, helytartók és követek, de még egy szentté avatott szerzetes is. Долгоруков, 1857. 136–144. ill. ЭСБЕ, т. XV/А, 782.

¹¹ Минаева, 2001. 72.

¹² A Kurakinok (Куракины) Gediminas litván nagyfejedelemtől (1316–1341) eredeztették magukat. A nemzettség alapítója Andrej Ivanovics Bulgakov-Kuraka (Андрей Иванович Булгаков-Курака) fejedelem volt, akinek az a Mihajlo Ivanovics Bulgakov-Golica (Михайло Иванович Булгаков-Голица) volt a testvére, akit a Golicin nemzettség első tagjának tekintettek. Az ősök között voltak fejedelmek, moszkvai kormányzók és cárevicsek nevelői is. A Kurakinok házasság révén a cári családdal is rokonságban álltak, követként és diplomataként pedig megjelentek többek között Rómában a pápánál, Londonban és Hannoverben. Nyina Vaszilijevna Minajeva egy helyen azt írja, hogy Alexandra Ivanovna (Александра Ивановна, 1711–1786) férje az a bizonyos Alekszandr Boriszovics Kurakin volt, aki együtt nőtt fel és gyakran tett közös utazásokat Pál nagyherceggel, a későbbi I. Pállal. Ez azonban nem lehetséges, hiszen míg Pál cárevics 1754-ben született, addig Alexandra férje – aki egyébként szintén Alekszandr Boriszovics Kurakin (1697–1749) volt – már 1749-ben meghalt. Tehát baráti viszonyban semmi esetre sem állhatott Pál nagyherceggel. A Minajeva által említett Kurakin (Александр Борисович Куракин, 1752–1818) valójában Alexandra Ivanovna unokája volt, aki tényleg közeli kapcsolatban volt a trónörökössel, több útjára is elkísérte. Később I. Sándor cár (1801–1825) alatt bécsi, majd párizsi követ volt. Минаева, 2001. 72., Долгоруков, 1854. 314–319. ill. ЭСБЕ, т. XVII, 61–62.

¹³ A Nyepljujev (Неплюевы) család szintén a már említett Andrej Kobila orosz bojártól származtatta magát. Az évszázadok során többször fordult elő, hogy városok, régiók felett vajdai vagy gubernátori címmel rendelkeztek, egyesek közülük követek, hadvezérek vagy titkos tanácsosok voltak. A 18. században rendkívül

nem született. Nyikita Panyin leendő felesége az egyik legjelentősebb bojár nemzetségnek, a Seremetyev¹⁴ családnak volt tagja, de az esküvőre nem került sor a menyasszony 1768-ban váratlanul bekövetkezett halála miatt.¹⁵ A legfiatalabb, Pjotr¹⁶ kétszer házasodott, mivel első felesége, Anna Alekszejevna Tatyiscseva¹⁷ 1764-

befolyásos család, szinte az összes uralkodó bizalmát élvezte. Iván Ivanovics Nyepļjujev (Иван Иванович Неплюев, 1693–1773), Anna Ivanovna (Анна Ивановна, 1717–1745) férje tizenhárom éven át konstantinápolyi nagykövét volt, majd Erzsébet trónra jutásakor rövid időre kegyvesztett lett. Ez idő alatt elvették földjeit is, de miután a cárnő megbizonyosodott ártatlanságáról, megtette orenburgi helytartóvá, s mindenért kárpótolta. 1760-ban szenátornak és konferenciaminiszternek nevezték ki. II. Katalin is bizalommal viseltetett felé, uralkodása alatt kapta meg a Szent András-rend szalagját. Долгоруков, 1857. 159–163. ЭСБЕ, т. XXа, 887–888.

¹⁴ A Seremetyev (Шереметевы) család is ősének Andrej Kobilát tekintette, ezáltal tehát jogosultak voltak arra, hogy az egyik legősibb nemesi családnak tartsák magukat. Ehhez évszázados udvar-közel munkásságukkal még jobban hozzájárultak. Bojárok és katonai vezetők egész sorát adta a Seremetyev nemzetség, Nagy Péter alatt különösen is fontos szerepet tölthettek be az udvar életében. A Seremetyev nemzetségből való volt az a nemes, aki elsőként (1706-ban) kapott grófi címet Oroszországban. Долгоруков, 1857. 494–507. ill. ЭСБЕ, т. XXXIXа, 492.

¹⁵ A feleségnek szánt Anna Petrovna Seremetyev (Анна Петровна Шереметев, 1744–1768) legidősebb lánya volt gróf Pjotr Boriszovics Seremetyevnek (Пётр Борисович Шереметев, 1713–1788) és unokája az elsőként grófi címet kapó Borisz Petrovics Seremetyevnek (Борис Петрович Шереметев, 1652–1719). Anna Petrovna anyja a fejedelmi Cserkaskij (Черкасские) családból származó Varvara Alekszejevna (Варвара Алексеевна Черкасская, 1711–1767) volt. A csupán 23 éves korában meghalt Anna Petrovna udvarhölgyként közeli kapcsolatban állt a cári családdal. Az öccse Nyilokaj gyakorlatilag együtt nevelkedett a trónörökös Pál nagyherceggel, így a cárevics többször megfordult a Seremetyev rezidencián is. Elterjedt volt az a hír, hogy II. Katalin favoritjának, Grigorij Orlovnak egyik testvéréhez akarta hozzáadni a fiatal lányt, de végül Nyikita Panyin kérte meg a kezét. Az eljegyzésre 1768 elején került sor, ezt követően pár nappal az esküvő előtt, 1768. május 17-én/28-án hunyt el Anna Petrovna fekete himlőben. A sírfeliratán az is szerepel, hogy Gróf Nyikita Ivanovics Panyin menyasszonya volt. Минаева, 2001. 76., ill. Русские портреты, 1906. 132.

¹⁶ Пётр Иванович Панин, 1721–1789. Katonai karriert futott be, több hadszíntéren is kiemelkedett (pl. hétéves háború, törökellenes háború, Pugacsov-féle felkelés leverése stb.), illetve híres még a hadsereget érintő reformtevékenysége is. Долгоруков, 1855. 166–167. ill. РБС, Т.13. 205., 212–249.

¹⁷ Анна Алексеевна Татищева, 1729–1764. A Tatyiscsev (Татищевы) család eredete a 15. századi szmolenszki fejedelmi családig mutat, de a későbbiekben (már Tatyiscsev névvel) novgorodi helytartót, illetve gdovi és izborszki vajdát is találunk tagjaik között. Udvarképes grófi család, akiknek tagjaik tábornokok vagy éppen városi rendőrőrnökök voltak, illetve anyai ágon egy cárné is kikerült közülük:

ben meghalt. Második felesége Mária Rodionova von Wedel¹⁸ volt, akitől két felnőtt kort is megérő gyermeke született.¹⁹

Nyikita Panyin politikai pályafutása

Nyikita Panyin katonai szolgálatát még Anna Ivanovna cárnő uralkodása alatt kezdte, mint lovassági őrmester, majd mint zászlós. Karrierje azonban Erzsébet cárnő (1741–1762) alatt hozott gyors sikereket. A későbbiekben személyiségéről azt írták, hogy jóakarátú, aki képes volt dicsérni a tapasztalt és jó képességű diplomátákat. A céljai elérése érdekében sokat dolgozott, az állami ügyekre szánta szabadidejét is. A külpolitika finom és érzékeny eszközeit jól ismerte, de ezek mellett nagyon határozott és szigorú is volt. A cél elérése mindennél előrébb való volt számára.²⁰

Karrierje építésében nagy szerepet vállalt Besztuzsev-Rjumin²¹ kancellár, aki személyesen egyengette az útját. Ez az előny azonban nehézséget is hordozott magában, ugyanis így azoknak a csoportoknak is a kereszttüzébe került, akik nem szimpatizáltak a kancellárral. Így lehetséges, hogy olyan, akkor már befolyásos személyeknek lett a riválisa, mint Alekszej Grigorjevics

Praskovja Fjodorovna Szaltikova, 1684–1696 között V. Iván cár haláláig, annak felesége. ЭСБЕ, т. XXXIIa. 675.

¹⁸ Мария Родионовна фон Ведель, 1746–1775. Családjáról nem sokat tudni, magáról Máriáról is csak testvére, Anna kapcsán találtunk információt. Eszerint anyjuk halála után apjuk Erzsébet cárnőhöz vitte őket az udvarba. Rövidesen apjuk is meghalt, de továbbra is az udvarban nevelkedhettek. III. Péter 1762-ben tette meg őket udvarhölgyeknek, amit II. Katalin alatt is, egészen férjhez menetelükig betöltöttek. A két testvér nem hasonlított egymásra, Mária az anyja jellemét örökölte, „jó volt, mint egy angyal”. ПБС, Т.22. 280. ill., ПБС, Т.13. 246.

¹⁹ Pjotr Ivanovicsnak két feleségétől összesen 22 gyermeke született, de csak kettő érte meg a felnőttkort: Nyikita Petrovics (Никита Петрович) és Szofia Petrovna (София Петровна). Fiát, felesége 1775-ös halála után bátyjára, Nyikita Ivanovicsra bízta, aki haláláig nevelte unokaöccsét. ПБС, Т.13. 205., 246.

²⁰ Бажова, 1998. 114.

²¹ Алексей Петрович Бестужев-Рюмин, 1693–1766. Nagy Péter a hannoveri választófejedelemhez küldte apródnak, és csak I. György (1714–1727) trónra lépése után tért vissza Oroszországba, ahol a főkamrás apródja lett. Később kapott külügyi megbízatásokat (1734–1740 között koppenhágai nagykövet), majd 1740-től már valóságos titkos tanácsos volt. Karrierjének csúcsa minden bizonnyal a 16 éven át tartó kancellári megbízatása volt, de betöltött magas katonai rangot is, illetve birodalmi grófi címmel is rendelkezett (orosszal és német-rómaival egyaránt). 1758-ban megfosztották kancellári hivatalától és száműzték. II. Katalin 1762-ben hívta vissza. ЭСБЕ, т. IIIa, 623–626.

Razumojszkij²² vagy Iván Ivanovics Suvalov²³. 1747-ben Besztuzsev-Rjumin feltehetően a saját maga védelme érdekében küldte Panyint korábbi követi helyére Koppenhágába, majd néhány hónappal később Stockholmba nagykövetnek.²⁴ Hazatértét követően Erzsébet cárnő bizalmi embere lett, aki 1760. június 29./július 11-én Pál nagyherceg²⁵ nevelőjének tette meg.²⁶ Ezt a tisztségét III. Péter, majd II. Katalin alatt is megtarthatta, ami különösen mutatja a bizalmat iránta, hiszen immár a trónörökös nevelője volt.

Panyin karrierje rövid idő alatt ért fel a csúcra, ahol hosszú évekig stagnált. 1762-ben III. Péter megtette titkos tanácsossá és ki-nevezte a Szent András-rend tagjának. Ennek ellenére Péter vélhetően nem bízott meg feltétel nélkül benne, a személyes találkozásoknál mindig maga mellett tartotta egy szárnysegédjét is.²⁷ A cár elővigyázatossága – mint utólag kiderült – nem volt alaptalan,

²² Алексей Григорьевич Разумовский, 1709–1771. Jelentős felmenőkkel nem rendelkező kozák családból származó, később orosz és birodalmi grófi címet szerzett tábornagy. Az uralkodói udvarban rendkívüli befolyással rendelkezett. Karrierje Anna Leopoldovna régenssége (Анна Леопольдовна, 1740–1741) alatt indult, majd jelentős szerepet játszott az 1741-es katonai puccsban. Karrierje csúcsát a hatalomra lépő Erzsébet cárnő alatt élte, akivel egyes vélemények szerint morganatikus házasságban éltek. ЭСБЕ, т. XXVI, 201–202.

²³ Иван Иванович Шувалов, 1727–1797. Felmenőiről a 16. század óta vannak feljegyzések. A család presztízse azonban csak I. Péter alatt kezdett növekedni, de grófi rangot már Erzsébet cárnőtől kaptak 1746-ban. Iván Ivanovics 1749-től játszott egyre nagyobb szerepet az orosz udvar életében. Személye nem volt mindennapi az udvari környezetben, ő maga a grófi rangot nem fogadta el, nem hordott kitüntetések sem. Lomonoszovval közösen tervezték meg és indították el a moszkvai egyetemet 1755-ben, majd az ő hathatós munkájával alapították meg 1757-ben a Művészeti Akadémiát. ЭСБЕ, т. XXXIXa, 955–957.

²⁴ Stockholmban 12 évet töltött el követként, ami a későbbi gondolkodására óriási hatással volt. A szabadkőművességgel is itt ismerkedett meg elsősorban a stockholmi páholyon keresztül. ЭСБЕ, т. XXIIa, 693. ill. Минаева, 2001. 72–74.

²⁵ Павел Петрович, 1754–1801. 1796 és 1801 között I. Pál néven az Orosz Birodalom imperátora. III. Péter és II. Katalin fiaként látta meg a napvilágot, így Erzsébet cárnő halála után cárevics, azaz az Orosz Birodalom trónörököse lett. Erzsébet cárnő még életében különös gondot fordított a nevelésére, mivel nem volt gyermeke, és őt szerette volna a trónra, éppen ezért szüleitől elszakítva neveltette. II. Katalin hatalomra kerülése után igyekezett fiát távol tartani az állami ügyektől, így tulajdonképpen csak anyja halála után, 1796-ban jutott hatalmi pozícióba. Uralkodása azonban nem volt hosszú életű, ugyanis 1801. március 11./23-én éjszaka meggyilkolták, helyére fia, I. Sándor néven ült a trónra. ЭСБЕ, т. XXIIa, 549–552

²⁶ ЭСБЕ, т. XXIIa, 693.

²⁷ ЭСБЕ, т. XXIIa, 693–695.

hiszen Panyin gróf korábban is szükségesnek tartott egy államszínyt, melyről Suvalovval is folytatott titkos tárgyalásokat. Eszerint az elképzelés szerint majd az Erzsébet által is támogatott Pált segítették volna hatalomhoz, kezdetben Katalin régenssége alatt, így Pétert kizárva a hatalomból.²⁸ Amikor azonban felismerte, hogy a puccs után Katalin fog a trónon maradni, előterjesztette reformjavaslatait, reménykedve abban, hogy tud hatást gyakorolni az uralkodónőre.²⁹ Panyin karrierje megállíthatatlanul ívelt felfelé, még ha az udvarban nem is élvezett egyöntetű támogatást. Közismerten rossz kapcsolata volt³⁰ az Orlov testvérekkel,³¹ kiváltképp Grigorij Grigorjevics Orlovval.³²

Új külpolitikai doktrína: „északi összhang”

A hétéves háború Európában nem hozott területi változást, és a szövetségi rendszereket is megtépázta. Különösen nehéz helyzetbe került Oroszország III. Péter pálfordulása miatt. Ezen az ingoványos talajon keresett II. Katalin cárnő egy, az európai ügyekben tapasztalt és tájékozott tanácsadót. Így került Nyikita Panyin tanácsadóként az uralkodónő közvetlen környezetébe, a gróf ebben a nemzetközi viszonyrendszerben vette át és dolgozta ki az úgynevezett „északi összhang” (Северный Акторд) szövetség-tervezetet.³³ A panyini „északi összhang” nem egy háborút előkészítő szövetségi rendszer volt, a diplomata sokkal inkább békés eszközökkel törekedett az orosz befolyás megerősítésére.³⁴

Az elkészült tervezetet 1764-ben nyújtotta be Panyin II. Katalinnak. Eddigre már ő és Besztuzsev-Rjumin voltak az ország

²⁸ Минаева, 2001. 73.

²⁹ ЭСБЕ, т. XXIIa, 693.

³⁰ ЭСБЕ, т. XXIIa, 694.

³¹ РБС, т.22. 319–320.

³² Григорий Григорьевич Орлов, 1734–1783. Egy novgorodi szenátor fia, hatan voltak fiútestvérek. Mindannyian fontos hivatalokat viseltek, vagy tehetős, befolyásos személyek voltak. Közülük is leginkább Grigorij, aki hathatósan működött közre II. Katalin hatalomra segítésében, majd hivatalosan is a favoritja volt. Közös gyermekük is született. Személyisége alapján durva, egyszerű és erőszakos ember volt. Közel 10 évi viszony után vált kegyvesztetté. РБС, т.22. 349–353.

³³ Минаева, 2001. 83., Петрова, 2011. 84. ill. Хаванова, 2016. 59.

³⁴ Panyin gróf egész idő alatt, amíg a külpolitika vezetője volt, a békés megoldásokra törekedett. Egy alkalommal Párizsban „békeszerető miniszternek” (миролюбивый министр) nevezték. Черкасов, 1995. 43.

külpolitikájának meghatározó személyei. Ennek az volt az egyik fő oka, hogy 1763-ban Voroncov³⁵ kancellár az udvarban támadt ellenséges hangulat következtében külföldre távozott.³⁶ Bár Panyin gróftól hivatalosan nem nevezték ki kancellárnak, 1762-től de facto ezt a szerepet töltötte be. Hivatalos kinevezését – mint a Külügyekért Felelős Kollégium (Коллегия иностранных дел) vezetője – csak Voroncov kancellár távozása után, 1763 októberében kapta meg.³⁷ Mindez annak fényében különösen is jelentős, hogy a kancellári tisztséggel uralkodása alatt II. Katalin egy alkalommal sem bízott meg senkit³⁸, és 1773-tól Panyin elsőként töltötte be az első osztályú valóságos titkos tanácsosi tisztséget.³⁹

Panyin külpolitikai elképzelésére Besztuzsev-Rjumin tapasztalatán és II. Katalin bizalmán kívül báró Johann-Albrecht Korf⁴⁰

³⁵ Михаил Илларионович Воронцов, 1714–1767. 1744-ben grófi címet és alkancellári kinevezést kapott. 1758-ban a kegyvesztett Besztuzsev-Rjumin helyére nevezték ki kancellárnak. Erzsébet cárnőnek és III. Péternek is bizalmi embere volt. A katalini puccs után egészen addig nem esküdött fel II. Katalinra, amíg nem értesült III. Péter haláláról. Addig házi őrizetben tartották. Külpolitikájának legfőbb iránya a törökellenesség volt, lehetőség szerint Habsburg szövetséggel. Emellett ellenszenvvel viseltetett a poroszokkal szemben. II. Katalin udvarában konfliktusba keveredett Panyinnal és Grigorij Orlovval is, így külföldre távozott. 1765-ben tért vissza, ekkor fosztották meg hivatalától. ЭСБЕ, т. VII, 220–223.

³⁶ Минаева, 2001. 83.

³⁷ 1763 végétől egészen 1781 szeptemberéig, megszakítások nélkül töltötte be ezt a pozíciót. Черкасов, 1995. 35. ill. Турилова, 1998. 255.

³⁸ Az Orosz Birodalom megszűnéséig is már csak két alkalommal töltötték be a kancellári hivatalt a 19. század elején, de mindkét esetben az adott illető egyidejűleg első osztályú valóságos titkos tanácsos is volt. Mindkét tisztség 1917-ig érvényben volt, de csak az első osztályú valóságos titkos tanácsosi címet viselték a forradalomig.

³⁹ Az Orosz Birodalom számára I. Péter cár állította össze a 14 fokozatot magába foglaló rangtáblázatot (Табель о рангах), amely 1722. január 24-én lépett életbe. Eredetileg a 3 legmagasabb, egyenrangú tisztség; a polgári rendfokozatú kancellár (Канцлер), a katonai rendfokozatú szárazföldi haderő vezértábornagya (Генерал-фельдмаршал) és a tengeri haderő vezértengernagya (Генерал-адмирал) volt. Polgári rendfokozatként, 1773-ban került be negyedikként az első osztályú valóságos titkos tanácsosi rang (Действительный тайный советник 1-го класса). ЭСБЕ, т. XXXII, 439–441. ill. ПСЗРИ, т. 6. 486–493.

⁴⁰ Иоганн-Альбрехт Корф, 1697–1766. A veszfáliei Korf család eredete a 13. századig vezethető vissza. Több ágra osztódtak az évszázadok során, így nemcsak az Orosz Birodalomban viseltek tisztséget, hanem például Poroszországban is kancellári és hadi miniszteri pozícióban voltak. Johann-Albrecht Korf báró 1734–1740 között a pétervári Tudományos Akadémia igazgatója, majd 1740-től koppenhágai

koncepciója is hatással volt. Korf éppen Besztuzsev-Rjumin helyére került Dániába követnek, és itteni tartózkodása alatt értesült a szerveződő déli szövetségről. Ennek ellensúlyozására fogalmazta meg egy északi szövetség-rendszer alapötletét, amelyet 1764-ben (feltehetően Panyin tervezetének benyújtása előtt) fel is vetett a cárnőnek.⁴¹ A panyini gondolat elsőbbsége mellett szólhat az, hogy már 1747-ben találkozott az akkor még fiatal II. Frigyes porosz királlyal, s az nagy hatást gyakorolva rá az európai politikával kapcsolatos gondolkodásával, „már akkor megfogalmazódott az orosz diplomatában a gondolat egy lehetséges szövetségről az északi államok összefogásával.”⁴² Mindezekből nem tudhatjuk biztosan megállapítani, hogy ki volt a terv eredeti kiötlője, az azonban biztos, hogy megvalósíthatóvá Panyin tette, és mint magvalósítandó külpolitikai doktrínát – „északi összhang” néven – ő nyújtotta be az uralkodónőnek.⁴³

A tervezett északi szövetség a tagokat két részre osztotta: aktívakra és passzívokra. Előbbibe sorolta azon országokat, amelyek úgymond zászlóshajói lettek volna a szövetségnek. Elsőként ezen országok összefogását tartotta a legfontosabbnak, hogy a szövetség erős és életképes legyen. Ezek közé tartozott Nagy-Britannia, a Dán Királyság, a Porosz Királyság és természetesen az Orosz Birodalom. Ezen államok szövetsége – Panyin szerint – már képes lett volna felvenni a harcot (elsősorban diplomáciai és gazdasági szempontból, de szükség esetén katonailag is) a Bourbon-Habsburg szövetségi rendszerrel. Passzív országnak képzelte el a Svéd Királyságot és a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaságot, illetve bármely egyéb országot, amely csatlakozott volna.⁴⁴ Amennyiben katonai szerepvállalásra is sor került volna, a tervezet szerint az aktív

nagykövet volt. Jelentős (36.000 kötetes) könyvtári hagyatékát Pál cárevis számára vásárolták meg. ЭСБЕ, т. XVI, 355.

⁴¹ Минаева, 2001. 84.

⁴² „Уже тогда у русского дипломата зародилась мысль о возможном союзе северных европейских государств.” Минаева, 2001. 72. 1764-ben az orosz-porosz szövetséget Panyin sikeresen megvalósította, majd 1768-ig az északi szövetséghez csatlakozott még Dánia és a Rzeczpospolita is. Петрова, 2011. 83–85.

⁴³ Минаева, 2001. 84.

⁴⁴ Niederhauser Emil szerint: „Panyin egy erős Lengyelország híve volt, amely készséges szövetségese lehetne Oroszországnak a nyugati hatalmakkal szemben.” Font-Krausz-Niederhauser-Szvák 1997. 270.

országok harcoltak volna, míg a passzívak egyfajta háttország-kiegészítésként funkcionáltak volna.⁴⁵

Panyin nem mondott le a francia viszony javításáról sem, azonban az 1770-es évek közepéig ez nem járt sikerrel. Ennek okát jól mutatja Martensz megfogalmazása: „Franciaország barátai esküdt ellenségei voltak Oroszországnak, míg Franciaország természetes ellenségei közeli barátai voltak”⁴⁶ Oroszországnak. A spanyol-francia-osztrák dinasztikus, vallási és gazdasági hármasszövetség visszautasíthatatlan lehetőségnek ígérkezett a franciák számára, közvetlenül a hétéves háború után pedig nem kockáztathatta az osztrákok szimpátiájának az elvesztését azzal, hogy a poroszok megmentésére siető orosz állammal kezd el barátkozni.

Az utolsó évek

Bár Panyin hivatalosan 1781 szeptemberéig állt a külpolitikai ügyek Kollégiumának élén, politikai erejének hanyatlása már korábban megkezdődött. Ennek egyik okát éppen az „északi összhang” tervéhez való ragaszkodásában látjuk. John Hobart, Buckinghamshire grófja, aki 1762–1765 között volt szentpétervári angol nagykövet, úgy vélte, hogy „Panyin gróf mindenki közül az északi ügyek legnagyobb ismerője”.⁴⁷ Talán éppen ez az óriási ismeret és tájékozottság az, ami gondolkodását és külpolitikai törekvéseit erre az általa ismert „biztos tengerre” vezényelte, miközben a cári udvar többi befolyásos személyének, illetve II. Katalinnak is megvolt a maga elképzelése az orosz külpolitikát illetően. Bár kezdetben élvezte az uralkodónő támogatását, később Panyin az északi tengely elméletével magára maradt, miközben a déli orientációjú külpolitikának egyre több híve lett, köztük is a legjelentősebb: Grigorij Alekszandrovics Patjomkin.⁴⁸ Panyin és Patjomkin

⁴⁵ Минаева, 2001. 84.

⁴⁶ „(...) друзья Франции были заклятыми врагами России, и, наоборот, естественные враги Франции были ближайшими друзьями (...)” Мартенс, 1902. IV–V.

⁴⁷ „Панин был лучше всего сведущ в делах севера.” Минаева, 2001. 87.

⁴⁸ Григорий Александрович Потемкин, 1739–1791. Egyszerű katonatiszti családban született, karrierje első jelentős állomása, hogy részt vett a katalini palotaforradalomban. Katalin az orosz-török háború kapcsán figyelt fel rá, és már 1771-ben közelebbi kapcsolatba kerültek. Orlov kegyvesztettségében vélhetően komoly szerepet játszott. A katonai ranglétrán egyre csak felfelé lépkedett, 1774-ben birodalmi hercegi címet kapott. Orientációjában a törökellenes osztrák szövetség elkötelezett

kapcsolata kezdetben nem volt olyan rossz, Grigorij Orlov személyében közös ellenséget találtak. Ahogy azonban Orlov kegyvesztett lett⁴⁹ és Patjomkin lett Katalin új kegyence, a viszonyuk megromlott. Ennek leginkább a különböző külpolitikai elképzelés volt az oka.⁵⁰ Ezzel ugyan összefügg, de más szempontot is nyújt egy további ellentét: Patjomkin gyanakodva kezelte Pál cárevicset annak poroszos beállítódása miatt. Ezt Panyin felismerte, és attól tartott, hogy akár a trónörökös utódlása is veszélybe kerülhet.⁵¹

Ezenkívül nagyon fontosak az európai diplomácia eseményei is, amelyek egyre inkább ellehetetlenítették a panyini terv megvalósítását. Svédországban oroszellenes kormány került hatalomra, II. Katalin még 1764-ben felbontatta a férje által kötött szövetséget Poroszországgal, és bár a Rzeczpospolita első felosztása hozott némi kedvező fordulatot a két állam viszonyában, azt ismét tovább rontotta az 1778–1779 között zajló bajor örökösödési háború, ahol Katalin nem támogatta II. Frigyes céljait. Poroszország megítélése folyamatosan romlott az orosz udvarban. Emellett Panyinnak az angolokat sem sikerült szövetséges kapcsolatba hoznia. Ez akkor vált világossá az oroszok számára, amikor az angolok elutasították a katonai segítségnyújtást az 1768–1774-es török háborúban. Később ezt „vizsgálta” az Orosz Birodalom, amikor 1775-ben III. György angol király kérésére sem segítették a briteket az észak-amerikai kolóniák elleni háborúban.⁵²

Bár az 1768 és 1774 közötti háború a törökökkel az oroszok szempontjából eredményesen zárult, a béke nem előzte meg a

híve volt. Életét rengeteg könyv, színházi mű és film feldolgozta már, mivel személyisége meglehetősen ellentmondásos. ЭСБЕ, т. XXIVа, 728–730.

⁴⁹ A kegyvesztettségéről rövid összefoglalót olvashatunk a szentpétervári spanyol nagykövet tolmácsolásában. A császárnő szinte elhalmozta kegyességgel, majd a Szenátuson keresztül „jogot adatott” Orlovnak, hogy egy évre utazzon el bárhova, ahova kedve tartja. Ahogy a követ de Laci írja, „itt ez bevett szokás azokkal szemben, akik nem kívánatosak az udvarban.” Mivel Grigorij Orlov nem volt hajlandó elhagyni az országot, végül letartóztatták. A követ megemlíti Panyint és Pál cárevicset is, mint akiről köztudott, hogy rossz viszonyban voltak Orlovval. Sőt, miután Orlovot eltávolították az udvarból, a cárnő és fia naponta együtt ebédeltek, holott korábban erre csak ünnepek alkalmával került sor. Ebből arra következtethetünk, hogy Orlov személye erősen megosztó lehetett a cárnő és a cárevics között. Valószínűleg ebben Panyinnak is szerepe volt. Донесение, 1991. 222–223.

⁵⁰ Петрова, 2011. 99.

⁵¹ Черкасов, 1995. 37–38.

⁵² Черкасов, 1995. 36–37., 42.

későbbi összecsapásokat, sőt közelítette egymáshoz az oroszokat és az osztrákokat.⁵³ Még az évszázadban további háborúra került sor a török ellen, 1787–1792 között. Igaz, hogy ez már Panyin halála után volt, de már élete végén is a törökök elleni fellépés jelentette az oroszok külpolitikai irányát. Ebben pedig az északi államokkal szemben az osztrákok voltak lehetséges szövetségesjelöltek. Az Oszmán Birodalomban mindkét állam megtalálta az ősi, közös ellenséget: a muzulmán államot, amely keresztény lakosokat és a keleti kereszténység volt fővárosát, Konstantinápolyt tartja uralma alatt. Az expanzív külpolitika iránya az osztrákok számára a Balkán volt, míg az oroszoknak a Fekete-tenger térsége, Konstantinápoly és szintén a Balkán. 1781. május 18-án létre is jött a szövetség a Habsburg Monarchia és az Orosz Birodalom között, a törökök elleni közös fellépést azonban már egy évvel korábban, 1780 májusában, a moguljevi császártalálkozó alkalmával elhatározták.⁵⁴ A két császári uralkodó találkozásának megszervezésében főszerepet játszott Alekszandr Andrejevics Bezborodko,⁵⁵ aki Patyomkin mellett az egyik legelhivatottabb képviselője volt a törökök elleni harcnak.⁵⁶

Ugyanakkor a francia udvarral is javult a kapcsolat. A közeledés egyik jele volt, hogy a franciák közbenjárására fogadták el a törökök az oroszok számára kedvező kücsük-kajnardzsi békét, majd a már említett bajor örökösödési konfliktusban is tovább javult az oroszok megítélése Franciaországban. A végső dőfést az „északi összhang” tervének valószínűleg az 1788–1790 között ki-robbanó svéd-orosz háború adta, amelyben a svédek oldalán harcolt Nagy-Britannia és a Porosz Királyság. Igaz, a korábban is szövetséges dánok II. Katalint segítették.⁵⁷

⁵³ Петрова, 2011. 101–102.

⁵⁴ Panyin kegyvesztettségét jól bizonyítja, hogy az orosz és az osztrák uralkodók találkozásának tervébe a cárnő nem avatta be, csak jóval később értesült annak előkészítő munkálatairól, noha hivatalosan még ő volt a külpolitika irányítója. Петрова, 2011. 128.

⁵⁵ Александр Андреевич Безбородко, 1747–1799. Panyin menesztése után tulajdonképpen ő vezette az Orosz Birodalom külpolitikáját, I. Pál uralkodása alatt első osztályú valóságos titkos tanácsos, majd haláláig kancellár lett. Orosz részről a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság felosztásának egyik legnagyobb kezdeményezője volt. ЭСБЕ, т. III, 269–270.

⁵⁶ Черкасов, 1995. 37., 44.

⁵⁷ Черкасов, 1995. 35–38.

A politikai változások mellett azonban személyes kapcsolata is megromlott II. Katalinnak és Panyinnak – igaz, ez jónak vagy bizalmasnak soha nem volt mondható.⁵⁸ A cárnő éppen aktuális kegyencei, akik megpróbálták érvényesíteni akaratukat az orosz külpolitikában, minduntalan harcban álltak Panyin gróffal.⁵⁹ Az első komoly konfliktusra azonban Pál cárevics első házassága idejéig kellett várni. Panyin igyekezett a saját elképzelése szerint kiházasítani a trónörököszt. II. Katalin sérelmezte, hogy a családi ügyekbe ily módon megpróbál beavatkozni Panyin, ezért nevelői tisztségéből felmentette. Ugyanakkor még ebben az évben kinevezte első osztályú valóságos titkos tanácsosnak.⁶⁰ A kapcsolatuk tehát több érdekes kérdést is felvet. Talán a kinevezéssel kompenzálni akarta Panyint, vagy inkább csak jobban lekötni a figyelmét? A katalini bizalmatlanságot támasztja alá egy, az uralkodónő által írt levél, melyben arra utalva, hogy Panyint eltávolította a trónörökös mellől, úgy fogalmazott, hogy „a ház kitakarítva”.⁶¹

A gróf és a cárnő kapcsolatát még a hatalom kérdéséhez való különböző hozzáállás is alááshatta. Panyin még követi korszakából megismerkedett a nyugati világ felvilágosult eszméivel, mely alapján megírta saját alkotmánytervezetét. Az első változatát már 1763-ban, de később is dolgozott még rajta. Az ezekben megfogalmazottakat egyfajta bírálatként is olvashatta Katalin, hiszen például a hosszú svédországi tartózkodása során megismert alkotmányosabb, korlátozottabb királyi hatalmat jelölte meg általa vélt követendő példaként az Orosz Birodalom számára.⁶²

Halála után az összes munkája és levelezése testvéréhez, Pjotrhoz került, az ő halálát követően pedig a Nyikita Panyinnál utolsó éveiben írnokként dolgozó Gyenyisz Ivanovics Fonvizin⁶³

⁵⁸ II. Katalin egy későbbi levelében azt írta, hogy „volt idő, amikor még Panyint nem vakították el a porosz hízelgők.” Петрова, 2011. 351.

⁵⁹ Бажова, 1998. 114.

⁶⁰ Турилова, 1998. 256.

⁶¹ „...домъ ея очищенъ...” ЭСБЕ, т. XXIIа, 694.

⁶² Чечулин, 2011. 10–11.

⁶³ Денис Иванович Фонвизин, 1745–1792. Livóniai lovagcsaládból származott, ő azonban már moszkvai nemesként látta meg a napvilágot. 1762-től már a külügyi Kollégiumban dolgozott, 1769-ben lett Nyikita Panyin titkára. Fordítással is foglalkozott, sok felvilágosult nyugati munkát fordított le. Vélhetően ennek is köszönhetően vallott felvilágosult nézeteket. Ebben Panyin grófban társra talált, közösen dolgoztak az oroszországi reformkérdésekkel, de tényleges eredmény nélkül. Panyin

lett a hagyaték tulajdonosa. Fonvizin a korszak egyik legkiemelkedőbb polihisztorának tekinthető, aki felnézett Panyin grófra. A gróf által utóljára készített reformjavaslatokat már együtt készítették.⁶⁴ Bár tanulmányunkban Panyin gróf ilyen jellegű munkásságára nem térünk ki, a későbbiekben mindenképpen fontosnak tartjuk, hogy mindezekről magyar nyelven is elérhető legyen egy összefoglaló munka.

Végül még egy okot kívánunk feltétlen az olvasó elé tárni Katalin és Panyin kapcsolatában. Mint arról korábban írtunk, Katalin és fia, Pál cárevics kapcsolata közel sem volt felhőtlennek nevezhető. A cárnő nemcsak próbálta, de sikeresen ki is zárta az uralkodás minden formájából a trónörökösöt. Gyakorlatilag ugyanabba a hibába esett, mint korábban Erzsébet cárnő: örököse helyett inkább annak fiát, II. Katalin esetében a későbbi I. Sándort látta volna szívesebben a trónon. Ezzel szemben Pál kedvelte Panyint és viszont.⁶⁵ Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy 6 éves kora óta volt mellette, hivatalosan a nevelői tisztségből való 1773-as menesztéséig, de ténylegesen az élete végéig. 1781-ben még közös külföldi utazáson is részt vettek. Mindvégig nagy figyelmet fordított rá, hogy Pál megfelelően felkészüljön az uralkodásra.⁶⁶

Egy francia követi jelentés⁶⁷ 1780 nyarán már tényként kezelte Panyin kegyvesztettségét, holott még a következő év februárjában is Panyin volt az, aki hivatalosan értesítette Dimitrij Mihajlovics Golicint,⁶⁸ a bécsi orosz követet arról, hogy Szentpéterváron

halála után visszavonult a politikától és csak az irodalomnak élt. ЭСБЕ, т. XXXVI, 229–232.

⁶⁴ A témáról lásd bővebben: Польской, 2011.

⁶⁵ II. József leveléből tudjuk, hogy egy alkalommal, amikor Pál cárevicccsel beszélgett, az nagyon megnyílt neki, és elmondta, hogy mennyire kötődik Panyin grófhoz. Петрова, 2011. 204.

⁶⁶ Panyin gróf és Pál cárevics kapcsolatát lásd bővebben: ЭСБЕ, т. XXIIa, 694–695. ill. ЭСБЕ, т. XXIIa, 549–551.

⁶⁷ Черкасов, 1995. 44.

⁶⁸ Дмитрий Михайлович Голицын, 1721–1793. Katonai szolgálattal kezdte pályafutását, még I. Katalin alatt. Vezérőrnagyi rangig jutott, 1755-ben megkapta a Szent András-rend szalagját. 1759-ben Párizsba, majd 1761-ben Bécsbe küldték követnek, ahol 1792-ig töltötte be ezt a tiszteletet. A hosszú idő alatt nem csak az orosz-osztrák kapcsolatokra volt hatással, hanem Bécs életében is jelentős szerepet töltött be. Az utcát, amelyben lakott, később róla nevezték el. Végrendeletében meghagyta, hogy vagyonának egy részéből állítsanak kórházat Moszkvában a szegények számára (Голицынская больница). РБС, 2017. 168–169.

elkezdődtek az osztrák követtel a tárgyalások egy védelmi szerződés megkötéséről.⁶⁹ Panyin mellőzésének legfőbb oka a már említett moguljevi császártalálkozó volt, ahol eldőlt az oroszok külpolitikai iránya a közeljövőt tekintve. Ezzel Panyin fokozatosan elszigetelődött, majd rövidesen meg is váltak tőle.⁷⁰ A gróf sorsa élete végén így kísértetiesen hasonlított az elődjének tekinthető Voroncov kancelláréra: bár tisztségében még egy ideig megtartották, befolyása már alig volt. Nyikita Ivanovics Panyin a közügyektől visszavonulva, 1783. március 31/április 11-én halt meg.⁷¹ Ágya mellett ott virrasztott Pál cárevics is, aki később már cárként szobrot állíttatott nevelőjének.⁷²

Bibliográfia

Források

ЭСБЕ, Брокгауз, Ф. А. – Ефрон, И. А.: Энциклопедический словарь. СПб. 1890–1907. т. III, т. IIIа, т. VII, т. IX, т. XV/A, т. XVI, т. XVII, т. XXа, т. XXIIа, т. XXIVа, т. XXVI, т. XXXII, т. XXXIIIа, т. XXXIXа, т. XXXIXа, т. XXXVI.

ДОЛГОРУКОВ, 1854 = ДОЛГОРУКОВ, П. В.: Российская родословная книга. Тип. Э. Веймара. СПб., 1854. Т. 1.

ДОЛГОРУКОВ, 1855 = ДОЛГОРУКОВ, П. В.: Российская родословная книга. Тип. Э. Веймара. СПб., 1855. Т. 2.

ДОЛГОРУКОВ, 1856 = ДОЛГОРУКОВ, П. В.: Российская родословная книга. Тип. Э. Веймара. СПб., 1856. Т. 3.

ДОЛГОРУКОВ, 1857 = ДОЛГОРУКОВ, П. В.: Российская родословная книга. Тип. Э. Веймара. СПб., 1857. Т. 4.

ДОНЕСЕНИЕ, 1991 = ДОНЕСЕНИЕ Ф. де Ласи Х. де Гримальди. СПб, 11/22 октября 1772 г. In: Россия и Испания. Документы и материалы 1667–1917. том I. Москва, 1991.

МАРТЕНСЪ, 1902 = МАРТЕНСЪ, Ф.Ф.: Собрание Трактатовъ и Конвенцій, заключенныхъ Россією съ иностранными

⁶⁹ Olga Khavanova tanulmányában tévesen „D.F. Golicin”-t. Valójában D.M. Golitsin. Хаванова, 2016. 71.

⁷⁰ РБС, т.13. 201–202.

⁷¹ РГАДА, ед. хр. 10. 33.

⁷² Egyes elbeszélések szerint Pál cárevics zokogva búcsúzott a gróftól. ЭСБЕ, т. XXIIа, 695. ill. Минаева, 2001. 88. ill РБС, т.13. 202.

державами. Томъ XIII. Трактаты с Франціей, 1717–1807. г. СПб., 1902.

ПСЗРИ, Т. 6. = Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ): Собрание первое: С 1649 по 12 декабря 1825 года. - СПб.: Тип. II Отд-ния собств. Е. И. В. канцелярии, 1830. - 48 т.: указ. Т. 6. 1720–1722. - 1830. <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/184-t-6-1720-1722-1830#page/1/mode/grid/zoom/1> (letöltve: 2014-10-31)

РГАДА, ед. хр. 10. = РГАДА: Фонд 1274. Опись 1. ед. хр. 10. Панины-Блудовы, гр. Генеалогические сведения о фамилии Паниных. 1786.

РГАДА, ед. хр. 9. = РГАДА: Фонд 1274. Опись 1. ед. хр. 9. Панины-Блудовы, гр. Родословная схема фамилии Паниных. 1786.

РГАДА, ед. хр. 15. = РГАДА: Фонд. 1274. Опись 1. ед. хр. 15. Панины-Блудовы, гр. Генеалогические схемы рода Паниных, с текстом на русском и итальянском языках. XV–XVIII вв.

Русские портреты, 1906 = Русские портреты XVIII и XIX столетий. СПб, изд. Великого князя Николая Михайловича, 1905–1909. Т. 2, вып. 4. - 1906.

РБС, Т.12. = Русский биографический словарь / изд. под наблюдением пред. Имп. Рус. ист. о-ва А. А. Половцова. - СПб., Имп. Рус. ист. о-во, Т. 12, 1902.

РБС, Т.13. = Русский биографический словарь / изд. под наблюдением пред. Имп. Рус. ист. о-ва А. А. Половцова. - СПб., Имп. Рус. ист. о-во, Т. 13, 1902.

РБС, Т.22. = Русский биографический словарь / изд. под наблюдением пред. Имп. Рус. ист. о-ва А. А. Половцова. - СПб., Имп. Рус. ист. о-во, Т. 22, 1905.

РБС, 2017 = Русский Биографический Словарь / А.А. Половцова. Электронная репринтная версия. Гой-Гол. 168–169. <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm> (letöltve: 2017-02-15)

Szakirodalom

FONT-KRAUSZ-NIEDERHAUSER-SZVÁK, 1997 = FONT Márta - KRAUSZ Tamás - NIEDERHAUSER Emil - SZVÁK Gyula: Oroszország története. Budapest, Egyetemi Tankönyvkiadó, 1997.

БАЖОВА, 1998 = БАЖОВА, А. П.: Начало царствования Екатерины II. Россия в системе международных отношений.

In: Санин, Г. А.: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998.

МИНАЕВА, 2001 = МИНАЕВА, Н. В.: Никита Иванович Панин. In: Вопросы Истории. 2001/7.

ХАВАНОВА, 2016 = ХАВАНОВА, О.В.: Австрийские послы и посланники при русском дворе в период охлаждения двусторонних отношений в 60-е – начале 80-х годов XVIII в. In: История, язык, культура Центральной и Юго-восточной Европы в национальном и региональном контексте. К 60-летию Константина Владимировича Никифорова. Москва, 2016.

ПЕТРОВА, 2011 = ПЕТРОВА, М. А.: Екатерина II и Иосиф II. Формирование российско-австрийского союза 1780-1790. Москва, Наука, 2011.

ПОЛЬСКОЙ, 2011 = ПОЛЬСКОЙ, С. В.: Дворянский конституционализм в России XVIII – начала XIX в. In: Вопросы Истории. 2011/6.

ТУРИЛОВА, 1998 = ТУРИЛОВА, С. Л.: Перемены в организации руководства внешней политикой при Екатерине II. In: Санин, Г. А.: История внешней политики России. XVIII век. Москва, 1998.

ЧЕРКАСОВ, 1995 = ЧЕРКАСОВ, П. П.: Опала графа Н. И. Панина по донесениям французского посольства в Санкт-Петербурге (1775–1783). In: Россия и Франция, XVIII–XX века. Вып. 6. Москва, Наука, 1995.

ЧЕЧУЛИН, 2011 = ЧЕЧУЛИН, Н. Д.: Проект Императорского Совета в первый год царствования Екатерины II. СПб. 2011.

Abstract

Nikita Ivanovich Panin was born in 1718, in Gdansk, where his father, Ivan Vasilievich Panin was an army officer. The family arrived from Italy to Russia in the 15th century with the name: "Pagnino". The member of the family had already completed military and public services during the reign of the Rurik and the Romanov dynasties. They reached a notable position during the reign of Peter the Great (1682/1696–1725), when the mentioned Vasilievich Panin Ivan fought in the Great Northern War (1700–1721), later he became a senator.

After a brief military career, Nikita Ivanovich began dealing with politics. During Elizabeth Petrovna's (1741–1762) reign, he has gained significant connections in the court. He was an ambassador in Denmark and then in Sweden. He became Elizabeth Petrovna's counsellor and she has entrusted Panin with an important exercise: he was the Tsarevich Paul's (the Russian Tsar from 1796 to 1801) educator. After the Empress's death, during Peter III (1762) he stayed in the court, the new emperor also trusted in him. All the same, Panin actively participated in the palace revolution. This period is considered the peak of his political career. He utilised all of his strength to realize the mentioned foreign policy doctrine called the "Northern System". In this alliance northern states of Europe would have been participating and the main goal was the compensation of alliance of Bourbon-Habsburg.

The count failed, presumably because he couldn't let go of his theories and this led to personal conflicts at the court. After all Panin had a bad relationship with Catherine II, and he was totally isolated. In 1783, retiring from public affairs, Nikita Ivanovich Panin died.

VÁMOS ESZTER

AZ 1849-ES CÁRI INTERVENCIÓS SEREG ÉS A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPEI

Bevezetés

A 19. század egyik meghatározó problémája a keleti kérdés volt, amelynek első fázisát, az angol-orosz vetélkedést, a krími háború zárta le a század közepén. Oroszország a háborúban nem pusztán vereséget szenvedett, hanem kénytelen volt egy ideig visszavonulni a nemzetközi küzdőtérrel és a birodalom belső reformjaival törődni. Ahhoz, hogy megértsük, miért bukhatott ekkorát, érdemes kitekinteni az 1849-es magyarországi intervencióra, ahol a krími kudarc előtt utoljára vetette be hadseregét I. Miklós cár. Itt az orosz jelenlét befolyásolta és eldöntötte a háború kimenetelét, ez a győzelem azonban közel sem volt olyan könnyű, ahogy utólag interpretálják, mivel gyakran akadozott az ellátás, járványok pusztítottak a katonák között, illetve a szövetséges csapatok között a kommunikáció sem volt gördülékeny, emiatt orosz részről a háború a vártnál hosszabb lett. Ezek a tényezők nemcsak a katonák hangulatát befolyásolták, de viszonyukat a szövetségeseikhez, ellenfeleikhez, illetve a civil lakossághoz szintén meghatározták.

Tanulmányomban azt vizsgálom a cári tisztek naplói és memoárjai alapján,¹ hogy hogyan és miért változott ez a viszony a hadjárat alatt és közvetlenül az események után. Így árnyaltabb képet kapunk az orosz csapatok magyarországi tevékenységéről, továbbá leszámolhatunk azzal a történelmi topossal, amely szerint a cári sereg a háború alatt mindvégig a magyar féllel rokonszenvezett volna. Magyarországon a szabadságharcot követően ruszofób írásokat² közöltek az intervencióról, és ez csupán a centenárium idején változott meg, amikor a berendezkedő szovjet rezsim más elvárásokat támasztott. Az *imperialista* orosz cárokat nem

¹ A két tiszti napló és tizenegy memoár, amelyekből dolgoztam, megtalálható magyar nyelven az alábbi kötetben: Katona, 1988.

² A keleti kérdéssel kapcsolatban írt róla: Teleki László (gróf): Az orosz intervenció Magyarországon: Diplomatiiai okmányokkal bővítve. Pest, 1861.

mentették fel a történészek, de előtérbe kerültek a *közvetlen és barátságos* orosz tisztek és katonák.³ A szovjet történészek már a két világháború között felfedezték az intervenció sereg tisztjeinek naplóit és memoárjait, de ezeket gyakran forráskritika nélkül használták, értelmezték, nem vették figyelembe azt a kontextust, amelyben ezek az írárok születtek.⁴ Mivel ezeknek a feljegyzéseknek a nagyobb része a hadjárat után keletkezett, emiatt sok eseményt már egészen másként értékeltek.⁵ A valóságban a katonákban a hadjárat kezdetén nagy volt az affinitás a harc iránt, hiszen ez sokkal több izgalmat tartogatott, mint például a fásasztó kiképzések, illetve nagyobb vodka fejadagot is jelentett.⁶ A magyar félhez való barátságos közeledés csupán a fegyverletételt követően kezdődött el, addig viszont ellenségként tekintettek rájuk.

A cári haderő és az intervenció

A vizsgált korszakban a teljes cári haderő nyolc hadtestre oszlott.⁷ 1848 után a teljes orosz haderő létszáma, a különböző tartalékokkal, irreguláris erőkkel együtt 900.000⁸ és 1.300.000 fő⁹ között mozgott. Ebből a hatalmas haderőből Miklós a teljes II., III. és IV. hadtestet, valamint az V. hadtest nagyobbik felét a hadszíntérre irányította.¹⁰ Miklós úgy vélte, hogy egy olyan létszámú hadsereggel kell fellépnie, amely önmagában is képes elnyomni a forradalmat. Ezért úgy határozott, hogy 200.000 katonát küld el a hadjáratra, 80.000 főt pedig készülségbe helyez.¹¹ Kutatásom kizárólag a magyarországi főhadszíntérre korlátozódik, így az erdélyi

³ A centenáriumra készült: Vajda Pál: Oroszok a magyar szabadságharcról. Honvéd Levéltár és Múzeum. Budapest, 1949.; vö. Niederhauser Emil: Az intervenció cári hadsereg tisztjeinek és katonáinak rokonszenve 1849-ben a magyar szabadságharc iránt: újabb adalékok In: *Századok*, 1968. 3-4. sz. 558-561.

⁴ ROSONCZY, 1986. 136-137.

⁵ Sokukra nagy hatást tett Ausztria hálátlansága a krími háború idején, vagy az intervenció óta eltelt idő szépítette meg a háborús emlékeket.

⁶ CURTISS, 1965. 269

⁷ KATONA, 1988. 819-820.

⁸ KEEP, 1985. 326.

⁹ HERMANN, 2001. 47.

¹⁰ KATONA, 1988. 820.

¹¹ HERMANN, 2001. 315-316.

eseményekre nem térek ki, a naplók és memoárok szerzői is ennek megfelelően kerültek kiválasztásra.¹²

A cári csapatok 1849. június közepén lépték át a magyar határt, a terv szerint az orosz főerők Paskievics tábornagy és Rüdiger lovassági tábornok vezetésével két oszlopban nyomultak volna be Felső-Magyarországra Kassa felé, hogy Eperjes térségében egyesülve Miskolcon át Pest felé vegyék az irányt. Egy kisebb hadoszlop Grabbe altábornagy vezetésével a bányavárosokat szállta volna meg. Egy orosz különítménynek pedig osztrák fennhatóság alatt kellett volna harcolnia a Vág mentén. A terv azonban némileg módosult, amikor az észak-magyarországi vármegyéket védő lengyel Wysocki ügyesen kihasználva a hegyvidék által adott lehetőségeket Paskievics csapatait időről időre megállította és ezzel arra kényszerítette, hogy seregét szétbontsa, amivel jelentősen hátráltatta az orosz csapatokat. Két hétig is eltartott, mire a cári csapatok elérték az Alföld északi peremét.¹³ Váratlanul megnehezítette az orosz csapatok helyzetét, sőt egy időre meg is állította őket a fellépő kolerajárvány, valamint az élelmezési problémák. Paskievics csakis akkor vállalt konfrontációt a magyar csapatokkal, ha a létszámbeli fölény adott volt, nem mert kockáztatni.¹⁴

Görgey ezalatt a lassan mozgó oroszokat megkerülve eljutott az ország déli részére. A cári csapatoknak addig csupán kisebb jelentőségű összetűzéseik voltak a magyarokkal (Vác, Sajó, Gesztely, Debrecen). A tisztek az elhúzódó háborúban bizonytalanul ítélték meg a helyzetüket, volt rá példa, hogy ők kezdtek el tapogatózni a magyaroknál a fegyverletétel ügyében¹⁵ – annak ellenére, hogy csupán a feltétel nélküli megadást fogadta el az orosz fél. Végül

¹² A szerzők közül a főszeregen belül Szoncov és Nyikolai Paskievics főparancsnok közelében tevékenykedtek, Sztrenge a II. hadtest, Rüdiger segéd tisztje és Drozdov a III. hadtest, Lihutyin pedig a IV. hadtest működéséről számoltak be. Grabbe tábornok és Iszakov az észak-magyarországi önálló hadoszlopról írtak, Alekszejenko pedig áttekintést nyújtott az osztrák főszereg mellé beosztott és Panyutyin altábornagy alatt működő gyalogoshadosztályról. Delvig báró és Dokudovszkij tevékenysége eltérő volt a fentiekhez képest. Előbbi hadmérnök volt a hadjáratban, utóbbi pedig hadbíró Varsóban. Azonban ezen különleges pozícióik tették lehetővé, hogy kicsit kívülállóként tekintsenek az eseményekre, ezzel is árnyalva a tisztek által nyújtott képet.

¹³ HERMANN, 2002. 17.

¹⁴ ROBERTS, 1991. 143-153.

¹⁵ HERMANN, 2002. 21-22.

Görgey egyedül a cári sereg előtt volt hajlandó letenni a fegyvert, és ennek helyszíne a világosi várnál elterülő sík lett augusztus 13-án. A magyar hadifoglyokat még 10 napig őrizték az oroszok, eközben több magyar egység kapitulált előttük. Amikor az osztrákok megérkeztek és átvették a hadifoglyokat, az oroszok megkezdték a kivonulást az országból.

Viszony a magyarokkal, az osztrákokkal és a szlávokkal

A korábbi történeti munkák általában kiemelték azt a nézetet, hogy a szabadságharcot leverő cári haderő tagjai szimpatizáltak a magyarokkal, az osztrákokat pedig megvetették. Azonban azt nem hangsúlyozták, hogy a magyarok iránti rokonszenvről tanúskodó idézetek elsősorban a világosi fegyverletételt követő időszakra vonatkoztak és a kiszolgáltatott helyzetbe került honvédtisztekre és katonákra.¹⁶ Viszont a hadjárat során nem csupán katonákkal érintkeztek az orosz tisztek, hanem az itt élő soknemzetiségű lakossággal is. A helyiekkel egészen más viszonyt kellett ápolnia az intervenciós seregeknek, hiszen sok esetben az ellátást tőlük volt kénytelen pótolni, náluk szálltak meg, egyes információkhoz általuk jutottak. Mennyiben különbözött ez a viszony az ellenféllel és a szövetséges katonákkal kialakítottához képest?

A forrás szerzőinek a magyar katonákhoz fűződő viszonyuk változó. Nem csupán a két naplóban, de több visszaemlékezésben a hadjárat kezdetén nem a szimpátia volt jellemző a honvédekkel kapcsolatban. Szoncov alapvetően lenézte a magyar katonákat, mert elkapta őket a forradalmi propaganda.¹⁷ Nyikolai pedig felrótta a magyar hadvezetésnek, hogy ocsmányul viselkedett a lakossággal, amikor arra kényszerítette a debrecenieket, hogy végezzék ki az osztrák hadifoglyokat,¹⁸ habár tévesen gyanúsította meg őket.¹⁹ Alekszejenko egyenesen barbár forradalmároknak tartotta őket.²⁰ Lihutyin pedig megemlítette, hogy kezdetben tartottak az ellenféltől, kiemelte a honvédek tetteit, amelyek a lakosság ellen irányultak.²¹ Azonban ezek a kezdeti negatív vélemények az idő

¹⁶ ROSONCZY, 1986. 136-137.

¹⁷ SZONCOV, 1988. 228.

¹⁸ NYIKOLAI, 1988. 292.

¹⁹ HERMANN, 2007. 331.

²⁰ ALEKSZEJENKO, 1988. 372. 389.

²¹ LIHUTYIN, 1988. 632-645.

előrehaladtával egyre pozitívabbá váltak. A személyes találkozások és élmények az ellenféllel sok esetben meghatározóbbak lettek, a naplók és memoárok szerzői több ilyen kontaktusról tesznek említést, kiváltképpen Görgey Artúr hagyott bennük mély nyomot,²² ami leginkább a főserег tisztjei között volt domináns. Grabbe és Iszakov inkább furcsának tartották a magyar katonák feléjük fordított különleges figyelmét, de ezt is inkább pozitívumként élték meg.²³ Alekszejenko a magyar honvédekkel való személyes találkozásokat nem említette, az ő figyelme főleg a lakosságra irányult.

A lakossághoz való hozzáállásukban az volt az alapvető különbség, hogy az oroszok nem tekintették őket sem ellenségnek, sem ellenfélnek, hiszen a háborúk a 19. században katonák között zajlottak, távol a civil lakosságtól, hogy megkíméljék azt. Azonban az intervenció során volt példa arra, hogy a magyar lakosság, segítve a honvédeket, valamilyen módon szembeszállt a cári haderővel, ezek az akciók pedig szörnyű megtorlásokkal végződtek. A források szerzői közül Nyikolai említ egy ilyen esetet Debrecenben, Grabbe Turócszentmártonról és Losoncról, valamint Lihutyin Tokajról.

Debrecenben a civilek az általános fejtelenségben osztrák hadifoglyokat öltek meg. A debrecenieket megfenyegették, hogy ha nem adják ki a további osztrák foglyokat, akkor a halálbüntetések sem kizártak, illetve eljárást indítottak a foglyok gyilkosai ellen. A fenyegetőzésen kívül azonban nem történt különösebb atrocitás a helyiekkel szemben.²⁴ Turócszentmárton és Losonc kevésbé volt szerencsés. Az előbbi helyen a kozákok megtorolták a lakóépületekből érkező lövéseket, mielőtt bármilyen utasítást kaptak volna. Negyvenhat foglyot ejtettek, több embert megöltek.²⁵ Grabbe viszont elrendelte Losonc felégetését, miután itt gerillák meggyilkoltak két orosz tisztet, illetve többet foglyul ejtettek, majd agyonverték.²⁶ Grabbe annak ellenére adta ki a parancsot, hogy a tábornagy ezzel nem értett egyet.²⁷

²² NYIKOLAI, 1988. 321. 326-327.; RÜDIGER SEGÉDTISZTJE, 1988. 539-540.; DROZDOV, 1988. 562-563.

²³ ISZAKOV, 1988. 444-450.; GRABBE, 1988. 496-508.

²⁴ NYIKOLAI, 1988. 292-293.; LIHUTYIN, 1988. 700-701.

²⁵ GRABBE, 1988. 462-463.

²⁶ Uo. 482.

²⁷ Uo. 479-480.

Lihutyin részletesen beszámolt Tokaj feldúlásáról: „Ahogy az ablakból az első lövések eldördültek, katonáink természetesen azonnal megrohanták a házakat, bezúzták a kapukat és az ajtókat, széthányták a kapukat meg a tornácokat védő torlaszokat, majd berontottak a házakba. Néhány polgárt (köztük egy nőt is) kezükbe még füstölgő puskával elfogtak és fel is koncoltak. A megtorlás gyors volt, így a népi felkelést, ha ugyan lett volna, már a kezdet kezdetén elfojtottuk. Az orosz sereg tartott a népi háborútól [...] A katonák szemében ugyanis alattomoságnak hat, ha a békés lakosság beleavatkozik a háborúba, s ilyenkor kegyetlen bosszút állnak, aminek nemcsak a lakosság, hanem annak vagyona is áldozatul esik.”²⁸ Lihutyin szerint fellépésük szükséges, hasznos és igazságos volt, tartott tőle, ha nem élnek az elrettentés eszközével, akkor a jövőben akár rosszabb is lehetett volna.²⁹ Ezek azonban nem voltak gyakoriak, továbbá kérdés, hogy a lakosság támadása mennyire volt tudatos, és nem csupán a fosztogató közkatonák ellen próbáltak-e így fellépni.

A tisztek általában két dolgot emeltek ki a magyarokkal kapcsolatban. Az egyik, hogy rendkívül rettegtek az oroszoktól, a másik pedig, hogy remek házigazdák voltak. A kettő viszont összekapcsolódhatott, hiszen a különleges elbánás motiváló ereje lehegett a megszállóktól való félelem. Ezeknek az aggodalmaknak az alapjai lehettek például az oroszellenes hirdetések, amelyekben az oroszok által elkövetett kegyetlenségekről írtak,³⁰ de valószínűleg eljutottak a hírek a fosztogató kozákokról is. A szerzők ennek ellenére úgy látták, hogy mindenütt bebizonyították a híresztelések ellenkezőjét, a helyiekkel tisztelettel bántak és gyakran tüntették fel magukat a védelmező szerepében, elsősorban az osztrákokkal szemben, például Alekszejenko egy magyar hölgyet ment meg a fosztogató osztrákoktól,³¹ Delvig pedig egy zsidó asszonyt.³² Ez a lovagias viselkedés azonban leginkább a tisztekre lehetett jellemző, a közkatonákra ritkán, emiatt nem lehetett alapítatlan a magyar lakosság félelme; csupán a katonai vezetők keménykezűségén múlt, hogy milyen kapcsolat épült ki egy-egy település lakóival.

²⁸ LIHUTYIN, 1988. 690.

²⁹ Uo. 690-691.

³⁰ RÜDIGER SEGÉDTISZTJE, 1988. 524.

³¹ ALEKSZEJENKO, 1988. 403.

³² DELVIG, 1988. 604-605.

A lakossághoz és a honvédekhez való hozzáállás különbségén látható, hogy az intervenciós haderő tagjainak szimpátiája csakis a magyar katonák felé irányult, és nem széles körben a magyarok felé. A szerzők szempontjából a személyes találkozásnak mindkét esetben jelentősége volt, ellenben a lakosság elleni megtorlások és fenyegetések azt mutatják, hogy teljesen mást vártak el a civilektől, mint az ellenféltől. A lakosság számára egyszerűbb volt az együttműködés, hiszen így nemcsak nem kellett félniük a szankcióktól és a nagymértékű fosztogatásoktól, de a jó vendéglátásért cserébe gyakran védelmet, az áruért pedig pénzt kaptak.

Az orosz tisztek csupán az osztrák hadsereggel, esetleg az udvar tagjaival érintkeztek. Néhány példától eltekintve nem tettek említést a németajkú lakosságról. Így csupán a császári és cári csapatok viszonyát van lehetőség némileg árnyalni. Az ellenszenv motívuma a leghangsúlyosabb a naplókban és memoárokban, azonban az előbbieken csak a fegyverletételt követően jelenik meg ez egyértelműen. A visszaemlékezésekben sok tiszt nem tud elvonatkoztatni Ausztria „*hálátlanságától*” a krími háborúban és ennek olykor hangot is adtak.³³ Az osztrákellenesség sokkal durvább volt a főserég tisztjeinél, mint a másik két csapatnál, amelyek gyakrabban érintkeztek személyesen szövetségeseikkel.

Párhuzamosan vezette naplóját a hadjárattal Nyikolai és Grabbe, emiatt őket nem befolyásolták a későbbi események, ha az osztrák félről írtak. Nyikolai a fegyverletételig kimondottan semleges hangnemben írt róluk, megállapította, hogy az osztrák sereg újoncokból áll,³⁴ de az osztrák hadvezetést jónak tartotta.³⁵ A fegyverletételt követően azonban beszámolt a szövetségeselek közötti neheztelésről, Ausztriát kétszínűséggel vádolta és kiemelte, hogy az osztrákok dühösek voltak az orosz sikerek miatt.³⁶ Utólag Delvig is a kapituláció idejére tette az ellenszenv kicsúcsosodását.³⁷ (Ennek az lehetett az oka, hogy az osztrák fél a szabadságharcot követően magabiztos, egyedüli és bosszúálló győztesként viselkedett, illetve fokozta ezt a magyar honvédek iránt érzett részvét is.

³³ ISZAKOV, 1988. 447.; DUKODOVSKIJ, 1988. 573.; DELVIG, 1988. 606.; LIHUTYIN, 1988. 805.

³⁴ NYIKOLAI, 1988. 270.

³⁵ Uo. 297.

³⁶ Uo. 327-334.

³⁷ DELVIG, 1988. 599-606.

Ez szemet szúrhatott a szövetségeseknek, akik ennek hangot is adtak, és ezzel csupán nőtt köztük a feszültség).³⁸

Grabbe hozzáállása az osztrákokhoz változó volt, de általában hasonló negatív felhanggal nyilatkozott róluk. Komáromig nem tartotta őket sokra, főleg Haynaut nem kedvelte.³⁹ Ezt követően nem tartotta megalapozottnak a nemzetközi sajtó azon véleményét, hogy a két birodalom között kiélesedtek az ellentétek, úgy érezte, hogy az osztrákok tulajdonképpen hálásak voltak a segítségért. Végül azonban csalódott a szövetségesekben, bár számított rá, hogy végül így lesz.⁴⁰ Grabbe hadoszlopának szerepéről Paskievics tábornagy és az osztrák főparancsnok nem értettek egyet, hiszen Haynau már júniusban szerette volna, ha csatlakoznak az osztrák csapatokhoz Komáromnál.⁴¹ Nem csak az egymás közötti kapcsolat romlott meg, de érthető Grabbe ellenérzése a két vezetővel szemben.

Alekszejenko az a szerző, aki mindvégig az osztrákokkal közösen harcolt, visszaemlékezése mégis a császáriak megvetéséről tanúskodik. A kezdetekben nagyon pozitív képet alkotott a szövetségesekről, kivéve Haynauról.⁴² A hadjárat vége felé már egyedül a kegyetlenkedéseikről számolt be,⁴³ azonban ezzel párhuzamosan megjelent a magyarok iránti részvéte.⁴⁴

Haynau és Paskievics között a viszony már a kezdetektől elenséges volt, többször jelezték feletteseiknek, hogy képtelenek együtt dolgozni.⁴⁵ A hadjárat során a két főparancsnok közötti kommunikáció nem működött megfelelően,⁴⁶ emiatt sokszor megnehezítették egymás helyzetét, ezzel is lassítva a hadjáratot. Az osztrák kormány igyekezett olyan intézkedéseket tenni, hogy Miklós leváltsa Paskievicset, ahogyan korábban a cár is szorgalmazta, hogy cseréltessék le Windischgrätzet.⁴⁷ Ezt a feszültséget már az

³⁸ ROSONCZY, 1986. 137-138.

³⁹ GRABBE, 1988. 493.

⁴⁰ Uo. 500-507.

⁴¹ ROBERTS, 1991. 153.

⁴² ALEKSZEJENKO, 1988. 371-372.

⁴³ Uo. 395-412.

⁴⁴ Uo. 398-406.

⁴⁵ ROBERTS, 1991. 129.

⁴⁶ CURTISS, 1965. 307.

⁴⁷ ROBERTS, 1991. 175.

intervenció alatt érezhették az orosz tisztek és hatással lehetett rájuk. A cári haderő tagjai gyakran éreztették az osztrákokkal felsőbbrendűségüket, sokszor hangsúlyozva, hogy nélkülük képtelenek lettek volna megnyerni ezt a háborút.⁴⁸ A két fél közötti viszonyt tovább rontotta a hadjáratot követő osztrák megtorlás híre.⁴⁹ A memoárok osztrákellenes hangnemére viszont nagy hatást gyakoroltak azok a változások, amelyek a két ország diplomáciai kapcsolatában álltak be a keleti kérdés okán, hiszen többször is utaltak az előrelátható osztrák „hálátlanságra”.

Az oroszok és a helyi szlávok közötti kapcsolatról a magyar történetírásban csak nagyon felszínesen esik szó. Két visszaemlékezést leszámítva azonban az orosz tisztek is csupán felületesen írnak az itteni tapasztalataikról. Általában arról a kölcsönös szimpátiáról számoltak be, amely kialakult a két rokonnép között, főleg a hasonló nyelv miatt.⁵⁰ Kevesebbet érintkeztek a szláv lakossággal, mint a magyarral, jóformán csak az észak-magyarországi régióban, a bevonulás során léptek kapcsolatba velük. A tisztek többségére nem tettek túl mély benyomást a helyi szlávok, ez alól azonban kivételt képez Szoncov és Lihutyin.

Szoncov nem sokkal a hadjárat befejezése után vetette papírra emlékeit. Gondolkodásmódja jellegzetes: „Oroszországnak a szláv népek sorsát irányítani hivatott küldetésének hite hatja át”.⁵¹ Ausztriát és Magyarországot a szlávok feletti uralmuk miatt ellenségnek tartotta, illetve úgy látta, hogy a germánok és a szlávok között nem jöhet létre sem egység, sem pedig jó kapcsolat. Véleménye szerint Oroszországnak kötelessége segítenie a szlávok nemzetiségi autonóm törekvéseit. Hitt a pánszláv eszmékben, azonban nem tartotta szükségesnek a nyugati szlávok beolvadását az Orosz Birodalomba, de annak vezető szerepét kétségbevonhatatlannak tartotta.⁵² A pánszláv eszme első gondolatai a szlávság körében a napóleoni háborúk során születtek meg, a dekabristák voltak a forradalmi pánszlávizmus első megfogalmazói, a „csodálatos évtized” gondolkodói között is felmerültek ezzel kapcsolatos gondolatok,

⁴⁸ CURTISS, 1965. 309.

⁴⁹ ROBERTS, 1991. 207.

⁵⁰ NYIKOLAI, 1988. 274.; ALEKSZEJENKO, 1988. 367.; RÜDIGER SEGÉDTISZTJE, 1988. 522-523; DELVIG, 1988. 579.

⁵¹ ROSONCZY, 1988. 225.

⁵² SZONCOV, 1988. 230-231.

ugyanakkor a század derekára nem ez volt a fő trend, maga a meg-lévő Orosz Birodalom került a központba.⁵³ Szoncov művelt hivatalnokértelmiségi körökben mozoghatott, hogy ezek az eszmék megérintették, hiszen az ilyesfajta műveltséget a hadseregen belül általában nem szereztek a tisztek.⁵⁴

Lihutyin sokat foglalkozott az 1875-ben megjelent munkájában a magyarországi szlávok helyzetével. Elsősorban az itt élők sanyarú helyzetéről és szegénységéről festett képet, amelynek elsődleges okát abban látta, hogy a magyarok és az osztrákok készakarva nyomják el őket.⁵⁵ Az intervenciót is ennek szellemében ítélte meg: „Ami a szlávokat illeti, egyértelmű, hogy minden a beavatkozás mellett szólt.[...]Azzal, hogy az osztrák kormányzat szövetségeseiként szétzúztuk a magyarok hatalmát, s a szlávoknak hasznot hajtottunk, elnyertük hálájukat s rokonszenvéket; körükben beavatkozásunk határozott helyeslésre talált – ez tény. A magyarok erejét gyengítvén, a szlávok előtt lehetőségeket és utat nyitottunk a jobb jövő felé, lélekben megerősítettük őket, a túlságosan távoli célok érdekében azonban semmit sem kockáztatunk. Így, ha a jövő más irányt mutatna is, a fentiekből nem következthetünk arra, hogy nem kellett volna megtennünk, amit tettünk.”⁵⁶ A Kárpát-medence szlávjainak törekvései ellenben korábbra nyúltak vissza, mint az orosz intervenció,⁵⁷ így a szerző kicsit túlzásba esett, amikor ehhez kötötte a nemzetiségi mozgalmakat. Általában az orosz tisztek, a két fentebb említett kivételtől eltekintve, nem foglalkoztak különösebben az itt élő szláv népekkel. Mérsékeltlen megérintette ugyan őket a nyelv hasonlósága, de ugyanúgy álltak hozzájuk, mint a magyar lakossághoz.

Nem a Kárpát-medence lakosai, de mégis jelentős szerepet kaptak a cári haderő részéről a lengyelek. Bem, Dembinski, Wysocki is lengyel származásúak voltak, sőt önálló lengyel légió harcolt együtt a magyar honvédekkel.⁵⁸ Az oroszok szemében az 1831-es és 1846-os felkelés óta a lengyelek lázadók voltak, és gyanakvással figyelték őket. Mind a forrásokban, mind az idegen nyelvű szakirodalomban sokkal hangsúlyosabb szerepet kapott a

⁵³ GECSE, 2007. 39-69.; BEBESI, 2005. 77-78.

⁵⁴ CURTISS, 1965. 255-257.

⁵⁵ LIHUTYIN, 1988. 674-682.

⁵⁶ Uo. 806-807.

⁵⁷ GERGELY, 2003. 246.

⁵⁸ KOVÁCS, 2000. 26.

lengyel szál, ha az orosz motiváció került szóba.⁵⁹ Több tiszt rájuk hivatkozott, ha az intervenció szükségességéről esett szó. Még Szoncov és Lihutyin pánszláv rokonszenvébe sem estek be a lengyelek: „Magyarország meghódoltatásához azonban nem volt nehéz indokokat találni: először is közvetlenül határainknál folyt a heves forradalmi propaganda, másodszor pedig a magyar hadseregben lengyel emigránsok tömege talált menedéket, bár az igazat megvallva, a feldicsért lengyel ezredek nem voltak egyebek vagy kétezer főt számláló szedett-vedett népségből összeverődött szánalmas légióknál.”⁶⁰ „De a lengyelek poznani, galíciai mozgolódása, a lengyel tábornokok részvétele a magyaroknak az osztrák kormányzat elleni felkelésében, vagyis az, hogy a lengyelek a magyarokat támogatják a szlávokkal szemben, és az oroszországi lengyelek körében támadt különös élénkség lassan megvilágította az események lényegét, rámutatott arra, hogy előttiünk régi feladatok állnak, vagyis a régi lengyel kísérleteket kell megakadályoznunk.”⁶¹ Rüdiger segédtsíjtje egy potenciális lengyel forradalomtól tartott, amely felszabadíthatja Lengyelországot,⁶² illetve Delvig is ezt erősítette meg.⁶³ Az ekkoriban Varsóban tartózkodó Dokudovszkij arról számolt be, hogy a helyi lengyelek rendkívül oroszellenesek voltak és a birodalom minden kudarcát ünnepelték,⁶⁴ Grabbe pedig megemlítette, hogy a saját csapataiban harcoló lengyelekre jobban kellett ekkor figyelni, kihágásaikért sokkal szigorúbban kellett őket büntetni.⁶⁵

A lengyel kérdés a közelmúlt eseményei miatt sokkal többet jelentett a cári hadsereg tisztjeinek, mint amennyire ez a magyar történetírásban szerepel. Hiába harcoltak kis létszámban a lengyelek az ellenség sorai között, mind a hadsereg, mind a cári udvar jelentőséget tulajdonított nekik, hiszen a lengyel területek megtartása fontos volt.⁶⁶ A német kérdésen túl az orosz uralkodó legfőbb érve a beavatkozás mellett az volt, hogy el kívánta kerülni, hogy kirobbanjon egy lázadás a lengyelek lakta területeken. Példát akart

⁵⁹ ISZLAMOV, 2002. 38.

⁶⁰ SZONCOV, 1988. 229.

⁶¹ LIHUTYIN, 1988. 611.

⁶² RÜDIGER SEGÉDTISZTJE, 1988. 514.

⁶³ DELVIG, 1988. 595.

⁶⁴ DOKUDOVSZKIJ, 1988. 571-573.

⁶⁵ GRABBE, 1988. 462.

⁶⁶ JELAVICH, 1979. 32.

statuálni, hogy megmutassa, mire számíthatnak az Orosz Birodalommal szembeszegülő lengyelek.

Összegzés

Az orosz tisztek memoárjaira a későbbi események nagy hatást gyakoroltak. A magyarok iránti rokonszenv és az osztrákokkal szembeni antipátia a fegyverletételt követően, különösen a megtorlások, illetve a krími háború után keletkezett írásokban dominál. Az osztrákokkal való közvetlen kapcsolat hiánya, az a feszültség, amely már a hadjárat kezdetétől húzódott Haynau és Paskievics között, teherként nehezedett a szövetségesek kommunikációjára, és ahelyett, hogy együttműködtek volna, inkább kompetitíven álltak egymáshoz. Ez érződik a főszereg tisztjeinek írásaiból is, akik gyakran becsmérlően és lenézően vélekednek az osztrákokról. Ezzel párhuzamosan és fordítottan arányosan szimpatizálni kezdtek a magyar katonákkal, akik a cári haderő előtt tették le fegyvereiket. A nincstelen, fáradt lázadó sereg nem jelentett többé potenciális fenyegetést az oroszok számára, az osztrákok azonban osztozkodni kívántak az orosz sereg által learatott dicsőség babérjain.

A helyi lakosok alapvetően rettegték a háborútól és az intervenció seregektől. Mindazonáltal a hadjárat során kialakult kölcsönös egymásrautaltság miatt a félelem enyhült. Többek között a lakosságnak szüksége volt az oroszok értékes fém pénzeire, a hadseregnek pedig valahonnan pótolnia kellett az akadozó ellátást. Ennek ellenére nem volt konfliktusmentes a két fél közötti kapcsolat, hiszen a cári hadsereg katonáinak fosztogatásai, dúlásai megkeserítették a lakosok mindennapját. Előfordult, hogy a helyiek a cári katonák túlkapásai ellen védekezve fegyvert ragadtak, ám ezeket a lázongásokat az akkor érvényben lévő hadijogok szerint kegyetlenül megtorolták, bár ezeket az oroszok később igyekeztek elplezni a közvélemény elől.

A szlávokra, néhány kivételt leszámítva úgy tekintettek, mint a magyar lakosságra, csupán nyelvükben és öltözködésükben tértek el, amely kis mértékben szimpátiát váltott ki, de nem tulajdonítottak neki különösebb jelentőséget. Kivételt jelentettek ez alól a pánszláv eszmével kapcsolatba került szerzők, akik a szlávokra hivatkozva adták a hadjáratnak értelmet, viszont arra nincs forrás, hogy ez mennyire lehetett széles körben ismert vagy elfogadott. Az

írásokból az derül ki, hogy a cári hadsereg tisztjei nemzetiségtől függetlenül alapvetően inkább hajlottak a lakossággal való kooperációra, hiszen nem állt érdekükben a népet is magukra haragítani, illetve így juthattak szükséges ellátáshoz, amelyre annál inkább szükségük volt, ahogy haladtak dél felé és távolodtak saját raktáraiktól.

Bibliográfia

Naplók, memoárok

Dimitrij Szoncov: Emlékek a magyarországi hadjárataból. Egy szemtanú és résztvevő feljegyzései. In: KATONA, 1988. 225-263. o.
NYIKOLAI, 1988 = Leontyin Pavlovics Nyikolai bárónak az 1849. évi magyarországi hadjárat idején vezetett naplója. In: KATONA, 1988. 265-335. o.

SZTRENG, 1988 = SZTRENG, A. O.: Háború a magyarok ellen 1849-ben. In: KATONA, 1988. 337-362. o.

ALEKSZEJENKO, 1988 = ALEKSZEJENKO, A.: Egy öreg harcos emlékei. In: KATONA, 1988. 363-412. o.

ISZAKOV, 1988 = ISZAKOV, Nyikolaj Vasziljevics: A magyarországi hadjárata 1849-ben. In: KATONA, 1988. 413-456. o.

GRABBE, 1988 = Pavel Hrisztoforovics Grabbe gróf naplójegyzeteiből. In: KATONA, 1988. 457-510. o.

RÜDIGER SEGÉDTISZTJE, 1988 = Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtisztjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra. In: KATONA, 1988. 511-557. o.

DROZDOV, 1988 = DROZDOV, I.: A magyar hadsereg fegyverletétele az orosz seregek előtt Világosnál, 1849. augusztus 1-én. In: KATONA, 1988. 559-567. o.

DOKUDOVSZKIJ, 1988 = DOKUDOVSZKIJ, Vaszilij Abramovics: Emlékeim. Részletek. In: KATONA, 1988. 569-575. o.

DELVIG, 1988 = DELVIG, Andrej Ivanovics (báró): Fél évszázad az orosz életből (1820-1870). Részletek. In: KATONA, 1988. 577-607. o.

LIHUTYIN, 1988 = LIHUTYIN, Mihail Dormidontovics: Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról. In: KATONA, 1988. 609-815. o.

Szakirodalom

BEBESI, 2005 = BEBESI György: A szlavofilizmus. Az orosz politikai konzervativizmus a XIX. század derekán In: Bebesi György: Az orosz politikai konzervativizmus 100 éve (1820-1920). B&D Stúdió, Pécs, 2005. 52-80. o.

CURTISS, 1965 = CURTISS, John Shelton: The Russian Army under Nicholas I, 1825-1855. Duke University Press, Durham N. C., 1965.

GECSE, 2007 = GECSE Géza: Bizánctól Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

GERGELY, 2003 = GERGELY András (Szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

HERMANN, 2001 = HERMANN Róbert: 1848-49: A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó, Budapest, 2001.

HERMANN, 2002 = HERMANN Róbert: Az orosz csapatok Magyarországon 1849-ben. In: Gecsényi Lajos-Kozlov, Vlagyimir Petrovics (szerk.): Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében. MOL/OSZLSZ, Budapest/Moszkva, 2002. 15-23. o.

HERMANN, 2007 = HERMANN Róbert: A megtorlás története In: Hermann Róbert (szerk.): Vértanúk könyve - A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848-1854. Rubicon-Ház Bt., Budapest, 2007. 309-339. o.

JELAVICH, 1979 = JELAVICH, Barbara: The Russian intervention in Wallachia and Transylvania: September 1848 to March 1849. Leiden, Brill, 1979.

KATONA, 1988 = KATONA Tamás (szerk.): A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

KEEP, 1985 = KEEP, John L. H.: Soldiers of the Tsar. Army and Society in Russia, 1462-1874. Clarendon Press, Oxford, 1985.

ROBERTS, 1991 = ROBERTS, Ian W.: Nicholas I and the Russian Intervention in Hungary. Palgrave Macmillan, London, 1991.

KOVÁCS, 2000 = KOVÁCS István: Lengyel légionisták, honvédek és hírszerzők a magyar szabadságharcban. In: Horváth M. Ferenc (Szerk.): Népek, hősök, emberek. Váci Múzeum Egyesület, Vác, 2000. 25-40. o.

ROSONCZY, 1986 = ROSONCZY Ildikó: A cári hadsereg tisztikárának magatartása 1849-ben Magyarországon. In: Kiss Gy. Csaba - Kovács István (szerk.): Hungaro - Polonica: Tanulmányok a

magyar-lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest, 1986. 136-142. o.

ROSONCZY, 1988 = ROSONCZY Ildikó: Bevezető In: Katona Tamás (szerk.): A magyarországi hadjárat, 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Abstract

The intervention of 1849 was the last success in Nicholas I's foreign policy, however the victory was not nearly as glorious as it is now interpreted. The supply difficulties and epidemics made it difficult to end the campaign sooner. These factors not only affected the mood of the soldiers, but their relationship to the allies and their opponents and the civilian population. As the war became more onerous to the Russian army, the tension between them and the Austrian troops started to grow. At the same time they began to sympathize with the Hungarian soldiers who put down their weapons in front of tsarist army. This study investigates how and why these affairs changed during the campaign.

HUSZÁR MIHÁLY

ADALÉKOK A 19. SZÁZADI OROSZ FORRADALMÁROK TEVÉKENYSÉGÉHEZ MAGYAR KIADÁSÚ KÖNYVEK A 20. SZÁZAD ELEJÉRŐL

A lassan kapitalizálódó gazdaságú, de erős autoriter cári hatalom által uralt Oroszországban az 1880-as években nem volt könnyű a nyugati utazónak a hivatalos propaganda mögé látnia. Különösen igaz volt ez arra az újságíróra, aki az orosz társadalom egyik legkényesebb ügyét feltárva hírt akart vinni a világba. George Kennan 1885-86-ban járt a szibériai száműzetési telepeken, ahol a szabadelvű forradalmárok, kettétört életű értelmiségiek, nemesek – általában „határozatlan” idejű – büntetésüket töltötték. Az 1890-ben kiadott *Siberia* (Szibéria) és a *Tent life in Siberia* (A száműzöttek sorsa Szibériában) című könyvek nagy népszerűsége tette szert, fordításaik több nyelven megjelentek. Magyarul először 1891-ben *Szibéria. A „Centaury Magazine”-ben megjelent közlemények nyomán* címmel, Zempléni P. Gyula fordításában és Deubler József kiadásában (Budapest-Bécs) két kötetben jelent meg. A mű, valószínűleg a népszerűsége okán 1905-ben újra kiadásra került.¹

¹ TRAVIS, 1990. 3-35. George F. Kennan (1845-1924), amerikai újságíró, utazó volt. Részt vett 1865-68-ban az Alaszka és Kamcsatka között, a tenger alatt húzóódó távíró kiépítésére szervezett expedíciókon. Az oroszul kitűnően beszélő Kennan 1870-71-ben Délkelet-Oroszországban járt. A szibériai utazás után tudósított még az 1904-1905-ös orosz-japán háborúról, az első világháborúról és az 1917-es forradalmi eseményekről is. A *Century* magazinban 1888-ban jelent meg Kennan beszámolója, amelyet társa, George A. Frost által készített rajzok illusztráltak. SZINNYEI 1914. 1787-1790. Zempléni P. (Pollák-Pál) Gyula (1856-1902) ügyvédjelölt, hírlapíró, műfordító. A Zemplén vármegyei Tállyán született. Kassán a premontreiek gimnáziumában tanult, majd ugyanott elvégezte a jogi akadémiát, ezután hírlapoknak, például a *Felvidéki Közlönynek* dolgozott. 1878-tól Budapesten élt. Angol, francia, olasz és német nyelvből elsősorban ifjúsági regényeket, Jules Verne, Emilié Zola és Guy de Maupassant munkáit fordította. A *Magyar Ifjúság* hetilap, a Révai testvérek *Regényvilágának* a szerkesztője és több budapesti politikai lap, valamint jogászlapok szerzője volt. A *Magyarország* című napilap rovatvezetőjeként dolgozott. A budapesti újságírók egyesületének könyvtárnokaként és az újságírók segélyegyesületének az igazgatótanácsosaként is tevékenykedett. Hosszú betegség után Budapesten halt meg.

Hasonlóan Kennanhoz, az Oroszországból emigráló forradalmárok, volt politikai foglyok és száműzöttek kéziratainak kiadásával az volt a céljuk, hogy képet adjanak a cári rendszer elleni küzdelmeikről. 1907-ben jelent meg Holló Jenőnek, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyik titkárának, a Népszava újságírójának fordításában *Az orosz szabadságért!* című könyve, amely egy névtelenségbe burkolózó orosz forradalmár – a továbbiakban „a névtelen forradalmár” – írása.² Az első orosz forradalom után – elsősorban a magyar munkásmozgalom köreiben – terjesztett könyv előszavából megtudhatjuk, hogyan vezetett egy nemesi származású jogász útja – a jobbágyait felszabadító nagyapai mintától, a szegények peres ügyeinek képviselőjeként, majd tiltott iratok rejtegetése miatti letartóztatásán keresztül – a forradalmárrá válásáig. Ahogy Holló Jenő írta: „*Feljegyzéseiben a saját munkálkodásáról beszél és ezenkívül bepillantást enged a forradalmárok működésének végtelen aprólékos munkáiba, a forradalmi hálózat számtalan irányba való elágazásába, a pillanatonként változó körülményekbe (...).*”³ Hasonlóak azok a naplók és önéletírások, amelyek közé tartozik Nyikolaj A. Morozov *Cári börtönökben és erődökben*, valamint Szergej M. Sztjepnak-Kravcsinszkij *Oroszország a cárok uralma alatt* című művei is.⁴

Az előzőleg bemutatott két forrásanyagban ábrázolt időszak között tízévnyi különbség van. Az amerikai műben egy kitaró utazás emlékei és részletes adatbázisok szerepelnek, amelyekkel a börtönök és a száműzetés körülményeit tárgyalta a szerző. Ez az 1880-as évek végét, III. Sándor cár uralkodásának reakciós időszakát tárgyalta, amelyet jól jellemez a narodnyikok és a cári titkos

² ÚJVÁRI, 1929. 379.; Holló (Horovitz) Jenő (1877-1949) jogász, újságíró, szocialista politikus, Budapesten született. 1897-ben lépett be a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba, amelynek 1904 és 1908 között az egyik titkára, 1908 és 1917 között pedig ellenőrzőbizottsági tagja volt. A *Népszava* és a *Szocializmus* bécsi tudósítójaként és a Kerületi Munkás Biztosító titkáraként is dolgozott. A magyarországi Tanácsköztársaság működése alatt az Országos Hadigondozó vezetője, majd 1919. június 24-től hadügyi népbiztoshelyettes volt. Emigrációját követően Ausztriában, Csehszlovákiában, Franciaországban, Svájcban és Svédországban élt. Stockholmban halt meg. Számos tudományos munkát írt és fordított. (*Idegen szavak magyarázata* 1926; *A néphez: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt programjának rövidre fogott magyarázata* 1919; *Wilhelm Bloch: A francia forradalom: a francia közállapotok és események népszerű ismertetése 1789-1804.* 1909.)

³ HOLLÓ, 1907. 3-4.

⁴ Lásd MOROZOV, 1966.; SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988.

rendőrség, az Ohrana közötti harc. Abban a korszakban a forradalmárok jelentős veszteségeket szenvedtek el, tömegesen kerültek Szibériába.

„A névtelen forradalmár” visszaemlékezésében viszont egy személy sorsán keresztül ismerhetjük meg a forradalmárrá válás útját, a börtön, a száműzetés és az illegális szervezkedés éveit. Ez pedig már az 1890-es évek végének Oroszországa, ahol megerősödött a legális, az illegális és az emigráns sajtó. A század végén létrejött az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt (OSZDMP) és a szociálforradalmár (eszer) párt, 1902-ben pedig a Felszabadítás Szövetsége nevű liberálisokat, zemsztvó-tagokat és mérsékeltet képviselő szervezet.⁵ A két könyv révén bepillantást nyerhetünk a forradalmárok életébe és a 19. század végi Oroszország különleges társadalmi-politikai jelenségeibe.

Kennan tapasztalatai és jelentése (1885-86)⁶

A Szentpétervárról induló George Kennan és társa, George Frost Tomszk környékén, az ulbinszki völgyben találkoztak az első politikai száműzöttekkel, akik 2-5 évig terjedő büntetésüket töltötték és általában a településeken elszórtan éltek. Az átlagosan 20-as, 30-as éveikben járó fiatal férfiak és nők között voltak olyanok, akik nem levelezhettek rokonaikkal, viszont lakásaikban íróasztalok, folyóiratok és kicsi, de választékos könyvtárak voltak; az orosz mellett angol, francia és német szerzők munkáival rendelkeztek.⁷ A szerző az otthoni barátjának, Roswell Smithnek írt levelében a következőkről számolt be: „A száműzetési rendszer sokkal rosszabb, mint korábban gondoltam. Senki sem próbált elrejteni előlem semmit, a kormányzó nyíltan megmondta nekem, hogy a tomszki börtön állapota szörnyű. De nem tehet róla... Amikor írok majd a Centurynak, vissza kell vonnom sok mindent”.⁸ Kennan levelében azt is írta, hogy a forradalmárok egyáltalán nem olyan emberek, amilyenekre számított: iskolázottak, műveltek, kevésbé fanatikusok. Megdöbben, amikor egy tomszki kirgiz jurtában a szociológia alapelveiről és a materializmus történetéről szóló könyveket látott az asztalon. Az ott lakó

⁵ BEBESI, 2010. 249-250.

⁶ Lásd bővebben erről HUSZÁR, 2013. 173-188.

⁷ KENNAN, 1905a. 87-88.

⁸ TRAVIS, 1990. 126-127.

száműzött pedig – Roswellhez hasonlóan – értelmes, kulturált, szerethető ember volt.⁹

Akikkel az amerikaiak találkoztak, azok elsősorban adminisztratív úton kerültek Szibériába. 1879. április 2-án Szolovjov sikertelen merényletet kísérelt meg II. Sándor cár ellen, ezért április 6-án új törvényt hoztak, amelyben hat katonai körzetre osztották Oroszországot. A körzetek főkormányzói különleges felhatalmazással rendelkeztek: adminisztratív, más néven közigazgatási úton száműzhettek bárkit, akinek a személye veszélyes lehetett a körzetre. Állásra és rangra való tekintet nélkül börtönbe zárhattak bárkit, betilthattak újságokat és folyóiratokat, bármilyen eszközt fogantathattak, hogy a körzetük nyugalalmát és rendjét fenntartsák.¹⁰ A narodnyik forradalmárok közül sokan kerültek a hírhedt süsselburgi erőd börtönébe, mint például Vera Figner (1852-1942), aki az egyik leghosszabb időt, 20 évet töltött fogságban. Kivételes esetben, például II. Miklós trónra lépését követően, 1896-ban került sor részleges amnesztiára. Még 1902-ben is tizenhárman raboskodtak Süsselburgban, akiket fejenként 20-25 katona őrzött, évi 7.000 rubelt felemészítő összegért. Egy idő után a kezdeti kegyetlen szabályok és szigorúság jelentősen lazult: a foglyok könyveket, folyóiratokat olvashattak, szabadon mozoghattak az erődben, és már nem volt testi fenyegetés sem.¹¹

Oroszországban a kormányzat a fennálló rendre veszélyes társadalmi réteget vagy csoportokat az ún. politikailag megbízhatatlan meghatározással illette. Azokat vették ebbe a kategóriába, akiknek a nézeteik és életmódjuk veszélyesnek számított. A rendőrség egyeseket megfigyelés alatt tartott, másokat hosszabb-rövidebb időre letartóztatott, hogy információt szerezzen tőlük a szervezkedő csoportokra vonatkozóan. A vallatás eszközeinek széles tárházát alkalmazták. Tömeges letartóztatásokra általában akkor került sor, amikor a forradalmi csoportok támadásba lendültek. Például 1881-ben III. Sándor rendkívüli hatalommal ruházta fel Sztrelnyikov vezérőrnagyot a dél-orosz városokban (Kijev, Odeszsa), ahol ő három nap alatt több száz embert tartóztatott le. Az elfogások nagy része „valószínű ok nélkül” történt, kizárólag

⁹ TRAVIS, 1990. 125.

¹⁰ SZTEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988. 205-206.

¹¹ FIGNER, 1968. 564-565.

abból a célból, hogy az összeesküvéseknek a nyomára lehessen akadni. Az elfogottak között sok volt a gyermekkorú, akiknek a vallomásával a rendőrség meg akarta szerezni a szervezkedők névsorát és más hasznos információkat.¹²

„A közigazgatási úton száműzötteknek nem kellett épp valami bűnténnyel vagy vétséggel vádoltatnia, elegendő az, ha valamely helyi hatóság az ő jelenlétét a társadalmi rendre hátrányosnak tartja; fogságba vetik és a belügyminiszter jóváhagyásával a roppant birodalom valamelyik helyiségébe küldik, ahol aztán öt évig rendőri felügyelet alatt áll. (...) A világgal való érintkezése hirtelen megszakad, úgyhogy gyakran legközelebbi hozzátartozói sem tudják, mi történt vele.” – írta Kennan.¹³ Az adminisztratív úton száműzötteknek a kijelölt lakóhelyükön tilos volt mindenféle pedagógiai és nyilvános tevékenység művelése. Nem dolgozhattak nyomdászként vagy bárminemű könyvvel kapcsolatos munkában. Tilos volt állami és helyi társadalmi intézményben elhelyezkedniük. Még az orvosi végzettségűek sem dolgozhattak a szakmájukban. A száműzöttek így állami segélyre szorultak, amely a volt privilegizált rendekhez tartozóknak 6-8 rubelt jelentett havonta. A közrendűek ennek a felét kapták. Ha valaki nem akart vagy nem tudott dolgozni, azt meg is foszthatták az éhezéshez is kevés kincstári segélyétől.¹⁴

1880-ra ennek a büntetési módnak az alkalmazása olyannyira szabálytalanságokhoz, félreértésekhez és tévedésekhez vezetett, hogy Lorisz-Melikov belügyminiszter egy bizottságot hívott össze. 1881. január 23-ig a 2.800 közigazgatásilag száműzött politikai fogolyból 650 fő esetét vizsgálták felül, akik közül mindössze 328 főt engedtek azonnali hatállyal hazatérni. Egy évvel később Szibéria fő kormányzója, Anucsin tábornagy a következő jelentést küldte a Kelet-Szibériában (Kara területe, Transzbajkália) élő politikai foglyokról az uralkodónak: „1882. január 1-én 430-an voltak itt, és pedig bírói ítélet alapján Szibériába küldettek: 1. Mint kényszer munkások 123-an. 2. Mint fegyencgyarmatosok 49-en. 3. Kijelölt lakásokra utasítottak 41-en. Közigazgatási úton száműzöttek: 1. Kijelölt lakásokra utasítva 217-en.” A jelentésben kihangsúlyozza a fő kormányzó,

¹² KENNAN, 1905b. 172-174.; SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988. 460. Sztrelnyikovot 1883-ban sikeresen likvidálta egy forradalmár csoport.

¹³ KENNAN, 1905a. 91.

¹⁴ SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1998. 213-215.

hogy lehetetlennek tűnik együtt dolgoztatni a politikaiakat a köztörvényesekkel, és nincs elég őrző csapat a teljes elkülönítésükhöz, amivel csak romlik a helyzetük. „A teljes elkülönülés mégis csak türelmetlenné teszi rájuk nézve az életet.” Számos öngyilkosság és megőrülés is rontotta a foglyok lelki állapotát.¹⁵ A fő kormányzó jelentésében a türelhetlen szót is használta a foglyok állapotára. Kennan a fent olvasottakra és a személyes tapasztalataira alapozva megállapította: „De hát nem a kormány volt az, mely ezt okozta! A börtön ablakai előtt ő maga emeltette a magas kerítést, mely a foglyoknak minden kilátását elvette...”¹⁶

1882. március 12-én viszont a következőképpen alakították át a „Szabályrendelet a rendőri felügyeletről” című rendeletet: „A rendőri felügyelet (mihez a közigazgatási úton való száműzés is tartozik) eszköz arra, hogy a fennálló császári rend ellen való vétség meggátoltassék; kiterjedhet mindazon személyekre, kik a társadalmi rendre nézve veszélyesek.” Tehát az egyszerű gyanú is rendőri letartóztatást vont maga után.¹⁷

1885-ben Sztjepnyak-Karavcsinszkij a *Vesztnyik Narodnoj voli* adatait felhasználva kívánta alátámasztani, hogy az adminisztratív száműzés „sokkal nagyobb pusztítást vitt végbe, mint a bíróságok.” 1879-1881 között, amikor rendkívüli állapot volt érvényben, negyven politikai pert tárgyaltak, aminek az eredményeként 245 vádlott fölött ítéleztek. Közülük 28 főt felmentettek, 24 főt jelentéktelen büntetéssel sújtottak. A többi 193 fő kapott többéves börtönbüntetést. Ezekkel a szabályos perekkel szemben csak a harkovi, odesszai és kijevi kormányzóságokban a hatóságok 1.767 főt száműztek saját hatáskörükben. Amíg Loris-Melikov belügyminiszter a már fent említett helyen 2.800 főt ismert el, addig a *Narodnaja Volja* szerkesztősége több mint nyolcezer letartóztatást regisztrált, amelyeknek a kilenczede végződött bírósági vagy közigazgatási száműzési ítélettel.¹⁸

1885-ben egy bizonyos Ocskin azért került közigazgatási úton száműzésbe, mert „gyanúsna látszott, hogy a törvénytelen álláspont felé törekszik”. Alekszander Kropotkin herceg, matematikus és

¹⁵ KENNAN, 1905b. 4-5.

¹⁶ Uo. 6.

¹⁷ Uo.

¹⁸ SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988. 261.

csillagász csupán azért került tíz évre Szibériába, mert testvére volt a neves forradalmár, Pjotr Kropotkin. Pedig a nagybátyjuk a nardnyikok által 1879-ben meggyilkolt harkovi kormányzó volt.¹⁹

1888-ban a közigazgatásilag száműzött Vaszilij Sziporacki azal a kérvénnyel fordult az orosz birodalmi szenátushoz, hogy magyarázzák meg neki, 1881 óta milyen jogcímen tölti büntetését a nyugat-szibériai Kurgan városában, 4.800 kilométerre a családjától. *„Ha átolvasom a telepített fegyencekre vonatkozó törvényeket, látom, hogy e határozatok az én helyzetemre is ráillenek, egyetlenegy kivéve: a fegyenceknek megvan az a reménye, hogy a tőle elvont jogok egy részét lassanként ismét visszaszerezheti; nyerheti azt a jogot is, hogy úgy tartománya, mint esetleg egész Szibéria határain belül kénye-kedve szerint járhat. Én ellenben ezt nem remélhetem, én bizonytalan időre Kurgánba száműztem. Világos tehát, hogy nem vagyok telepített fegyenc, nem vagyok az már csak azért sem, mert engem törvényszék nem ítél el. De hát mi vagyok én?”* A válaszban a beadványt a szenátus formai okokra hivatkozva, *„előírt kellékeknek sem felel meg”* olvasatlanul elutasította.²⁰

A száműzés politikai foglyokra való hatását Nyikolaj Baranov, arhangelszki főkormányzó jelentése világosan leírta.²¹ Ebben úgy vélekedett, hogy az a jellemet inkább rombolja, mint javítja: a társaságból magányba és nélkülözésbe jutók gyakran megőrülnek vagy öngyilkosok lesznek. *„De ha valaki ellensége a kormánynak, száműzetése arra szolgál, hogy ellenséges indulata fokozódik, a teoretikusból praktikus lesz, azaz, valóban veszélyes emberré válik.”*²² Szipyepnyak-Kravcsinszkij szerint azok az ártatlanul elítélt, majd felmentett emberek, akik három hónaptól három évig terjedő szigorú magánfogságban szenvedtek vagy éveket töltöttek Szibériában, azok szinte mindegyike forradalmárrá vált. (A cárgyilkosok közül ketten korábban megjárta Szibériát!) Az ilyen „megbízhatatlan” fiatalembernek – az egészségét tönkretévő fogság és az ártatlanságába

¹⁹ KENNAN, 1905b. 99.

²⁰ KENNAN, 1905b. 121.

²¹ Nyikolaj Baranov (1836-1901) főhivatalnok, katonatiszt. Az 1881-es cárgyilkosság idején Pétervár városparancsnoka volt. Büntetésből nevezték ki az arhangelszki kormányzóság élére. SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988. 480.

²² KENNAN, 1905a. 101.

vetett hite miatt – „forradalmárrá való átváltozása legalább is nagyon érthető és természetes jelenség.”²³

Az orosz szabadságért! szerzőjének tevékenysége (1896-1905)

Az önéletírás az 1896-os évben kezdődik, amikor a huszonéves, végzett jogászszervező elhatározta csatlakozását a marxista elveket valló forradalmi szervezkedéshez. Az ifjú ügyvédre az előszóban olvashatjuk, hogy szegény emberek, különösen parasztok perét vállalta, ez szociáletikussá tette.²⁴ A könyv lezárásának az ideje 1904 vége, amikor már az emigrációban, utólagosan vetette papírra a visszaemlékezés gondolatait.

„A névtelen forradalmárt” 1896 szeptemberében tartóztatta le a rendőrség, miután szentpétervári lakásán egy nyomtatógépet és tiltott iratokat foglaltak le, majd a Péter-Pál erődbe szállították. A fogoly folyamatosan tiltakozott az eljárás, a törvénytelen házkutatás ellen, ám a kérdező tiszt kijelentette: „– *Merev visszautasításával csak rontja a dolgát. Mi teljesen törvénytelenül jártunk el és Önnek, mint jogásznak tudnia kell, hogy van közigazgatási eljárás is. Mindazok az ügyek, amelyek politikai üzemekre vonatkoznak, hozzánk tartoznak.*” Amikor a fogoly kérvényt akart írni az igazságügy-miniszterhez, akkor a tiszt megkérdezte: „– *Tehát, semmi felvilágosítást sem akar adni arról, hogy hogyan kerültek azok a dolgok az Ön lakásába? Hogy nem az Önéi, azt tudtuk. Azt is tudjuk, hogy egész sereg forradalmárt támogatott, talán még sok egyebet is tudunk, de már ennyi is tökéletesen elég. Nem volna szíves inkább helyet foglalni és a kérdéseinkre felelni?*”²⁵

A börtöncella magányában elmélkedett a sorsán, amelyben fontos szempont volt a II. Sándor reformjaiban való csalódása: „*Mint mindenhol az egész világon, itt is látni lehet, hogy a kormány csakis oly keveset enged a maga praerogatíváiból (kiváltságaiból), amely keveset csak lehet és ezt is csak akkor, ha okvetlen kénytelen vele. Valamennyi bizottságban, amelyeket a jobbágyság kérdése, az igazságügyi reform, az iskolaügy, a katonaság kérdése végett állítottak össze, a bizottság szabadelvűen gondolkozó tagjai fölé a legvadabb reakcionáriusokat helyezték elnökül. Az orosz társadalom már akkor is bizalmatlankodni kezdett a kormány reformtervezeteivel és a reformok megvalósításával szemben,*

²³ SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988. 241.

²⁴ HOLLÓ, 1907. 3.

²⁵ Uo. 16.

még pedig jogosan, mert azokat a reformokat, amelyeket a hatvanas években terveztek és részben meg is valósították, egy évtized múlva megint megszüntették, vagy szűkebb korlátok közé szorították."²⁶

Érdeemes párhuzamként felidézni Vlagyimir Iljics Uljanov (Lenin) életútját, aki 1892 és 1893 között szintén ügyvédként dolgozott, elsősorban paraszti ügyfelei voltak, hasonlóan könyvünk szerzőjéhez. 1895-ben hosszú megfigyelés után, mint marxista, szociáldemokrata forradalmárt Péterváron letartóztatták, 14 hónap magánzárkában letöltendő börtönbüntetést kapott, majd három évre Szibériába száműzték. Lenin a börtönt a tudományos és elméleti munkára alkalmas helyszíneként fogta föl. 1897 februárjában saját költségén, vasúton – ahogy írta levelében „700 versztért kénytelen voltam leszurkolni 10 rubelt a jegyért és 5 rubelt a pogygyászért” – majd lovas szánon utaztatták el susenszkojei kijelölt lakhelyére.²⁷

Pontosan ugyanebben az időben, 1897 februárjában a „névtelen forradalmárt” saját költségén – a rokonai által biztosított pénzen – első osztályú vasúti kocsiban, két csendőr kíséretében Arhangelszkbe utaztatták. A helyi kormányzó, aki a társadalmi rangjához méltó fogadásban részesítette, elmondta a – semmilyen információval nem rendelkező – fogolynak utazásának célját, büntetésének részleteit: „– Hát bizony ilyen a közigazgatási eljárás. Ezen nem változtathatok semmit, bárhogyan szeretnék is változtatni rajta. Titoktartás mellett már most is közölhetem Önnel: öt évet kell ebben a kormányzásban eltöltenie. Azért szabtak ki ilyen nagy büntetést, mert makacsul megtagadta, hogy büntársait megnevezze, ezenkívül pedig gyakran megsértette a hivatalnokokat. Így szól, a hivatalos írás és ezzel számolnom kell. De a rokonai bizonyára megtesznek mindent, hogy a száműzetés idejét megrövidítsék. Azonban Öntől is függ, hogy rövidebb ideig tartson a száműzetése.”²⁸ Arhangelszkből tovább utazott a kijelölt településre, amely egy 800 lakosú falu volt a Jeges-tenger egyik öble mellett. A kerületi előljárónál (iszpravnyik) kellett jelentkeznie, aki kijelölte a szállását. Tájékozódott a többi száműzött felől, akikkel meg akart ismerkedni. A helyi száműzött közösség tagjai általában

²⁶ HOLLÓ, 1907. 19.

²⁷ KRAUSZ, 2008. 43-45., 48-57. 1893 nyaratól Lenin már írásából meg családi támogatásokból élt. Elsősorban a narodnyikizmust támadta illegális marxista körökben tartott előadásain.

²⁸ HOLLÓ, 1907. 31.

3-5 éves büntetésüket töltötték, könyvek álltak a rendelkezésükre, levelezhettek és egymás lakására összejárhattak. Bizalmukat úgy nyerte el, hogy olyan pétervári személyek ismeretségére hivatkozott, akik hiteles „mozgalmi” embernek számítottak. *„Ebben a városban még meglehetősen enyhe volt a bánásmód. Nem kellett mindennap a rendőrségre menni és ott jelentkezni. (...) 2-3 hetenként jött ide a posta, hozott leveleket, újságokat és folyóiratokat. A levelezést nem olvasta át az izspravnyik és nem volt örökös súrolódás a száműzöttek meg a rendőrség közt. A száműzetés legrosszabb oldala az intelligens emberek szempontjából a rájuk kényszerített tétlenség.”*²⁹ Nem gyakorolhatták a hivatásukat, a kormány fejenként 10-15 rubelt adott, amiből csak nyomorúságosan tengődhettek, de a nemesek kiváltsága, hogy többet kaptak, mint a polgárok és a parasztok, ebben is jellemző volt. A szökés tervezése mellett – Moszkva és a nyugati kormányzóságok viszonylagos közelsége miatt – az önképzéssel foglalták el magukat. *„A száműzöttek a közgazdaságtan, az államtudományok és idegen nyelvek tanulására vetik magukat, hogy szellemük éberségét megőrizzék. Gyakori összeköttetést tartanak fenn bajtársaikkal, az egyszerű munkásnak segítségére vannak a tanulmányainál és előadásokat meg vitákat rendeznek egymás közt.”*³⁰ Főhősünk gyors elhatározással jelentkezett az izspravnyiknél, akit lenyűgözött a magas rangú fogoly, mint *„akinek igazi címe van, aki Pétervárott a társaságban forgolódott és jóban van a kormányzóval.”* Párnapos eltávozást kért Arhangelszkbe, majd a társaktól kapott lakcímekekkel és ajánló levelekkel, új tervvel elutazott. Ahogy írta: *„ha Oroszországban maradok, akkor a pénzemen egész sereg titkos nyomdát rendezhetek be, és valamennyi nyomda végtelen nagy hasznára lesz az orosz nép felszabadulása és felvilágosítása ügyének.”*³¹

Arhangelszkből Pétervárra utazott, hogy a nagybátyjára bízott magánvagyonát elkérje. Családjától támogatásra csak abban az esetben számíthatott, ha egyenesen külföldre emigrál. *„Adok annyi pénzt – tanácsolta a nagybátyja –, amennyi csak kell, hogy rögtön külföldre utazzál és mindent megteszek, hogy később visszatérhess. Más út nincs. (...) Mindenfelé eljártam és már meg is ígérték, hogy legkésőbben egy év múlva visszatérhetsz – és most keresztülhúzod az egész tervemet.*

²⁹ HOLLÓ, 1907. 36-40.

³⁰ Uo. 40.

³¹ Uo. 43-45.

Elég szégyent hoztál már a családunkra – egy időre el kell tűnnöd.” Jellemzőek a sorok, hiszen a korszak generációs ellentétei mutatkoznak meg ezekben. A konzervatív, cárhoz hű nemesi réteg, a „családfők” és a forradalmi elvek mellett síkraszálló ifjú nemesek közötti szakítást jó néhány példa bizonyítja. A „családfők”, így a névtelen forradalmár nagybátyjának a motivációja, természetesen érthető, hiszen egy forradalmi mozgalomban exponált családtag miatt kegyvesztetté, megbélyegezetté válhatott volna az egész család. Például Nyikolaj Morozov (1854-1946) narodovec forradalmár önéletírásában következőképpen fogalmazta meg az életének fordulópontját jelentő szakítást: *„Ismertem édesapám véleményét, hogy a nihilistákat provokátor és nincstelen bandának tartja, akik irigységből kívánják bevezetni a kommunizmust, hogy féljék a jobban ellátott osztályok vagyonát és tapasztalatlan ifjakat ugrassanak be mindenféle bűncselekménybe, majd utána a feljelentés rémével zsarolják őket. Úgy éreztem, hogy ha csatlakozom ehhez a „bandához”, az visszavonhatatlan szakítást jelent családommal, és határtalan kétségbeesésbe kergetem édesanyámat.”* Úgy vélte, hogy édesapja – a szolgálaton kívüli katonatiszt, ellenzéki érzelmű, angolbarát földbirtokos – örökre megtiltja a neve említését a családban.³² Amikor a „névtelen forradalmár” kijelentette nagybátyjának, hogy ahhoz a párthoz tartozik, amely minden erővel ki akarja kényszeríteni az orosz nép legelemibb emberi jogainak az elismerését, erre a tipikusnak mondható választ kapta: *„Talán a te régi, jó neveddel a közé a csőcselék közé akarsz menni, amely a maga becsvágásának kielégítése végett Oroszország felfordulását akarja előidézni? Részt akarsz venni ezeknek a félművelt elemeknek az örült munkájában? De hisz ez örült gondolat! Még evvel a bandával együtt az akasztófán fejezed be az életedet! (...) Hát nem látod, hogy még a nép sem akar semmit tudni ezekről az emberekről, akik állítólag úgy szeretik a népet? A börtönben egyedül töltött idő egészen megtévelyített.”*³³ Ugyanakkor van példa arra is, hogy némi neheztlés ellenére, de pénzügyileg is támogatták az elhivatott családtagot. Angelika Balabanova (1878-1965) csernyigovi gazdag hivatalnokcsalád gyermekeként született, az édesanyja művelt, modern, ugyanakkor a valóságtól elzárt életre akarta nevelni, ahogy Balabanova írta, az „élősd

³² MOROZOV, 1966. 41, 49.

³³ HOLLÓ, 1907. 46-47.

életformára”³⁴ igyekezett rászoktatni. Az Úri kisasszonyok kollégiumában töltött időszak után külföldre ment, mivel Oroszországban lányok még nem tanulhattak. Ahogy írták róla: „A család ellenzte ugyan Balabanova „emigrálását”, pénzügyileg mégis támogatta, s nemcsak a tanulmányai alatt, hanem később, így egy ideig szocialista agitátor és propagandista korában sem voltak anyagi gondjai.”³⁵

A „névtelen forradalmárnak” – miután sikerült Moszkvába jutnia – új névvel új életet kellett kezdenie, amivel a forradalmi mozgalomban részt vehetett. Ahogy írta: „Néhány nap múlva kaptam jó útlevelet, azaz, hogy jó volt, mert eredeti volt. Hogy ezt az útlevelet hogyan szerezték, azt nem tudom. Ettől fogva Mihajlov volt a nevem.” Írásából megtudjuk, hogy egy marxista csoporthoz csatlakozott, akik a munkások között folytattak agitációt. Tula városa következett, ahol munkásművelési körökben jogtörténeti, az orosz jogról és az új orosz gyári törvényekről felvilágosító előadásokat tartott. Olyan illegális írást és olvasást tanító esti köröket látogatott meg, ahol sikeresen oktattak viszonylag nagy létszámú munkáscsoportokat.³⁶ A folytonos lebukás veszélye miatt számos városban hosszabb-rövidebb ideig élt. Legálisan utazó ügynöki munkával, míg illegálisan röpiratok nyomásával és terjesztésével, sztrájkok szervezésével foglalkozott. Például amikor Harkov mellett lakott, nappal üzleti ügyek intézésével, éjjel pedig a közeli gépgyár munkásaival a felvilágosításával foglalkozott. „A lakásunkat nagy nyomdává alakítottuk át. Többen összeültek és nagy gonddal felhívást fogalmaztak, amelyet több ezer példányban szándékoztak kinyomtatni. (...) éjjel nappal szakadatlanul nyomtattuk a kiáltványt. Heten vagy nyolcan felváltva dolgoztunk. Amint elkészültünk azt azonnal a faluba szállítottuk és ott szétosztottuk.” A munkáskövetelések (napibér emelése, nyolcórás munkaidő, a kórház és az orvosi segély javítása, hatalmaskodó mérnökök eltávolítása) röplapjának a szétosztása olyan jól sikerült, hogy szinte az összes munkáson kívül a gyár műszaki és kereskedelmi irodáiba, sőt még a gyárigazgató asztalára is jutott belőle. A sztrájk megkezdése előtt a városba vezető sürgönydrótokat elvágták, hogy a kozák egységeket ne tudja az igazgatóság értesíteni.³⁷

³⁴ HORVÁTH – JEMNITZ, 2003. 164.

³⁵ Uo. 164-171.

³⁶ HOLLÓ, 1907. 49-53.

³⁷ HOLLÓ, 1907. 63-64.

Több napi sikeres sztrájk után megérkeztek ugyan a kozák katonák, ám beavatkozniuk nem kellett, a munkásság békés volt. Őket követték a rendőrök, akik az „izgatókat” akarták elfogni, így a szervezők a nyomdagépeiket elásták és elutaztak a városból, mivel megindultak a letartóztatások.

Mihajlov, a „névtelen forradalmár” néhány hónap múlva egy kormányzósági székhelyen kapcsolódott be a szervezkedésbe és az illegális röplapterjesztésbe. Itt a cél egy sokkal nagyobb sztrájk megszervezése volt. Olyan nagy munkabírási agitátorokkal is megismerkedett, akik eredményes munkájuk ellenére panaszkodtak, hogy nincsen alapos irodalmuk és állandóan megjelenő titkos újságjuk, amelyben hangsúlyozni lehetne a munkások érdekeinek és a közérdek minden jelenségének szociáldemokrata szempontú megközelítését. A szerző megemlíti olyan esetet is, amelyben egy forradalmárnő meghasonlott és öngyilkos lett. Egyrészt segíteni akart a szerencsétlenek tömegein, másrészt végtelenül vágyódott a személyes boldogságra is: *„Szomorú sors érte a szerencsétlen nőt, aki nem volt elég erős, hogy a személyes ügyét a nagy ügynek alárendelje. A forrongó időnek áldozata lett ő is. Halála mély hatást keltett bennünk.”*³⁸

A szövegben lévő elszórt, konkrét helyszíntalálásokból az derül ki, hogy a szerző az 1902-ben kitört és 1903 nyarán kiterjedő sztrájk hullám idején egy dél-országi ipari körzetben tevékenykedett. Pontosan akkor és ott, ahol azokat először önálló, alulról választott munkástanácsok és bizottságok irányították.³⁹ Az illegális szociáldemokrata csoport nyomdával sokszorosított röplapokat, és igyekezett nyílt színű agitációval irányítani a sztrájkolókat. Ugyanekkor a városban jelentős számú rendőrügynök figyelte az eseményeket, a gyárigazgatóságok pedig mereven elzárkóztak a munkáskövetelések átvételétől és teljesítésétől. Az addigi eredményes munkabeszüntetés akkor fordult át, amikor provokátorok részleg munkásokat tüzeltek fel, hogy kezdjenek fosztogatni. A forradalmárok sikertelenül próbálták megállítani őket. *„Nagyon elbúsított bennünket, amit tapasztaltunk, habár mindnyájan tudtuk, hogy ha nem eléggé szervezett munkások sztrájkolnak, okvetlen kihágásokat követnek el.”* A kozák csapatok megérkezése után véget is ért az egész. A

³⁸ HOLLÓ, 1907. 104-105.

³⁹ BEBESI, 1999. 62.

szerző és társai csak nagy nehezen tudtak elmenekülni a letartóztatás elől.⁴⁰

„Az orosz szabadságért!” című könyvben a korszakra vonatkozó több érdekes adalékot olvashatunk. A szerző kereskedelmi ügynöki munkája miatt sokszor elvállalta illegális röpiratok, petíciók és brosrák egyik városból a másikba való szállítását. Mivel vonatral közlekedett, ezért számos útitársa akadt. Egyik alkalommal egy szabadelvű, zemsztvo-tag földbirtokossal társalgott, aki a következőképpen nyilatkozott: „– Kár, hogy minket, zemsztvo-tagokat akadályoznak a törekvéseinkben. Hiszen mi vagyunk az egész országban a kultúra egyetlen zászlóvivői. Csak a mi iskoláink érnek valamit. A kormány iskolái a papság kezében vannak és ahelyett, hogy felvilágosítást terjesztenének, még a tanítók is azon kémlélődnek, hogy nem lett-e esetleg a paraszt eretnek, és hogy a magunkfajta ember nem káromolja-e az istent meg a cárt! (...) Mintaiskolám volt, azt bezárták. Rossz időket élünk, súlyos idők várnak hazánkra!”⁴¹ A munkásságot felvilágosító propaganda-tevékenység mellett a „névtelen forradalmár” és csoportja a zsidók védelmében is tett lépéseket. 1899-ben néhány dél-orosz városban zsidó pogrom történt. Az ott tevékenykedő forradalmárok kérésére olyan felhívásokat nyomtattak és osztottak szét, amelyekben felhívták a munkások figyelmét, hogy a támadásokat a kormány és a rendőrség szervezi. „A felhívásban arra kérték az intelligens és szervezett munkásokat, hogy a zsidókat védjék meg a csőcselék támadásaival szemben. Kötelességünk fenyegetett testvéreinkért síkra szállni!”⁴² Röviden írt az „agent provokateurokról” is, akik jól képzett rendőr ügynökként beépültek az illegális szervezkedések helyi csoportjaiba. Tanult, a nyugat-európai munkáskérdéssel tisztában levő, megnyerő személyek voltak, akik megkeresték a helyi szervezetet vagy a rendőrség oltalma alatt lévő titkos munkásegyletet szerveztek, ahol előadásokat tartottak és buzgón agitáltak. Beszervezték a valódi forradalmárokat is, akiket letartóztatott a rendőrség. A provokátort szabadon engedték, aki tovább úzte tevékenységét.⁴³ 1898-ban Szergej Zubatov moszkvai főkapitány-helyettes találta ki a rendőrség által felügyelt monarchista munkásszervezetek

⁴⁰ HOLLÓ, 1907. 142-155.

⁴¹ Uo. 115.

⁴² Uo. 117.

⁴³ Uo. 140-141.

rendszerét, hogy „kifogja a szelet” a szociáldemokrata szervezkedések vitorlájából, ám ez a kezdeti látványos sikerek után, az 1902-1903-as dél-oroszországi sztrájkhullám következtében megbukott.⁴⁴

A könyv szerzője számára a börtönben, a száműzetésben és az illegális szervezkedésben eltöltött évek – az újabb letartóztatásokat is csak szerencsésen megúszó helyzetek – után eljött az emigrálás ideje is. 1904-ben álnéven, valódi útlevelemmel a kezében távozott. *„Különös érzés fogott el, amikor az orosz határállomáson kiszálltam a vasúti kocsiból. Hogy a családommal, meg a korábban folytatott életmódommal szakítottam, amiatt nem sajnálkoztam. Akikkel, mint „törvénytelen” ember, azaz idegen néven érintkeztem, azok legnagyobb része közömbös volt előttem. (...) A barátaim, akik közel állottak hozzám – és akiket tréfásan a „családomnak” szoktam nevezni – vagy foglyok voltak, vagy pedig, (...) külföldön tartózkodtak.”* Varsón, Németországon keresztül Brüsszelbe, majd ősszel Párizsba költözött. Egyik mozgalmi társa a leveleiben gyakran írta a következőket: *„Oroszország még nem érett; az intelligenciának még több véres áldozatot kell hoznia, számtalan embernek az életébe kerül ez a mozgalom, de a nép boldogsága még soká várat magára! Mire való ez a sok hiába való áldozat.”*⁴⁵

Pár hónap múlva, 1905. január 5-én azonban kitört az első forradalom, amelynek eredményeként Oroszország alkotmányos monarchiává vált, de a korábbi követelések csak részben, vagy egyáltalán nem teljesültek.

Bibliográfia

BEBESI, 1999 = BEBESI György: A feketeszázak. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1999.

BEBESI, 2010 = BEBESI György: Oroszország története a 19. század második felében és a 20. század első felében. (1856-1914). In: A hosszú 19. század rövid története. BEBESI György (szerk.). Bocz Nyomdaipari Kft, Pécs, 2010. 234-251.

HORVÁTH – JEMNITZ, 2003 = HORVÁTH Jenő – JEMNITZ János: Balabanova, Angelika (Angelica) (1878-1965). In: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 2003. 164-171.

⁴⁴ BEBESI, 1999. 56-63.

⁴⁵ HOLLÓ, 1907. 184-185.

HOLLÓ, 1907 = Az orosz szabadságért! Írta: Egy orosz forradalmár. HOLLÓ Jenő (ford.). Népszava Könyvkereskedése, Budapest, 1907.

HUSZÁR, 2013 = HUSZÁR Mihály: Orosz forradalmárok – szibériai politikai foglyok. Száműzetési gyakorlat a 19. század végi Oroszországban. In: Európa Peremén. Válogatott írások Oroszország és a Szovjetunió történetéből. Kutatási Füzetek 18. MOSZT Könyvek 6. BEBESI György – LENGYEL Gábor (szerk.). Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2013. 173-188.

KENNAN, 1905a = KENNAN György: Szibéria. ZEMPLÉNI P. Gyula (ford.). Győző Andor Kiadása, Budapest, 1905.

KENNAN, 1905b = KENNAN György: A száműzöttek sorsa Szibériában. ZEMPLÉNI P. Gyula (ford.). Győző Andor Kiadása, Budapest, 1905.

FIGNER, 1968 = FIGNER, Vera: Vihar Oroszország felett. TÁBOR Béla (ford.). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968.

KRAUSZ, 2008 = KRAUSZ Tamás: Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

MOROZOV, 1966 = MOROZOV, Nyikolaj A.: Cári börtönökben és erődökben. VAS Zoltán (ford.). Gondolat Kiadó, Budapest, 1966.

TRAVIS, 1990 = TRAVIS, F. Frederick: George Kennan and the American-Russian relationship, 1865-1924. Ohio University Press, Athens, 1990.

SZINNYEI 1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIV. kötet. Hornyánszky Kiadása, Budapest, 1914.

SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, 1988 = SZEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ, Szergej M.: Oroszország a cárok uralma alatt. KATONA Erzsébet (ford.). Európa Kiadó, Budapest, 1988.

ÚJVÁRI, 1929 = ÚJVÁRI Péter: Magyar Zsidó Lexikon. Pallas, Budapest, 1929.

Abstract

The American traveller George Kennan visited the Siberian exile settlements in 1885-86 then by publishing his experiences he was the first who called attention to the broken lives of the prisoners of state suffering on the settlements.

Both of his books, *Siberia* and *Tent life in Siberia* published in 1890, gained huge popularity. They were translated into many languages and in 1905 they got published in Hungary with Gyula P. Zemlényi's translation. Kennan wrote '*The exile system is much worse than I previously thought. No one tried to hide anything from me, the governor admitted me frankly that the state of the Tomsk prison was awful. But that's not his fault...*' The revolutionists were completely different from the ones Kennan expected: they were educated, learned, and less fanatic. The statistics and official prison reports he managed to save and send home depicted with striking accuracy the inhuman circumstances and the hopeless future of the exiled intellectuals.

In 1907 Jenő Holló, a secretary of the Social Democratic Party of Hungary and the journalist of *Népszava*, translated and published a book entitled *For Russia's Freedom*, which was actually an autobiography written by an anonymous Russian revolutionist nobleman. The book begins in 1896 when the author, a graduated lawyer in his twenties, decides to join the revolutionist movement that advocate Marxist principles. After a printer and some prohibited papers were distrained by the police in his Saint Petersburg flat he got arrested then transported to the Peter Paul fortress. In 1897 February he was made to travel to Arhangelsk on his own expense after administrative and public proceedings. The local governor, who greeted him according to his social rank, stated that '*you have to spend five years in this municipal district. The reasons for such a serious punishment are the fact that you refused to name your associates and offended the officials here.*' Soon after that he managed to escape and then he broke with his family, too. The stations of his life show similarities to those of other revolutionists of the era. From that time on he worked incognito legally as a salesman while he illegally did informative and propaganda work among the rural working class. He took part in organizing many successful strikes. He wrote about numerous young women and men intellectuals

who worked in the movement with him. Some of them managed to migrate while the others were arrested. In the September of 1904, on the eve of the much awaited revolution, the author chose emigration. He lived in many European metropolises.

From the works of the two authors we could get supplementary data about the fate and sometimes hopeless struggle of the nineteenth century revolutionists, their attempts to inform the working class, about the diverse but life-breaking circumstances of Russian prisons and proscription.

DUBLECZ DÓRA

A HATALOM VÁLASZREAKCIÓJA AZ ANARCHISTA TERRORRA II. SÁNDOR IDEJÉN

A 19. század második felére Oroszországban kezdtek beérni az I. és II. Sándor által hozott reformok, és ennek következtében megjelent egy új, vegyes rendű értelmiségi réteg, mely kritikusan viszonyult a fennálló rendszerhez, de Nyugat-Európa sem volt vonzó számukra a kapitalizmus miatt. A céljuk egy obszcina-szocializmus létrehozása volt. A radikális irányvonal (narodovolecek)¹ odáig ment el e cél megvalósítása érdekében, hogy a hatalom prominens képviselői, valamint a cár ellen merényletek sokaságát hajtották végre. A hatalom egyre keményebb módszereket vetett be ellenük azzal a céllal, hogy minél előbb rendőrkézzre kerüljenek.

Elsőként a *Harmadik Ügyosztályról* („*Őfelsége személyes kancelláriájának harmadik ügyosztálya*”) szeretnék néhány szót ejteni. 1826. június 3-án I. Miklós kiadott egy rendeletet, melyben létrehozta a kancelláriát, amelynek öt ügyosztálya volt, de a témám szempontjából a Harmadik Ügyosztállyal szeretnék részletesebben foglalkozni.² A szervezet azzal a céllal jött létre, hogy információt szerezzen a szektákról, az ellenzéki mozgalmakról, a forradalmi eszmék felbukkanásáról, a forradalmi csoportosulásokról, valamint nagy figyelmet kellett fordítaniuk a pénz- és okirat-hamisítási ügyekre. Személyes megfigyelést is kellett végezniük, külön kellett megfigyelniük az Oroszországban élő külföldieket és a külföldön élő oroszokat. Mivel az egész országot megfigyelés alatt tartották, ezért kezdetben öt, majd hét csendőri körzetre osztották az államot, melyek élén tábornokok álltak. Ezek további szekciókra tagolódtak, melyek élén ezredesek álltak. Mindenkinek kötelező volt együttműködni az Ügyosztállyal, ellenkező esetben úgy jártak el

¹ 1879-ben a radikálisok létrehozták a *Narodnaja Volját*, vagyis a Népakarat nevű szervezetet, melynek tagjait narodovoleceknek nevezzük. Elsődleges céljaik között szerepelt a cár személyének likvidálása, de ez nem zárta ki, hogy a hatalom prominens képviselői ellen kövessenek el merényleteket. A merényletek végrehajtásának következtében Oroszországban megkezdődött a forradalminak nevezett terror kora. Vö. BEBESI, 2010. 243.

² BEBESI, 2010. 224-225.

vele, mintha a cárt sértette volna meg, amiért komoly büntetés járt. Legfontosabb részlege a forradalmi ügyekkel, valamint az Oroszországgal ellenséges államokkal kapcsolatot tartó személyek megfigyelésével foglalkozott. A Harmadik Ügyosztályhoz tartoztak a cenzorok is, akik azért voltak felelősek, hogy ne jelenjen meg olyan mű, amely a szlavofil szentháromság³ eszmerendszerét sértené meg. Egészen az anarchisták felbukkanásáig rendben is működött, de a 3-5 fős konspirációs sejtekben tevékenykedő terroristákkal szemben nem tudtak hatékonyan fellépni. Több hibát is elkövettek. Az egyik példa a narodovolec Perovszkaja és a férjének álcázott terrorista társának az esete. Abban az utcában béreltek házat, ahol a cár rendszeresen elhaladt a hintójával. A házat tejsarnokként bérelték, de valójában dinamitokat rejtegettek az üzletben. A céljuk az volt, hogy egy alagútrendszert építsenek ki az utca alá, ahová nagytöltetű dinamitokat helyeznének el. A tervet meg is valószínűsítették. Éjjel ásták az alagutat, napközben pedig nagy tejeskannákban hozták a dinamitot és ugyanezekben szállították el a kiásott földet is. Egy idő után azonban kezdett gyanússá válni a házaspár, ugyanis a kinézetük nem hasonlított a „tejesemberekre”, valamint a tejboltban nem lehetett tejet kapni. A Harmadik Ügyosztály egyik képviselőjét kiküldte ellenőrzésre, aki mindent rendben talált.⁴

A Harmadik Ügyosztály vezetői sorban váltották egymást. Az első Benkendorff tábornok volt, őt Suvalov követte, majd Potapov, Mezencev, Drentyeln került az ügyosztály élére. A hivatal 1880-ban fejezte be a működését, mert nem bizonyult hatékonynak a narodovolecekkel szemben, illetve magának az uralkodónak az életét sem tudta megmenteni, hiszen nem személyi védelemre hozták létre, hanem egy kormányzati forma védelmére.⁵

³ Uvarov nevéhez köthető a szlavofil szentháromság elnevezésű eszmerendszer kidolgozása. A szlavofil szentháromság: az önkényuralom, pravoszlávia és a népiség. Az önkényuralom alatt azt kell érteni, hogy az uralkodó a nép akaratából uralkodik, vagyis a cári akaratnak a nép érdekeit kell megjelenítenie. A pravoszlávia alatt azt kell érteni, hogy a szlavofilek számára az egyetlen igaz orosz hit a pravoszláv vallás. Uvarov számára a népiség a következőt jelentette. „ez egy olyan mágneses csomópont, ahová összefutnak a konzervatív, nacionalista gondolataik.” Vö. BEBESI, 2005. 4-5., 78.; KÖVES, 1982. 84.

⁴ BEBESI, 2006. 16-19.

⁵ CZÖVEK, 2001. 118-120.

A Harmadik Ügyosztály kudarca után megkezdődött a rendőrség átszervezése. 1880-ban egy új szervezetet hoztak létre, amelynek az *Ohrana*, vagyis „A társadalmi rend és biztonság védelmének osztálya” elnevezést adták, amit röviden Védelmi Osztálynak neveztek. 37 évig működött és tizenhárom kormányzóság tartozott a hatáskörébe. Nem önálló szervezetként működött, ugyanis az MVD (belügyminisztérium) szerve volt, vagyis a belügyminiszter joghatósága alá tartozott. Kiépített ügynökhálózattal rendelkezett, volt egy belső, teljesen titkos hálózat és egy állandó ügynöki hálózat. Ebben az időben az *Ohrana* ügynökének lenni presztízst jelentett, ezért nagyon sokan jelentkeztek.⁶ A titkos munkatársak három csoportját lehet elkülöníteni. Voltak beszervezett emberek, hivatásos provokátorok és spiclik. A spiclik a megélhetés miatt léptek be az *Ohrana*-ba, általában forgalmas helyek tulajdonosai, vagyis fodrászok, kocsmárosok voltak, akik szerteágazó kapcsolatokkal rendelkeztek, ezért hasznosak voltak az *Ohrana* számára.⁷ A belső titkos ügynök feladata volt a forradalmi és nihilista társaságok felderítése a bírói felelősségrevonás miatt, valamint a konspirációs sejtekbe való beépülés az információszerzés miatt.⁸ Az *Ohrana* széles körű besúgóhálózatot épített ki. Besúgó akárki lehetett. Egy házmester vagy akár egy egykori forradalmár, aki így akarta elérni büntetésének mérséklését.⁹ Előfordult olyan eset is, hogy valakinek megszerveztek egy szökést, hogy a társai közé visszatérve adja őket rendőri kézre. Erre jó példa Szergej Gegyajev esete, akit a *Narodnaja Volja* egyik nyomdájának leleplezésekor fogtak el, majd a rendőrséggel kötött megegyezést követően szökést szerveztek neki. Gegyajev visszatérését követően egyik társát „besározta”, majd folytatta korábbi tevékenységét: embereket szervezett be a társaságba, kapcsolatot ápolt különböző városok csoportjaival, majd az idő előrehaladtával feladta társait.¹⁰ Az *Ohrana* feladata a forradalmi mozgalmak elfojtása és a forradalmi pártok megszüntetése volt.¹¹ A megfigyelt politikai pártok aktáit különböző színnel jelölték. Az eszerekét piros színnel, a szociáldemokratákat kékkel,

⁶ BEBESI, 2006. 22- 23.

⁷ KRAUSZ, 1987. 33.

⁸ BEBESI, 2006. 22- 25.

⁹ Uo. 15-42.

¹⁰ FOJTIK, 2009. 6.

¹¹ KRAUSZ, 1987. 32.

a diákokét sárgával, az anarchistákét zölddel és a politikusokét fehérrel.¹² A narodovolecek megállítására az Ohrana széles eszköztárral rendelkezett. Az egyik eszköz a *Lex Ignatyev*, vagyis „rendkívüli törvény” volt, mely széles körű felhatalmazást adott a hatóságoknak házkutatásokra, letartóztatásokra és a demonstrációkkal szembeni fellépésre, valamint kimondta, hogy ha a három főnél nagyobb csoportok második felszólítás után sem oszlanak fel, akkor tűzparancs lép életbe.¹³

A házkutatásokat általában éjjel végezték, hogy elkerüljék a feltűnést, valamint ne adjanak lehetőséget a gyanúsítottaknak arra, hogy eltüntesse a bizonyítékokat. A házkutatás precíz volt. Elolvasták a magánleveleket, átnézték az ágyakat, a szemetest, valamint a tűzhely hamuját, azzal a céllal, hogy a hamuban találnak még bizonyítékot tartalmazó cetli darabkát, ami nem égett el. Arra is volt példa, hogy a gyanúsított megpróbált öngyilkos lenni, csak hogy ne kerüljön rendőri kézre. Ebben az esetben a szájában elrejtett egy méregkapszulát vagy ciánkapszulát, amit ha lenyelt, meghalt. A rendőrség igyekezett megakadályozni az ilyen helyzeteket. Ha látták, hogy van valami a gyanúsított szájában, vagy torkon ragadták az illetőt vagy megpróbálták kipiszkálni a szájából a méregkapszulát.¹⁴ A letartóztatást követően a rendőrök igyekeztek csapdát állítani a letartóztatott lakásának közelében. Ezek ellen megpróbáltak oly módon védekezni, hogy jeleket helyeztek el az ablakban. Ha a lakás biztonságos volt, egy virágcserepet tettek az ablakpárkány jobb oldalára, ha házkutatás volt vagy figyelték a házat, a cserép átkerült az ablakpárkány bal oldalára. Ez a technika akkor volt veszélyes, ha a rendőrök megfejtették a jelek jelentését.¹⁵

Az Ohrana eszközeihez sorolható még a megfigyelés, a provokáció és az átállítás. A provokáció lényege abban nyilvánult meg, hogy a rendőrség egyik tagja titkos ügynökként beépült az egyik narodovolec sejtbe, és a csoportokat egymás ellen uszította információszerzés céljából.¹⁶ Az átállítás során tehetséges anarchista fiataloknak felajánlották azt a lehetőséget, hogy az Ohranának

¹² BEBESI, 2006. 25.

¹³ BEBESI, 2005. 62.

¹⁴ FOJTIK, 2009. 6.

¹⁵ Uo. 7.

¹⁶ HELLER, 2003. 553.

dolgozzanak. A végső cél a kettősügynökök képzése volt. Ennek kapcsán kell említést tenni egy híres kettősügynökről, név szerint *Jevno Azefer*ről. Azefer fiatalkorában sikkasztott, ezért a büntetés megúszása végett Németországba szökött. Mivel pénzre volt szüksége, ezért az Ohranához fordult anyagi támogatásért. Felajánlotta, hogy a pénzért cserébe megfigyeli a külföldön élő orosz diákokat. Az Ohrana elfogadta az ajánlatát, ő pedig beépült az eszer pártba. Mindkét fél részére bizonyítania kellett. Az Ohrának folyamatosan írta a jelentéseket, meghiúsította Szijagin belügyminiszter meggyilkolását, eltávolította az eszer párt vezetőjét, Gersunyit, ezáltal ő lett a párt vezére. A cár elleni merényleteket oly módon akadályozta meg, hogy rosszul adta meg a cár vonatának indulási idejét. A párt számára pedig úgy bizonyított, hogy meggyilkolta Pleve belügyminisztert, valamint részt vett Gapon pópa meggyilkolásában is. Burcev újságíró és Lopuhin volt rendőrigazgató buktatta le, mert kiderült, milyen szerepe volt Pleve belügyminiszter meggyilkolásában.¹⁷

A 19. század végén, a 20. század elején Zubatov állt az Ohrana élén, aki felismerte, hogy az országban a legnagyobb probléma a munkáskérdés megoldatlansága, ezért egy alkotmánytervezetet dolgozott ki a munkások számára, melynek lényege abból állt, hogyha engedményeket adnak a munkások számára, annyit kérnek tőlük cserébe, hogy legyen hűek a monarchiához. Ezt nevezük „rendőrszocializmusnak”. Ez azonban nem járt sikerrel, és ezt követően az Ohrana is veszített a népszerűségéből.¹⁸

Végül a harmadik fontos szervezet, melyről említést kell tennem, a *Szent Csapat (Szvjasennaja Druzsina)*. Előzményként meg kell említeni Vitte javaslatát, melyben kifejtette, hogy szerinte a rendőrség által alkalmazott eszközök nem alkalmasak az anarchisták ellen, ezért egy újfajta megközelítést javasolt a narodovolecek elleni fellépésre.¹⁹ E szerint mikroszkopikusan kell behatolni a sejtekbe és a saját módszerükkel kell fellépni ellenük. Egy nemesekből álló titkos szervezet létrehozását javasolta.²⁰ A társaság vezetője Fagyajev gróf lett. A probléma az volt, hogy mivel nem voltak

¹⁷ BEBESI, 2006. 25-32.

¹⁸ Uo. 41-42.

¹⁹ Uo. 26.

²⁰ BEBESI, 1999. 41.

képzett embereik, ezért sikeres akciót sem tudtak felmutatni, és nem engedélyezték számukra, hogy külföldön merényletet kövessenek el, mert az nem tett volna jót Oroszország hírnevének, valamint az Ohrana sem nézte jó szemmel a megalakulását, mert konkurenciát látott benne, hiszen ha a szent Csapat sikeres merényleteket követ el az anarchistákkal szemben, akkor megkérdőjeleződik az Ohrana szerepe. Nem sokáig működött, mert III. Sándor feloszlatta a szervezetet.²¹

Eddig a szervezeteket tekintettük át, most rá szeretnék térni a narodnyikok elleni perekre. Előzményként a politikai perek változásairól ejtenék néhány szót. Az első nyilvános tárgyalásra, ahol még cári bíróság ítélezett, 1873-ban került sor a Nyecsajev-per²² során. Az igazságügyi miniszter (Pahlen gróf) szerint azonban túl enyhe ítéleteket hoztak, ezért ezt követően megszűnt a politikai perek további nyilvános tárgyalása és innentől kezdve a Szenátus Különleges Bizottsága tárgyalta az ügyet. Azonban ahogy szaporodtak a politikai gyilkosságok és a cár elleni merényletek, úgy szigorodtak az ítéletek is a perekben. II. Sándor halála után egyre több halálos ítélet született. 1879-ben Oroszországot hat katonai kormányzórágra tagolták, ennek következtében a politikai perek a katonai törvényszék hatáskörébe kerültek.²³

Az első perre 1877. február 21-én került sor. Ez volt az úgynevezett „50-ek pere”, melynek során 15 főt kényszermunkára, 2 főt szibériai száműzetésre, a többit pedig börtönbüntetésre ítélték. A pétervári szenátus különbizottsága tárgyalta az ügyet.²⁴ A narodnyik fiatalok elleni vád forradalmi propagandaanyag terjesztése volt.²⁵

²¹ BEBESI, 2006. 26.

²² Nyecsajev 1869-ben megalapította a Narodnaja Raszprava (Népi Leszámolás) nevű radikális szervezetet. A szervezet egyik tagja, egy Ivan Ivanovics nevű hallgató nyíltan fellépett Nyecsajev ellen, aki erre válaszul meggyilkoltatta a diákot. Az 1873-as per érdekessége abban állt, hogy ez volt az első nyilvános per az 1864-es bírósági törvény óta, vagyis engedélyezték, hogy a sajtó jelen legyen a tárgyalás során. Oroszországban azonban mást jelentett a nyilvánosság, mint Nyugat-Európában. A sajtó nem közölhette saját beszámolóját a tárgyalás üléséről, csak a rendőrség által kijavított szöveg jelenhetett meg. Nyecsajevet 20 év kényszermunkára ítélték. Vö. SZTEPNYAK, 1988. 123-138.

²³ FOJTIK, 2009. 5-9.

²⁴ BEBESI, 2005. 94.

²⁵ SZTYEPNYAK, 1988. 464.

A következő per 1877. október 28-tól 1878. január 23-ig tartott. Ez volt az úgynevezett „193-ak pere”, melynek során a vádlottak azok voltak, akik a nép körében propagandatevékenységet fejtettek ki. Az ügyet a szenátus különbizottsága tárgyalta, amely két ítéletet hozott. Az első döntés szigorú büntetéseket tartalmazott, de ezek végrehajtását felfüggesztették. A második határozat enyhébb büntetéseket tartalmazott, ezek már jogerős ítéletek voltak, de ezeket a cár elé terjesztették jóváhagyás végett. A cár azonban nem értett egyet a határozattal, és megparancsolta, hogy a felfüggesztett döntéseket végre kell hajtani.²⁶ Ennek következtében 28 főt kényszermunkára ítélték, 18 főt Szibériába száműztek, és további 30 főre enyhébb büntetést szabtak ki.²⁷ A rendőrség nem szívesen engedte szabadon azokat az embereket, akik egyszer a látókörébe kerültek. Azt hitték, hogy aki kapcsolatot ápol a nihilistákkal, az potenciális bűnöző, csak még nem volt ideje elkövetni a merényletet, vagy annyira veszélyes, hogy el tudta terelni magáról a gyanút. Ezeket az embereket rendőri felügyelet alá vonták és kijelöltek számukra egy tartózkodási helyet messze az otthonuktól, vagyis száműzték őket.²⁸

1880-ban tárgyalták a 16 terrorista perét, ez volt a narodovolecek elleni per.²⁹ 1881 áprilisában kivégezték a Narodnaja Volja vezetőit a Szemjonovszkaja téren, vagyis Andrej Zseljabovot, Szofja Perovszkaját, Tyimofej Mihajlovot, Nyikolaj Riszakovot és Nyikolaj Kibalcicsot.³⁰ 1884. szeptember 22-én tárgyalták a „14-ek perét”, mely során azok ellen hoztak ítéletet, akik részt vettek a cár elleni merényletben, vagyis Vera Figner és társai ellen. 2 főt kivégeztek, 12 főt pedig életfogytiglani fegyházra ítélték.³¹

A letartóztatást követően a politikai foglyok az előzetes letartóztatottak börtönébe kerültek, ahol magánzárkákban helyezték el őket azzal a céllal, hogy elzárják őket egymástól, illetve a külvilágtól. A rabok azonban kifejlesztettek egy kopogtatási technikát, ezáltal tudtak egymással kommunikálni a falon vagy csöveken keresztül. A magány elviselésének másik módja az olvasás volt, mely

²⁶ BEBESI, 2005. 94.

²⁷ FOJTIK, 2006. 177-178.

²⁸ FOJTIK, 2009. 8-9.

²⁹ BEBESI, 2005. 94.

³⁰ RADZINSZKIJ, 2006. 578.

³¹ FOJTIK, 2006. 187.

megengedett volt a számukra.³² A börtönben véghezvitt testi kínzások nem voltak gyakoriak, de Vera Zaszulics vallomásából tudjuk, hogy Trepov tábornok alkalmazta egy Bogoljubov³³ nevű diákon, hogy ily módon árulja el a társai nevét. A probléma az volt, hogy a nemesek testi fenyegetése 1762 óta tilos volt, ezért Vera Zaszulics³⁴ elhatározta, hogy bosszúból megöli a tábornokot. A lövés azonban nem volt halálos, csak megsebesítette a kormányzót.³⁵ Az emberek lelkének megtörése gyakoribb jelenség volt. A kihallgatások között akár több év is eltelhetett. Ez idő alatt gyakran megőrültek a celláikban a foglyok.³⁶ Oroszországban nagy különbségek voltak az egyes börtönök között, ezért mikor az ítélethirdetés után lezárult a per, az ítélet súlyosságától függően a hozzátartozók kérést nyújthattak be arra vonatkozóan, hogy az elítélteket helyezték át egy másik börtönbe. A következőkben néhány börtönről szeretnék említést tenni: a Novo-Belgorod erődről, a Péter-Pál erődről, az Alekszej vársáncról, a Harmadik Ügyosztály moszkvai börtönéről és a Trubeckoj bástyáról.

A Novo-Belgorod erődben a politikai bűnösöket és a köztörvényes bűnözőket tartották fogva. Azért, hogy elzárják őket a külvilágtól, egy magas fallal vették körbe az erődöt. A politikai bűnösökkel sokkal szigorúbban jártak el, mint a bűnözőkkel. Magánzárkákba voltak elzárva, azzal a céllal, hogy ne tudjanak a társaikkal kommunikálni. A köztörvényes bűnözők pedig társaikkal közös cellába voltak bezárva. Ahogy növekedett a merényletek száma, úgy szigorodtak a börtönökben az intézkedések. A raboknak megtiltották, hogy csomagokat kapjanak, könyveket olvassanak, valamint kínzásoknak vetették őket alá. Erre a fegyencek válaszul éhségsztrájkba kezdtek. Az erődben rendkívül rossz higiénia

³² FOJTIK, 2009. 7.

³³ Bogoljubov a Zemlja i Volja nevű párt tagja volt, akit letartóztattak a kazanyi székesegyháznál rendezett tüntetésen, és emiatt 15 év kényszermunkára ítélték. Vö. RADZINSZKIJ, 2006. 376.

³⁴ Vera Zaszulics ügyét nyílt tárgyaláson vitatta meg a bíróság. Zaszulics védőügyvédje Pjotr Alexandrov volt, aki a védőbeszédben nagy hangsúlyt helyezett az 1762-es törvényre, valamint a jelenlévők érzelmeire kívánt hatni. Ennek meg is lett az eredménye, ugyanis az ítélet során felmentették a merénylőt. Vö. RADZINSZKIJ, 2006. 381-383.

³⁵ BOROVIČKA, 1981. 78-79.

³⁶ FOJTIK, 2009. 7.

viszonyok uralkodtak, nagyon sokan haltak meg fertőzések következtében.³⁷

A Péter-Pál erődbe kerültek azok, akiknek célja az önkényuralom megdöntése volt. Sokáig itt tartották fogva az előzetes letartóztatottakat is. A rabok számot kaptak, annak érdekében, hogy ne lehessen őket azonosítani. Abban különbözött a többi erődtől, hogy katonai rend szerint jártak el benne, vagyis katonák és csendőrök végezték el a feladatot. Kemény fegyelem uralkodott. A foglyok nem csak társaikkal, de feletteseikkel sem beszélhettek. Ezt úgy tudták megvalósítani, hogy csak minden második zárkában helyeztek el rabot. Itt raboskodott Nyecsajev is.³⁸

Az Alekszej vársánc a Péter-Pál erőd részét képezte. Az itt tartózkodó rabok nem kaphattak levelet és nem látogathatták őket. Az életfogytiglanra és a halálra ítéleteket zárták ide. A rabok számára tilos volt sétálni és olvasni. A rossz táplálkozási viszonyok miatt az elítélteken a skorbut tünetei jelentkeztek.³⁹

A Harmadik Ügyosztály moszkvai börtöne egy emeletes épület volt. A földszinten helyezkedtek el a bűnözők cellái, az emeleten pedig a politikai foglyok zárkái. A börtön ablakai elé dróthálót és vasrácsot helyeztek el, de a cellából ki lehetett látni a szabadba. A zárkákban az ablak alatt egy asztal volt, az előtt pedig egy zsámoly. Beszélgetni csak a csendőrökkel volt szabad.⁴⁰

A Trubeckoj bástyában a politikai elítéltek raboskodtak. Ebben az erődben voltak a legembertelenebb körülmények. A raboktól mindent elvettek, szalmazsákon aludtak, kétnaponta sétálhattak, de csak 10 percet. A rendkívül rossz higiéniai viszonyok nagyon sok halálesethez vezettek.⁴¹

Összességében azt mondhatjuk, hogy a narodovolecek a módszer tekintetében sikeresnek bizonyultak, hiszen megölték az uralkodót, de a céljaik megvalósítása terén kudarcot vallottak, hiszen az uralkodó megölésével nem dőlt meg a fennálló rendszer, nem tört ki az általuk várt felkelés, ugyanis nem volt konkrét elképzelésük arra vonatkozóan, hogy mi lesz a sikeres merényletet

³⁷ SZTYEPNYAK, 1988. 142-157.

³⁸ Uo. 161-166.

³⁹ FOJTIK, 2009. 11.

⁴⁰ Uo. 8.

⁴¹ SZTYEPNYAK, 1988. 168.

követően. Az új uralkodó III. Sándor lett, aki szigorú abszolutizmust vezetett be. A Harmadik Ügyosztály még nem tudott elég hatékonyan fellépni a 3-5 fős konspirációs sejtekben működő anarchisták ellen, valamint az uralkodó életét sem tudták megmenteni, hiszen nem személyes védelemre hozták létre a szervezetet. A rendőrség átszervezését követően az Ohrana már országos méretű besúgóhálózatot épített ki a narodovolecek felkutatására, amely olyannyira sikeres volt, hogy 1883-ra már a Narodnaja Volja összes tagját elkapták. Az eszközök alkalmazása terén is sikeresnek mondható a rendőrség tevékenysége.

Bibliográfia

BEBESI, 1999 = BEBESI György: A feketeszázak. Ruszisztikai Könyvek 6. Magyar Ruszisztikai Intézet, Budapest, 1999.

BEBESI, 2006 = BEBESI György: Az Ohrana. A cári monarchia utolsó időszakának politikai rendőrsége. In: „Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom”: Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából. (Szerk.: POLGÁR TAMÁS) MOSZT-TCE, Pécs, 2006.

BEBESI, 2010 = BEBESI György: Oroszország története a 19. század második felében és a 20. század elején (1856-1914). In: Bebesi György: A hosszú 19. század rövid története. Pécs, 2010.

CZÖVEK, 2001 = CZÖVEK István: Hatalom és közvélemény II. Sándor korában. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2001.

FOJTIK, 2006 = FOJTIK Ádám: Narodnaja Volja – Az első modern terrorszervezet. In: „Önkényuralom, alkotmányosság, forradalom”: Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából. (Szerk.: POLGÁR TAMÁS) MOSZT-TCE, Pécs, 2006.

FOJTIK, 2009 = FOJTIK Ádám: Anarchisták a cári birodalom börtöneiben. In: MOSZT Könyvek 3. Utak és alternatívák. Előadások és tanulmányok az 1917-es oroszországi forradalom 90 éves évfordulója alkalmából. (Szerk.: POLGÁR TAMÁS) MOSZT-TCE, Pécs, 2009.

HELLER, 2003 = HELLER, MIHAIL: Orosz történelem. Osiris, Budapest, 2003.

KÖVES, 1982 = KÖVES Erzsébet: Kelet és Nyugat: Orosz eszmék I. Miklós korában. Magvető, Budapest, 1982.

KRAUSZ, 1987 = KRAUSZ Tamás: A cártól a komisszárokig. Az 1917-es oroszországi forradalmak történetéből. Kossuth, Budapest, 1987.

RADZINSZKIJ, 2006 = RADZINSZKIJ, Edvard: II. Sándor, az utolsó nagy cár. Európa, Budapest, 2006.

SZTYEPNYAK, 1988 = SZTYEPNYAK-KRAVCSINSZKIJ: Oroszország a cárok uralma alatt. Európa, Budapest, 1988.

BOROVICKA, 1981 = VÁCLAV PAVEL BOROVIČKA: Híres politikai merényletek. Budapest, 1981.

Abstract

In the middle of the 19th century a new intellectual layer turned up in Russia, who didn't agree with the existing system. The target of the radicals was to create the obscsina-socializm by revolution. Their method was terror. It was successful, because the anarchists killed the czar in 1881, but they didn't know what they should do after the murder. They committed a lot of attempts against the czar. For the attempts the lordship answered forcefully. The police used various utensils to catch the anarchists. For example, they held perquisition and used agents. The police created various prisons for the prisoners. They caught all the members of the organization at the end of the 19th century.

VÁRNAI GERGELY

AZ 1904-1905-ÖS OROSZ-JAPÁN HÁBORÚT LEZÁRÓ PORTSMOUTH-I BÉKE

1905 augusztusában rendkívüli eseményre került sor az Amerikai Egyesült Államokban, Portsmouth városában: itt tartották meg az 1904-1905-ös orosz-japán háborút lezáró békekonferenciát. A cári Oroszország és a távol-keleti szigetország közötti konfliktus – amelynek elsődleges célja a Koreai-félsziget feletti ellenőrzés megszerzése volt – már lassan egy éve a napilapok egyik legfontosabb témája volt. A háború során Japán sorra legyőzte az ellene küldött orosz hadseregeket és hadiflottákat, de 1905 nyarára tartalékai kimerültek, és az országot államcsőd fenyegette. Oroszország szintén súlyosan eladósodott, 1904-1905 telén pedig forradalom tört ki, így képtelen volt a háború folytatására. A felek kénytelenek voltak elfogadni Theodore Roosevelt közvetítói ajánlatát és háború lezárása érdekében tárgyalóasztalhoz ültek.

Az Amerikai Egyesült Államok térnyerése Kelet-Ázsiában a 19. század második felében

A béketárgyalások eredményességéhez több szempontból is jelentős érdekei fűződtek a korabeli amerikai vezetésnek. Míg az amerikai gazdaság a 19. század első felében jellemzően nyersanyagokat exportált és késztermékeket importált, a század második felében az olcsó amerikai mezőgazdasági termékek egyre nagyobb arányban jelentek meg a világpiacon. A legnagyobb amerikai iparvállalatok egyenlő, de gyakran magasabb szinten álltak európai versenytársaiknál, amelyekkel szemben a hatalmas, védővámokkal övezett belső piac előnyeit is élvezték. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen a 19. század végére az Amerikai Egyesült Államok gazdasága bruttó teljesítménye alapján első lett a világon. Az amerikai termelők köreiben azonban egyre inkább terjedt a féltékenység, hogy a belső piac egy idő után nem bírja felvenni a gyorsan növekvő termékfelesleget, ezért arra igyekeztek rávenni a kormányt, hogy nyissa meg számukra a tengeren túli piacokat, illetve bővítse azok köretét (első sorban Latin-Amerikában és Kelet-

Ázsiában).¹ Albert Beveridge szenátor szerint: „Az amerikai gyárak többet termelnek, mint amennyit az amerikai emberek meg tudnak vásárolni. Az amerikai termőföldek többet teremnek, mint amennyit el lehet adni. A mi politikánkat a sors írta meg: uralnunk kell a világkereskedelmet. ... Kereskedelmi flottánk el fogja lepni az óceánt. Hadiflottát fogunk építeni, amely láthatóvá teszi a nagyságunkat.”²

Ugyanezen a véleményen volt Alfred Mahan Tayler is, aki 1890-ben *A tengeri hatalom hatása a történelemre, 1660-1783* (The Influence of Sea power upon History, 1660-1783) című munkája révén lett világszerte közismert. A nyugalmazott tengerésztiszt szerint a modern technológiával rendelkező tengeri államoknak nyersanyagforrásokra és termékeik felvételére alkalmas piacokra van szükségük, amelyekért kemény harcot kell vívni. Mivel a nyersanyagforrások és a felvevőpiacok javarészt a tengerentúlon vannak, megfelelő szállítókapacitást és a teherhajók, illetve a kereskedelmi útvonalak megvédéséhez szükséges hadiflottát kell kiépíteni. Véleménye szerint az óceánok nem elválasztják az Egyesült Államokat a világ többi részétől, hanem összekötik vele, az ország érdeke ezért az, hogy uralja azokat. Mindezek megvalósítása céljából modern haditengerészet létrehozását, tengeren túli bázisok megépítését (mint például Pearl Harbor) és az egyenlő feltételeket biztosító gazdasági verseny támogatását tartotta szükségesnek.³

Ahogy Mahan Admirális ezt több alkalommal is hangsúlyozta, geopolitikai szempontból a csendes-óceáni térségben a Hawaii szigetek megszerzése volt a legfontosabb az Amerikai Egyesült Államok számára. „... a Hawaii szigetek elhelyezkedéséből fakadóan döntően befolyást gyakorol a Csendes-óceán kereskedelmi és katonai ellenőrzésére és különös tekintettel az észak-pacifikus térségre, amely befolyást a földrajzi adottságok miatt az Egyesült Államoknak kell érvényesíteni.”⁴ Az amerikai kormány 1884-ben szerzett jogot Pearl Harbor kikötőjének kiépítésére. Szintén az 1880-as években nőtt meg az amerikai tulajdonú cukorültetvények jelentősége, amelyek az olcsó japán és kínai munkaerő alkalmazásával egyre nagyobb profitot termeltek és termékeiket szinte teljes egészében az amerikai piacon adták el.

¹ KENNEDY, 1992. 230-232.

² RAPPAPORT, 1975. 180.

³ MAGYARICS, 2000. 77.

⁴ MAHAN, 1917. 47.

1891-ben azonban új királynő került Hawaii trónjára, aki vissza kívánt szorítani az amerikai befolyást a szigeten. A sziget fehér telepesei ekkor lázadást robbantottak ki és megdöntöttek Liliuokalani királynő hatalmát, az Amerikai Egyesült Államok pedig annektálta a szigeteket.⁵

Az Amerikai Egyesült Államok végül a Kubáért megvívott 1898-as spanyol-amerikai háború révén lépett be a tengerentúli birtokokkal rendelkező nagyhatalmak sorába és ezzel együtt karnyújtásnyira került kelet-ázsiai partoktól. Kuba szigete a 19. század végén még a spanyol gyarmatbirodalom részét képezte, de az amerikai vezetőket már a polgárháborút megelőző időszakban foglalkoztatta a sziget sorsa, amelynek jelentősége a Panama-csatorna megépítésének kezdetével tovább növekedett. 1895-ben Kubában felkelés tört ki, de a kirobbanó harcokban egyik fél sem tudott a másik fölé kerekedni. Eközben az amerikai érdekek védelmére Havana kikötőjébe befutó Maine csatahajó 1898. február 15-en felrobbant, és William McKinley elnök 1898. április 21-én hadat üzent Spanyolországnak. A „ragyogó kis háború” eredményeképpen (miként John Hay londoni nagykövet akkoriban nevezte) amerikai fennhatóság alá került a Fülöp-szigetek, Guam és Puerto Rico, Kuba pedig, bár névleg függetlenné vált, gyakorlatilag amerikai ellenőrzés alá került.⁶

Az amerikai előretörés következő célja a Kína Birodalom volt. Bár az amerikai külkereskedelemnek ekkor csak alig 5%-a származott a Kínával folytatott kereskedelemből, a 400 milliós népességű piac nagy vonzerőt gyakorolt az amerikai vállalkozókra. Az amerikai kormány azt próbált elérni, hogy valamennyi ország egyenlő feltételek mellett folytathasson gazdasági tevékenységet Kína teljes területén, de az 1899-ben meghirdetett „Nyitott Kapuk Elvét” a többi nagyhatalom csak feltételesen és nem hivatalosan ismerte el. Egy évvel később, 1900-ban kitört a boxer felkelés, amelynek során az idegengyűlölő felkelők ostrom alá vettek a pekingi követségi negyedet. A nagyhatalmak által felállított expedíciós haderő felszabadította ugyan a bent rekedt európaiakat, de Oroszország eközben megszállta Mandzsúriát és a felkelés leverése után sem volt hajlandó kivonulni onnan, a többi nagyhatalom gazdasági

⁵ FERREL, 1959. 361-364.

⁶ MAGYARICS, 2000. 84-92.

befolyását pedig igyekezett visszaszorítani. Az amerikai érdekek mellett ez brit és japán érdekeket is sértett. Az Amerikai Egyesült Államok számára ugyan Japán is potenciális ellenfél volt, de az amerikai vezetők az orosz előretörést fenyegetőbbnek látták, ezért örömeikre szolgált mind az 1902-es angol-japán oroszellenes szövetség megkötése, mind az 1904-ben Japán és Oroszország közötti konfliktus kitörése.⁷

A háború kirobbanása

Az egyre jobban elmérgesedő mandzsúriai amerikai-orosz érdekellentétek miatt a háború kirobbanásakor az Amerikai Egyesült Államok hivatalosan ugyan semleges álláspontot foglalt el, de az amerikai közvélemény Japán oldalán foglalt állást. Kiemelkedő szerepe volt ebben az amerikai zsidó diaszpórának, amely létszáma az oroszországi üldöztetések elől ide menekülők hatására fokozatosan nőtt. 1903 áprilisában az oroszországi Kishinevben zsidó-ellenes progromra került sor, amelyet a háború kitörését követően birodalom szerte több másik is követett. Az amerikai közvélemény (és az amerikai zsidó bankárok) növekvő felháborodással nézték, ahogy az autokratikus cári rezsim az oroszországi zsidókkal bánik. Cassini orosz nagykövet emiatt fel is hívta a cári kormányzat figyelmét arra, hogy az Amerikai Egyesült Államok egy fegyveres konfliktusba valószínűleg nem avatkozna be, de morálisan és anyagilag vélhetően támogatná Japánt.⁸ Eközben röviddel a harcok kitörését követően kiderült, hogy a konfliktus a későbbi első világháborúhoz hasonló „anyagcsatává” fog alakulni, aminek finanszírozására a japán gazdaság nem volt felkészülve. Japán a nemzetközi pénzpiacokon nem tudott kölcsönt szerezni, de a zsidó nemzetiségű amerikai bankárok megoldották a kétségbeejtő helyzetet: befolyásuk latba vetésével sikerült pénzügyi támogatást szerezniük Japán számára. Az amerikai kölcsönök jegyzését követően – köszönhetően az egymást követő japán győzelmeknek – a brit pénzügyi világ is elkezdte pénzügyileg támogatni Japánt, amely így elkerülte az államcsődöt és finanszírozni tudta a háborút.⁹

⁷ MAGYARICS, 2000. 110-116.

⁸ SCHIMMELPENNINCK, 2006. 195.

⁹ MILLER, 2005. 465-484.

Az Egyesült Államok szemszögéből azonban a béke megteremtésének szükségessége egyenes arányban nőtt a japán katonai sikerek számával. Az Amerikai Egyesült Államok érdekeivel, illetve a „Nyitott Kapuk Elvével” ellentétes helyzet állt volna elő, ha a nyomasztó kelet-ázsiai orosz befolyást a japán váltotta volna fel. Ennek elkerülése érdekében az amerikai elnök már 1905 tavaszán szót emelt a háború befejezése érdekében, különösen miután a japán kormány kijelentette, hogy tiszteletben kívánja tartani a Nyitott Kapuk Elvét az oroszok által megszállt Mandzsúriában.¹⁰

Az orosz cár azonban nem volt hajlandó a békéről tárgyalni, hiába követték egymást sorozatban az orosz katonai vereségek. Rooseveltné nehezen viselte az orosz uralkodó makacsságát, aki még a háború legnagyobb, Mukdennel megvívott szárazföldi csatájának elvesztését követően sem változtatott álláspontján. *„A cár egy ostoba kis figura, aki 150 millió ember teljhatalmú ura. Nem volt képes a háborút megkezdeni és most képtelen békét kötni.”*¹¹ Japán ezzel szemben nagykövetein keresztül már 1904 novemberében jelezte együttműködési szándékát a konfliktus békés lezárására az angol-szász nagyhatalmaknak.¹²

A béketárgyalás

Az 1905. május 27-28-i Csuzimánál aratott japán tengeri győzelem végül eloszlatta a cár minden reményét. A német Kaiser maga is levélben figyelmeztette orosz „kollegáját”, hogy az orosz flotta vereségét követően már nincs értelme a győzelemben reménykedni, lehetséges lenne viszont amerikai segítséggel békét kötni, Rooseveltné amerikai elnök ugyanis esetleg képes lenne előnyös feltételeket kicsikarni a japánoktól.¹³ A japán fél is hajlott az amerikai közvetítői szerep elfogadására, amelytől elfogulatlanabb hozzáállást remélt, mint bármelyik európai nagyhatalomtól, így Komura külügyminiszter három nappal a csuzimai győzelmet követően felkérte Theodore Rooseveltné, hogy legyen segítségükre a béke létrehozásában.¹⁴ Erre reagálva az amerikai elnök megbízottjain

¹⁰ MAGYARICS, 2000. 117.

¹¹ MORISON, 1951. 1158.

¹² GOOCH - TEMPERLEY, 1929. 64.

¹³ LEPSIUS - BATHOLFD - THIMME, 1925. 422.

¹⁴ BISHOP, 1920. 382.

keresztül felhívást intézett a hadban álló felekhez: „Az Elnök azt tanácsolja az orosz és a japán kormánynak, hogy nem csak a saját, de a teljes civilizált világ érdekében, kezdjenek közvetlen párbeszédet a béke megkötéséről. ... Tekintettel arra, hogy az Elnök szerint harmadik fél közvetítésére a béketárgyalás lefolytatásához nincs szükség, a két szembenálló hatalom aggodalmi eloszlátása érdekében kész minden szükséges lépést megtenni a helyszín és az időpont egyeztetése céljából.”¹⁵

Többszöri egyeztetést követően a békekonferencia végül 1905. augusztus 10-én kezdődhetett meg az amerikai Portsmouth városában, New Hampshirben. Oroszországot Sergei Vitte, korábbi pénzügyminiszter és Roman Rosen egykori japán nagykövet képviselte, míg a japán kormány Komura Jutaro külügyminisztert és Takahira Kogoro washingtoni nagykövetet delegálta.¹⁶

Újszerű jelenség volt a sajtó és az amerikai közvélemény szerepe a tárgyalások során, amelyek végig nyomon követték a béketárgyalás folyamatát. A japán küldöttek nem szívesen nyilatkoztak a sajtó képviselőinek, ezzel szemben a közel két méter magas, közvetlen modorú, államférfiúi képességeiről Európában már közismert Sergej Vitte szinte bárkivel szóba állt és készségesen nyilatkozott a béketárgyalásokkal kapcsolatos nézőpontjáról, minden alkalmat megragadva ezzel az amerikai közvélemény oroszellenességének megváltoztatására. „Tetteink következményeképpen a sajtót fokozatosan a mi oldalunkra állítottam, következésképpen arra az oldalra, aminek képviselétével az Uralkodó megbízott, így amikor elhagytam az az óceán túloldalán fekvő köztársaságot, gyakorlatilag az egész sajtó a mi pártunkon állt.” – írta emlékirataiban.¹⁷ Törekvését elősegítette az a körülmény, hogy az amerikai sajtó a japán fél határozott kérésére nem tudósíthatott közvetlenül a konferencia helyszínéről, amit az amerikai újságírók meglehetősen nehezményeztek.

Az előzetes egyeztetések alapján a tárgyalások során az oroszok francia, a japánok angol nyelven beszéltek, a tárgyalásról készült jegyzőkönyvek, illetve a későbbi békeszerződés szintén ezen a két nyelven íródott.¹⁸ A tárgyalások menetét döntő módon befolyásolta, hogy a belpolitikai, illetve a gazdasági adottságaik egyik

¹⁵ Haus-, Hof und Staatsarchiv, 44 P.A.XXXIII USA Ber., Weis., Varia 1905.

¹⁶ DENNETT, 1925. 239.

¹⁷ VITTE, 1921. 140-141.

¹⁸ KOROSTOVETZ, 1920. 48.

fél számára sem tették lehetővé a háború folytatását, így lényegében a tárgyalóasztalnál történő egyeztetés olyan pókermérkőzéshez hasonlított, ahol egyik fél sem rendelkezett jó lapokkal, ezért csak blöffölni volt képes, és az veszített, aki előbb otthagyja az asztalt.

A béketárgyalások első ülésén, 1905. augusztus 10-én Komura felvázolta Vitte előtt a japán követelések listáját. Az orosz fél a japán követelések többségét elfogadta, négyet azonban teljes egészében visszautasított. Nem volt hajlandó a semleges kikötőkben tartózkodó hadihajókat átadni, nem egyezett bele a távol-keleti orosz haditengerészeti erők csökkentésébe és teljes mértékben elutasította mind Szahalin átadását, mind bármilyen mértékű hadisarc kifizetését.¹⁹ Az orosz küldöttség titkára, J. J. Korostovetz fel is jegyezte naplójában, hogy Vitte már a tárgyalások kezdetén kijelentette, *„Hadisarcot csak legyőzött országok fizetnek, Oroszországot pedig nem győzték le.”*²⁰

A tárgyalások során az álláspontok sokáig változatlanok voltak a vitás kérdésekben. A cár határozott utasításainak megfelelően (*„sem egy hüvelyknyi földet, sem egy rubelnyi hadisarcot”*)²¹ Vitte nem volt hajlandó feladni orosz területeket és elutasította a hadisarc megfizetését is. Egy alkalommal Komura meg is jegyezte, hogy Vitte olyan tónusban tárgyal, mintha a győztes felet képviselné. Vitte erre úgy reagált, hogy itt nincsen győztes fél, ebből következően legyőzött sem.²² Az oroszok végül annyi engedményt tettek, hogy felvetették Szahalin felosztásának lehetőségét, ugyanakkor jelezték, hogy további kompromisszumra nem hajlandóak és kilátásba helyezték béketárgyalás berekesztését.

Mindeközben Rooseveltnél elnök igyekezett csökkenteni a feszültséget és több alkalommal magánbeszélgetésre invitálta a feleket, majd ennek eredménytelenségét látván felvette a közvetlen kapcsolatot az orosz és a japán kormánnyal, mérsékletre intve őket.²³ A szembenálló felek befolyásolása céljából kapcsolatba lépett továbbá Nagy-Britanniával, Franciaországgal és

¹⁹ SAUL, 2005. 501-502.

²⁰ KOROSTOVETZ, 1920. 55.

²¹ BERNSTEIN, 1918. 125.

²² VITTE, 1921. 152.

²³ MORISON, 1951. 1312-1313.

Németországgal is, támogatásukat kérve.²⁴ Igyekezete nem volt hiábavaló, mert valamivel később a német császár üzenetet küldött az orosz cárnak, rugalmasabb hozzáállásra ösztönözve a békekötés kérdésében.²⁵ Meyer amerikai nagykövet szintén személyes audienciát kért az orosz uralkodótól és Szahalin szigetének megosztására tett javaslatot.²⁶ Az egyeztetések eredményeképpen végül az orosz uralkodó beleegyezett a sziget déli felének átadásába, de a hadisarc kérdésében nem volt hajlandó semmiféle engedményre.²⁷ A japán kormány végül lemondott a jóvátételről és az orosz feltételek elfogadására utasította Komurát, aki 1905. szeptember 5-en aláírta a békeszerződést.

Bibliográfia

Korabeli források

BERNSTEIN, 1918 = BERNSTEIN, Herman: *The Willy-Nicky Correspondence, Being the Secret and Intimate Telegrams Exchanged Between the Kaiser and the Tsar*. S. B. Gundy, Toronto, 1918.

BISHOP, 1920 = BISHOP, Joseph Bucklin: *Theodore Roosevelt and his time, shown in his own letters*. Charles Scribner's Son's, New York, 1920.

GOOCH - TEMPERLEY, 1929 = Bülow letter to the Emperor William II, 26. December, 1904, In: *Letters of Prince von Bülow, A selection from Prince von Bülow's official correspondence as Imperial Chancellor during the years 1903-1909*. GOOCH, G. P. - TEMPERLEY, Harold: *British Documents on the Origins of the War, 1898-1914*, Vol. 4., Johnson Reprint Corporation, London, 1929.

Haus-, Hof und Staatsarchiv, 44 P.A.XXXIII USA Ber., Weis., Varia 1905.

²⁴ LEPSIUS - BATHOLFD - THIMME, 1925. 619-621.

²⁵ LEVINE, 1920. 188.

²⁶ Az amerikai elnök és a német császár olajozott együttműködése jól nyomon követhető George Meyer amerikai nagykövet naplójában. 1905. augusztus 25-i feljegyzése szerint például maga az orosz cár is megemléltette neki egy alkalommal, miszerint milyen érdekes egybeesés, hogy valahányszor ők ketten találkoznak, neki a kezébe kerül a német császár egy személyes távirata is, amelyben a béke megkötését szorgalmazza. HOWE, 1920. 199.

²⁷ SAUL, 2005. 505.

HOWE, 1920 = HOWE, M. A. DeWolfe: George von Meyer, his life and public service. Dodd, Mead and Company, New York, 1920.

KOROSTOVETZ, 1920 = KOROSTOVETZ, J. J.: Pre-War Diplomacy, The Russo-Japanese Problem, Treaty signed at Portsmouth, U.S.A 1905 - Diary of J. J. Korostovetz. London, 1920.

LEPSIUS - BATHOLFD - THIMME, 1925 = LEPSIUS, Johannes - BATHOLFD, Albrecht Mendelssohn - THIMME, Friedrich (Eds.): Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Bd. 19. Berlin, 1925.

LEVINE, 1920 = LEVINE, Isac Don: Letters from the Kaiser to the Czar. Frederick A. Stokes Company, New York, 1920.

MAHAN, 1917 = MAHAN, Alfred Thayer: The Isthmus and the Sea Power, From the Atlantic Monthly, 1893 szeptember. In: Present and Future, Boston 1917.

MORISON, 1951 = MORISON, Elting E. (ed.): The Letters of Theodore Roosevelt, Vol. 4. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1951.

VITTE, 1921 = VITTE, Sergei: The Memoris of count Vitte. Doubleday, Page & Company, Garden City, NY and Toronto, 1921.

Monográfiák, tanulmánykötetek

DENNETT, 1925 = DENNETT, Tyler: Roosevelt and the Russo-japanese War - A critical study of American policy in Eastern Asia in 1902-1905, based upon the private papers of Theodore Roosevelt. Doubleday, Page & Company, New York, 1925.

FERREL, 1959 = FERREL, Robert H.: American Diplomacy - A History. W. W. Norton & Company, New York, 1959.

KENNEDY, 1992 = KENNEDY, Paul: A nagyhatalmak tündöklése és bukása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

MAGYARICS, 2000 = MAGYARICS Tamás: Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Eötvös József könyvkiadó, Budapest, 2000.

MILLER, 2005 = MILLER, Edward S.: Japan's other Victory: Overseas Financing of the Russo-Japanese War. In: John W. Steinberg et al. (Eds.): The Russo-Japanese War in Global Perspective, World War Zero. Brill, Leiden-Boston, 2005.

RAPPAPORT, 1975 = RAPPAPORT, Armin: A history of American Diplomacy. MacMillan, New York, 1975.

SAUL, 2005 = SAUL, Norman E.. The Kittery peace. In: John W. Steinberg et al. (Eds.): The Russo-Japanese War in Global Perspective, World War Zero. Brill, Leiden-Boston, 2005.

SCHIMMELPENNINCK, 2006 = SCHIMMELPENNINCK, David: Toward the Rising Sun. Russian Ideologies of empire and the Path to War with Japan. Northern Illinois University Press, DeKalb, Illinois, 2006.

Abstract

In the year 1905 a surprising event shook the nations of the world. The recently feudal island state, Japan, which transformed her political-, social- and economic system in a modern way within some decades, started a war against one of the great powers, the continental, huge, tsarist Russia and defeated it. This shocked the world, because it was the first time in the age of imperialism when an Asian nation could defeat a colonial great power.

A result of the war was that the Russian expansion at the Far East stopped and Japan became a regional great power. But the Russian defeat had other direct and indirect results as well. In Russia a revolution broke out and the tsar had to reform the Russian political system. An internal political crisis and the fiasco of the Russian army reduced the capability of the Russian foreign policy.

The war on the Far East, which is could sometimes in the 21th century literature "World War Zero", was finished by the Peace Treaty of Portsmouth, with the assistance of the President the United States of America, Theodore Roosevelt,

In my essay I am going to show the process of the peace keeping and the endeavour of the international diplomatic corps to find a compromise between the different standpoint of the belligerents.

SZUNOMÁR SZABOLCS

A NEM LÉTEZŐ BARÁTSÁG VÉGE.

II. MIKLÓS OROSZ CÁR ÉS II. VILMOS NÉMET CSÁSZÁR ÜZENETVÁLTÁSAI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK IDEJÉN *FORRÁSFELDOLGOZÁS*

1914 nyarán Európa államai farkasszemet néztek egymással. Talán csak két ember, II. Miklós orosz cár és II. Vilmos német császár akadályozhatta volna meg az osztrák-magyar-szerb konfliktus eszkalálódását, amennyiben lefogják kardcsörtető tábornokaik kezét és nyugalomra intik szövetségeseiket. A lehetőség elvileg rendelkezésükre állt, hiszen országaik törvényei kezükbe helyezték a fegyveres erők bevetéséhez szükséges végső döntést. Mindketten rajongtak a hadseregért, Vilmos életében alig találunk hivatalos alkalmat, amikor ne egyenruhában jelent volna meg, Miklós pedig bejárta a katonai ranglétrát, trónra kerüléséig ezredesi rangot ért el.

A pattanásig feszült helyzetben, július 29. és augusztus 1. között számos üzenetet váltottak egymással. Kapcsolatfelvételük nem tekinthető előzmények nélkülinek, a háborút megelőző húsz évben élénk levelezést folytattak egymással. Míg azonban utóbbiak kézzel írt, személyes hangvételű levelek, addig előbbieik inkább a gyorsan változó nemzetközi helyzetre reagáló táviratok. Kettejük „barátságát” Vilmos erőltette, mivel az orosz-francia szövetség létrejötte óta Németországot a bekerítettség érzése fojtogatta. A császár arról próbálta meggyőzni a fiatalabb és tapasztalatlanabb Miklóst, lazítson az antanthoz fűződő kötelékein, és folytasson nyugati szomszédja felé orientálódó külpolitikát. Ijesztgette forradalmi veszéllyel, ajánlott számára szerződéstervezetet, mindhiába. Vilmos kezdeményezéseire a kettejüket összekötő rokonság szolgáltatott apropót, ugyanis nagyapáik révén unokafivérek voltak. Miklós egyáltalán nem szívelte „Vilmos kuzint”, irritálta annak tüntető militarizmusa, már gyermekkorában gúnyos verseket írt, melyek célpontjai a németek voltak. A két ember eltérő

személyisége miatt barátságuk inkább a felszínen működött, egyikük sem táplált őszinte, mély érzéseket a másik iránt.

Ahhoz, hogy könnyebben megérthessük, miként élte át a két koronás fő országaik háborúba sodródását, megfogalmazott szavaikat a történelmi események menetébe ágyazva kell és érdemes vizsgálni.¹

1914. július 5-én délután II. Vilmos császár potsdami palotájában fogadta Szögyény-Marich László osztrák-magyar nagykövetet, és a maga részéről támogatásáról biztosította, hogy a Monarchia saját belátása szerint rendezheti a sarajevói merénnyellett ki-robbant konfliktusát Szerbiával, illetve megvédi, amennyiben emiatt háborúba keveredik a szerbek hagyományos pártfogójával, Oroszországgal. A német uralkodó a június 28-a után asztalára kerülő jelentéseket harcias széljegyzetekkel látta el: „Végezni kell a szerbekkel, és gyorsan.”² „Most vagy soha”.³ Amikor külképviseletei révén hírt vette, Ausztria esetleg Szerbia leigázását fontolgatja, helyeslően írta a jelentés margójára: „Hát tényleg az lenne a legjobb!”⁴ Úgy vélte, nem szabadna kihasználatlanul hagyni a kínáló alkalmat. Fontos szempontként említette vendégének a gyors cselekvést, vagyis, hogy állítsák kész tények elé a világot.⁵ Még aznap este fogadta Erich von Falkenhayn hadügyminisztert és Theobald von Bethmann-Hollweg kancellárt. Vilmos és Bethmann véleménye megegyezett abban: „Ferenc József császárral tudatni kell, hogy a komoly órában sem hagyjuk magára.”⁶ Az est további részében Vilmos konzultált a szárazföldi hadsereg és a flotta néhány parancsnokával, majd miután úgy érezte, mindent elrendezett, kivette szokásos szabadságát, 6-án reggel elutazott. Ettől függetlenül a norvég fjordok felé tartó hajóján is tartotta a kapcsolatot a fővárossal.

Több száz kilométerrel keletebbre II. Miklós cár szintén kedvenc sportjainak hódolt: teniszezett, kenuzott, lovagolt. Július

¹ Jelen tanulmány nem kívánja részletesen elemezni a júliusi válság eseményeit vagy a háború kitörésének okait, hanem Miklós cár és Vilmos császár kapcsolatának utolsó felvonására koncentrálni (Sz. Sz.).

² GALÁNTAI, 1975. 59.

³ Uo. 59.

⁴ HERESCH, 1995. 151.

⁵ GALÁNTAI, 1975. 66-67.

⁶ Uo. 68.

derekán optimizmusának adott hangot a nemzetközi helyzetet illetően, igaz, ellentétes okból kifolyólag, mint német szomszédja: „Nem tudom elhinni, hogy Vilmos háborút akar... Ha Ön úgy ismerné, mint én! Ha tudná, hogy viselkedésében mennyi a szélhámosság!”⁷ „Vilmos császár a látszat ellenére is túlságosan óvatos ahhoz, hogy országát örült kalandba sodorja. Ferenc József pedig csak arra vágyik, hogy békében halhasson meg.”⁸ - mondta Paléologue francia nagykövetnek. A július 20. és 23. között az orosz fővárosban vendégeskedő Raymond Poincaré francia köztársasági elnök és Viviani miniszterelnök az orosz vezetésre bízták, meddig hajlandóak elmenni Szerbia védelmében, és támogatásukról biztosították szövetségüket. A biankó csekkeket tehát mind Berlinben, mind Szentpéterváron kitöltötték.

Július 25-én este a Monarchia és Szerbia között a diplomáciai kapcsolatok megszakadtak, mivel a szerb kormány a két nappal korábbi ultimátumot nem fogadta el teljes egészében.

Vilmos császár másnap, 26-án „Hohenzollern” nevű hajója fedélzetén érkezett vissza hazájába, 27-én már újra Potsdamban volt. Hamarosan ráébredt, a gyors és győztes háború megvívásának esélyei jelentősen romlottak: Oroszországban katonai intézkedéseket foganatosítottak, a hadsereg a mozgósítási parancsot várta, a gyakorlatozó angol flotta sem oszlott fel a tengeri manőver után. Márpedig a német haditerv a kétfrontos lekötöttség elkerülése érdekében a gyors nyugati támadásra, valamint az angol semlegeségre épített. A magánéleti gondokkal is küzdő Bethmann-Hollweg pánikba esett és felajánlotta lemondását. A császár benne találta meg az aktuális bűnbakot: „Maga főzte ezt a levest, most egye is meg.”⁹ Vilmost aggasztotta a kirajzolódó ellenséges koalíció réme, katonái előtt már amellet érvelt, Németország bekapcsolódását talán jobb lenne elkerülni.¹⁰ Szerbia osztrákok általi legyőzetését azonban továbbra is óhajtotta, mondván, amilyen „keletiek és hazugok, hamisak és az akadályok mesterei a szerbek”¹¹ nem

⁷ PALÉOLOGUE, 1982. 8.

⁸ Uo. 19.

⁹ CARTER, 2010. 425.

¹⁰ Uo. 426.

¹¹ JOLL, 1984. 18.

lehet megbízni bennük. „Szerbia megsemmisül? Mi lehetne ennél kívánatosabb?”¹²

Július 28-án délelőtt 11 órakor a Monarchia Bukaresten keresztül, távirati úton üzent hadat Szerbiának. Oroszország lépéskényszerbe került, ugyanis Miklós cár egy nappal korábban, 27-én megígérte Sándor szerb trónörökösnek: „Amíg a vérontás elkerülésére a legcsekélyebb remény van, minden fáradozásunkat erre a célra kell fordítanunk. Ha azonban, őszinte óhajunk ellenére, ez irányban sikert el nem érünk, úgy Fenséged biztos lehet abban, hogy Oroszország Szerbia sorsa iránt semmi esetre sem marad közömbös.”¹³ Mindazonáltal hitetlenkedve viszonyult a fenyegető válsághoz, úgy érezte, Szazonov nyilván eltúlozta a helyzetet és elveszítette hidegvérét. A cár, felújítva angol nyelvű levelezésüket Vilmostal, július 29-én egy órával éjfél után a következő táviratot küldte unokatestvérének: „Örülök, hogy Németországba visszaérte. Ebben a komoly pillanatban nagyon kérlek Téged, segíts nekem. Gyalázatos háborút üzentek egy gyenge országnak; a felháborodás, melyet magam is teljesen osztok, országomban rettenetes. Előre látom, hogy nem sokáig leszek képes ellentálni a reám gyakorolt nyomásnak, és kénytelen leszek olyan rendszabályokhoz nyúlni, amelyek háborúra fognak vezetni. A célból, hogy el legyen hárítható olyan szerencsétlenség, aminő az európai háború lenne, a mi régi barátságunk nevében kérlek, tégy meg mindent ami lehetséges, és tartsd vissza attól szövetségedet, hogy túl messzire menjen. Miklós.”¹⁴

A történészek véleménye megoszlik abban a kérdésben, Vilmost ezek után milyen célok vezették. Csupán lélegzetvételnyi időre volt szüksége ahhoz, hogy megfelelő feltételeket alakítson ki a háborúhoz, vagy félelmeinek hatása alatt valóban elhitette magával, megakadályozhatja Németország és Oroszország részvételét? Mindenesre Oroszországnak a balkáni konfliktustól való távortartása érdekében a „konzervatív szolidaritás” talaján állva igyekezett megoldozni Miklóst, utalva arra, hogy Ő (mármint a cár) hogyan is állhatna az anarchisták védelmére. Szinte azonnal válaszolt a megkeresésre: „A legnagyobb nyugtalansággal értesülök arról a benyomásról, melyet Ausztria-Magyarországnak Szerbia ellen követett eljárása a Te birodalomban keltett. Az a lelkiismeretlen izgatás, amelyet

¹² HERESCH, 1995. 154.

¹³ NÉMETH, 1915. 326.

¹⁴ Uo. 478.

évek során át Szerbiában folytattak, arra a felháborító gonosztettre vezettek, melynek Ferenc Ferdinánd főherceg áldozatul esett. Az a szellem, amely a szerbeket az ő saját királyuknak és nejének meggyilkolására indította, ebben az országban még ma is uralkodik. Kétségtelenül egyet fogsz velem érteni abban, hogy minékünk kettőnknek, Neked és Nekem, úgyszintén valamennyi többi uralkodónak közös érdeke követeli, hogy mindazok, akik az ocsmány gyilkosságért erkölcsileg felelősek, megérdemelt büntetésüket elszenvedjék. Másrészt azonban korántsem kicsinylem, mily nehéz Neked és Kormányodnak a közvélemény áramlatainak ellentállani. Szívélyes barátságunk folytán, mely bennünket hosszú idő óta szilárd kötelékkel fűz össze, egész befolyásomat latba vetem, hogy Ausztria-Magyarországot rábírjam, törekedjék Oroszországgal nyílt és kielégítő meg egyezésre. Bizton remélem, hogy TE támogatni fogsz engemet abban a fáradozásomban, hogy a még felmerülő nehézségeket elhárítsam. Őszinte barátod és rokonod Vilmos.”¹⁵

Július 29-én délután Grey angol külügyminiszter kétséget nem hagyva megerősítette korábbi kijelentését: „Ausztria-Magyarország és Oroszország háborúján Anglia ugyan kívül marad, de ha Németország és Franciaország is bekapcsolódik, akkor nem.”¹⁶ Franciaország öt hadtestet riadóztatott határai mentén.¹⁷ Vilmos az előnytelen helyzetből való kiutakat kutatva a következőket írta unokatestvérének: „Megkaptam táviratodat és osztozom a béke fenntartására irányuló óhajodban. Én azonban - amint azt első táviratomban mondtam - Ausztria-Magyarország eljárását „gyalázatos háborúnak” nem tekinthetem. Ausztria-Magyarország tapasztalatból tudja, hogy Szerbia ígéretei ha azok csak papíron maradnak, teljesen megbízhatatlannok. Nézetem szerint Ausztria-Magyarország eljárását kísérletnek kell tekinteni teljes biztosság szerzésére, hogy Szerbia ígéreteit tényleg meg is valósítja. Megerősít engem ebben a felfogásomban az osztrák kabinetnek az a kijelentése, hogy Ausztria-Magyarország Szerbia rovására területet hódítani nem szándékozik. Azt hiszem tehát, Oroszországra nézve valóban lehetséges, hogy az osztrák-szerb háborúval szemben a néző szerepében megmaradjon, nehogy bevonja Európát a legrettenetesebb háborúba, melyet valaha átélt. Azt hiszem, hogy a te kormányod és Bécs között a közvetlen megegyezés lehetséges és kívánatos. Ezt a megegyezést, amint azt már Neked megtáviratoztam, Kormányom teljes erejével elő fogja

¹⁵ Uo. 476-77.

¹⁶ GALÁNTAI, 1975. 185-86.

¹⁷ Uo. 196.

segíteni. Természetes, hogy Oroszország katonai intézkedései, melyeket Ausztria-Magyarország fenyegetésnek foghatna fel, siettetnék a szerencsétlenséget, melyet mindketten elhárítani óhajtunk és az Én helyzetemet is, mint közvetítőét, - aki a közvetítést a barátságunkra való hivatkozásra sodra készséggel elfogadtam - aláásná. Vilmos.¹⁸

Vilmos már a hadüzenet napján javasolni akarta Bécsnek, egyelőre folytasson korlátozott háborút, déli szomszédja teljes területének lerohanása helyett inkább tartsák meg Belgrádot zálogként, amíg a szerbek eleget nem tesznek a követeléseiknek.¹⁹ A Pétervár felé folytatott időhúzó szándéka egy fél napig sikerrel járt: a távirat vétele után a cár leállította a teljes mozgósítást, és csak részleges mozgósításra szorítkozott.

Ugyanakkor Bethmann-Hollweg kancellár utasította Pourtalés-t, oroszországi követét, adja át üzenetét Szazonovnak, a mobilizáció hasonló lépésre kényszeríti Németországot is, ami háborúval egyenlő.²⁰ Mivel a két uralkodó közben a béke megőrzéséről folytatott eszmecsere, Miklós magyarázatot kért a félreértések elkerülése végett: „Köszönöm békülékeny és barátságos táviratodat; viszont annak a hivatalos kijelentésnek, melyet Nagyköveted ma miniszteremnek tett, igen határozott volt a hangja. Kérlek Téged, magyarázd meg Nekem ezt az ellentétet. Helyesebb volna, ha az osztrák-szerb probléma a hágai konferenciának adatnék át. Bízom bölcsességében és barátságában. Miklós.”²¹

Az 1899 májusában először összeülő békekonferencia jórészt Miklósnak köszönhette létrejöttét, a cárt elsősorban a nagyhatalmak között kibontakozó fegyverkezési verseny aggasztotta, és az általános leszerelés mellett szállt síkra. Vilmos már akkor markánsan, kétséget kizáróan fogalmazta meg véleményét a világbékét szavatolni hivatott intézményről: „Ami engem illet, én csak Istenre és jó kardomra fogok hagyatkozni és hivatkozni!”²² Nézetei másfél évtized múlva sem változtak, a cár mellé rendelt adjutánsa, Chelius tábornok beszámolóját olvasva, aki szintén megemlítette a Hágai Konferencia ötletét, dühroham fogta el. Áthúzta a szavait és

¹⁸ NÉMETH, 1915. 479.

¹⁹ GALÁNTAI, 1980. 127.

²⁰ Uo. 190.; HERESCH, 1995. 158.; SZAZONOV, 1926. 266-67, 282.

²¹ NÉMETH, 1915. 479-480.

²² HERESCH, 1995. 159.

mellé írta: „Csupa frázis! Micsoda ostobaság!”²³ Oroszországi nagykövete utasításba kapta, fékezze a nemzetközi fórum tető alá hozását.

Nem tévesztve szem elől, milyen könnyen befolyásolható a cár, megpróbálta nyomás alá helyezni. Július 30-án hajnalban egyértelművé tette előtte, a részleges mozgósítást is sokallja és közvetítői tevékenységének feltétele az orosz mozgósítás leállítása: *„Nagykövetem utasítást kapott, hogy Kormányod előtt a mozgósítás veszedelemre és súlyos következményeire rámutasson. Ugyanezt mondtam Én is Neked utolsó táviratomban. Ausztria-Magyarország csupán Szerbia ellen mozgósított és csak hadseregének egy részét mobilizálta. Ha Oroszország, amint azt a Te és a Te Kormányod közlése szerint megteszi, Ausztria ellen mozgósít, úgy ezzel veszélyezteti, ha ugyan nem teszi teljesen lehetetlenné azt a közvetítői szerepet, mellyel Te engemet barátságosan megbíztál, és amelyet Én a Te kifejezett kívánságodra elfogadtam. A döntésnek egész súlya most a te válladon nyugszik, Neked kell viselned a felelősséget a békéért vagy a háborúért. Vilmos”*²⁴

A Monarchia valóban délre irányította hadereje zömét, miközben ugyan hadihajói bombázták Belgrádot, szárazföldi csapatai még legalább két hétig nem tudtak támadásra indulni, így Miklós félelmei beigazolódni látszottak arra vonatkozóan, a világ szeme előtt Oroszország lenne a felelős a háború továbbterjedéséért. Válaszában a július 25-i – néhány órával a Szerbiának átadott osztrák-magyar ultimátum határidejének lejárta előtt tartott – minisztertanácsi ülésre hivatkozott, akkor döntötték el, figyelmeztető jelleggel másnap életbe lép a „mozgósítási előkészületi periódus” állapota. Ez a valóságban négy katonai körzet tizenhárom hadtestének és két tengeri flotta aktivizálását jelentette az Osztrák-Magyar Monarchia ellen.

„Szívből köszönöm gyors válaszodat. Tatisevet utasítással ma este küldtem. A most életbe léptetett katonai rendszabályokat már öt nappal ezelőtt elhatároztuk, mégpedig védelmi okokból Ausztria előkészületeivel szemben. Szívből óhajtom, hogy ezek a rendszabályok semmiképpen se befolyásolják közvetítői működésedet, melyet én nagyra értékelek.

²³ Uo. 159.

²⁴ NÉMETH, 1915. 480.

*Szükségünk van a Te erős nyomásodra Ausztriára, hogy a megegyezés velünk létrejöjjön. Miklós.*²⁵

Évekkel korábban Vilmos ötleteként merült fel, a könnyebb tárgyalások és egyeztetések érdekében adjanak egymás mellé egy megbízható személyt, akin keresztül az információk áramolhatnak kettejük között, megkerülve a diplomácia hagyományos útvonalait. Vilmos Chelius tábornokot helyezte Pétervárra, Miklós a saját bizalmi emberét említette távirata elején.

Miklós számára az általános mozgósítás elrendelése jelentette a legnagyobb teherpróbát a válság idején. Attól tartott, Németország saját maga elleni támadásként értékeli majd a döntést, emellett hiteltelenné válhatnak a béke megőrzésére irányuló szólamai. Habár tökéletesen tisztában volt vele, amennyiben Németország Ausztria segítségére siet, az orosz arzenál összegyűjtésének lassúsága, másrészt a német hadigépezet precizitása következtében ellenfele behozhatatlan előnyhöz juthat. Ahogy Januskevics tábornok, vezérkari főnök rámutatott: „ elveszthettük a már kikerülhetlenné vált háborút, mielőtt még sikerült volna kardunkat hüvelyéből kihúzni.”²⁶

Július 30-án délután 3 órakor, nem sokkal távirata továbbítása után, Miklós cár egyórás kihallgatáson fogadta Szazonovot. A külügyminiszternek sikerült rábeszélnie, a látens veszély elhárításának egyetlen eszközét nem halogathatja tovább. Az intézkedés másnaptól, vagyis július 31-től lépett életbe.

A császár főhadiszállásán kezdett elfogyni a türelem, Vilmos úgy érezte, Miklós becsapja őt: „Nem értek egyet a több közvetítéssel, mivel a cár, aki ezt kérte, ugyanakkor mozgósít a hátam mögött.”²⁷ Ha voltak is illúziói az orosz semlegesség irányában, azok most már végkép szertefoszlottak. Délben proklamálták a „háborús veszély állapot”-át, ami a gyakorlatban a tartalékosok behívásában és a határok lezárásában öltött testet.

„Szívből köszönöm közvetítésedet, amely reményt nyújt arra, hogy mégis még minden békésen végződhetnék. Technikailag lehetetlen azoknak a katonai előkészületeinknek beszüntetése, amelyek Ausztria mozgósítása következtében váltak szükségessé. Távol vagyunk attól, hogy

²⁵ Uo. 480-481.

²⁶ SZAZÓNÓV, 1926. 274.

²⁷ CARTER, 2010. 431.

háborút akarjunk. Amíg a tárgyalások Ausztriával Szerbiáról tartanak, csapataink nem fognak provokáló akciót kezdeni. Erre neked ünnepélyesen szavamat adom. Bízom Isten kegyelmében és reménykedem a Te bécsi közvetítésed sikerében országaink boldogulására és Európa békéje javára. Szívből szerető Miklósd²⁸ - továbbították az elektromos jelek Miklós saját kezűleg írt újabb sürgönyét, de már késő volt, az események átlépték a béke és háború közti, képzeletbeli Rubicont.

Ugyan Miklós tárgyalásokat említett, de eközben Bécs elutasította az ultimátum határidejének és tartalmának módosításáról szóló indítványokat, ezért Berchtold és Szazonov között sohasem jött létre közvetlen eszmecsere.

Július 31-én 14 óra körül, keresztelve Miklós üzenetét, Vilmos terjedelmes levelében folytatta a lélektani hadviselést: „Mivel barátságomra hivatkoztál és segítséget kérted, közvetítő akcióba fogtam a Te kormányod és az osztrák-magyar kormány között. Mialatt ez az akció folyamatban volt, a Te csapataidat mozgósították a velem szövetséges Ausztria-Magyarország ellen, és ezzel, amint azt már veled közöltem, az én közvetítemem szinte hatástalanná vált. Mégis folytattam. Most megbízható híreket kapok arról, hogy az én keleti határainon is komoly készülődés folyik. Birodalmam biztonságáért való felelősségem védekező ellenrendszabályokra kényszerít. A világbéke fenntartását célzó fáradozásaimban a lehetőség legmesszebb határáig mentem. Nem engem illet a felelősség azokért a csapásokért, amelyek most már az egész civilizált világot fenyegetik. E pillanatban is kezdedben van még a lehetőség ezeknek elhárítására. Senki sem fenyegeti becsületét és hatalmát Oroszországnak, amely valóban megvárhatta volna az én közvetítemem eredményét. A nagyatyámtól halálos ágyán rám származott, Irántad és birodalmad iránt érzett barátságom mindig szent volt előttem, és híven állottam Oroszország mellett, amikor szorongatott helyzetben volt, különösen legutolsó háborúja idején. Európa békéjét még most is megmentheted, ha Oroszország elszánja magát azoknak a katonai rendszabályoknak megszüntetésére, amelyek Németországot és Ausztria-Magyarországot fenyegetik.”²⁹

Július 31-én éjfélkor a német követ ultimátumot adott át az orosz kormánynak a katonai rendszabályok leállítását kérve másnap déli határidővel. Ellenkező esetben Németország is riadóztatja fegyveres erőit. Szazonov technikai okokra hivatkozva védte meg

²⁸ NÉMETH, 1915. 52.

²⁹ Uo. 53.

a döntést.³⁰ Miklós talán még mindig hitt Vilmos békés szándékai-
ban, vagy csak kifelé mutatott jó arcot az eseményekhez? Augusz-
tus elsején garanciát kért tőle: „Megkaptam sürgönyödet és megértem,
hogy kénytelen vagy mozgósítani, de én szeretném Tőled ugyanazt a biz-
tosítékot kapni, amelyet én adtam Néked, hogy ez az intézkedés nem jelent
háborút, és hogy tovább folytatjuk tárgyalásainkat mindkettőnk országá-
nak és az általános békének üdvére, amely a mi szívünknek olyannyira
drága. Rég bevált barátságunknak, Isten segedelmével, sikerülnie kell
megakadályozni a vérontást. Bizalommal várom sürgős válaszodat.”³¹

Válaszként német részről hadüzenet érkezett. A hírt futár útján
azonnal közölték II. Miklóssal. „A cár lába szinte földbe gyökerezett a
döbbenettől, később aztán összeszedte magát, és a miniszterekért küldet-
tett. (...) Fojtott hangon néhány szóval elmondta, mi történt. A cárné
sígni kezdett. Amikor a megijedt kislányok ezt látták, szintén elpityered-
tek. Miklós megpróbálta őket úgy-ahogy megnyugtatni, azután, anélkül,
hogy egy falatot is evett volna, visszavonult”³² - emlékezett a palotaőr-
ség főnöke. Minden oroszok cárijának arcára kiültek a többnapos
feszültség jelei: „Csak látnunk kellett július szörnyű utolsó hetének
közben, hogy észrevegyük, milyen mentális kínokon megy keresz-
tül.”³³ „A táskák, amik mindig feltűntek a szemei alatt mikor fáradt
volt, úgy tűnt, jelentősen nagyobbak”³⁴ - írta a cárevics házitani-
tója. Az utolsó távirat éjjel 1 óra 45 perckor futott be a barátból el-
lenségévé változott Vilmostól: „Köszönöm sürgönyödet. Megjelöltem
tegnap kormányodnak azt az utat, amelyen még a háborút elhárítani egye-
dül lehetséges. Noha ma délre kértem feleletet, mostanáig nem jutott el
hozzám nagykövetemnek sürgönye a Te kormányod válaszáról. Ezért
kénytelen voltam hadseregemet mozgósítani. Kormányod haladéktalan,
világos és félre nem érthető válasza az egyetlen mód a rettenetes csapás
elhárítására. Amíg ezt a választ meg nem kaptam, sajnálatomra, nem va-
gyok abban a helyzetben, hogy táviratod tartalmáról nyilatkozzam. A leg-
komolyabban kérnem kell Tőled: haladéktalanul parancsold meg csapata-
idnak, hogy semmi körülmények között határainknak legkisebb megsérté-
sét el ne kövessék.”³⁵

³⁰ GALÁNTAI, 1975. 194-95.; PALÉOLOGUE, 1982. 33.

³¹ NÉMETH, 1915. 54.

³² HERESCH, 1995. 164.

³³ CARTER, 2010. 423-424.

³⁴ Uo. 435.

³⁵ NÉMETH, 1915. 54.

Miklós értetlenül fakadt ki: „Hát mit képzelsz ez a Vilmos, amikor itt el akarja hitetni velem, hogy még tőlem függ, el lehet-e hárítani a háborút vagy se? És velem akarja megígértetni, hogy a hadseregem nem lépi át a határt?”³⁶

1914. augusztus első napja II. Miklós számára nemcsak az uralkodása végéhez vezető út egyik állomását, hanem egyben személyes csalódást is jelentett. Sokáig megbízott Vilmos császárban, akiről azt gondolta, ugyan szereti a katonai parádékat, teátrális pózokat, és szívesen játssza a legfelsőbb hadúr szerepét, mégsem rántana kardot országa ellen. Most azonban „Villi bácsi”-ről lehullt az álarc. Korábbi naivitásával szemben sokkal tisztábban látott, józannabb hangon ecsetelte felismerését a francia nagykövetnek: „Vilmos sohasem volt őszinte, egyetlen pillanatig sem, a végén már valószínűleg reménytelenül belegabalyodott a saját arcátlanságának és hazugságainak a hálójába. (...) Amikor kijöttem a cárné szobájából, tisztában voltam azzal, hogy örökre végeztem Vilmostal. Nagyon jól aludtam, és amikor a szokott időben fölébredtem, mintha egy kő esett volna le a szívemről. Hatalmas felelősség nehezedett rám Isten és népem előtt, de most már legalább biztosan tudtam, hogy mit kell tennem.”³⁷

Vilmosnak – aki nehezen nézett szembe döntéseinek súlyos következményeivel, és az első összecsapások kezdetére lényegében depressziós állapotba került – szintén hitvese jelentette a legbiztosabb, megértő támaszt csüggedésében: „Ne vegyél mindent annyira a szívedre, kedvesem, te tisztán és igaz emberként állsz a világ előtt”³⁸ - vigasztalta férjét.

Miklós és Vilmos üzenetváltásaikban, melyek kétségkívül az udvariasság hangján szóltak, rajtuk kívül álló okokkal magyarázták katonai intézkedéseik megkezdését, illetve folytatását. A cár minden békülékenységének alapkövét az osztrák-magyar hadsereg visszavonulásától tette függővé, Vilmos az orosz demobilizálásból nem engedett. Valójában azonban ők is inkább sodródó részesei, mintsem alakítói voltak az eseményeknek. Németország és Oroszország ellentétes hatalmi csoportosulásokban foglalt helyet, külpolitikai érdekeik merőben keresztezték egymást. Az sem mellékes, az uralkodókra hatalmas nyomás nehezedett tábornokaik és

³⁶ HERESCH, 1995. 165.

³⁷ Uo. 165-166.

³⁸ BURGDORFF – WIEGREFE, 2010. 41.

népük részéről, valamint fogva tartották őket korábban adott szavaik, elkötelezve magukat szövetségeseiknek. Minden körülményt figyelembe véve tehát nem állíthatták meg a világméretű katasztrófát. Vilmos közvetítói felajánlkozása mögött nem húzódott meg igazi tartalom, elterelő hadműveletének felismerésében Miklósnak a naivitása szabott határt. Kettejük közös vonásaként figyelhető meg a téves helyzetértékelés és a kulcsfontosságú helyzetekben kiütő tanácsstalanság, megingás. Egyikük sem akarta vállalni a közvélemény előtt a felelősséget a háború kirobbantásáért.

Augusztus 2-án „minden oroszok cárja” nagyszabású ünnepek keretében írta alá a háborúba lépésről szóló kiáltványt, és I. Sándor száz évvel korábbi esküjéhez hasonlóan megfogadta, addig nem köt békét, míg egyetlen ellenséges katona is az orosz földet tapossa. A császár pedig augusztus 4-én jelent meg a Reichstag előtt országa egységét kifejező, elhíresült mondatával: „Nem ismerek többé pártokat, csak németeket ismerek!”³⁹

A régi Európa két legnagyobb hatalmú uralkodója elindult azon a végzetes úton, melynek végén kölcsönösen letaszították egymást trónjaikról.

Bibliográfia

BURGDORFF – WIEGREFE, 2010 = BURGDORFF, Stephan – WIEGREFE, Klaus: Az első világháború. A XX. század őskatasztrófája. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

CARTER, 2010 = CARTER, Miranda: The three emperors. Three cousins, three empires and the road to world war one. Penguin Books, London, 2010.

GALÁNTAI, 1975 = GALÁNTAI József: Szarajevótól a háborúig. 1914. július. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975.

GALÁNTAI, 1980 = GALÁNTAI József: Az első világháború. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

HERESCH, 1995 = HERESCH, Elisabeth: II. Miklós. Gyávaság, árulás, hazugság. Az utolsó orosz cár élete és halála. Magyar Könyvklub, Budapest, 1995.

JOLL, 1984 = JOLL, James: The origins of the first world war. Longman Group Limited, London-New York, 1986.

³⁹ BURGDORFF – WIEGREFE, 2010. 250.

NÉMETH, 1915 = NÉMETH Alfréd: Diplomáciai okmányok. Franklin Társulat, Budapest, 1915.

PALÉOLOGUE, 1982 = PALÉOLOGUE, Maurice: A cárok Oroszországa az első világháború alatt. Franciaország nagykövetének naplójából. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

SZAZÓNOV, 1926 = SZAZÓNOV, Szergej D.: Végzetes évek. Em-lékiratok. Genius Kiadás, Budapest, 1926.

Abstract in German

Im Sommer 2014 standen sich die Staaten von Europa Aug in Auge gegenüber. Vielleicht nur zwei Menschen, der russische Zar Nicolaus II. und der deutsche Kaiser Wilhelm II., könnten die Eskalation des österreichisch- ungarisch-serbischen Konflikts verhindern, falls sie die Hände der Schwert führenden Generäle zuhalten und ihre Verbündeten zur Ruhe mahnen. Die Möglichkeiten hatten sie grundsätzlich, der letzte Entschluß, der zum Einsatz der Wehrmacht nötig war, wurde doch von den Gesetzen ihrer Länder in ihre Hände gelegt. Beide begeisterten sich für die Armee, im Leben von Wilhelm findet man kaum offiziellen Anlass, wo er ohne Uniform erscheint, Nicolaus ging auf der Stufenleiter im Militärdienst hinauf, bekam den Oberstenrang bis zu seinem Thronbesteigung. In der bis zum Platzen gespannten Situation, vom 29. Juli bis 1. August sandten sie einander zahlreiche Nachrichten. Die Anknüpfung ihrer Beziehungen kann beispiellos betrachtet werden, in den zwanzig Jahren vor dem Krieg traten sie miteinander in lebhaften Briefwechsel. Während die letzten mit Hand geschriebene Briefe mit persönlicher Intonation waren, sind die vorigen lieber Telegramme, die auf die schnell veränderliche internationale Lage reagieren.

Die Texte der Nachrichten zwischen Nicolaus und Wilhelm kamen kurz nach der Revolution in Februar aus dem Privatnachlass des Zaren ans Tageslicht. Nach ein paar Jahren wurden sie auch in Form eines Buches mit Vorwort vom Expräsident Theodore Roosevelt in den USA ausgegeben. In den ungarischen Quellen kann man sie allerdings nur unvollständig, in Bruchstücken finden. Der Vollständigkeit halber erschienen sie zum letzten Mal im Jahre 1915 im heute schon ja schwer findbaren Band mit dem Titel „Diplomatieurkunden“. Das Ziel der damaligen Herausgeber war den

Ausbruch des Krieges durch die Labyrinth der auswärtigen Ämter aufzuhellen - nicht nebenbei bemerkt - auf die Zentralmächte belastete Verantwortung in diesem Gang zu reduzieren. Seitdem verging ein Jahrhundert, Reiche brachen zusammen, Konflikte verliefen. Die Geschichte des ersten Weltbrands oder die Persönlichkeiten der zwei Herrscher erregten ungebrochenes Interesse. Deswegen lohnt es sich zurück zu blicken, wie die beiden gekrönten Personen die Kriessströmung ihrer Länder erlebten. Es versteht sich von selbst, ihre Worte sollen im Gang der Hintergrundereignisse gebettet und wert untersucht werden.

LENTHÁR BALÁZS

KIK VOLTAK ÉS MIÉRT HARCOLTAK A FEHÉREK?

Az orosz polgárháború története meglehetősen mostohagyerekként kezelt epizódja a hazai orosz történelemkutatásnak. Ezen belül is - néhány figyelemreméltó tanulmánytól¹ eltekintve - ritkaság számba mennek a fehér mozgalom feltárására irányuló kezdeményezések.

A polgárháborús antibolsevik erőkről a történelem iránt érdeklődők körében a mai napig a szovjet irodalom és filmkultúra² remekeinek köszönhetően a nép szenvedései iránt érzéketlen, kegyetlen, glazékesztyűben cigarettázó katonatiszt képe él. Ezen a sztereotípián nem segít sokat az sem, hogy az ideológiai frontvonalak a legjelentősebb hazai ruszisztikai kiadványokban is mintha konzerválódtak volna.

Jó példa erre a szakmai körökben csak négy szerzősként emlegetett, vezető magyar ruszisták által megírt Oroszország történetében Krausz Tamás, aki „osztályháborúként” mutatta be a polgárháború történetét, ahol a katonák a tisztek ellen, a munkások a gyártulajdonosok ellen és a parasztok a földesurak ellen harcoltak.³ Ennek a megállapításnak egy adott interpretációs közegben ugyan lehet igazságalapja - például a doni és kubáni területek esetében, ahol a valóban jóval szegényebb sorban tengődő orosz parasztok kerültek szembe az őket sokszor sanyargató és kizsákmányoló kozáksággal⁴ -, mégis egészében vizsgálva túlzottan sematizálja a korabeli Oroszország társadalmi és etnikai konfliktusait.

Lényegi problémája az osztályháború terminológiájának, hogy figyelmen kívül hagyja a polgárháború kezdeti időszakát, amikor az ellenségeskedések első évében úgy nézett ki, mintha az

¹ Itt leginkább a jelen tanulmányhoz is sűrűn használt Halász Iván írását a fehér eszmeiségről és Kolontári Attilának a *Fehérek az orosz polgárháborúban* című összefoglaló cikkét kell kiemelni.

² A teljesség igénye nélkül: Solohov: *Csendes Don*; *Babel: Lovashadsereg*; *Csapajev* (1934); *Miles of Fire* (*Огненные версты*) (1957); *A komisszár* (1967); *A bosszúállók újabb kalandjai* (1968); *Bajtársak voltunk* (1968).

³ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 1997. 477.

⁴ KENEZ, 2006. 34.

oroszkoknak lett volna a legkevesebb közül ahhoz, ami éppen az országukban zajlott. A vörösök a lett lövészeket küldték harcolni egy volt cári ezredes parancsnoksága alatt a többségében kozákokból álló déli önkéntes csapatok ellen, míg a szibériai fronton az egyetlen harcképes „fehér” alakulat a hadifoglyokból verbuvált csehszlovák légió volt.⁵ Erre a furcsaságra a legjobb magyarázatot az adhatja, hogy az októberi bolsevik puccsot követően a nép többségének szimpátiáját bíró eszerek nem voltak képesek ezt a támogatottságot valódi hatalmi tényezővé konvertálni, és az egyszeri oroszok ott maradtak két tábor közé szorulva úgy, hogy valójában egyikhez se fűlött igazán a foguk.⁶ Ezt bizonyítja az is, hogy a polgárháború elején az önkéntes seregeknek alig 3.000 fegyverese⁷ volt, de a bolsevikok még így sem tudtak rájuk döntő csapást mérni.⁸ A fentebb felvázolt „osztályháború” koncepcióba bajosan lehetne belehelyezni azt a bolsevik lépést is, amikor katonai segítséget kértek a németektől 1918 augusztusában az Arhangelszkben partraszálló britek és a déli hadszíntéren éppen győzelmi fázisban lévő, Gyenyikin vezette önkéntes sereg ellen.⁹ Hozzá kell tenni, hogy nem Leninéken, hanem inkább a nyugati fronton meginduló antant offenzíván múlt, hogy a tervezett beavatkozás végül sosem valósult meg.

Joggal merülhet hát fel a kérdés, hogy valójában kik is voltak ezek az önkéntesek vagy fehérek. Tényleg az orosz népet kizsákmányoló, a monarchiát restaurálni szándékozó, hovatovább a bukott cárt a hatalomba visszasegíteni akaró úri puccsisták lettek volna? Egy részük minden bizonnyal az volt. A többiek pedig normális körülmények közepette az előző halmaz képviselőinek még a köszönését sem fogadták volna.

Tanulmányom szempontjából a fehér elnevezés története is nagyon érdekes, hiszen ugyan a konfliktus elejéről tudunk olyan kisebb alakulatokról, melyek valamilyen módon kapcsolódtak ehhez a névhez (Fehér Gárda, Fehér Légió),¹⁰ végeredményében azonban

⁵ PIPES, 1997. 340.

⁶ KENEZ, 2006. 33-34.

⁷ Többségükben tiszték.

⁸ KENEZ, 2006. 35.

⁹ PIPES, 1997. 269-270.

¹⁰ HALÁSZ, 2003.

http://epa.oszk.hu/00800/00861/00024/2003-1-05.html#P471_198777

mégis csak a bolsevik propaganda munkáját sejtethjük a háttérben. Már a februári forradalom kitörésétől kezdve kézzelfogható párhuzamnak tűnt az oroszországi eseményeket párhuzamba állítani a francia forradalom történéseivel, és ezt nem csak a bolsevikok, de még előttük Kerenszkij is előszeretettel alkalmazta.¹¹ Ennek megfelelően az ellenforradalmi erőket, az egykori Bourbon-párti arisztokraták mintájára, akik fehér kokárdával tüntettek a monarchia tisztasága mellett, fehéreknek kezdték nevezni a bolsevik agitátorok.¹² Ezzel sikerült is már az elején diszkreditálniuk az anti-bolsevista mozgalmat, azt a látszatot keltve, hogy bárki, aki a vörösök ellen fog fegyvert, az törvénytörően a bukott cár és a monarchia szekértolója.

Ennek fényében megfogalmazódik a kérdés, hogy a bolsevik propagandakiadványok lapjain túl létezett-e egyáltalán integer fehér eszmeiség. Nehézkesen létezett, már csak azért is, mivel a nagy ideológusai között ugyanúgy megtaláljuk a szélsőségesen monarchista, feketeszázas Vaszilij Sulgint, mint a pályáját marxista ideológusként kezdő, majd a polgári liberális eszmeikörre átnyergető Pjotr Sztruvét.¹³ Ugyanakkor említhetjük a politikai karrierjét narodovelec terroristaként kezdő Vlagyimir Burcevet is, aki a polgárháború alatt Vrangel báró egyik legelkötelezettebb támogatójaként működött.¹⁴ A fehérséget - a bolsevik propaganda által is sugallt - eredeti koncepciójában talán egyedül Sulgin próbálta meg alkalmazni a korabeli oroszországi viszonyokra.¹⁵ Ám még saját táborán belül is kisebbségben maradt nézetével, melynek magasztos, túlidealizált hangneme főleg a háború későbbi szakaszaiban már csak a valóság torz paródiájaként volt értelmezhető. Sulgin becsületére szolgál azonban, hogy ezt a háború vége felé, bár nem minden kiábrándultságtól mentesen, de maga is belátta.¹⁶

A fehér mozgalom legjelentősebb támogatói bázisát az egykori cári hadsereg katonatisztjei alkották, de ez sem jelenti azt, hogy ez a kaszt politikailag egységes tömb lett volna. Sokan, bár szimpatizáltak a monarchia intézményrendszerével, határozottan

¹¹ PIPES, 1997. 184.

¹² Uo. 340-341.

¹³ HALÁSZ, 2003.

¹⁴ SMELE, 2015. 54.

¹⁵ Sulgin polgárháború alatti munkásságára lásd Kolontári 2015.

¹⁶ Uo.

elzárkóztak a Romanov restauráció gondolatától. Ezt jól mutatja, hogy az önkéntes sereg korai vezetői mind olyan tábornokok voltak, akik 1917 februárjában valamilyen szinten részt vállaltak II. Miklós megbuktatásában. Az egykori vezérkari főnök, az első fehér haderő felállítója, Alekszejev tábornok még összeesküvést is szőtt a népszerűtlen cár félreállítására, továbbá komoly szerepe volt Miklós lemondatásában.¹⁷ Hasonlóan lesújtó véleménye lehetett az uralkodóról Alekszejev utódjának, a legendás Kornyilov tábornoknak is, aki 1917 márciusában személyesen vette őrizetbe a cári családot az Ideiglenes kormány parancsára.¹⁸

Kolcsak admirális is érdekesen vallott a politikai meggyőződéséről kihallgatói előtt, azt állította, múlt időben, hogy 1917-ig volt monarchista.¹⁹ Ezt minden további nélkül el is hihetjük neki, hiszen a kihallgatási napló mellett ezt a tényt erősíti az is, hogy a déli fehér sereggel ellentétben, ahol a monarchista gondolkodók többsége tevékenykedett, Kolcsak tanácsadói gárdájának zömét az alkotmányos alapon álló, polgári-liberális háttérű kadet párti politikusok adták, illetve még néhány, a Komucs bukása után Omszkban maradt, páriaként kezelt eszer.²⁰ Politikai krédóját közérthetően és katonás tömörséggel fogalmazta meg a hatalom átvételét bejelentő 1918. november 18-i kiáltványában, mely később mozgalma mottójává is vált:

„Kijelentem, hogy nem kívánok sem a reakció, sem a pártpolitika végzetes útjára lépni. A legfontosabb céljaim: egy ütőképes hadsereg létrehozása, a bolsevizmus fölötti győzelem kivívása, valamint a rend és a jobbiztonság helyreállítása, annak érdekében, hogy majd a nép szabadon választhassa meg számára azt a kormányzati formát, melyre leginkább vágyik (...)”²¹

Ahogy a fenti példákból is láthattuk, a fehér tábor politikailag távolról sem volt egységes, ezért az ideológiák közül a legerősebb kohéziós kapocsnak az antibolsevizmus hangoztatása, továbbá a bolsevikok diszkreditálása bizonyult.²² A második fontos pontja a fehér eszmeiségnek a nagyorosz nacionalizmus hirdetése

¹⁷ PIPES, 1997. 344.

¹⁸ BULLOCK, 2008. 21.

¹⁹ HALÁSZ, 2003.

²⁰ IRVIN, 2013. 75.

²¹ SMELE, 1997. 107.

²² LAZARSKI, 1992.

volt, mely önmagában sokkal károsabbnak bizonyult, mint amennyi hasznot hajtott. Ennek oka legelőbb az volt, hogy a nagyorosz területek többségét a bolsevikok ellenőrizték, továbbá azt sem szabad elfeledni, hogy a korabeli 160 milliós Oroszország népességének kevesebb mint a fele (78 millió ember) volt csak orosz.²³ Így a fehérek területein élő etnikai kisebbségek, akik bár a hagyományos társadalmi kereteik megóvása érdekében (pl. kozákok, belső-ázsiai muszlimok stb.) hajlandóak voltak együttműködni az antibolsevik csapatokkal, ám rájuk az *Oroszország anyácska* emlegetése nem hatott komolyabb motivációs erővel, főleg, hogy többen (pl. ukránok, finnek stb.) eleve az oroszoktól való elszakadás kiharcolását remélték a konfliktustól. Jellemző példája a fehér nacionalizmus kártékonyságának, amikor a finnek a függetlenségük szavatolásáért cserébe felajánlották a segítségüket Jugyenyicsnek egy Petrográd irányú támadás esetére. Jugyenyics el is fogadta ezt az üzletet, majd amikor ez Kolcsak fülébe jutott, az admirális felülbíráta beosztottját²⁴ és visszavonta a függetlenségi ígéretet.²⁵ Eztán persze a finnek nem segítettek Jugyenyicset, akinek az offenzívája - többek között emiatt is - hamarosan kifulladt.

Így egyáltalán nem meglepő, hogy a pravoszláv áhítattal átítatott nemzeti ellenállásra felhívó fehér „hivatalos” propagandát nehezen tudta a gyakorlatban egyként magáénak érezni mondjuk egy ortodox kubáni kozák, egy muszlim turkesztáni baszmacs vagy a szibériai eszerek jobbszárnyából megalakult Komucs képviselője és az örült Ungern-Sternberg báró seregében hadakozó buddhista mongol, hogy csak a legszélsőségesebb példákat említsük.

Ezért már a háború második felétől a sokféle etnikai és társadalmi háttérrel rendelkező népekből összeállt, politikailag sem homogén mozgalom a propagandájában igyekezett - a nemzeti szólamok megtartása mellett - minél erősebb kontúrokkal kiemelni a Vörös Hadsereg kegyetlenkedéseit. A fehér területen kiadott újságok, pamfletek előszeretettel számoltak be a vörösök által

²³ MAWDSLEY, 2011. 23. A szerző Richard Pipes és Frank Lorimer munkái alapján egy becsült értéket adott meg.

²⁴ 1919-ben minden fehér frakció elismerte névleges vezetőjének Kolcsakot.

²⁵ PIPES, 1997. 372.

végrehajtott tömeges kivégzésekről, templomgyalázásokról és kínzásokról.²⁶

Fontos szelete volt még a fehér propagandának az antiszemitizmus is. Maga az orosz tisztikar önmagában is komoly antiszemita hagyományokra tekintett vissza, zsidó a régi cári hadseregben nem is kaphatott tiszti kinevezést.²⁷ Ezen az alaphangulaton sokat rontott a bolsevik párt vezetőgárdájában társadalmi arányihoz képest jócskán felülreprezentált zsidóság ténye,²⁸ ami egy furcsa és meglehetősen sajátos kettősséget ébresztett a fehér mozgalomban. Míg a zsidópogromok menetrendszerűen kísérték a déli fehér sereget, addig Gyenyikinék időnként igyekeztek ezeket a kilengéseket visszafogni. Ám ez a gyakorlatban csak a dél-oroszországi önkéntes mozgalom propaganda irodájának, az OSZVAG-nak²⁹ a személyi összetételén látszott meg, melynél egyes kortársak malíciától sem mentes írásai szerint hol feketeszázások, hol baloldaliak, hol antiszemiták, hol zsidók dolgoztak.³⁰

Érdekes és egyben erős érv a fehérek állítólagos reakciós beállítottságával szemben, hogy az általuk ellenőrzött területeken a korábban megdöntött Ideiglenes kormány törvényeit vezették be.³¹ Mind Gyenyikin,³² mind Kolcsak³³ tettek olyan ígéretet, miszerint a győzelmet követően alkotmányozó nemzetgyűlés fog dönteni az ország államformájáról és eljövendő politikai berendezkedéséről. Az effektív bolsevik ellenpropaganda láttán a nagyobb tekintélyű fehér tábornokok még a földreform³⁴ tekintetében is pozitívan nyilvánultak meg, bár ez sokszor igen homályosra sikeredett és kézzelfogható eredménye sosem született.³⁵ Ez persze magyarázható a harcok intenzitásával, de a fehér mozgalom vezetőinek politikai és közigazgatási tapasztalatlanságával is. Ezzel el is érkeztünk a mozgalom legnagyobb hiányosságához, hogy nem volt mögötte

²⁶ Uo. 700.

²⁷ HALÁSZ, 2003.

²⁸ PIPES, 1997. 374.

²⁹ ОСБАГ (Осведомительное Агентство).

³⁰ LAZARSKI, 1992.

³¹ PIPES, 1997. 346-347.

³² LAZARSKI, 1992. 701.

³³ BULLOCK, 2008. 21.

³⁴ LAZARSKI, 1992. 701.

³⁵ BULLOCK, 2008. 21.

komolyabb polgári közigazgatás. Egyrészt a katonák nem értettek ennek megszervezéséhez, másrészt ez már veszélyesen közel volt a politika területéhez, melytől a legtöbb, még a régi rendszerben szocializálódott katonatiszt ösztönösen viszolygott. Maga Kolcsak nem is értette, hogy miért volna szükség polgári törvénykezésre egy háború idején, hiszen mint mondotta, bármilyen szép törvényeket alkossanak is, a vörösök úgyis agyonlövik őket, ha veszítnek.³⁶

A tábornokok és a tisztikar közigazgatásban való járatlansága természetesen hatalmasra növelte az orosz viszonyok között alapállapotban sem túl elhanyagolható korrupció mértékét, mely egy idő után akkora méreteket öltött, hogy már a Gyenyikint támogató briteknek is szemet szúrta.³⁷ Olyan „apróságokról” volt itt szó, ahogy Kopisto is írja, hogy a hátszágban szolgáló csapatok ruházata jobb volt, mint a frontszolgálatot teljesítőké, a fehérek által ellenőrzött városokban egy kis pénzért cserébe bárki vásárolhatott magának angol khaki uniformist, továbbá a szintén britektől származó nővéregyenruha kimondottan népszerű viseletnek számított a novorosszijszki³⁸ prostituáltak körében.³⁹

Sokat rontott az amúgy sem rózsás helyzeten a déli csapatok közötti rivalizálás és kölcsönös bizalmatlanság is, mely a brit hadianyag elosztásában is megnyilvánult. 1919 tavaszára Gyenyikin az önkéntes sereg mellett a doni kozákok és a kaukázusi sereg fölött is diszponált, ám sokáig csak az előbbieket részesültek a főhadiszállás által elosztott, egyébként égetően szükséges utánpótlásokból.⁴⁰ Persze ebben közrejátszhatott az is, hogy a Gyenyikin mellett működő brit összekötők valószínűleg nem voltak maradéktalanul elragadtatva attól az ötlettől, hogy a korábban még német szövetségben harcoló doni kozákokat angol fegyverekkel lássák el.

A fehérek ügyéről a misszióban résztvevő brit tiszték igen ambivalensen számoltak be. Ugyanannyi lelkes, magával az ügygel azonosulni képes jelentést ismerünk, mint ahány kedvetlen, a hátszágai káoszon és a cári Oroszország társadalmi korlátainak

³⁶ PIPES, 1997. 344.

³⁷ KOPISTO, 2011. 108.

³⁸ Novorosszijszk volt a legjelentősebb fekete-tengeri kikötő, melyet a déli fehérek meg is tudtak tartani, így a britek hadianyagot szállító hajói is ide futottak be.

³⁹ KOPISTO, 2011. 108.

⁴⁰ Uo. 109.

újraélesztésén megdőbbsent írást.⁴¹ Ennek elsődleges oka, hogy egyrészt a frontvonalban szolgálatot teljesítő brit katonákat lenyűgözte a fiatal orosz tisztek halálmegvető bátorsága, másrészt a hatalmas területen, jobbra lóháton vívott háború felidézte a 19. század romantikáját, különösen a nyugati front mechanikus húsdarálójához viszonyítva.⁴² A mozgalomról negatívan emlékező brit tisztek pedig jellemzően a hátszágban tevékenykedtek, ahol a hagyományos, még a cári seregben rendszeresített fegyelmezési szokások barbársága és a mindent elborító korrupció, továbbá a harctértől és így a kalandoktól való távolság együttesen kiábrándították őket.⁴³ Ez a fajta kettősség, ami a harctéri hősiességet és a hátszági, pogromokkal tarkított, korrupció, már-már anarchisztikus állapotokat illeti, lényegében végigkísérte a déli fehér sereg történetét, és nagymértékben járult hozzá annak vereségéhez. Ugyanis a lakosság körében az újonnan elfoglalt területeken nem tudtak érdemi propagandát kifejteni, mert a politikamentességet az erősebb kutya elvén értelmező egyes fehér méltóságok magaviseletükkel szinte ellehetetlenítették az antibolsevik ügy népszerűsítését.⁴⁴

Azt, hogy ez mégsem torkollott azonnali katasztrófába, és hogy a fehérek mindezek ellenére képesek voltak valamicske támogatást biztosítani maguknak a helyiek körében, gazdasági okokkal magyarázhatjuk. Ahogyan fentebb is utaltunk rá, a nagy-orosz területeket a bolsevikok birtokolták, ami az ipari központok miatt jelentős előny volt a számukra, azonban a háborús nélkülözések miatt fellépő éhínség a nagyvárosokban volt a legkegyetlenebb, így ez komoly hátránnyal is járt egyben. A fehérek területei többségükben az úgynevezett vidéki régiókra korlátozódtak, ami a saját ipar szempontjából nem volt túl kedvező, azonban a jól termő mezőgazdasági területek révén a vörösökhöz képest mindig bőségesebb éléskamrával rendelkeztek. Ezt bizonyítja az is, hogy bármelyik várost is foglalták el a fehérek, ott kivétel nélkül rögtön zuhanni kezdett a kenyér ára.⁴⁵ Így nem csoda, ha mindig akadtak

⁴¹ Uo. 135.

⁴² Uo.

⁴³ Uo.

⁴⁴ HARTZOK, 2009. 24-25.

⁴⁵ KENEZ, 2006. 37.

támogatóik, még ha azokat nem is az ideológiai nekibuzdulás, hanem csak az éhség vezette az antibolsevik erők táborába. Hogy az élelemhiány szerepét a polgárháborúban megfelelően tudjuk értékelni, érdemes egy pillantást vetni a háborús veszteségek becsült számarányaira. A konfliktus alatt 7-10 millió ember vesztette életét, mely számnak alig 10%-át teszik ki a harcban elesettek, az áldozatok túlnyomó többsége civil volt és az éhínség, illetve az annak nyomában járó járványos megbetegedések okozták halálukat.⁴⁶

További nehézségeket jelentett a sokféle érdekcsoport elképzeléseinek összehangolása is, hiszen a fehéreket támogató korábbi földbirtokosok birtokrestaurációra vágytak, míg a monarchista ideológusok szerint is felkarolandó parasztság pedig értelemszerűen hevesen ellenezte a korábbi tulajdonviszonyok visszaállítására irányuló próbálkozásokat. Ezen ellentmondás feloldására Vrangelék tettek kísérletet, mely lényegében az erős parasztgazdaságokon alapuló, egykori sztolipini koncepció leporolását jelentette,⁴⁷ ám bevezetésére már nem maradt idejük.

Összességében elmondhatjuk, hogy a tanulmány elején hivatkozott szovjet polgárháborús filmekkel és propagandával ellentétben a fehér mozgalom jóval heterogénabb alkotóelemekből tevődött össze, mint a vörös, sokszor tagjainak nem csak a jövőről vallott elképzeléseik, hanem a konkrét politikai és gazdasági érdekeik is keresztezték egymást. Ennek fényében egyáltalán nem meglepő, hogy az antibolsevista erők a polgárháború alatt egyszer sem voltak képesek összehangolni a hadműveleteiket, ahogyan az sem, hogy az ügyük, mely a sztálini totalitarizmus ismeretében talán kevesebb szenvedést hozott volna Oroszországra, végül vereséget szenvedett.

Bibliográfia

BULLOCK, 2008 = BULLOCK, David: The Russian Civil War 1918-22. Osprey Publishing, Oxford, 2008.

⁴⁶ MAWDSLEY, 2011. 197-199.

⁴⁷ HALÁSZ, 2003.

FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK, 1997 = FONT Márta - KRAUSZ Tamás - NIEDERHAUSER Emil - SZVÁK Gyula: Oroszország története. Maecenas, Budapest, 1997.

HALÁSZ, 2003 = HALÁSZ Iván: A "Fehér Észme" és a "Fehér Gárda" - Az orosz fehérgárdista mozgalom ideológiája és szervezetei. Aetas 18. évf. 2003/1.

http://epa.oszk.hu/00800/00861/00024/2003-1-05.html#P471_198777

HARTZOK, 2009 = HARTZOK, Justus Grant: Children of Chapaev: the Russian Civil War cult and the creation of Soviet identity, 1918-1941. University of Iowa, 2009.

IRVIN, 2013 = IRVIN, Dakota Dean: The admiral's masks: The stylized representation of the Supreme Ruler of All-Russia, Admiral Aleksandr Vasilievich Kolchak. University of Maryland, College Park, 2013.

KENEZ, 2006 = KENEZ, Peter: A History of the Soviet Union from the Beginning to the End. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

KOLONTÁRI, 2015 = KOLONTÁRI Attila: Fehérek az orosz polgárháborúban. Rubicon 2015/7. 68-81. o.

KOPISTO, 2011 = KOPISTO, Lauri: The British Intervention in South Russia 1918-1920. Unigrafia, Helsinki, 2011.

LAZARSKI, 1992 = LAZARSKI, Christopher: White Propaganda Efforts in the South during the Russian Civil War, 1918-19 (the Alekseev-Denikin Period). The Slavonic and East European Review, Vol. 70, No. 4 (Oct., 1992), 688-707. o.

MAWDSLEY, 2011 = MAWDSLEY, Evan: The Russian Civil War. Birlinn Ltd, Edinburgh, 2011.

PIPES, 1997 = PIPES, Richard: Az orosz forradalom története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.

SMELE, 1997 = SMELE, Jonathan: Civil War in Siberia - The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918-1920. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

SMELE, 2015 = Smele, Jonathan: The 'Russian' Civil Wars 1916-1926: Ten Years That Shook the World. Oxford University Press, Oxford, 2015.

Abstract

This essay is about the heterogeneous elements of society that became the White Movement during the Russian Civil War in 1917-1922. But who were they exactly? Were they the kind of cruel officers, whose sole purpose were to restore the Tsar in his power, as we can see on the Soviet movies which took place during this era? Some of them certainly were. But the majority of the Whites wanted to keep the Romanovs out of power just as much as they wanted to defeat the Reds. In fact the White Movement was a true melting pot of everyone regardless of political beliefs, who wanted to fight the Bolsheviks. Their political spectrum was peculiarly wide; it went from the extreme right to the far left, from the black hundred's chief ideologist Vasilij Shulgin to the former Narodnaya Volya terrorist Vladimir Burtsev. The only thing that held this group together was their hatred towards the Reds, while their different political and economic plans, beliefs and interests became their largest weakness that led them to disaster and defeat.

POÓR PÉTER

HETVEN NAP, AHOGY ÁNGEL PESTAÑA LÁTTA
EGY SPANYOL ANARCHO-SZINDIKALISTA UTAZÁSA
SZOVJET-OROSZORSZÁGBAN

A spanyolországi anarchista mozgalom és az orosz forradalom

Az 1910-es években a spanyolországi liberter mozgalom új erőre kapott. A részben francia mintákat követő anarcho-szindikalizmus megjelenése Spanyolországban új és hatékony elméletet és gyakorlatot teremtett a munkásság megszervezése szempontjából. Az anarcho-szindikalista szakszervezeti szövetség (CNT), amely 1911-es megalakulásakor még csak alig 30 ezer tagot tömörített, az évtized végére több mint 700 ezer fős és az ország jelenetős részére kiterjedő föderációvá terebélyesedett.¹ Ebben a gigantikus növekedésben az olyan belső tényezőkön túl, mint az organikus szerveződési modell, az elszántság és az aktív propaganda, természetesen fontos szerepet játszottak ezen időszak általános folyamatai is. Úgy mint az első világháború végén és különösen a posztháborús időszakban jelentkező dekonjunktúra, annak minden negatív hatásával együtt, s részben ezzel összefüggésben az az általános elégedetlenségi hullám, amely mind radikálisabb megoldásokat követelt a munkások és a parasztok egyre súlyosbodó problémáira. Az oroszországi forradalom magától értetődő módon katalizátorként hatott erre a folyamatra, és Spanyolország-szerte felerősítette a forradalmi tendenciákat.

Mivel jelen tanulmánynak nem célja a spanyolországi munkásmozgalom radikalizálódásának bemutatása, bevezetesképp csak arra szeretnénk rávilágítani, hogy mennyire téves ítéletek születtek az orosz forradalom jellegéről és fejlődési irányáról a spanyol baloldal és különösen az anarchisták körében. E tévképzetek kialakulásáért alapvetően a következő tényezők tehetők felelőssé: a földrajzi távolság és a Szovjet-Oroszországgal szembeni blokádnak, amely nagymértékben megnehezítette az információáramlást; a

¹ A CNT létrehozásáról, struktúrájáról és ezen időszakban bekövetkezett megerősödéséről lásd részletesebben: BOOKCHIN, 1998. 144-164.

propaganda, amely a valóságnál idillibb vagy éppen sötétebb képet festett a forradalomról, valamint az egymásnak gyakran ellentmondó információk révén megnehezítette a tisztánlátást; és végül, de nem utolsósorban pedig az a forradalom utáni általános vágyakozás és illúziókba vetett hit, amely velejéig áthatotta a spanyol munkásmozgalmat és sokakban olyan mély gyökeret vert, melyet a későbbiek során egyre nyilvánvalóbbá váló tények sem tudtak kiirtani.

Elsőre talán meglepő módon éppen a radikálisabb anarchisták voltak azok, akik teljes mellszélességgel kiálltak az októberi forradalom mellett, s periodikáikban az ezt követő években is megannyi bolsevikpárti megnyilatkozással találkozhatunk.² Bár az anarcho-szindikalisták esetében többnyire nem beszélhetünk ennyire nyílt kiállásról a bolsevitek mellett, az általános lelkesedés és a kiépülő szovjet állam egyes rendelkezéseivel kapcsolatban megfogalmazott pozitív vélemények náluk is időről időre felbukkantak.³ A spanyolországi liberter mozgalomban (különösen a forradalmat közvetlenül követő időszakban) szép számmal akadtak olyanok, akik az oroszországi forradalomban és a bolsevik gyakorlatban az anarchista elvek megvalósulását vélték felfedezni.⁴ Végül voltak olyanok is (igaz, csak kevesen), akik elfogadva a gazdasági centralizációról, a proletárdiktatúráról és a pártfegyelemről alkotott bolsevik koncepciót, fokozatosan eltávolodtak az anarchista mozgalomtól, és különböző spanyolországi leninista, trockista vagy sztálinista

² Lásd például a „Tierra y Libertad” („Föld és Szabadság”) elnevezésű barcelonai anarchista hetilap vonatkozó számait. A lap 1917. november 14-i számában számolt be először az októberi forradalomról, s ebben egyértelműen kinyilvánította „a forradalom külföldi ellenségei szolgálatában álló Kerenszkij-diktatúrával” szembeni ellenérzéseit, az oroszországi forradalmat követendő példaként állítva „a világ valódi forradalmárai” elé. TIERRA Y LIBERTAD, 1917. 2. és az azt követő időszak kiadványai.

³ Az anarcho-szindikalisták legismertebb napilapjában – talán az anarchista Buenacasa írásait leszámítva – már a kezdetektől fogva visszafogottabb cikkek jelentek meg az októberi forradalomról. Lásd: SOLIDARIDAD OBRERA, 1917. és az azt követő időszak kiadványai.

⁴ A spanyolországi liberter mozgalom oroszországi forradalomról alkotott képéről és a bolsevizmushoz való viszonyáról magyar nyelven lásd részletesebben JEMNITZ, 1979.

csoportokhoz, pártokhoz csatlakoztak, sőt esetenként akár közreműködtek azok megszervezésében is.⁵

Mindebből következően a spanyolországi liberter mozgalmon belül (főképp) az októberi forradalmat követő időszakban szűnni nem akaró viták zajlottak. Szovjet-Oroszország viszonyulási ponttá vált, melyhez képest a spanyoloknak is meg kellett határozniuk önmagukat. Erre a legjobb alkalomnak a CNT II. Országos Kongresszusa kínálkozott, amely 1919. december 10-13. között Madridban került megrendezésre.⁶ Az óriási lelkesedéstől és heves vitáktól egyaránt áthatott kongresszust alapvetően a radikálisabb anarcho-szindikalisták dominanciája jellemezte, akik minden kérdésben igyekeztek a maguk forradalomparti álláspontjára állítani a hallgatóságot. Bár a bolsevikokkal szimpatizálók (mi több, az irántuk lelkesedők) száma igen jelentős volt, valódi bolsevikokat csak elvétve találunk a delegáltak között. Ők ráadásul szinte az első pillanattól kezdve marginalizálódtak is. A téma szempontjából a kongresszus legfontosabb eredménye az volt, hogy a küldöttek végül megszavazták a Nemzetközi Munkásszövetség forradalmi örököséiként elismert III. Internacionáléhoz (Komintern) való (ideiglenes)⁷ csatlakozást, valamint megbízottakat neveztek ki, hogy külföldre utazva találkozzanak az ottani szakszervezeti szerveződések képviselőivel, és hazatérve beszámoljanak tapasztalataikról a CNT-nek.

A németországi és oroszországi utazással Ángel Pestañát,⁸ a barcelonai anarcho-szindikalista *Solidaridad Obrera* című napilap szerkesztőjét, a CNT ekkor már ismert és befolyásos tagját (a

⁵ A trockista orientációra jó példa Andrés Nin és Joaquín Maurín, a Marxista Egyesítés Munkáspártja (POUM) későbbi megalapítóinak esete, míg José Díaznak, a Spanyol Kommunista Párt (PCE) későbbi főtitkárának története a sztálinista pálfordulásra kínál klasszikus példát. Az 1910-es években még mindhárom említett személy a CNT tagja volt.

⁶ A kongresszus főbb kérdéseiről és az ezekkel kapcsolatos vitákról lásd MEAKER, 1974. 225-248.

⁷ A csatlakozásról szóló határozatban ugyanis a kongresszus résztvevői „kifejezték reményüket, hogy a jövőben sor kerül egy nemzetközi munkáskongresszus összehívására, ahol majd lefektetik egy igazi munkás internacionálé alapjait”. GUÉRIN, 1991. 424.

⁸ Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőség Pestaña életrajzána még csak vázlatos ismertetésére sem. Ehhez magyar nyelven HARSÁNYI, 1987., angolul MEAKER, 1974. 282-287., illetve spanyolul INIGUEZ, 2001. 479-480. nyújt kellő eligazodást az érdeklődők számára.

szövetség későbbi főtitkárát) bízták meg. A delegáció tagjai közé Pestaña a gijóni mérsékelt szindikalista Eleuterio Quintanilla⁹ és a harcos andalúziai anarchista Pedro Vallina¹⁰ felvételét javasolta, akik azonban tisztelettel visszautasították a felkérést. Így a CNT bizottsága Eusebio Carbót,¹¹ az orosz forradalmat védelmező valenciai anarchistát és Salvador Quemadest,¹² a *Solidaridad Obrera* másik szerkesztőjét, a CNT Katalán Regionális Bizottságának tagját jelölte ki helyettük.¹³

Utazás Szovjet-Oroszországba

Noha, mint azt láttuk, a kiutazásról szóló kongresszusi döntés már 1919 végén megszületett, Pestaña csak 1920 nyarán lépett orosz földre, ráadásul a delegáció többi tagja ekkor már nem volt mellette.

A késlekedésért mindenekelőtt a Barcelonában bekövetkezett változások tehetők felelőssé. A helyi civil kormányzóvá kinevezett Salvatierra grófja ugyanis 1920 tavaszán kemény intézkedéseket foganatosított a munkásszervezetek prominens képviselői és az anarchisták ellen. Pestaña ennek következtében nyolc és fél hétre börtönbe került, és csak május végén került ismét szabadlábra.¹⁴ A CNT egy csekély összeget, mindössze pár száz pesetát tudott csupán adni neki útiköltségei és egyéb kiadásai fedezésére,¹⁵ és tájékoztatták, hogy tovább nem késlekedhet, haladéktalanul Párizsba kell utaznia, hogy találkozzon delegációja másik két tagjával. Ám a határátlépést követően pár nappal az útlevél nélkül Franciaországban tartózkodó Pestañán a rendőrség rajtaütött, és kisebb procedúra után arra kötelezte, hogy négy napon belül hagyja el az ország területét. Salvador Quemades még éppen idejében érkezett ahhoz, hogy a továbbutazáshoz feltétlenül szükséges papírokat a rendelkezésére bocsássa.¹⁶ Maga Quemades azonban képtelen volt már Párizsból folytatni az utat, Eusebio Carbót pedig időközben a

⁹ IÑIGUEZ, 2001. 502.

¹⁰ Uo. 619.

¹¹ Uo. 124.

¹² Uo. 500.

¹³ LERA DE, 1978. 139.

¹⁴ Uo. 141-142.

¹⁵ PESTAÑA, 1924. 8.

¹⁶ LERA DE, 1978. 143-144.

rendőrség Olaszországban elfogta,¹⁷ ezért egyedül Pestañára hárult a nagy feladat, hogy elutazzon Moszkvába és a CNT egyetlen delegáltjaként képviselje szervezetét Szovjet-Oroszországban.

Átlépve a német határt, Pestaña sietve Berlinbe ment, ahol tudomást szerzett arról, hogy hamarosan (július 15-én) sor kerül a Komintern II. Kongresszusára. A váratlan jó hír nagy örömmel töltötte el, és azonnal levelet írt a CNT-nek, amelyben engedélyt kért, hogy a szervezet képviselőjeként részt vehessen a jeles eseményen. Egy hét elteltével már Németországot is maga mögött hagyta. Berlinből a francia Általános Munkásszövetség (CGT) egyik képviselőjével, Alfred Rosmerrel utazott tovább, aki szintén a Komintern kongresszusára igyekezett Moszkvába. Útjuk előbb az akkoriban még Németországhoz tartozó Szczeinbe vezetett, ahonnan a Balti-tengeren áthajózva 1920. június 24-én érkeztek meg Tallinba. Itt szerencséjükre az észtországi orosz nagykövetség közbenjárásának köszönhetően engedélyezték, hogy partra szállhassanak. Egy nappal később pedig már orosz földet érezhettek a talpuk alatt.¹⁸

Hetven nap Szovjet-Oroszországban

Észtországból vonattal folytatták tovább útjukat, és orosz területen először a határ közelében fekvő Jamburg (ma Kingisepp) városában álltak meg, mely még 1919 novemberében került a bolsevikok ellenőrzése alá. Egész éjen át tartó vonatút után innen mentek tovább Petrográdba, ahol Pestañát, mint kiemelten fontos külföldi vendéget a Nemzetközi Hotelben szállásolták el. Már ennyi idő is elég volt ahhoz, hogy a szovjet-oroszországi állapotokkal és az általános közhangulattal kapcsolatban a következő benyomás alakuljon ki benne: *„Sehol egy mosoly, sehol a jókedv egy villanása, sem legalább az elégedettség észlelhető kinyilvánítása. Semmi. A bánat, a mély bánat grimasza volt az, amit mindenütt láhattunk. És egy láthatatlan némaság. Úgy tűnt, mintha azok a szájak soha nem beszéltek vagy nevettek volna. [...] Belül és kívül, minden sarkon mást sem lehetett látni, csak vörös zászlókat. Miközben az épületeket vörös lobogókba öltöztették fel, az oroszok az utcákon rongyokban jártak. [...] A látvány nem is lehetett volna még lehangolóbb. Ahol egykor elegáns és tágas üzletek, kávézók vagy éttermek voltak, semmi sem maradt. A városi szovjetek mindent*

¹⁷ MEAKER, 1974. 281.

¹⁸ LERA DE, 1978. 145.; MEAKER, 1974. 281.

bezárattak és leredőnyöztek. Csak lyukakat, törött ablakokat és összetört ajtókat, ezeknek a boltoknak a koszos és szeméttel teli belsejét láthattad. Néhány üzlet polcai késznek mutatkoztak arra, hogy összedőljenek; a pulatok és a bútortat vékony réteg piszokkal és szeméttel takarva használatlanul állt. [...] Az utcák ugyanezt a lehangoló képet mutatták. Közülük néhány alkalmatlan volt a közlekedésre is”.¹⁹

Egynapos petrográdi tartózkodást követően – mely idő alatt Pestaña megtekintette a belvárost és találkozott régi barátjával, Victor Serge-zsel – Zinovjev társaságában Moszkvába utazott. Itt készített vele interjút a számos hivatalos betöltő bolsevik forradalmár, Szolomon Abramovics Lozovszkij, aki ezt követően meghívta őt egy Moszkva határában fekvő katonai táborba. A tábor Rendkívüli Bizottságának vezetőjével folytatott diskurzus során Pestaña megtudta, hogy a Vörös Hadseregben „a fegyelem nagyon szigorú”, és hogy „visszaállították a halálbüntetést és a legszigorúbb büntetéseket, hogy megelőzzék a tömeges dezertálásokat”. Kérlelhetetlen antimilitaristaként bizonyára nehéz volt számára feldolgozni, hogy nemcsak a dezertőröket büntetik keményen, hanem azt a falut vagy várost is, ahol az illetőt bújtatják. Nagyra értékelte ugyanakkor a hadsereg keretei között végzett oktatói munkát, amely mindenekelőtt az alfabetizmus leküzdésében játszott jelentős szerepet.²⁰

Lozovszkij, mint a Komintern megbízottja, meginvitálta egy kifejezetten a külföldi vendégek és a Komintern bizottsági tagjai számára szervezett volgai hajókirándulásra is. A hajókirándulás július 2-án vette kezdetét, állomásai pedig a következő városok voltak: Nyizsnyij Novgorod, Kazany, Szimbirszk (ma Uljanovszk), Szamara, Marx és Szaratov. Ez a kirándulás persze nem elsősorban szórakozásra szolgált, hanem Szovjet-Oroszország belső viszonyainak hitelesebb megismerését kívánta elősegíteni. Éppen ezért az egyes megállóknál a látogatókat különböző bányákba, gyárakba, mezőgazdasági telepekre vagy éppen iskolákba kalauzolták el, s ezeken túl persze minden alkalommal részt vettek a helyi szovjet tiszteletükre rendezett ünnepségén, illetve különböző gyűléseken is. A folyamatos Internacionálé-éneklésről és a csak miattuk megszervezett megannyi rendezvényről visszaemlékezéseiben Pestaña több helyütt is szatirikusan nyilatkozott. Egy alkalommal

¹⁹ PESTAÑA, 1924. 14., 18-19.

²⁰ Uo. 36. 40-42.

megjegyezte: „ezeken a nyilvános rendezvényeken való részvétel ellen-szenvet váltott ki belőlem, úgy éreztem, többet képtelen vagyok elviselni belőlük”.²¹

A hajókirándulás után Tula és Ivanovo-Voznyeszenszk (ma Ivanovo) érintésével vonattal érkeztek meg július 14-én Moszkvába. Itt-tartózkodása idején, a Komintern többi delegáltjához hasonlóan Pestaña számára is térítésmentesen teljes ellátást biztosítottak az elegáns Gyelovoj Dvor Hotelben. Visszaemlékezéseiben Pestaña igen érzékletesen számol be a szállodai luxus és a helyi lakosság nyomora közötti kontrasztról. Míg ők naponta négyszer ettek viszonylag finom és változatos ételeket, addig az orosz nép a legalapvetőbb élelmiszercikkekből is hiányt szenvedett. Míg ők napi egy doboz cigarettára és egy doboz gyufára voltak jogosultak (függetlenül attól, dohányoztak-e vagy sem), voltak olyan gyári munkások, akik magazinok lapjaiból vagy más egyéb papírból sodorták cigarettájukat. Míg ők bármikor igénybe vehették a szolgálati autókat, addig az emberek gyakran az állomáson éjszakáztak, hogy felférhessenek a következő vonatra, ahol aztán végig marhavagonba zsúfolva voltak kénytelenek utazni. Míg ők bármikor fürödhetek és igénybe vehették a borbély szolgáltatásait, az orosz nők kénytelenek voltak rövidre vágatni hajukat, mert szappanból, fésűből, hajcsatból és tükörből egyaránt hiány volt.²²

Mindezeket tekintetbe véve Pestaña különösen megbotránkzott azon, hogyan viselkednek a Komintern Kongresszus külföldi delegáltjai a szállodában. Voltak, akik minden este kitették cipőjüket a folyosóra, hogy reggelre a személyzet kipucolja azt. Mások a hotel fodrászát fenyegették meg azzal, hogy kirúgatják, ha rosszul végzi a dolgát. Ezen túlmenően egy német delegált közvetlenül Leninnek tett panaszt, felháborodását fejezve ki, hogy az étel, amit kapnak „*disznóknak való moslék*”. A leggyomorforatóbb eset azonban mégis az volt, amikor egy delegált szexuális ellenszolgáltatásért cserébe felajánlotta élelmiszer-fejadagjának egy részét az egyik szobalánynak.²³ Pestaña mindezek iránt érzett határtalan felháborodását Leninnek a következőképpen fejezte ki: „*Néhány ritka kivételtől eltekintve mindegyiküknek burzsoá mentalitása van. Néhányuknak*

²¹ Uo. 47.

²² Uo. 13-14., 31-32., 46., 60-61.

²³ Uo. 61-62.

azért, mert társadalmi törtetők, másoknak pedig azért, mert tanultak vagy ilyen az alkatuk. [...] Képzelheted, hogy fognak ezek az emberek cselekedni, ha holnap végbemegy a forradalom a saját országukban, és ha ők lesznek az egyedüliek, akik hatalmi pozícióban parancsokat osztogathatnak. A beszédek, amiket a kongresszuson mondtak, nem számítanak! Az, hogy testvériségről, barátságról és elvtársiasságról beszélnek, és azután rabszolgatartókként viselkednek, egyszerűen nevetséges, ha nem gyarló és utálatos dolog. [...] Miért kellene hinnünk az ilyen emberek forradalmi szellemében és komolyságában?”²⁴

A fővárosban töltött néhány kellemes nap után a Komintern II. Kongresszusának július 20-i megnyitójára mindannyian Petrográdba utaztak. A színházban megrendezett ünnepélyes megnyitót követően – melyen mintegy kétezren vettek részt – sor került a kongresszus nyitóülésére az egykori Duma épületében, a Tauride Palotában. Az estét egy fényes vacsora, valamint egy bolsevik színdarab zárta, amely az orosz forradalom történetét mutatta be nézőinek. Július 21-én az egyes országok küldöttei Moszkvába visszatérve belevetették magukat azokba az ügyekbe, amelyek miatt voltaképpen Szovjet-Oroszországba utaztak. A kongresszus további szekcióülései már a Kremlben kerültek megrendezésre, maga a rendezvény pedig egészen augusztus 23-ig tartott.²⁵ Ülésein összesen 37 ország 67 szervezetének 217 küldötte vett részt.²⁶ Pestaña a későbbiek során kritika tárgyává tette a kongresszussal kapcsolatos szervezőmunkát: többek között a megfelelő számú tolmács hiányát és a részben ebből adódó állandó késéseket és csúszásokat, melyeket ő időpazarlásként könyvelt el.²⁷ Azt is nehezményezte, hogy nem kapott sohasem kellő időt és lehetőséget arra, hogy nézeteit kötetlenül kifejtse, míg ugyanakkor a bolsevik szónokok időkorlát nélkül annyit beszélhettek, amennyit csak akartak. Sérelmezte továbbá, hogy a kongresszus jobb híján csak politikai kérdésekkel foglalkozott, így ő maga a legtöbb esetben tartózkodott a szavazástól.²⁸ Felszólalásaiban ugyanakkor félreérthetetlenül kifejezte a CNT és a saját álláspontját. Hangsúlyozta a tömegek spontaneitásának szerepét a forradalmi harcban, és

²⁴ Uo. 196-197.

²⁵ Uo. 65-75.

²⁶ SZOBOLEV, 1971. 74.

²⁷ PESTAÑA, 1924. 209-210.

²⁸ MEAKER, 1974. 293.

különbséget tett a bolsevik „coup d'état” és az orosz forradalom között. Tagadta, hogy a forradalmi fejlődés a különböző országokban a Kommunista Párt meglétének függvénye lenne, s kijelentette, hogy Oroszországban a forradalom azelőtt, illetve addig zajlott, ameddig nem történt meg a bolsevik hatalomátvétel. A spanyol munkásmozgalom és az Ibériai-félsziget forradalmi tendenciáira utalva leszögezte: *„lehetséges, hogy bizonyos országokban a munkások politikai pártokba akarják magukat tömöríteni, de Spanyolország nem tartozik ide, és a történelem megmutatta, hogy a forradalmak, a Nagy Francia Forradalomtól kezdődően párt nélkül zajlottak”.*²⁹

Az egyes szekcióülések közti időszakokban, valamint a kongresszus berekesztését követően Pestañának rengeteg lehetősége nyílt arra, hogy különböző formális és informális forrásokból, másokkal való beszélgetések vagy személyes tapasztalatok útján tájékozódjon a helyi viszonyokról. Többek között ezt a célt szolgálták látogatásai a Földművelésügyi és a Munkaügyi Népbiztosságon, a Sukharevkán vagy épp a Csekánál, valamint találkozásai különböző anarchista, bolsevik és egyéb orientációjú személyekkel, csoportokkal. Ezeken túlmenően, mint a CNT delegáltja, Pestaña is részt vett a Vörös Szakszervezeti Internacionálé (Profintern) megalapítására hivatott szervezőbizottság munkájában. A Lozovszkij által megszövegezett alapító dokumentummal azonban nem tudott azonosulni, mivel az az OK(b)P álláspontjával összhangban a „politikai hatalom megragadásának”, illetve a „proletariátus diktatúrájának” szükségességét hangsúlyozta. Pestaña megértette, hogy a Profintern valójában azt a célt kívánja szolgálni, hogy a szakszervezeteket kölcsönös és organikus kapcsolatok helyett minden további nélkül alárendeljék a Kominternnek és nemzetközi szekcióinak, azaz, hogy a bolsevik politika csatlósáivá tegyék őket. Éppen ezért kiállva a forradalmi szervezetekkel való antikapitalista kooperáció és az akciószabadság mellett, módosításokat javasolt az alapító dokumentum szövegében. Lozovszkij úgy tett, mintha engedne, és elfogadná ezeket a kikötéseket, a valóságban azonban változatlan formában terjesztette elő és íratta alá a dokumentumot a bizottság tagjaival. Pestaña is csak az aláírás pillanatában szembesült azzal, hogy megtévesztették, s így végül

²⁹ Uo. 291.

kényszerhelyzetében maga is jóváhagyta a CNT csatlakozását a Profinternhez.³⁰

Ily módon felhalmozott és a későbbiekben publikált élményei, észrevételei, valamint igen találó kritikai megjegyzései közül terjedelmi okokból kifolyólag a már említettekén túl csupán néhány fontosabbat fogunk kiemelni. Olyan adalékok ezek a korszak történelméhez, amelyek segítségével képet kaphatunk a szovjet-oroszországi életkörülményekről és mindennapokról. S egyben olyan kritikák is, amelyek élesen világítanak rá a bolsevik rendszer gyakorlati működésének hibáin túl a bolsevik elmélet és gyakorlat között feszülő ellentmondásokra. Pestaña anarchista kritikája végső soron tovább visz minket az oroszországi forradalmi viszonyoktól egészen a liberter és az autoriter forradalmi koncepció(k) között mindig is meglévő ellentétek és dilemmák talajára, így módon lehetőséget teremtve a tágabb kontextusba történő belehelyezésre is.

Fontosabb találkozások, beszélgetések

Pestaña szovjet-oroszországi tartózkodása alatt több ízben is találkozott régi barátjával, Victor Serge-zsel (valódi nevén Viktor Lvovics Kibalcics), s a vele folytatott legkülönbözőbb témájú beszélgetésekből rengeteget sikerült megtudnia a helyi viszonyokról. Serge családja még az 1880-as években emigrált Oroszországból. Ő maga Belgiumban nevelkedett és itt kapcsolódott be a munkásmozgalomba. Az 1900-as évek elején javarészt Kropotkin írásainak hatására különböző franciaországi anarchista csoportokhoz csatlakozott. A spanyolországi anarchista mozgalommal 1917-től került szorosabb kapcsolatba, mikor is ötévi raboskodásból szabadulva Barcelonába emigrált. Több cikket is publikált akkoriban a helyi anarchista és anarcho-szindikalista lapokban (többek között a *Solidaridad Oberában*). Így ismerte meg a szerkesztőként dolgozó Pestañát, akivel hamar jóban lettek. Szovjet-Oroszországba egy fogolycsere keretében jutott el végül 1919 elején, s rövid időn belül a Kominternben kezdett el dolgozni.³¹ Még ugyanebben az évben

³⁰ LERA DE, 1978. 147-148.

³¹ Többek között feladata volt, hogy azonnal informálódjon az országba utazó minden idegenről. Így sikerült tudomást szereznie Pestaña érkezéséről is, és ennek megfelelően a találkozást is maga kezdeményezte.

belépett az OK(b)P-ba, majd dolgozott külügyi népbiztosként is.³² Mindenesetre, amikor 1920 nyarán Petrográdban találkozott Pestañával, már sok tekintetben nem az az ember volt, aki pár évvel azelőtt. Csalódottságának Pestaña a későbbiekben a következőképpen adott hangot: „nem őszinte most, vagy elvesztette azt a kritikus és racionális szellemet, ami egykoron jellemezte őt”.³³

Serge szavaiból érződött, hogy magát már nem tekinti anarchistának, ennek ellenére azonban nem szakította meg kapcsolatait külföldi anarchista ismerőseivel, s nem viseltetett irántuk olyan ellenszenvvel, mely a bolsevikokat általában jellemezte. Pestaña előtt nyíltan elismerte, hogy az orosz anarchisták a forradalom első pillanatától kezdve derekasan kivették a részüket a harcokból, ugyanakkor hozzátette, hogy a fegyverzaj elültével az anarchisták „bezárkóztak a házaikba és a klubjaikba, és beszédeket tartottak, s ahelyett, hogy a valóság részleteivel foglalkoztak volna, inkább az eszmék absztrakt koncepciójába merültek”.³⁴ A kontemplatív szemlélődésnél kártékonyabbnak tartotta azonban az anarchisták által végrehajtott megannyi visszaéléssel és kegyetlenkedéssel együtt járó kisajátításokat. Serge meglátása szerint ennek okát az oroszországi anarchizmus történeti fejlődésében kell keresni, mindenekelőtt az erőszakos direkt akciókban, merényletekben, pénzrablásokban. „A bűnözés (...) elgyengítette őket, és elpusztította az idealistát, a tudatos embert és az anarchista etikát.”³⁵ Az orosz anarchistákkal szembeni kritikája ellenére Serge elítélte a Cseka tevékenységét is (magát Dzerzsinszkijt a „bolsevizmus Robespierre-jének” titulálta), s Pestañának több megrázó eset példáján keresztül mutatta be a letartóztatások, bebörtönzések, vád nélküli ítéletek és agyonlövések szörnyűséges rendszerét.³⁶ Érdekes lehet megemlíteni még Serge megjegyzését a minden rendelet és hatósági represszió ellenére is virágzó fekete-piacról: „ne hidd, hogy azok, akik a feketepiacon vásárolnak, csak a kifosztott burzsoák vagy a munkások; mindenki ott vásárol, beleértve minket is, ha nem akar éhen halni. Az élelmiszeradag, amit kapunk, csak kis százalékát teszi ki annak, amire szükségünk van az élethez.”³⁷

³² JEMNITZ, 2011. 50-52.

³³ PESTAÑA, 1924. 21.

³⁴ Uo. 23.

³⁵ Uo. 24.

³⁶ Uo. 26.

³⁷ Uo. 27.

Belegondolni is nehéz, hogyha a Komintern magas beosztású munkatársa – aki a legmagasabb fizetések egyikét kapta és élelmi-szerellátása is az egyik legkitűnőbb volt – így vélekedett, milyen közállapotok uralkodhattak Szovjet-Oroszország-szerte.

A leghatalmasabb bolsevik vezetők közül Zinovjev volt az első, akivel Pestaña találkozott. A találkára június 28-án került sor, még mikor Pestaña első ízben utazott vonattal Petrográdból Moszkvába. A vonathoz, amellyel utazott, tartozott egy első ránézésre is feltűnő kocsi, mely Pestaña elmondása szerint *„olyannak tűnt, mint egy vagyonos híresség luxusbudoárja”*.³⁸ Ezt a három fülkéből (konferencia és ebédlő; iroda és hálófülke; konyha) álló, ízlésesen berendezett kocsit még a szovjet kormány konfiskálta valamely egykori arisztokratától, s bocsátotta Zinovjev (mint a Komintern elnöke és az OK(b)P Központi Bizottságának tagja) rendelkezésére. Pestaña számára az ellentmondás nem is lehetett volna nyilvánvalóbb, tekintve, hogy ideérkezésekor már az első állomáson szembesült a szovjet-országi vasúti közlekedés katasztrofális állapotával, valamint azzal, hogy az emberek termények közé zsúfolva, marhavagonokban kénytelenek utazni.³⁹ Zinovjev többek között a forradalom iránti személyes lelkesedéséről beszélt, továbbá a párt szerepéről a forradalomban, s végül a proletárdiktatúra dicsőítésével fejezte be mondandóját. Ezzel szemben Pestaña kertelés nélkül nekiszögezte: *„Nem értem miféle kommunizmust hoztak létre Önök Oroszországban, meglátásom szerint a kommunizmus csak akkor lehetséges, ha érvényesül a „mindenkinek a szükségletei szerint, mindenkitől a képességei szerint” formulája”*. Ezen túlmenően Zinovjev szemére vetette azt is, hogy *„harmincnégy bérkategória létezik, és hogy az állami alkalmazottak hat órát dolgoznak, miközben a törvényben szabályozott munkanap a gyárakban nyolc óra”*. A felhozott vádak Zinovjev nevetve elütötte azzal, hogy Pestaña anarchista, *„és hogy emiatt kispolgári eszmével”* van eltöltve, de majd meg fogja látni: *„Ez a valódi kommunizmus, nem az, amit az anarchisták propagálnak”*. Pestaña azonban kérlelhetetlennek bizonyult, és

³⁸ Uo. 33.

³⁹ Mindezt látva a jamburgi állomáson Pestaña felháborodottan fordult a már akkor is vele utazó Lozovszkijhoz, megkérdezve, hogy az a sok paraszt miért nem velük együtt utazik a külföldi vendégek számára fenntartott utazó kocsiban. Lozovszkij válasza nem is lehetett volna lesújtóbb: *„mert megrongálnák és bepiszkítanák azt”*. PESTAÑA, 1924. 11.

kritikájának egy más aspektusát is felvillantotta: „*Itt van egy munkáltató: az állam, és egy proletár: a nép. És ha a munkásnak dolgoznia kell bármiféle fizetésért, és ha a többlete annak, amit termel, nem úgy van elosztva vagy felhasználva önkéntes kölcsönös szerződések szerint, ahogy azt akarja, és ha a munkásnak muszáj abban a formában elfogadnia ezt, ahogy az állam neki adja, akkor ez nem kommunizmus, ez semmi más, mint egy többé-kevésbé radikális kollektívizmus*”. Pestaña elbeszélése szerint Zinovjev erre a vádra sem volt képes vagy hajlandó válaszolni, s a beszélgetést egyszerűen ennyivel zárta: „*Meg fogsz róla győződni, hogy tévedtél*”.⁴⁰

Pjotr Kropotkin, az anarchizmus egyik nagy teoretikusa az októberi forradalmat követő időszakban – a nemzetközi közönség minden várakozása ellenére – némaságba burkolózott. Mi sem volt természetesebb tehát, mint hogy Pestaña őt is felkeresse, s hogy kölcsönösen megosszák egymással tapasztalataikat és kicseréljék gondolataikat. Az érdeklődés nem volt egyoldalú, hiszen Kropotkin leányát, Szását küldte Moszkvába a kapcsolatfelvétel céljából, és utóbbi moszkvai lakásán került sor Pestaña és Pjotr Kropotkin egyik találkozására is (további két alkalommal Pestaña kereste fel az öreg Kropotkint dmitrovi otthonában). A találkozók során Pestaña beszámolt a – Kropotkin számára mindig is oly kedves – spanyolországi anarchista és anarcho-szindikalista mozgalom állapotáról és egyéb hazai hírekről. Kropotkin elárulta, hogy hallgatásának oka a bolsevikoktól való félelem, valamint az események túlzott időbeli közelsége volt, s hogy az ország elhagyása azért nem lehetséges számára, mivel a Cseka ezt úgysem engedélyezné neki.⁴¹ Életkörülményeivel kapcsolatban kijelentette: „*Nem élek jól, de szerencésnek tekintem magamat. Oroszok milliói sokkal rosszabb helyzetben vannak nálam*.”⁴² Kropotkin sora (értelmiségi fejadagot kapott) valóban relatíve jónak tekinthető ismerve, hogy Oroszország-

⁴⁰ PESTAÑA, 1924. 34-35.

⁴¹ Pestaña már Kropotkinnal való találkozása előtt – másokkal folytatott bizalmas beszélgetések és a Cseka főhadiszállásán tett látogatásának személyes tapasztalatai révén – meggyőződhetett a Cseka működésének jellegéről és módszereiről. Visszaemlékezéseiben mindezt a következőképpen összegezte: „*A Cseka majdnem teljesen a cári politikai rendőrség elemeinek bázisán jött létre; és cselekedett az állítólagos vagy valódi ellenforradalmi cselekvések ürügyén; tagjait igen jól fizették és mellékjövédelmet és privilégiumokat is élveztek, melyek néha nagyobbak voltak, mint amiben a kormány vezetői részesültek. A Cseka mindent megtehetett, meg is tett mindent*”. PESTAÑA, 1924. 180.

⁴² Uo. 187.

szerte milyen közállapotok uralkodtak, továbbá, hogy az anarchis-
tákkal szemben többnyire milyen fellépést tanúsítottak a bolsevi-
kok. Ami talán meglepőnek tűnhet, az az, hogy az öreg Kropotkin
milyen kevéssé volt tisztában a gyorsan pergő szovjet-oroszor-
szági eseményekkel és a bolsevik politika legfrissebb termékeivel.
Interpretációjában Lenin, Marx és minden marxista elmélete nem
volt több, mint „Babeuf teóriái néhány aktuális sajátossággal kilak-
kozva”,⁴³ ami bárhogya is nézzük, nem több a dolgok primitív leegy-
szerűsítésénél.⁴⁴ Mindazonáltal a találkozás felüdítette és nagy ha-
tást gyakorolt Pestañára, aki végül is sokat megfogadott az öreg
anarchista szavaiból: „Ha írsz egy könyvet Oroszországról, ez legyen a
címe: „Comment on fait pas une révolution” („Hogyan ne csinálj forra-
dalmat”). Mert minden a bolsevikkal és az ő forradalomról alkotott el-
képzeléseikkel szembeni kritikának muszáj arra irányulnia, hogy pontosan
bizonyítsa, nem lehetséges az ő rendszereik és premisszáik adoptálásával
megcsinálni egy forradalmat”.⁴⁵

Pestaña szovjet-oroszországi utazásának és frissen szerzett ta-
pasztalatainak egyfajta konklúziójaként is felfogható röviddel ha-
zatérése előtt Leninnel folytatott beszélgetése. Erről a találkozóról
sajnos egyedül csak Pestaña tollából maradt fenn visszaemlékezés,
így valószínűsíthető, hogy emiatt túlságosan szűkre szabottak a
Lenin szájába adott mondatok, s emiatt van az is, hogy kettejük
vitájából lényegében csak Pestaña érveit és gondolatait ismerhet-
jük meg. Ennek ellenére a visszaemlékezés legfontosabb részeit
fontosnak tartjuk szó szerint idézni:⁴⁶

„(L): Szóval továbbra is elutasítja a proletariátus diktatúráját, a centrali-
zációt és egy Kommunista Párt létrehozásának szükségességét Spanyol-
országban, hogy az végrehajtsa a forradalmat.

⁴³ Uo. 186.

⁴⁴ Ezzel kapcsolatban elég csak Babeuf „plebejus kiáltványát” elolvasni, amelyben
számos olyan utópista szocialista nézet megtalálható, amelyet Marx és társai kez-
dettől fogva bíráltak. Engels például a Babeuf-féle 1796-os összeesküvésre utalva
már 1843-ban leszögezte: „A kommunista összeesküvés meghiúsult, mert maga az akkori
kommunizmus primitív és felszínes volt, és mert – másrészt – a közvélemény még nem volt
elég fejlett”. ENGELS, 1957. 480.; vö. BABEUF, 1978.

⁴⁵ PESTAÑA, 1924. 186.

⁴⁶ A könnyebb érthetőség kedvéért az idézett részleteket átszerkesztett, párbeszédes
formában adjuk közre. A használt rövidítések a vitapartnerek nevére utalnak
(L=Lenin, P=Pestaña).

(P): *Mi hűek maradunk a nézeteinkhez, az álláspontunkhoz és az elveinkhez.*

(L): *Nem győzték meg Oroszország eredményei?*

(P): *Amit láttam Oroszországban, amit megfigyeltem Oroszországban, és a konklúziók, amelyeket levontam az egész helyzetből, igazolják nézeteinket. (...)*

(L): *Tehát Ön még mindig abban hisz, hogy nincs szükség a proletariátus diktatúrájára? Mit gondol, hogy semmisíthető meg a burzsoázia? Nem hiheti, hogy ez egy forradalom nélkül is lehetséges!*

(P): *Semmi esetre sem. A burzsoázia nem engedi, hogy harc nélkül megfosszák a tulajdonától. Ők a legengesztelhetlenebb ellenállás közepette fognak szembeszállni a nép támadásaival, és egy forradalom elkerülhetetlen. Ez többé vagy kevésbé erőszakos lesz; ez a burzsoázia által tanúsított ellenállástól függ; de egy véres forradalom elkerülhetetlen.*

Mindazonáltal a bolsevik megközelítés és a mi megközelítésünk közti különbség ebben a kritikus helyzetben világossá válik.

A forradalom egy erőszakos cselekmény. Ez tagadhatatlan. De a forradalom nem a proletariátus diktatúrája.

A diktatúra kormánytól, tekintélytől és néhány embertől terhes (...), akik a saját nevükben vagy egy kollektívában úgy irányítanak mindent, ahogy jónak látják, másokkal szemben, akiknek anélkül, hogy joguk lenne fellebbezni, muszáj engedelmessé válniük büntetés és erőszak terhe mellett, amit olyan emberek hajtanak végre, akiket vitathatatlan tekintéllyel rendelkező más személyek parancsai szerint utasítottak, hogy így tegyenek.

A forradalom nem ez. A forradalom a felfegyverzett nép, amely belefáradt a folyamatos igazságtalanságba, a jogfosztottságba, a kizsákmányolásba, amely megtagadta tőle a jogot, hogy éljen, s tiltakozzon ez ellen a helyzet ellen; ők megragadják a fegyvert, kimennek az utcára, és a számok erejével rákényszerítik a társadalmi szerveződést, hogy igazságosabb legyen. Ebben bizonyosan van erőszak, de nincs diktatúra. (...)

A forradalom az ok; a diktatúra csak ennek az oknak az okozata lehet. (...)

Az Önök centralizációjának eredményei tisztán megmutatkoznak a bukásban politikai és gazdasági téren. (...) A bolsevizmus azt állítja (...), hogy a politikai és gazdasági nehézségek, melyekkel Oroszországban szembesülünk, a centralizáció és a fegyelem hiányából fakadnak, és több fegyelemért és több centralizációért kiáltanak. Mi az ellenkező véleményen vagyunk.”⁴⁷

⁴⁷ PESTAÑA, 1924. 192-195.

Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy Pestaña mindenáron démonizálni kívánta volna a bolsevizmust. Pontosán látta ugyanis, hogy a szovjet-országi nyomorúságos állapotokért nem kizárólag a bolsevikok politikája tehető felelőssé, hanem az európai kormányok és a nemzetközi burzsoázia különböző intézkedései is: „A blokád nélkül, a cordon sanitaire nélkül és az örök nélkül, akiket az antant állított az Oroszországgal határos országok kapuiba, ezek a szenvedések sokkal kisebb fokúak lettek volna; az orosz nép képes lett volna a hatékonyabb önvédelemre, és nem kellett volna megélnie olyasfajta nyomort, mint amitől szenvedett”.⁴⁸

Pestaña hazautazása és az utazás következményei

Élményekben és tapasztalatokban rendkívül gazdag szovjet-országi tartózkodása után végül szeptember 6-án Pestaña elindult hazafelé. Berlinben hosszabb időt töltött, s ezalatt számos különböző nemzetiségű szindikalista vezetővel találkozott, és segített nekik egy decemberre tervezett konferencia előkészítésében, amely a Profinternnel kapcsolatos politikák összehangolását szolgálta volna. Itt találkozott a spanyol szocialisták delegációjával is (Fernando de los Ríos, Daniel Anguiano), akik még csak most készültek Moszkvába, s röviden tájékoztatta őket fontosabb személyes tapasztalatairól.⁴⁹

Berlint elhagyva ezúttal nem Franciaország felé vette az irányt, hanem inkognitóban Olaszországba utazott, ahol egy milánói szindikalista kongresszuson akart felszólalni. Terve azonban meghiúsult: kilétére fény derült, az olasz rendőrség rajtaütött és sajnálatos módon elkobozta Pestaña minden Moszkvából hozott dokumentumát és útja során készített jegyzetét. A kor Európájában minden Szovjet-Oroszországból érkezőt gyanús személynek tekintettek a hatóságok, különösen, ha az illető komoly munkásmozgalmi háttérrel rendelkezett, s ráadásul hivatalos ügyben is tartózkodott Moszkvában. Nem véletlen tehát, hogy Pestaña a San Vittorio börtön foglya lett, s mikor két hónap múlva szabadon engedték, az olasz hatóságok azonnal értesítették spanyolországi kollégáikat is.⁵⁰

⁴⁸ Uo. 212.

⁴⁹ MEAKER, 1974. 298.

⁵⁰ Uo. 298-299.

Ennek következtében az 1920. december 12-én Genovából Barcelonába hajózó Pestañát már a kikötőben fegyveresek fogadták, s anélkül, hogy bármelyik elvtársával is találkozhatott volna, ismét börtönbe vetették (ezúttal a Montjuichba). Barcelona ekkoriban a Martínez Anido nevével féjmelzett, s a munkásmozgalmi történetírásban igen rossz emlékű korszakát élte. Mindennaposak voltak a razziák és a letartóztatások, s mindez a tőkések által fizetett bérnyilkosok akcióival⁵¹ kiegészülve az anarchisták kíméletlen elnyomásához vezetett. Ebben a miliőben a hatóságok különösen fontosnak tartották, hogy egy Moszkvából hazatérő befolyásos anarcho-szindikalista ne juthasson szóhoz. Tartottak tőle ugyanis, hogy az oroszországi forradalomról beszámoló Pestaña csak növelné a proletariátus harci morálját, s összességében elősegítené a katalóniai/spanyolországi munkásmozgalom bolsevizálódását. Csak egy dologgal nem számoltak, jelesül azzal, hogy Pestaña szovjet-oroszországi tapasztalatai éppenséggel sokkalta hatékonyabbak lehetettek volna a bolsevikok iránt táplált illúziók lerombolásában, mint bármiféle rendőrterror.⁵²

Véleményének súlyával azonban Pestaña maga is tisztában volt. Alighanem ezzel a felelősségteljes magatartásával magyarázható az a körülmény, hogy a spanyol börtönrendszer viszonylag könnyű átjárhatósága ellenére nem írt és nem juttatott ki cellájából semmilyen levelet. Feltehetőleg tartott tőle, hogy összességében negatív ítélete az oroszországi viszonyokról teljesen demoralizálná elvtársait, akiknek pedig épp hogy nagyobb szükségük lenne a kitartásra és az ellenállásra, mint korábban bármikor. Pestaña számára a publikáláshoz szükséges kezdőlökést a francia anarchista, Gaston Leval adta meg, aki 1921 nyarán egy másik CNT-delegáció tagjaként maga is járt Moszkvában, hasonlóan negatív véleményét azonban nem átallotta hazatérése után nyomban papírra is vetni. Mint 1921 novemberében a *Le Libertarie* hasábjain megírta: „*A hallgatásnál is rosszabb lett volna eltitkolni a tömegek előtt, hogy Oroszországban nem a forradalom vallott kudarcot, hanem az állam, nem megmutatni nekik az „élő forradalom mögött a forradalmat gúzsba kötő és*

⁵¹ 1922-ben Pestaña ellen is merényletet követtek el a barcelonai rendőrfőnök megbízásából, de annak ellenére, hogy négy golyót is kapott, végül felépült sebesüléséből. HARSÁNYI, 1987. 227.

⁵² MEAKER, 1974. 299.

megfojtó államot".⁵³ Pestaña úti beszámolóit tehát – melyeket jegyzetei elkobzása miatt emlékezetből volt kénytelen megírni – 1921 novemberéig semmilyen formában nem jelentek meg írásban. Ám gyér elterjedtségükből adódóan ezek kezdetben nem is voltak szinte semmilyen hatással a spanyol proletariátusra. Beszámolóit csak 1922 elejére tudtak szélesebb körben elterjedni, ekkorra azonban a forradalmi lendület már Spanyolország-szerte megtört, s a munkásszervezetek mindenütt defenzívába kényszerültek. Ilyen körülmények között pedig Pestaña oroszországi tapasztalatainak és véleményének rövid távon nem sok relevanciája volt.⁵⁴

Pestaña témával kapcsolatos írásainak és beszédeinek hosszú távú hatását azonban korántsem szabad lebecsülnünk. Az 1920-as években a nyugat-európai (munkás)sajtóban egyre több cikk jelent meg a bolsevik terrorról, s az emigráns forradalmárok is megírták dehonesztráló munkáikat az oroszországi forradalom fejlődéséről és thermidorjáról (Avrich, Berkman, Goldman, Volin, hogy csak néhány ismertebb nevet említsünk).⁵⁵ A bolsevik elmélet és gyakorlat anarchista kritikájának ezen fontos írásaival együtt Pestaña munkái⁵⁶ is kétségtelenül szerepet játszottak a spanyolországi munkásosztály gondolkodásmódjának formálódásában, s különösen a liberter mozgalom Szovjetunióval szembeni mind karakteresebb állásfoglalásának kialakulásában.

Pestaña azonban ennél sokkal direktebb módon is szerepet játszott a Szovjet-Oroszországgal kapcsolatos viszony megváltozásában, újraértelmezésében. Az 1922. áprilisi spanyolországi kormányváltás és az ezzel járó kedvezőbb belpolitikai légkör lehetővé tette a CNT számára, hogy június közepén Zaragozában egy

⁵³ GUÉRIN, 1991. 424-425.

⁵⁴ MEAKER, 1974. 312-313.

⁵⁵ Spanyolországban – elsősorban a földrajzi közelségből és a francia közvetítőnyelv elterjedtségéből kifolyólag – leginkább a Franciaországba emigrált oroszokból és ukránokból álló platformisták hatása volt a legjelentősebbnek mondható. Ennek kapcsán elég csak Nyesztor I. Mahno a CNT-nek címzett leveleire utalnunk. Például: MAHNO, 1931.

⁵⁶ Pestaña számos beszédén és újságcikkén kívül két könyvet is szentelt szovjet-oroszországi élményeinek és tapasztalatainak megörökítésére és rendszerezésére. Az első „Hetven nap Oroszországban. Amit én láttam” címmel jelent meg 1924-ben, s ez a munka képezte jelen tanulmány forrásbázisát is. A második könyvvel Pestaña 1927-re készült el, s a „Hetven nap Oroszországban. Amit én gondolok” címet adta neki. PESTAÑA, 1924. és PESTAÑA, 1927.

konferenciát rendezzen meg a legégetőbb kérdések tisztázására. Atmoszféráját tekintve ez a konferencia teljes ellentéte volt az 1919. decemberi CNT kongresszusnak: ezúttal a mérsékelt szindikalisták voltak fölényben, s a viták jobbára mentesek voltak mindenfajta forradalmi optimizmustól, mindez pedig hatványozottan igaz volt Szovjet-Oroszországgal kapcsolatban. A zaragozai konferencia legfontosabb témája a CNT nemzetközi kapcsolatainak tisztázása volt. Mindez végső soron azzal az eredménnyel járt, hogy a mérsékelték (s köztük nem elhanyagolható mértékben Pestaña) hatására a résztvevők döntöttek mind a Profinternből, mind pedig a Kominternből való ideiglenes⁵⁷ kilépésről, valamint arról, hogy küldöttséget állítsanak össze és haladéktalanul Berlinbe küldjék, hogy részt vegyen az éppen csak formálódó – s a Kominternnel szembenálló – Anarcho-szindikalista Internacionálé (AIT) létrehozásában.⁵⁸ Az ideiglenes szakítást azonban véglegessé és megmáshíthatatlanná tette a CNT és Moszkva viszonyának megromlása a zaragozai konferenciát követően. Ezzel együtt egy olyan folyamat vette kezdetét, amely egészen az 1936-1939-es polgárháború időszakig érezte hatását, s alapjaiban meghatározta a liberter mozgalom és mind a szovjetunióbeli, mind pedig a spanyolországi bolsevikok, illetve a későbbi trockisták, de különösen a sztálinisták viszonyát. Ennek a folyamatnak a bemutatása azonban már jócskán túlmutatna jelen tanulmány keretein.

Bibliográfia

BABEUF, 1978 = BABEUF, G.: A plebejus kiáltvány. In: Domonkos Anna (szerk.): Dokumentumok és szemelvények a nemzetközi munkásmozgalom történetének tanulmányozásához. I. köt. (XIX. század). Tankönyvkiadó, Bp. 1978. 5-12.

BOOKCHIN, 1998 = BOOKCHIN, Murray: The Spanish Anarchists. The Heroic Years 1868-1936. AK Press, Edinburgh-San Francisco, 1998.

⁵⁷ Azért ideiglenesen, mert a határozat elfogadói úgy vélték, ilyen komoly ügyben egy konferencia (plénum) nem dönthet végérvényesen, s a szervezeti szakítás kimondása csak egy újabb kongresszuson történhet meg.

⁵⁸ MEAKER, 1974. 439-442.

ENGELS, 1957 = ENGELS, Friedrich: A társadalmi reform előrehaladása a kontinensen. In: MEM. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1957. 479-494.

GUÉRIN, 1991 = GUÉRIN, Daniel: A spanyol forradalom és az anarchia. In: Bozóki András, Sükösd Miklós (szerk.): Anarchizmus. Századvég Kiadó, Bp. 1991. 423-441.

HARSÁNYI, 1987 = HARSÁNYI Iván: Pestaña Núñez, Ángel. In: Balogh András et al. (szerk.): A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 1988. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1987. 225-228.

IÑIGUEZ, 2001 = IÑIGUEZ, Miguel: Esbozo de una enciclopedia histórica del anarquismo español. Fundación Anselmo Lorenzo, Madrid, 2001.

JEMNITZ, 1979 = JEMNITZ János: A spanyol munkásmozgalom és a forradalmi Oroszország. In: Jemnitz János - Surányi Róbert - Tokody Gyula (szerk.): El a kezeket Szovjet-Oroszországtól! Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1979. 90-114.

JEMNITZ, 2011 = JEMNITZ János: Serge, Victor (1889-1947). In: Artner Annamária et al. (szerk.): A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv. 2012. Magyar Lajos Alapítvány, 2011. 50-54.

LERA DE, 1978 = LERA DE, Ángel M.^a: Ángel Pestaña. Retrato de un anarquista. Librería Editorial Argos, Barcelona, 1978.

MAHNO, 1931 = MAHNO, Nyesztor Ivanovics: Nyílt levél a spanyol anarchistákhoz.

<http://www.nestormakhno.info/magyar/openletter.htm> (Letöltés ideje: 2015. október 6.)

MEAKER, 1974 = MEAKER, Gerald H.: The Revolutionary Left in Spain, 1914-1923. Stanford University Press, Stanford, 1974.

PESTAÑA, 1924 = PESTAÑA, Ángel: Setenta días en Rusia. Lo que yo vi. Tipografía Cosmos, Barcelona, 1924.

PESTAÑA, 1927 = PESTAÑA, Ángel: Setenta días en Rusia. Lo que yo pienso. Librería Española de Antonio López, Barcelona, 1927.

SOLIDARIDAD OBRERA, 1917 = Solidaridad Obrera. (Barcelona). 1917. november 12.

SZOBOLEV, 1971 = SZOBOLEV, A. I. et al. (szerk.): A Kommunista Internacionálé története. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1971.

TIERRA Y LIBERTAD, 1917 = Tierra y Libertad. (Barcelona) 1917. november 14.

Abstract

In the 1910s the Spanish libertarian movement grew significantly and became stronger than ever. The anachronistic system of Spain, the general bad living conditions of the postwar era and the effects of the Russian Revolution catalyzed this process equally. Most people in Spain could not understand the real character of the Bolshevik Revolution in Russia because of the blockade, the propaganda and the big distance between the two countries. That is why the II. Congress of the confederation of Spanish anarcho-syndicalist labor unions (CNT) - after the delegates voted for the accession to the Third International - entrusted Ángel Pestaña (a member of the organization) with a mission to travel to Soviet Russia and to give later an account of his impressions to the CNT. During his journey in the summer of 1920, Pestaña met prominent Russian Bolsheviks like Lenin or Zinoviev and anarchists like Kropotkin. At this time he also attended the II. Congress of the Third International. After getting back to Spain, he wrote some articles and books about his observations where he defended consistently the libertarian communist standpoint oppositely the conception of the Bolsheviks about the revolution and the communism.

BÁRDONICSEK DOMINIKA

A GULAG LÁGEREIBEN URALKODÓ ÉLETKÖRÜLMÉNYEK, HARC A TÚLÉLÉSÉRT

Kutatásom tárgya a szovjet büntetés-végrehajtás egy sajátos válfaja, a Gulag női tábora. A következőkben ennek egy szegmensét, a Gulagra való megérkezés utáni körülményeket és a lágeri életformát fogom bemutatni. A téma relevanciáját adja, hogy a Gulag női tábora, az ottani életkörülmények, valamint a kiútkeresési lehetőségek kevésbé ismertek.

Jelen tanulmányomban megkísérlem felvázolni, hogy a nők valamennyi táborát egybevetve milyen körülmények között éltek, miként tudtak életben maradni a tábori élet megpróbáltatásai között. Szemléltetem a lakhatási és egészségügyi körülményeket, a táplálkozási és higiéniai szokásokat, illetve lehetőségeket. A lágeri életkörülmények analizálásánál azonban nem mehetünk el amellett, hogy a nőket milyen sok pszichés és fizikai megaláztatás, illetve megpróbáltatás érte. Így közelebbről is megvizsgálom, hogy milyen megaláztatásoknak voltak kitéve a lágerbe érkezést követően, majd az ott töltött évek alatt. Levezetem azt is, hogy miként próbálták a foglyokat megfosztani női méltóságuktól és személyiségük feletti autonómiájuktól.

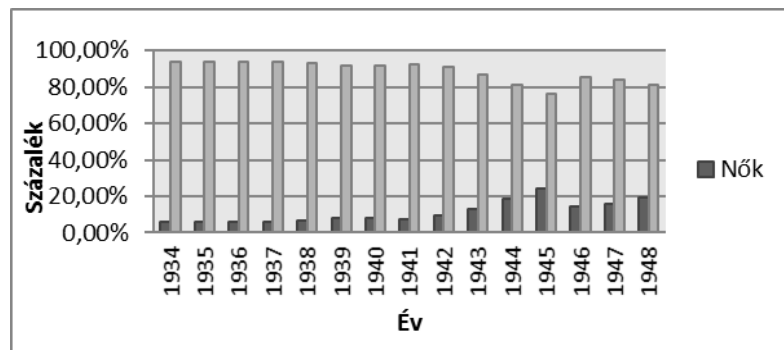
Mielőtt azonban rátérnék a téma bemutatására, érdemes megvizsgálni, hogy miként alakult a nők számaránya az évtizedek során a Gulag lágereiben. Arányuk – ahogy a diagramon is látható – mindig alacsony volt a férfiakéhoz képest. 1934-ben a lágerek létszámának 5,9 %-át (30.108 fő), 1939-ben 8,4 %-át (109.986 fő) tették ki.¹ Csúpan a második világháború alatt történt komolyabb arányváltozás: 1943-ban a nők aránya elérte a 13,1 %-ot (125.184 fő), 1945-ben pedig a 24 %-ot² (168.634 fő).³ A változás oka az volt,

¹ A Gulag fogolylétszáma 1934-ben 510.307 fő, 1939-ben 1.317.195 fő. ZEMSJKOV, 1991. 70.

² A Gulag fogolylétszáma 1943-ban 983.974 fő, 1945-ben pedig 715.505 fő. ZEMSJKOV, 1991. 70-71.

³ Uo. 82.

hogy számos férfi rabot kiküldtek a frontra, így a vagonkák⁴ a rabok számának a korábinál nagyobb részét tették ki.

1. diagram: Nők és férfiak aránya a Gulag táborokban 1934 és 1948 között (százalékban)⁵

A táborba érkezéskor átélt megaláztatások

A következőkben a lágerbe érkezés utáni körülményeket fogom bemutatni, elsősorban a foglyokat ért megaláztatásokat érintve. A nők már a megérkezéskor – még a barakkokban való elhelyezés előtt – számos megaláztatásban részesültek, melyek azt a célt szolgálták, hogy megtörjenek, elveszítsék saját személyiségük feletti autonómiájukat és meg legyenek fosztva identitásuktól, női mivoltuktól. Ezen megaláztatások közé sorolható egy szovjet sajátosság, mely során a lágerbe megérkezett raboknak a kettős sorfalat álló kényszermunkások között kellett elhaladniuk. Az újonnan érkezett rabokat ekkor leköpdösték és bottal verték. Ezen mozzanat célja az volt, hogy szolidaritás véletlenül se alakulhasson ki az elítéltek között.⁶

Szintén az első megaláztatások között említhetjük meg azon alkalmakat, amikor a nőket arra kényszerítették, hogy meztelenül legyenek, esetleg várokozzanak, akár férfiak, örök jelenlétében is. Az egyik férfi rab visszaemlékezésében elmondta, hogy huszárlaktanyákba vitték őket, ahol rögtön elkezdték őket faggatni foglalkozásuk köréről. Mivel tanult volt, értett a gyógyszerekhez és az

⁴ Női rabok.

⁵ ZEMSKOV, 1991. 70-71., 82.

⁶ Ezt a módszert a Tito-i Jugoszlávia átvette és alkalmazta.

elsősegélyhez, feladatul kapta, hogy fogadja és ellenőrizze a felsorakoztatott meztelen beérkezőket, köztük nőket is.⁷ Egy nő visszaemlékezésében beszámolt arról, hogy az ilyen jellegű felsorakoztatások alkalmával „végigment egy orvos, aki mindenkinek megcsípte a fenekén a bőrt. Ha az petyhüdt volt, akkor az utolsó kategóriába sorolták, míg ha rugalmas, az azt jelentette, hogy egészséges, és akkor az illetőt a legnehezebb munkára osztották be.”⁸

A nőknek a lágerbe érkezés után azonban nemcsak az előbb felvázolt szituációban kellett meztelenül lenniük férfiak körében. Már az első napon a fürdőbe kellett vonulniuk, ahol az örök jelenlétében kellett várakozniuk, méghozzá meztelenül. A várakozás célja az volt, hogy higiéniai okokból leborotválják szőrzetüket. A borotválást azonban nem nők végezték, hanem férfiak. A kezdeti megaláztatások között ez volt számukra az egyik legmegalázóbb.

A táborba érkezéskor átélt degradáló eseményeket követően a nőket számmal látták el,⁹ majd egy barakkban helyezték el őket. Számos esetben elmondható, hogy mikor beléptek a lágerbe, egy üres terület, esetleg félkész „barakkhálózat” fogadta őket. Ilyen helyzetben a raboknak kellett felépíteniük a barakkokat és egyéb épületeket¹⁰ – nemüktől függetlenül. Felmerülhet a kérdés, hogy az építkezések befejeztéig vajon hol laktak a nők? Sokan sátorban aludtak. Előfordult azonban olyan is, hogy egyáltalán nem szolgált fekhelyül semmi, így a földön, vagy kisebb árokban aludtak. Ennek azonban igen komoly következményei lehettek, hiszen akár halálra is fagyhattak éjszaka, vagy a felfázás következtében soha többé nem szülhettek gyermeket.

Lágeri körülmények

A lágerbe érkezéskor átélt nehézségek bemutatását követően végigkövetem a táborokban uralkodó életkörülményeket. Számos esetben elmondható, hogy a barakkok túlszűfoltak voltak, így nem volt biztosítva a megfelelő élettér. *Margarete Buber-Neumann* is beszámolt arról, hogy mikor megérkezett a lágerbe, nem volt hol

⁷ TÓTH-SZALAI (net).

⁸ Uo.

⁹ Ezt a számot az első névsorolvasás során meg kellett adniuk a nevükkel, büntet-tükkel és ítéletükkel együtt. VASICEK (net).

¹⁰ Az örök barakkjait, lágerparancsnokok faházait, a vahtát (őrszobát) és a fürdőre szolgáló épületet.

aludnia, így arra kényszerült, hogy a mosdóhelyiség padlóján feküdjön.¹¹

Visszaemlékezésekből tudjuk, hogy a barakkok egytől egyig igen puritánok voltak. A falak vakolatlanok voltak, a padlók agyagból készültek. Utóbbi kapcsán változás csupán a második világháború utáni években történt, amikor minden lágert arra köteleztek, hogy agyag- helyett deszkapadlót alakítson ki a barakkokban. Ez azonban nem mindenhol valósult meg. Mindazonáltal a padlót, típusától függetlenül alig lehetett takarítani. Így a nők egy része mindig arra kényszerült, hogy szabadidejében és éjszaka azt tisztítsa késsel vagy kefével.

A puritánságot mutatja az is, hogy az alvásra szolgáló priccsek igen primitívek voltak. Az ágyak általában kétszintesek és négy- személyesek voltak. Sok helyen megjelentek az ún. *szplosnije nari-k*, melyek fából készültek és nem voltak külön priccsekre osztva. A nőknek így sorban egymás mellett kellett aludniuk.¹² *Anna Andrejeva* is arról számolt be, hogy amikor az 1940-es évek végén és 1950-es évek elején Mordoviában raboskodott, szintén egy *szplosnije narin* aludt. Elmondta azt is, hogy a barakk zsúfoltsága miatt sokan a padlón aludtak.

Mindazonáltal nem az ágy jelentette az egyetlen problémát vagy hiányt az alapvető szükségletek terén. Ahogy a visszaemlékezésekből is kiderül, kevés helyen volt asztal vagy pad. Ágyne-műhuzat és párna pedig sok táborban egyáltalán nem volt. Annak ellenére, hogy szabályban rögzítették, hogy minden évben új törül-közőt, négyévente új párnahuzatot, kétévente új lepedőt és öt-évente új takarót kell adni, a gyakorlatban ez sokszor máshogy valósult meg. Nem egy táborban inkább ún. *szalmás matracot* helyeztek az ágyra. Ám a matracot csak kevésszer töltötték fel ténylegesen szalmával vagy szénával. Helyette inkább faforgáccsal vagy ruhadarabbal bélelték ki.

A kezdetleges állapotokat tükrözi a világítás és fűtés gyakori hiánya is. Sok barakkban állandó volt a sötétség, mert egy fia lámpa sem volt, vagy pedig alig világítottak azok. A fűtés hiánya pedig számos esetben azt eredményezte, hogy a víz megfagyott, vagy a haj odafagyott az ágyhoz. Számos barakk területén gondot

¹¹ APPLEBAUM, 2005. 383.

¹² Uo.

okozott az ivóvízhiány is, melynek megoldásaképpen az ún. *gyezsurnajának*¹³ kellett gondoskodnia a barakkok megfelelő ivóvízellátásáról.

Érdeemes szót ejteni a lágerek területén uralkodó higiénés állapotokról is, így a fürdés, a ruhatisztítás, a menstruáció és napi szükséglet elvégzésének kérdéséről. A nőknek a táborba érkezést követően kevés alkalmuk nyílt komolyabb tisztálkodásra, mely sokszor megalázó keretek között zajlott. Le kellett küzdeniük a szégyent, és el kellett viselniük a megaláztatást, mely sokszor a csak férfiakból álló személyzet piszkos tréfáit jelentette.¹⁴ Rajtuk kívül sokszor az örök is betértek a nőkhöz olyan ürüggyel, hogy egyikük kísérletet tett a szökésre.¹⁵

A tisztálkodási alkalmak részét képezte a ruhák mosása is. Azok vízzel való fertőtlenítése azonban ritkán bizonyult hatásosnak a parazitákkal szemben. Emiatt az 1940-es években állítólag kötelezővé tették a tíznapenkénti fürdést, és előírták a kiosztandó szappan mennyiségét. Így például 1944-ben a nők 50 gramm szappant kaptak, mellyel nemcsak fürödniük kellett, hanem ki kellett mosniuk ruházatukat és ágyneműjüket.¹⁶ Érdekes módon a tisztálkodási időt nem szabták meg központilag. Így ahol sok víz volt a láger területén, több időt és alkalmat biztosítottak a fürdésre. Számos helyen azonban az örök csupán öt percet engedélyeztek.

A fürdések során azonban nemcsak az előbb felvázolt problémák jelentkeztek. A nőknek fürdés előtt sokszor a hidegben kellett felsorakozniuk, várva, hogy sorra kerüljenek. Volt, ahol csak fatálat biztosítottak a nőknek, melyben a víz sokszor langyos volt. Szintén gondot okozott, hogy a fürdőházak sokszor fűtetlenek és/vagy huzatosak voltak. A várakozási idő és a hideg fürdőházak így betegségek táptalajai lettek.¹⁷

Menstruációjuk idején sokféle házi praktikát próbáltak alkalmazni a vér felfogására. A praktikák között említhetjük meg például a szalmát, a füvet, vagy a szétvágott takarót. Mindamellett

¹³ A *gyezsurnaja* egy olyan idősebb hölgy volt, akit kora miatt már nem tudtak munkára fogni. Így feladatává vált a barakkok tisztítása és gondozása. Utóbbihoz pedig hozzátartozott az ivóvíz hordása.

¹⁴ „A Day in The Life of...” (net).

¹⁵ Uo.

¹⁶ APPLEBAUM, 2005. 392.

¹⁷ Például megfázás, tüdőgyulladás.

nem minden nőnél jelentkezett vérzés. Volt, akinek hónapokig, vagy akár évekig elmaradt a ciklusa. Ennek oka részben a folyamatos stressz és az alultápláltság volt. Akinek végül hosszú idő ki maradás után ismét vérzése jelentkezett, annak sok esetben orvoshoz kellett fordulnia a kezdeti erős fájdalmak miatt.

A napi szükséglet terén a nőknek két lehetőség állt rendelkezésre. Az egyik a tábor területén az erre a célra kialakított gödör volt, melynek tetejére ráhelyeztek egy gerendát, hogy arra ráállva tudják elvégezni napi szükségletüket. A gödröt minden használat után lefedték földdel, részben azért, hogy a szag kevésbé terjedjen a lágér területén. A fő ok azonban az volt, hogy elkerüljék a betegségek terjedését. Ugyanis ha valaki fertőző beteg, például hasi tifuszban szenvedő volt, annak székletéből kiszabaduló baktériumok tovább fertőzhatték a rabokat. A másik lehetőség az ún. *parasa* volt, melyet akkor vettek igénybe, ha éjszakára bezárták őket a barakkba. Ennek használata azonban kellemetlen szagot eredményezett, így a nők sokszor inkább megvárták a reggelt, hogy igénybe vehessék a gödröt. *Galina Szmirnova* is megemlíti visszaemlékezésében, hogy „*ha nagydolgot kellett végeznie az embernek, várt reggelig, máskülönben rettenetes volt a bűz.*”¹⁸

Most pedig vizsgáljuk meg közelebbről a táplálkozási lehetőségeket és az egészségügyi körülményeket. A lágerekben naponta kétszer volt ételosztás, mely során előfordulhatott, hogy valaki a szokásos porciónál kevesebbet kapott. Ennek oka abban keresendő, hogy a fejadagot a munkavégzéstől tették függővé. Amennyiben egy nő a teljesítendő normánál kevesebbet dolgozott, kevesebb ételt kapott, ha viszont túlteljesítette azt, akkor többet. Az ételosztások során általában ízetlen, fűszerezetlen ételeket kaptak. Számos nő emlékezett vissza olyan levesre, ami romlott káposztából és krumpliból vagy disznózsírból, esetleg heringfejekből, vagy tüdőből készült. Mindamellet a kiosztott élelmiszerek között javarészt káposzta és kása volt. Kenyeret csak nagyritkán porcióztak, és amikor adtak, akkor is csupán keveset. Felmerülhet a kérdés, hogy a nők vajon miért ették meg a nem túl ízes ételeket? Azért, mert szüntelenül kevés táplálékban volt részük és fizikailag állandóan leterheltek voltak. Az ételosztást tekintve a második világháború alatt volt a legrosszabb helyzet. Amikor a németek egyre

¹⁸ APPLEBAUM, 2005. 386.

jobban benyomultak a Szovjetunió belsejébe, az ország, így a Gulag lakosai is éheztek.

Szót kell ejteni a kevés, szegényes és időnként rossz minőségű élelmiszerek fogyasztásának következményeiről. Közülük a legfőbb gondot a nők alultápláltsága és vitaminhiánya jelentette, mely gyakran vezetett megbetegedéshez vagy abból eredő halálhoz. Csupán azok voltak jobb helyzetben, akik értettek a növényekhez, vagy orvos és gyógyszerész rabtársaik tanácsainak köszönhetően tudták, mivel pótolhatják a hiányzó vitaminbevitelt.

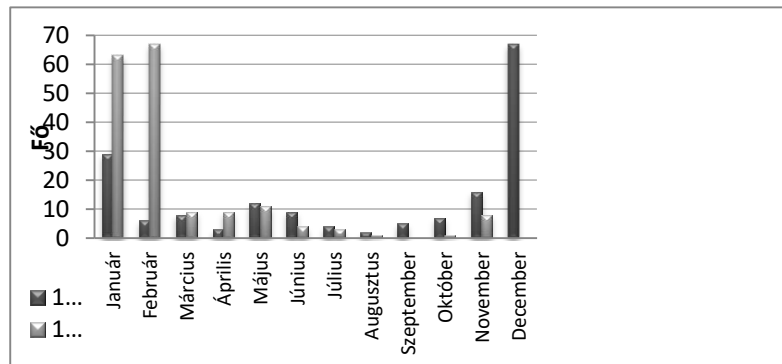
A fennmaradt orosz jelentésekből tudjuk, hogy gyakori volt a lágerekben a has¹⁹- és kiütéses tífusz. Emiatt nehezebben tudták ellátni munkakötelezettségeiket. A kiütéses tífuszosok²⁰ tekintetében 1934-ből vannak adataink, lágereként hónapokra lebontva, januártól novemberig. A lágerek közül az egyik női tábort, Sziblagot emelném ki. Mint láthatjuk a diagramon, a téli hónapokban volt a legmagasabb a kiütéses tífuszban szenvedők száma, mely tavasszal jelentősen visszaesett, nyáron pedig majdnem nullára csökkent. Októberben és novemberben még mindig alacsony volt a számuk. (Szeptemberre és decemberre vonatkozólag nincs adatunk.) Összehasonlítva ezeket az adatokat az 1932-esekkel (a Gulag létrejötte előtt két évvel), látható, hogy ugyanebben a táborban a téli hónapokat leszámítva hasonlóan alakult a kiütéses tífuszosok száma.²¹

¹⁹ A hastífusz a beteg székletével, illetve a kórokozóval szennyezett élelmiszerral terjed. A betegség közvetítője lehet akár a légy is. A tünetek között említhetjük meg például a gyengeséget, a hasmenést. A beteg állapota a harmadik héten válik leg súlyosabbá, amikor belső vérzés és bélátfúródás léphet fel. Ezen betegségek akár halálhoz is vezethetnek. Hastífusz tünetei és kezelése (net) Ln: 2017.04.01.

²⁰ A kiütéses tífuszt a kórokozóval fertőzött ruhatetű terjeszti a vérszívás során. A tetű a vérrel felszívott kórokozókat bélsarával üríti ki, amit aztán a vakaródzó ember dörzsöl be a bőrébe. A frissen fertőzött ember pedig 5-6 nap után fertőzőforrássá válva továbbadja a betegséget. A tünetek között megemlíthetjük például az izomfájdalmat, a magas lázat, a kiütéseket. A betegség súlyosbodásával tudatzavar, félrebeszélés és eszméletvesztés is jelentkezhet. Kiütéses tífusz (net) Ln: 2017.04.01.

²¹ вновь поступило больных сыпным тифом. (по отчётам о работе стационаров) 1932. (net). Ln: 2017.04.01.

A két év során csak minimálisan nőtt az említett megbetegedésben szenvedők száma – 1932-ben²² 168, 1934-ben²³ 176 volt.

2. diagram: Gulagon kiütéses tífuszban megbetegedettek számaránya 1932-ben és 1934-ben (fő)²⁴

A rabok életének minden mozzanatát utasítások és szirénahangok irányították. Megszabták többek között az ébredés idejét, a munkára vonulás körülményeit, a porció adagolását. A lágeregekben a napirend általában a *razvod*-dal kezdődött. Szirénahanggal (vagy egyéb módon) felkeltették a nőket. Az ébredést követte a reggeli, majd pedig a számlálás. Utóbbi a kiadott utasítások szerint maximum 15 percet vehetett igénybe. Visszaemlékezőktől azonban tudjuk, hogy ez a valóságban sokszor sokkal tovább tartott.²⁵ Ezután következett a munkára vonulás, mely alatt zenei kíséret szólt. Ha

²² 1932-es év adatai: január 29 fő, február 6 fő, március 8 fő, április 3 fő, május 12 fő, június 9 fő, július 4 fő, augusztus 2 fő, szeptember 5 fő, október 7 fő, november 16 fő, december 67 fő. вновь поступило больных сыпным тифом. (по отчётам о работе стационаров) 1932. (net). Ln: 2017.04.01.

²³ 1934-es év adatai: január 63 fő, február 67 fő, március 9 fő, április 9 fő, május 11 fő, június 4 fő, július 3 fő, augusztus 1 fő, szeptemberre vonatkozólag nincsen adat, október 1 fő, november 8 fő és decembert illetően sincsen adat. сведения об эпидемических заболеваниях- сыпной тиф. 1934г. и т л нквд. (net). Ln: 2017.04.01.

²⁴ вновь поступило больных сыпным тифом. (по отчётам о работе стационаров) 1932. (net) Ln: 2017.04.01. сведения об эпидемических заболеваниях- сыпной тиф. 1934г. и т л нквд. (net) Ln: 2017.04.01.

²⁵ APPLEBAUM, 2005. 373.

a munkavégzés helye messze volt a láger területétől, akkor az örökön kívül akár kutyák is kísérhették a nőket. A munkáról való esti visszatérést követően egy órát biztosítottak a vacsorára, mely után ismét megszámlálták a fogolyállományt. Az esti számlálásra több időt engedélyeztek, mondván, ha a rabok szökni akarnak, azt a munkára vonulás, vagy a munkavégzés során teszik meg. Így megesezt, hogy akár több órán át is eltartott a számlálás. Újabb szirénát követően véget ért a nap.

A napirenden kívül központilag szabályozták a pihenőnapokat is, melyek száma igen kevés volt. Ugyan elvben tilos volt szabadnapon dolgoztatni a nőket, mégis sokszor előfordult, hogy kisebbfajta munkára befogták őket. Így például havat lapátoltak, vagy a barakkokat és illemhelyeket takarították. Ugyancsak szabályban rögzítették az éjszakai alvás biztosítására szolgáló időt is, melynek minimum nyolc órának kellett lennie. A parancsnokok azonban sokszor megrövidítették ezt az időt és mindössze néhány órát engedélyeztek. A kevés alvás következtében a nők ereje idővel jelentősen megcsappant, így munkavégzésük hatékonysága is csökkent. Ezek az időbeosztások és szabályok a későbbiekben változtak. Például az 1940-es években (főként a német inváziót követően) szigorították őket, így csökkentették a pihenőnapokat és növelték a munkanormát. Innentől kezdve hivatalosan tizenegy órát dolgoztak a rabok.²⁶

A rabok az alvási- és munkaidőn kívül szabadon közlekedhettek a zóna területén. A Magadanban raboskodó *Olga Adamova-Szljozberg* beszámol a szabadon való mozgás előnyeiről. Véleményem szerint az ő vallomása azért olyan fontos, mert általa érthetjük meg, hogy miért volt olyan jelentős egy cseppnyi szabadlevegő a hosszú munka mellett, illetve a büntetések és megaláztatások közepette. *„A lágerpopuláció (hozzávetőleg ezer asszony) hatalmasnak tűnt számunkra: (...) oly sok beszélgetési lehetőség, oly sok jövődő barát! Azután ott volt a természet. A láger területén, (...) szabadon sétálhattunk, bámulhattuk az eget és a távoli hegyeket, odamehettünk a csenevész fákhoz, és megsimogathattuk őket a kezünkkel. Belélegeztük a paradús tengeri levegőt, éreztük az arcunkon a szemerkélő augusztusi esőt, ültünk a nedves fűben, és földet morzsoltunk az ujjaink között. (...) rájöttünk,*

²⁶ Bár a nők sok lágerben már az 1930-as években ugyanennyit dolgoztak.

hogy ez lényeges része a létezésünknek: enélkül az ember képtelen volt normálisan érezni magát."²⁷

A nők testi-lelki kínzása

A megaláztatások kapcsán érdemes közelebbről megvizsgálni a női raboknál uralkodó hierarchiát. Közöttük is megkülönböztünk politikai és köztörvényes rabokat. Előbbieket tábori nyelven „kicsi rózsáknak” nevezték. Közöttük megemlíthetünk például ha-zaárulókat és ellenforradalmárokat. Ők álltak a hierarchia alján és nehezebb körülmények között éltek, mint a köztörvényesek. A politikaiakat nagyobb szigorral ellenőrizték és a legnehezebb munkákra osztották be. Emellett folyamatosan ki voltak téve a köztörvényesek erőszakos cselekedeteinek. A tábori hierarchia másik oldalán a köztörvényes nők álltak, akiket „kis violáknak”, illetve „urkának/jurkásznak” neveztek. Közöttük előfordultak többek között prostituáltak és tolvajok. Ők a politikaiakkal szemben könnyebb munkát végeztek. Olyan kiváltságos helyzetben voltak, hogy általában ők aludtak a kétemeletes priccsek felső szintjén, ahol több hely volt. Voltak köztük olyanok, akiknek engedték, hogy kisebb barakkokban aludjanak, kevesebb rab között. Emellett voltak olyanok is, akik gyakrabban fürödhettek.

Az urkák kapcsán megemlíteném, hogy a „nép ellensége” kategóriába tartozó kényszermunkások brigádvezetőinek számos esetben őket nevezték ki. Helyzetüket kihasználva a legkülönbözőbb és sokszor a legembertelenebb dolgokra kényszerítették társaikat: „(...) Ezek minél bestiálisabban viselkedtek, annál elégedettebb volt velük a lágervezetőség. A köztörvényesek zsarnoki önkényükben arra kényszerítették az elítélteket (kínzással és halállal fenyegetve őket), hogy "garnírungot zabáljanak", vagyis emberi ürüléket egyenek, vizeletet igyanak, nemi szervet szopjanak, végbélnyílást csókolgassanak, nyaljanak, hogy megállás nélkül 12-16 órát dolgozzanak.”²⁸

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon miért bántak ilyen módon a nőkkel? Talán a legmegfelelőbb választ *Varlam Szalamov* adhatja meg, aki szerint „egy harmadik vagy negyedik generációs bűnöző gyerekkorától azt tanulja, hogy a nők megvetést érdemelnek (...) egy nő, mint

²⁷ APPLEBAUM, 2005. 369-370.

²⁸ BALDAJEV KÉPREGÉNY (Net).

alsóbbrendű lény, kizárólag a bűnöző állati vágyának kielégítése céljából teremtetett, azért, hogy a férfi durva tréfáinak célpontja legyen (...)."²⁹

A nőkkel való bánásmód kapcsán fontos megemlíteni, hogy a nők szexuális kihasználása mindennapos esetnek számított. A helyzet ott volt a legrosszabb, ahol urkák voltak a szomszédos barakkokban vagy a környező lágerekben. A vegyes táborokban például a férfiak egyszerűen átlopóztak a szomszédos női barakkokba és erőszakot kíséreltek meg az ott lévő vagonkákon. Előfordult, hogy ezt csoportosan tették meg. A csoportos megerőszakolásra Kolimán még kifejezést is kitaláltak: „kocsisor”. Egyébként Szolzsenyicin szerint az erőszaktevők között még tinédzserek is felbukkantak.³⁰ A szexuális kihasználás mindennapos állapotát tükrözi, hogy amikor az urkák lecsaptak a nőkre, azok már nem is próbáltak védekezni. Az örök vajon miért nem avatkoztak közbe az ilyen esetek során? Egyrészt azért, mert sokszor közömbösen viselkedtek a rabok sorsát illetően, másrészt gyakran maguk is hasonlóan erőszakos módon viselkedtek a nőkkel.

Szót kell ejteni a bántalmazás és nemi erőszak által kiváltott reakciókról is, melyek befolyásolhatták, vagy befolyásolták a nők döntéseit, vagy egész táborbéli életét. A következőkben olyan reakciókat fogok ismertetni, melyek egyes pszichológusok szerint gyakoriak a börtönben és táborban lévő nőknél. Ezek közül néhányról biztosan tudjuk, hogy számtalanszor előfordultak a Gulag táboraiban élő vagonkák körében. Az atrocitás következtében a nők könnyen apatikusnak érezhették magukat, hogy lelkükből kiürült mindaz, ami egyéniségüket adta. Úgy vélekedhettek, hogy már nem ők életük irányítói és így képtelenek megvédeni önmagukat.³¹ Ezáltal még sebezhetőbbé válhattak és könnyebben érhetette őket erőszak. Emellett úgy érezhették magukat illetően, hogy mocskosak, és ennek következtében megnőhetett hajlamuk a szexuális kicsapongásra. Mindezt bizonyítja, hogy a megerőszakolt nők idővel könnyebben beadták derekukat bárkinek a lágerben.

A nők azonban nem csak az előbb felvázolt esetek révén kerültek férfiakkal testi kapcsolatba. Hiszen számos férfi és női rab vagy ör kínál fel nekik lehetőségeket (biztonságot, kevesebb munkát,

²⁹ APPLEBAUM, 2005. 574.

³⁰ SZOLZSENYICIN II., 1989. 188.

³¹ HORVÁTH. (Net).

több ételt) testükért cserébe. A nőknek ilyenkor mérlegelniük kellett, hogy prostituálódnak a könnyebb életmódért, vagy „nemet mondanak” és elviselik a konzekvenciákat. Utóbbi esetében beszélhetünk például nemi erőszakról és kínzásról. Előfordult azonban olyan is, hogy a köztörvényesek között lettek elhelyezve ideiglenesen, akik megcsúfolták és csoportosan megerőszakolták őket. Közülük néhányan az átélt események következtében öngyilkosok lettek.³²

Baldajev³³ képregénye jól szemlélteti a kínzást, mint konzekvenciát. Ismerteti, hogy olykor a nőket félméztelenre vetkőztetve kikötözték egy fához, majd bogarakat engedtek rájuk, vagy hagyták, hogy a szúnyogok összecsípjék őket.³⁴ A legrosszabb eset az volt, amikor terpeszbe ráültették a nőket egy hangyabolyra, a hüvelyükbe pedig lyukas közepű növényyszárat vagy fűzfakéregből tekert csövet helyeztek, hogy azon bemászhasanak a hangyák.³⁵ Feltehetően azért, hogy a nők az ilyen bánásmód megismétlődését elkerüljék, bármire hajlandók lettek, akár testüket is „feláldozták”.

A nőknek összességében mérlegelniük kellett, hogy meddig menjenek el a túlélésért folytatott küzdelemben. A döntési folyamat sok esetben végül azzal zárult, hogy sokan közülük áruba bocsájtották testüket (nőknek és férfiaknak egyaránt), hogy fizikai adottságaikat kihasználva előnyösebb pozícióba, kedvezőbb életkörülmények közé kerüljenek. Ezáltal ugyanis több élelemhez és ruhához, illetve nagyobb biztonsághoz juthattak. A kiút egyéb lehetősége lehetett, ha valaki szándékosan teherbe esett, ugyanis remélhette, hogy könnyebb munkát végezhet majd, vagy jobb, esetleg több ételt fog kapni, netalán amnesztiában részesül.³⁶

Összegzés

Tanulmányomban megkíséreltem bemutatni, hogy a Gulag táborokban milyenek voltak a női élet keretei, életkörülményei és lehetőségei. Mint láthattuk, gyakorlatilag teljes kiszolgáltatottságban éltek, állandó küzdelmet folytattak a túlélésért. Emellett igen szabályozott és nehéz körülmények között kellett élniük. Szabályok

³² Például fölakasztották magukat vagy felvágták ereiket.

³³ Baldajev a Gulagon volt őr és képregényében rajzolta meg emlékeit.

³⁴ BALDAJEV KÉPREGÉNY (Net).

³⁵ BALDAJEV KÉPREGÉNY (Net).

³⁶ Tényleg megeseett olyan, hogy amnesztiát hirdettek a köztörvényes és apróbb vétésekért elítélt várandósok és kismamák körében.

révén előírták számukra, hogy mikor mit tehetnek vagy kell tenniük. Igen szegényes körülmények között éltek mindennapjaikat mind lakhatás, ételmezés, higiénia, mind egészségügy terén. Emellett mindennap érhetette őket bántalmazás, nemi erőszak – akár egy csoport által is. Nem sok lehetőségük volt arra, hogy helyzetükön javítsanak.

Sokan egyedül abban látták a lehetőséget a változásra, hogy félretegyék erkölcsi elveiket, s mintegy túlélési stratégiaként áruba bocsássák testüket, gyermeket vállaljanak. Bárhogy is döntöttek, az egyedül csakis arra korlátozódhatott, hogy legalább minimálisan javítsanak sorsukon, életkörülményeiken. Hiszen *Anna Ahmatova* is megírja a *Rekviem* című ciklusának egy részletében, az Ítéletben:

*„(...) Hiszen tudtam. Rég meg volt ez írva...
Túlélem még ezt is, meglehet.
Kezdenem kell még ma hány dologba!
Szívemet kővé dermedteni,
emlékeim gyilkolni halomra,
és valahogy újrakezdeni. (...)”*

1939 nyarán³⁷

Bibliográfia

Primér források

BALDAJEV KÉPREGÉNY (Net) = Baldajev képregény

http://ww2.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=110%3Abaldajev-kepregen Ln: 2017.01.01.

ZEMSZKOV, 1991 = Zemszkov, Viktor Ny.: Szovjet Füzetek IV. A Gulag-tényekben, adatokban. A Múzsák Közművelődési Kiadó Nyomdája, Budapest, 1991.

вновь поступило больных сыпным тифом. (по отчётам о работе стационаров) 1932 (net) = вновь поступило больных сыпным тифом. (по отчётам о работе стационаров) 1932. <http://corporatellie.livejournal.com/125912.html> Ln: 2017.04.01.

сведения об эпидемических заболеваниях – сыпной тиф. 1934г. и т л нквд. (net) = сведения об эпидемических заболеваниях–

³⁷ АНМАТОВА (Net).

сыпной тиф. 1934г. и т л НКВД. <http://corporatellie.livejournal.com/126294.html> Ln: 2017.04.01.

Szakirodalom

„A Day in The Life of...” (net) = „A Day in The Life of...” Women of the Soviet Gulag.

<https://thevieweast.wordpress.com/2012/06/19/a-day-in-the-life-of-women-of-the-soviet-gulag/> Ln:2016.12.07.

APPLEBAUM, 2005. = APPLEBAUM, Anne: A GULAG története I. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005.

TÓTH-SZALAI (net) = TÓTH Eszter Zsófia-SZALAI Laura: Magyar nők a Gulágon.

<http://mult-kor.hu/magyar-nok-a-gulagon-20150802>

Ln: 2016.11.20.

VASICEK, 2003 = VASICEK, Caroline: Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag. Boston College Electronic Thesis or Dissertation, Boston, 2003.

Szépirodalom

SZOLZSENYICIN II., 1989. = SZOLZSENYICIN, Alexander: A GULAG szigetcsoport. 1918-1956. II. kötet. Alföldi Nyomda, Debrecen, 1989.

Pszichológiai munkák és orvosi cikkek

„BODNÁR-SIMON, 1997 = BODNÁR Gabriella – SIMON Péter: A viselkedés pszichológiai alapjai. EKTF Líceum Kiadó, Eger, 1997.

Hastífusz tünetei és kezelése (net) = Hastífusz tünetei és kezelése.

http://www.hazipatika.com/betegsegek_a_z/hastifusz/245

Ln:2017.04.01.

HORVÁTH (Net) = HORVÁTH, Éva: Szexuális erőszak. Információk áldozatoknak, túlélőknek és segítőknek.

<http://mek.oszk.hu/13900/13907/13907.pdf> Ln:2017.04.01.

Kiütéses tífusz (net) = Kiütéses tífusz

<http://enfo.agt.bme.hu/drupal/node/4200>

Ln:2017.04.01.

Abstract

In this paper I have attempted, in a non-exhaustive manner, to present the conditions in which women lived following their arrival to the lagers. I have tried to outline the rule regime of the lagers, the living and sanitary conditions, as well as the eating and bathroom habits. I have also studied the types of psychic and physical humiliations that the women were subjected to by the guards or fellow prisoners, and the effects these humiliations may have had on them. In this paper I have tried to showcase how the women tried to stay alive and overcome the difficulties and harsh conditions that they faced in the lagers. I have also gone through and showcased the various tools that were used by the guards to try and strip the women of their personality and individuality.

SAÁRY GÁBOR

**MAGYAR GÉPKOCSIZÓ GYALOGSÁG
A SZOVJET HADSZÍNTÉREN**

A rendszerváltás óta nagyon sok objektív tanulmány született a Magyar Honvédség második világháborús részvételével kapcsolatban. Ezen belül is leginkább a doni katasztrófa, a debreceni páncéloscsata és Budapest ostroma élvez prioritást. Az 1941-es hadműveletekről viszont kevés szó esik. Szintén mostohán bánnak azon alakulatokkal, melyek a háborúba lépés alkalmával a magyar fegyveres erők egyik legkiválóbb és legjobban felszerelt egységei voltak. A magyar gépkocsizó gyalogság, bár jóval le volt maradva a környező országok hasonló csapatnemeihez képest – ami leginkább a későn elkezdett fejlesztéseknek tudható be –, mégsem elhanyagolható tény, hogy csaknem 1.500 kilométer mélységben tudott benyomulni a mai Ukrajna területére. Tanulmányomban a magyar gépkocsizó gyalogság útját szeretném bemutatni a keleti fronton 1941 folyamán, és rávilágítani arra a tényre, hogy bár a legmodernebb csapataink vettek részt a hadműveletben és feladataik döntő részét sikerrel meg is oldották, mégis mennyi probléma kísérte az útjukat. Ez előrevetíti a későbbi teljes összeomlást is.

A magyar gyalogság új csapatnemének megalakulása

A magyar katonai vezetés a trianoni békeszerződés honvédségre vonatkozó korlátozásai miatt az 1920-as években a modern fegyvernemekkel rendelkező országok tapasztalatait tanulmányozta, és ennek alapján az 1924-es Harcászati Szabályzatban már sikerült a későbbi gyorscsapatok harcászati elvének egyes elemeit lefektetni.¹

A magyar katonai elit kezdetben illegális raktározással, csapatok kettős nyilvántartásával próbálkozott, de jelentősebb előrelépés csupán 1927 után indulhatott meg, miután a Katonai Ellenőrző Bizottság már csak alkalmi jelleggel volt jelen az országban. Az első nagyobb változás az 1932-ben életbe lépő új hadrend volt, melynek értelmében Hajmáskéren egy gépkocsizó csoportot

¹ HSZ, 1924.

állítottak fel. Az anyagi felszerelés hiánya viszont nem tette lehetővé, hogy ez egy ütőképessé alakulat legyen. Az 1930-as években a modern csapatnem fejlesztése felgyorsult, a vegyesdandárok gépjárműves századokat kaptak, melyek kiképzés céljából szintén Hajmáskéren, illetve Örkénytáborban voltak egyesítve.²

Az 1938. augusztus 22-én Bledben megkötött egyezmény értelmében a kisantant országai elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát.³ 1938. május 1-én, a hadsereg-fejlesztési program keretében felállították a Magyar Királyi Honvédség első gépesített seregtestét, a 2. gépkocsizó dandárt, melynek alárendeltségébe tartozott a korábbi hajmáskéri gépkocsizó csoportból létrehozott 4. gépkocsizó zászlóalj is.⁴ 1938. október 1-jével a vegyesdandárok gépkocsizó és vadászzászlóaljaival, valamint ezek gránátos századainak átszervezésével létrehozták az 5. és 6. gépkocsizó zászlóaljat is, melyek szintén a megalakuló 2. gépkocsizó dandár alárendeltségébe kerültek.⁵ Az új „gyorszászlóaljok” ezután teljes állományukkal részt vettek a felvidéki és erdélyi bevonulásban, Kárpátalján, valamint a délvidéki hadműveletekben pedig már komolyabb harci tevékenységet is folytattak. A 4. gépkocsizó zászlóalj állomáshelye Kassa, az 5. gépkocsizó zászlóaljé Ungvár, a 6. gépkocsizó zászlóaljé pedig Munkács lett.⁶

A gépkocsizó zászlóaljok mozgósítása és a hadműveletek első szakasza

A Kassát 1941. június 26-án 13:07 perckor ért légitámadás után a magyar katonai vezetés egyértelműen szovjeteknek minősítette a támadó repülőgépeket. Werth Henrik⁷ és Bartha Károly honvédelmi miniszter ezzel a ténnyel kereste fel a kormányzót, aki a parlament utólagos hozzájárulásával kimondhatta, hogy

² TÓTH, 1954.

³ A bledi megállapodás egyik előzménye volt Darányi Kálmán 1938. március 5-én tartott győri beszéde, melyben meghirdette a Honvédség fejlesztési programját.

⁴ HL Vkf. iratok 2383.eln.1.1938.

⁵ HL HM 41000/eln.1.a 1941. Egy gépkocsizó dandár állományába 3 gépkocsizó zászlóalj, 2 kerékpáros zászlóalj, 1 gépesített tüzérsztyály, 1 páncélos zászlóalj tartozott. A dandárközvetlen utász-, híradó-, és légvédelmi alakulatok, valamint a dandárvonat szintén gépesítve voltak.

⁶ HL HM 39000/eln.1.a 1939.

⁷ Werth Henrik. 1938.09.29-1941.09.04. közt a magyar királyi Honvéd Vezérkar főnöke. SZAKÁLY, 2001. 387.

Magyarország és a Szovjetunió között a hadiállapot beállt.⁸ A gyorshadtest⁹ alakulatai június 27-én kapták az esti órákban a honvédelmi miniszter 1042/M.1.b.-1941. számú rendeletét, mely elrendelte a mozgósítást azzal, hogy a teljes menetkészültséget június 30-ára kell elérni.

A magyar hadba lépés nagy jelentőséggel bírt a német szövetségesek szempontjából. A német erők déli szárnya és a Prut folyó mögött álló román csapatok között egy 200 km-es hézag tátongott. A német hadvezetés azt remélte, hogy a magyar egységek a Kárpátok övének gyors áttörése után akár az előttük álló orosz seregtestek oldalába, hátába is kerülhetnek. A szovjet katonai vezetés is számolt egy esetleges Kárpátokból kiinduló magyar támadással. A frontra induló gépkocsizó zászlóalj az 1940/1941. évi hadrendi előírások alapján elvileg egyenként 787 főből álltak, de ezt a feltöltöttséget valószínűleg egyik alakulat sem érte el. Gépjárműparkjuk legnagyobb hányadát a Botond 1938M mintájú terepjáró rajgépkocsi tette ki.¹⁰

Miután a három gépkocsizó zászlóalj elérte a számára kijelölt felvonulási körzetet, 1941. június 1-én 16:00-kor megkapták a menetparancsot a Tatár-hágó irányába, és este hat óra táján léptek az első részeik ellenséges területre.¹¹ A Kárpát-csoport¹² zöme, összhangban a szövetséges haderőkkel, megkezdte előrenyomulását azzal a céllal, hogy Kolomea területét mielőbb elérje. Az előrenyomulás viszont nehezen haladt, mivel a visszavonuló Vörös Hadsereg alakulatai az utakat aláaknázták és a hidakat felrobbantották. Az időjárás sem a támadásnak kedvezett, az esőzések miatt a talaj felázott, és hatalmas torlódások alakultak ki a menetoszlopban.¹³ A támadás élzászlóalját a 6. gépkocsizó zászlóalj képezte, amelynek június 3-án estére, gyalogmenetben sikerült elérni Kolomeát,

⁸ UNGVÁRY, 2004. 20.

⁹ Magyar Királyi I. Gyorshadtest: 1939. március i-én került felállításra Szolnok, majd Budapest székhellyel. Feladata volt a lovas, gépkocsizó, páncélos és kerékpáros seregtestek központi irányítása. Alárendeltségébe tartozott a 2. gépkocsizóhadnagy is. Megbízott parancsnoka 1940 márciusától Miklós Béla tábornok volt.

¹⁰ HL HM 40400/el.1.a 1940.

¹¹ HL Kárpát-csoport. 1. doboz I/2.

¹² Kárpát-csoport: A VIII. hadtest és a gyorshadtest mozgósítása után létrehozott magasabbegység. DOMBRÁDY – TÓTH, 1987.

¹³ Szentkirályi Frigyes nyugalmazott alezredessel készült saját interjú, 2015 októbere. (1940-1944 között a 4.gk.zlj. ht. tisztje.)

miután egy 150 fős szovjet utóvédet sikeresen kivertek a városból.¹⁴

A nagyobb településekre bevonuló magyar csapatokat sok esetben az NKVD mészárlásának nyomai fogadták. Kolomea városában is rettenetes állapotok uralkodtak. A szovjetek alól „felszabaduló” ukrán lakosság a bolsevikokkal szimpatizánsnak tartott zsidó lakosságot rendre összeszedte és elhajtotta a Lenin-szoborhoz, hogy lebontassák velük, miközben ütötték-verték őket. A városban megjelenő német Einsatzgruppék részéről később külön panasz tárgyát képezte, hogy a magyar katonaság Szombathely Ferenc¹⁵ vezetésével mindenütt leállította az ukránok által kezdeményezett pogromokat.¹⁶ Az 5. gépkocsizó zászlóalj Kolomeába történt beérkezése után azonnal tovább indult Horodenka irányába, ahol megközelítőleg két zászlóaljnyi szovjet utóvédbe ütköztek, akiket kisebb veszteségek árán sikeresen visszavetettek.¹⁷

Vörös János dandárparancsnok¹⁸ úgy rendelkezett, hogy a 4. és 5. gépkocsizó zászlóalj feladata a Dnyeszter-folyón átívelő zalescsiki híd elfoglalása. A 6. gépkocsizó zászlóalj feladatának Kotzman település elfoglalását és biztosítását tűzte ki a dandárparancsnok.¹⁹ A 4. és 5. gépkocsizó zászlóaljból egy harccsoport alakult Benda ezredes²⁰ vezetésével, amelynek másnapra sikerült visszavetni a szovjet egységeket, azonban a folyón átívelő hidat a visszavonuló oroszok felrobbantották.²¹ Kitűzött céljaik közül tehát az egyiket, miszerint a Dnyeszter-hidat épségben birtokba vegyék, nem sikerült teljesíteniük. A szovjet utóvédek a Horodenkáért, illetve Zalescsikiért vívott küzdelemben közel 200 halottat és 300 hadifoglyot hagytak hátra.²² Ezzel egyidőben, a 6. gépkocsizó zászlóalj is megindította támadását Kotzman irányába. A település

¹⁴ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/c.

¹⁵ Szombathelyi Ferenc. 1941.11.01-től vezds. 1941.06.28.-1941.08.01. között a Kárpát-csoport parancsnoka SZAKÁLY, 2001. 331.

¹⁶ UNGVÁRY, 2015. 175-179.

¹⁷ HL Kárpát-csop. 1. doboz II/5-b.

¹⁸ Vörös János: 1941.05.01-től tbk. 1940.11.01-1941.08.01. közt a 2. gk.dd.pk.-a. SZAKÁLY, 2001. 369.

¹⁹ HL Kárpát-csop. 1. doboz II/5.

²⁰ Benda Antal: 1941.05.01-től ezds. 1940.12.01-1941.10.01. közt a 2. gk.dd.pk.helyettes. SZAKÁLY, 2001. 50.

²¹ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/c.

²² HL Kárpát-csop. 1. doboz III/1-C.

birtoklása kulcsfontosságú volt, mert a Cservonyecbe, illetve a Kolomeából Zalescsikibe tartó utak itt kereszteződtek. A térségben nagyszámú ellenségre is lehetett számítani, mivel dél felől ezen az úton vonultak vissza az orosz csapatok. A település elfoglalása viszonylag könnyen ment, de a foglyok és a helyi lakosság beszámolóí szerint a területen valóban sok orosz egység gyülekezett. A szovjetek meg is indították a támadást az útkereszteződés birtoklásáért, amit a magyar erők sikeresen kivédtek, sőt képesek voltak ellentámadásba is lendülni. A támadás azonban hamar megakadt, mivel beleütköztek a szovjet 28. lovashadosztály részeibe. A helyzetet csak az mentette meg, hogy a szovjet vezetés visszavonta a csapatait a térségből.²³

A három zászlóalj következő feladata a Dnyeszter-folyón való átkelés volt. Ezt a szovjetek által visszahagyott kompok segítségével oldották meg Mihalczénél, pár kilométerrel feljebb a folyón, a korábban tervezett zalescsiki átkelőhely helyett.²⁴ Július 8-án Miklós Béla²⁵ kézhez kapta a vezérkar főnökének intézkedését, melynek értelmében a gyorshadtest július 9-én 00:00-tól a német Déli Hadseregcsoporthoz²⁶ alárendeltségébe kerül. A parancs értelmében tehát a magyar gyorseregetestek kiváltak a Kárpát-csoportból, és a németek közvetlen irányítása alá kerültek.²⁷ A magyar gyorshadtest jelentősen elmaradt a hozzá hasonló német vagy szovjet magasabb egységektől, még akkor is, ha ők képezték a honvédség legjobban motorizált és legfejlettebb részét. A hadműveletek első szakaszában már nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar csapatok nem voltak kellőképp felkészülve a harci körülményekre. Gépjárműveik egy jelentős része a polgári életből bevonultatott jármű volt, melyek nem voltak alkalmasak a hadműveleti területen való hatalmas igénybevételre. Elakadásaik miatt torlódások alakultak ki, és sok esetben az egészségügyi és ellátó oszlopok sem tudtak kellő lendülettel haladni.²⁸

²³ HL Kárpát-csop. 1. doboz II/5-c.

²⁴ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/c. B.

²⁵ Dálnoki Miklós Béla: 1939.11.01-től tbk. 1940.03.01.-1941.08.01. közt az I. gyorshadtest megb. pk-a. SZAKÁLY, 2001. 230.

²⁶ Ez a hadseregcsoporthoz az erős szovjet határerődítések leküzdése után Lemberg környékén körülbelül két orosz seregetestet semmisített meg.

²⁷ 1067 M.1. Vkf. 941.VII.7

²⁸ UNGVÁRY, 2004. 21.-27.

Kiválás a Kárpát-csoportból, út a Dnyeperig

A gépkocsizó zászlóalj feladatai kezdetben nem változtak attól, hogy német alárendeltségbe kerültek. Folytatták az útjukat a Dnyeszter és a Szereth-folyó közti területen, amit a szovjetek előzőleg már teljesen kiürítettek. Miután a gépkocsizó dandár sikeresen partot váltott a Szerethen, július 9-én este részeivel felzárkózott a Zbrucz-folyóra is.²⁹ A Zbrucz-folyón való átkelés után a csapatok Kamonyec-Podolszkij ellen vonultak, melynek birtoklása szintén közlekedési csomópont jellegéből adódóan fontos volt. A város gyors bevételét követően Miklós Béla, a gyorshadtest parancsnoka a 2. gépkocsizó dandár visszamaradt részeivel ünnepi keretek közt vonult be a városba. A kitzűzött feladat elvégzése után július 20-áig minden mozgást beszüntettek a 2. gépkocsizó dandárnál.³⁰

A 20-i menetparancs értelmében, a dandár élzászlóalja a 6. gépkocsizó zászlóalj lett, amely Szarogradon át Tulcsin irányába tört előre. Szarograd térségében egy erős szovjet utóvéddel találkozott, amelyet rövid harc után sikerrel kivetett az állásaiból, és megkezdte az ellenség üldözését. A harci tevékenység eredménye 150 szovjet hadifogoly lett. A hadifoglyok magas száma azzal magyarázható, hogy a nyugat-ukrajnai szovjet sorállomány harci kedve nagyon alacsony volt. A háború első hónapjaiban igen sokan álltak át a németek és szövetségeseik oldalára, de még 1944-ben is az átállók száma 300-600 főt tett ki havonta.³¹ A 6. gépkocsizó zászlóalj az 5. gépkocsizó váltották az élen, akik folytatták a Tulcsin-Bersad-Geivoron menetvonalon,³² azonban Kopijevkánál ők is orosz egységekbe ütköztek. A szovjetek ellenállását július 22-éről 23-ára virradó éjjel sikerült megtörni ismét komoly veszteségeket okozva az orosz csapatoknak. A 2. gépkocsizó dandár parancsnoksága időközben egyeztetett a német 17. hadsereg parancsnokságával, hogy a kimerült dandárt váltsák fel, és helyére az 1. gépkocsizó dandárt³³ vonják előre. Az engedélyt a németek július 26-án éjjel

²⁹ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/b.

³⁰ HL Kárpát-csop. 2.doboz IV/a.

³¹ UNGVÁRY, 2015. 52.

³² HL Vkf. 1.0. napi helyzetjelentések B/2321 doboz 2321.

³³ 1938.október 1-ével a 2. gépkocsizó dandárhoz hasonló szervezéssel alakult meg a budapesti 1. gépkocsizó dandár, amely a gyorshadtest keretében szintén részt vett az 1941. évi hadműveletekben.

megadták, de ettől függetlenül a dandárnak tovább kellett haladnia Geivoron felé.

Reggel a csapatok éppen gyülekeztek, amikor a 4. gépkocsizókat Trostinec, míg a 6. gépkocsizó zászlóaljat Gordijevka irányából erős szovjet tűz érte.³⁴ Megemlítendő, hogy Gordijevkánál a gépkocsizó csapatok most találkoztak először „*polgári ruhás oroszokkal, akik a helyszínen elnyerték méltó büntetésüket.*”³⁵ Bár a falut a zászlóalj sikeresen birtokba vette, nyilvánvaló volt, hogy a szovjetek a települést vissza kívánják foglalni, mivel a közelben egy lovasezredet gyülekeztettek. A szovjet ellentámadás miatt a zászlóaljparancsnok kénytelen volt harckocsi támogatást kérni, de mire azok megérkeztek, már csaknem háromszoros orosz túlerő fejlődött fel az arcvonalon. A Gordijevkéért folytatott küzdelmet végül a szintén erősítésként érkezett 5. gépkocsizó zászlóalj, valamint a 13. kerékpáros zászlóalj döntötte el.³⁶

Mialatt Gordijevkánál zajlott a csata, a 4. gépkocsizó zászlóalj arcvonalánál fekvő Trostinec-nél is egy komolyabb szovjet támadás volt kibontakozóban, amit azonban a zászlóalj nagyobb veszteségek nélkül elhárított.³⁷ Szentkirályi Frigyes hadnagynak, a géppuskás szakasz parancsnokának kitüntetési javaslata így emlékezik vissza a történetekre: „1941. VII.27-én Trosztjanez-től DK-re lévő magaslaton, mindkét lábán súlyosan megsebesült, de ennek ellenére szakasza tüzét önfeláldozóan és eredményesen tovább vezette, miáltal a zöm előretörését a válságos helyzetben lévő század megsegítésére lehetővé tette.”³⁸ Július 28. és augusztus 5. között a gépkocsizó zászlóaljak Bersad és Witowka térségében álltak. Fontos megemlíteni, hogy a hatalmas igénybevétel és a rossz útviszonyok miatt egyre nagyobb gépjárműhiány alakult ki, ami nemcsak a gépkocsizó zászlóaljakat, hanem az egész gyorshadtestet is érintette. Augusztus 5-én egy váratlan esemény zajlott le a frontvonalon. Az Umannál bekerített szovjet alakulatok Kopenkovat mellett kitörték a német gyűrűből, és megindultak déli irányba. A gépkocsizó zászlóaljak ezért a német LII. hadtest alárendeltségébe kerültek. A német

³⁴ HL Kárpát-csop. 2. doboz IV/a.

³⁵ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/1-b.

³⁶ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/1-b.

³⁷ GALETTA, 1942.

³⁸ HL Kitüntetési javaslatok 1. doboz 1941.

hadtestparancsnokság a 4. gépkocsizó zászlóaljat azonnali hatállyal Rosnosinczikre kérte, ahol a német parancsnokság védelmét kellett ellátniuk. A német parancsnok később köszönetét fejezte ki a magyar alakulatnak, mivel így lehetővé vált számukra, hogy a parancsnokság Rosnosincziken maradhasson.³⁹ A németek a kialakult helyzetet végül gyorsan megoldották, és a gépkocsizó dandár Pervomajszk térségében csoportosulva várta a további alkalmazását.⁴⁰

Az umani csata után a német Dél Hadseregcsoporthoz tartozó 6. hadsereg volt, középen a német 17. hadsereg helyezkedett el, míg délen az 1. páncéloscsoporthoz tartozó helyet. A németek sikeresen bevették Krivoj-Rogot és támadási irányként Dnyetropetrovszkojt, valamint Nikopolt jelölték meg, hogy majd onnan a Donyc-medencét is birtokba vehessék. A magyar csapatok feladatának a szovjetek egyik visszavonulási útvonalán fekvő város Nikolajev elfoglalását szánták. Augusztus 10-én a németek egy harcscoporthoz hozták létre, melynek tagjai a német 16. gépkocsizó hadosztály, a 16. páncélos hadosztály és a magyar gyorshadtest alakulatai voltak, így a magyar egységek ismét német vezetés alá kerültek. E harcscoporthoz feladata volt a Bug és Ingul összefolyásánál fekvő város bevétele. A két folyó közti terepszakaszt a szovjet 18. hadsereg 55. lövészhadtestének hadosztályai védték Novo Ogyessza vonalában. A 2. gépkocsizó dandár augusztus 12-én Malinowkánál leváltotta a német 16. páncélos hadosztály részeit, és még ezen a napon az 1. és 2. gépkocsizó dandár egymás mellé zárkózva megindult déli irányba a két folyó közti terepszakaszon. Augusztus 13-án Novoja Ogyesszánál a gépkocsizó zászlóalj komoly szovjet ellenállásba ütköztek, amit csak nehezen sikerült megtörniük. A Nikolajevért folytatott küzdelem végül augusztus 17-én ért véget, amikor a német csapatok betörték a városba. A német és magyar egységek a vártnál jóval csekélyebb számú foglyot ejtettek, mivel a visszavonuló oroszoknak sikerült időben kivonni az egységeket a városból. Ekkorra a magyar gyorshadtestnél fellépő üzemanyaghiány már olyan méreteket öltött, hogy a magyar erők szinte mozgásképtelenné váltak.⁴¹

³⁹ HL Kárpát-csop. 2. doboz III/1.

⁴⁰ HL Kárpát-csop. 2. doboz IV/a.

⁴¹ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, B/243.doboz 2321. 439-477.

Folyamvédelem a Dnyepernél

A SZTAVKA augusztus 19-én adta parancsba, hogy a szovjet erők a Dnyeperre felzárkózva védjék a Donyec-medencét. A német csapatok célja volt a tél beállta előtt birtokba venni a harkovi iparvidéket és a Krímet, melynek első lépése Dnyepropetrovszk bevétele és ott hídfő kiépítése volt. A német katonai vezetés ezzel a lépéssel kívánta elhíttetni az oroszokkal, hogy a hadseregük itt akar majd áttörni a szovjet védelmen és ezzel elterelni a figyelmet a kremenecsugi hídfőről. A siker kulcsa a Zaporozsje és Dnyepropetrovszk közti Dnyeper-szakasz biztosítása. Ennek a kulcsfontosságú feladatnak a végrehajtása hárult a magyar alakulatokra. A kijelölt folyószakasz megközelítette a 200 kilométert, melynek súlypontja a 13 kilométer hosszú és 1,5-2 kilométer széles Hortica-sziget volt Zaporozsje⁴² városával szemben. A védőkörletre való felvonulást a 2. gépkocsizódandár kezdte meg augusztus 30-án, és a szigettel szemben lévő 55 kilométer hosszúságú sávban foglalt helyet. A 2. gépkocsizódandárral a szovjet 12. hadsereg 545. lövészadosztálya állt szemben.⁴³ A hadművelet első szakaszában az 5. gépkocsizó zászlóalj, valamint a 4. gépkocsizó zászlóalj részei vettek részt, a 6. gépkocsizók, mint dandártartalék, Pukaschewka területén álltak.⁴⁴ A sziget védelmét az 5. gépkocsizó zászlóalj és a 12. kerékpáros zászlóalj látták el, a 4. gépkocsizó zászlóalj a szigeten kívül helyezkedett el. A szigetre folyamatos aknavető és tüzérségi tűz zúdult, majd a szovjetek megkezdték a csónakokkal való átszivárgást is. A szovjet partváltások a következő napokban folyamatosak voltak, aminek eredményeképpen közel két zászlóaljnyi szovjet katona tartózkodott a sziget területén. A sziget védelméért felelős magyar parancsnok egy harcegységet szervezett, melynek feladata az átszivárgott orosz erők szétkergetése lett volna. Az akciót meg is indították, azonban a heves szovjet aknavetőtűz miatt a támadás megtorpant, majd be is kellett szüntetni. Ekkorra világossá vált a magyar vezetés számára, hogy a fő hangsúlyt a sziget védelmére kell helyezni, ezért a 4. gépkocsizó

⁴² Zaporozsje fontos ipari központ. Itt volt Európa legnagyobb vízi erőműve, rézkohó, mangánércbánya, alumíniumgyárak, két vasgyár, harckocsigyár, repülőgépgyár, mezőgazdasági gépgyár, vegyi üzemek és nitrogéngyár is volt a városban

⁴³ HL Vkf. 1.0. napi helyzetjelentések, B/243. doboz 2321. 547., 728.

⁴⁴ HL Kárpát-csop. 2. doboz, mellékletek, A gyorshadtest helyzete a Dnyeper mentén. 16.sz. melléklet.

zászlóalj egyes egységei is bevonultak a szigetre. A magyar tüzegyek a hatalmas igénybevétel miatt sorra mondták fel a szolgálatot, és a legénység is a tűrőképessége határán volt. Szeptember 5-én éjjel a szovjetek folytatták a partváltási akcióikat, és bár újabb gépkocsizó századok kapcsolódtak be a védekezésbe, a szovjet térnyerést már nem tudták megakadályozni. A dandár tartalékát képező 6. gépkocsizó zászlóalj is megindították a szigetre, de még mielőtt odaért volna, Benda ezredes elrendelte a sziget azonnali kiürítését és visszavonulást a Dnyeper nyugati partjára.⁴⁵ A két gépkocsizó zászlóalj vesztesége a szigetetért vívott küzdelemben 41 halott volt.⁴⁶

A kifáradt 5. gépkocsizó zászlóaljat visszavonták az arcvonalról, helyét a 6. gépkocsizó zászlóalj vette át. Miután a szovjetek sikerrel megszállták a szigetet, azonnal megkezdték a támadást a folyó nyugati partja ellen. Már szeptember 7-én partot váltottak, amit a 6. gépkocsizó zászlóalj részei kézitusában vertek vissza.⁴⁷ Szeptember 10-én a magyar gyorshadtest parancsnoka, Miklós Béla tábornok a 2. gépkocsizó dandárt így jellemezte: „...elsősorban a 2. gépkocsizó dandárnak a szigeten volt három zászlóalja a veszteségek és a túlerőltetés miatt, erkölcsileg és anyagilag felőrldött és jelenleg ütőképtelennek mondható.”⁴⁸

A következő hetekben folyamatosak voltak a szovjet próbálkozások: diverzáns csoportok átdobása és a légitámadások. A két gépkocsizó zászlóalj minden szovjet kezdeményezést megghiúsított, bár az is igaz, hogy a harci tevékenység már nem a két zászlóalj védőkörletében kulminálódott. A gépkocsizó részek felváltása szeptember 20-án kezdődött meg, és a folyószakaszról visszavonva pihenőt kaptak. Október 3-án a német erők átkeltek a Dnyeperen és megközelítették északi irányból Zaporozsjét. Az orosz védelem megingott, a szigetet kiürítették. Másnap az oroszok által elhagyott szigetet megszállta a német 4. őrezred magyar alakulattal kiegészülve, és a Dnyeper túloldalán egy hídfőt épített ki. A szovjet védelem teljes összeomlását követően a német 4. őrezred

⁴⁵ HL Kárpát-csop. 1. doboz III/3-d.

⁴⁶ BÚS – SZABÓ, 1999.

⁴⁷ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, B/243. doboz 2321. 584.

⁴⁸ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, B/243. doboz 2326. 591.

bevonult Zaporozsjéba, így a Dnyeper menti hadműveletek befejeződtek.⁴⁹

Harcok a Donyecért és a gépkocsizók kivonása

A szovjeteket az eddig lezajlott csaták igen érzékenyen érintették, nagyszámú seregtestük morzsolódott fel, amihez még hozzávehetjük az utóvédharcok veszteségeit is. A szovjet vezetés szándéka az volt, hogy a Kaukázusból elvont friss alakulatokkal a harkovi iparvidéket megvédjék. A Donyec-medencében összevont erők között már megjelentek szibériai és távol-keleti népcsoportokból álló seregtestek is. Október folyamán a szovjet Délnyugati Front vezetésében személyi változások történtek. Budjennij tábornagyot Timosenko tábornagy váltotta fel, aki október 19-én visszavonta csapatait az Oszkol-folyó vonalára. A német 17. hadseregnek Harkovtól délre, Krasznograd felé kellett támadnia. A magyar alakulatok ennek a hadseregnek a szárnybiztosítását kapták feladatul.⁵⁰

A magyar gyorshadtest élén a 2. gépkocsizó dandárt felváltotta az 1. gépkocsizó dandár. A csapatok csak október 9-én mozdultak a Dnyeper menti elhelyezkedési körzetükből, miután Dnyepropetrovszkba beérkezett a számukra kiutalt üzemanyag. Az időjárás ekkorra már zorddá vált, a folyamatosan szakadó eső miatt a csapatok lassan tudtak haladni, a gépjárművek gyakran tengelyig merültek a hatalmas sárban. A dandárparancsnokság úgy döntött, hogy az alakulataikat megpróbálják átszervezni a hatékonyabb menetteljesítmény elérése érdekében. Ennek értelmében a három gépkocsizó zászlóalj egy-egy puskásszázadát feloszlatták, és az így felszabadult Botond tehergépkocsikat a felderítő és harckocsi zászlóaljakhoz csoportosították át. A feloszlátott századok legénységét az eddig elszennvedett veszteségek pótlására használták fel a gépkocsizó zászlóaljak. A zászlóaljak átszervezésének határideje október 15-e este 18:00 volt, amit az alakulatok pontosan végre is hajtottak. Másnap a gépkocsizó zászlóaljak megindultak keleti irányba és az Oreljka-Pokroskoje menetvonalon az él egészen Fjodorkáig jutott. Az ezt követő napokban az időjárási körülmények miatt szinte minden mozgás lehetetlen volt, de az alacsony menetteljesítmény dacára a csapatok elérték a számukra kijelölt

⁴⁹ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések. B/243. doboz 2329. 736-750.

⁵⁰ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések. B/243. doboz 2329. 750-800.

körzeteket.⁵¹ A magyar csapatok kedvezőtlen viszonyok közt végrehajtott teljesítményéért a német 17. hadsereg parancsnoka, Hoth vezérezredes elismerését fejezte ki.⁵²

A következő napokban csaknem minden mozgás szünetelt, a parancsnokság csak a lemaradt seregtestek felzárkózását engedélyezte a rossz útviszonyok és az ismét fellépő üzemanyaghiány miatt. A 2. gépkocsizó dandárt ezekben a napokban több szovjet légitámadás is érte. Október 26-án a német 17. hadsereg nem tudott a rossz utak miatt egyenesen a Donyecig hatolni, ezért délkeletnek fordult. A magyar hadtest feladata az elkanyarodó német hadsereg zömének biztosítása volt déli irányból. A 2. gépkocsizó dandár csapatait ezért előrevonták Adamowka, Dolgenskoje és Sawodski vonalába, majd az 5. gépkocsizó zászlóalját Golaja Dolina és Iwanowskoje körzetébe küldték, a 6. gépkocsizó zászlóalj pedig gyalogmenetben Basalijewkára irányították. Az utóbbi felderítői egészen Velikaja Kaminsevacsig jutottak, ahol szovjet utóvédekkel kerültek harcba, és 120 foglyot ejtettek. A 6. gépkocsizók másnap külön dicséretet kaptak a német 17. hadsereg-parancsnokságtól a gyalogmenetért. A 4. gépkocsizó zászlóalj két üteggel dandártartalékként Barwenkován maradt.⁵³

Miklós Béla időközben a 17. hadsereg parancsnokságára, majd onnan 30-án Budapestre repült, hogy a gyors hadtest további alkalmazásáról egyeztessen.⁵⁴ A hadtest parancsnokságát ideiglenesen Major Jenő tábornok,⁵⁵ az 1. gépkocsizó dandár parancsnoka vette át. Az eső továbbra is megállás nélkül szakadt, a nyugalmat csak a nyolc szovjet légitámadás zavarta meg. A fő harci tevékenységet továbbra is az 1. gépkocsizó dandár végezte. Időközben megérkeztek a német 17. hadsereg új tervei a hadműveletekkel kapcsolatban. A tervezetből világosan kitűnt, hogy a német Dél Hadsereg-csoport a rossz útviszonyok és a megnyúlt utánpótlási vonalak miatt az 1941. évi mozgó hadműveleteit be kívánja fejezni. A 2. gépkocsizó dandár felváltására rendelt német 257. hadosztály élzászlóalja november 1-én érkezett Barbenkowára, de a németek

⁵¹ HL Kárpát-csop. 2. doboz. III/4.

⁵² HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, B/243. doboz 2326. 856.

⁵³ HL Kárpát-csop. 2. doboz III/4.

⁵⁴ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, B/243. doboz 2326. 897.

⁵⁵ Major Jenő 1940.09.01-től tbk. 1940.03.01-1941.11.01 közt az 1.gk.dd.pk-a. SZAKÁLY, 2001. 211.

ténylegesen csak november 9-én tudták megkezdeni a 2. gépkocsizódandár jobb szárnyának felváltását.⁵⁶ Miklós Béla november 11-én tért vissza Budapestről és tájékoztatta a német Dél Hadsereg-csoportot a gyorsadtest hadművelési területről való kivonásáról és hazaszállításáról.⁵⁷ A kivonásra kerülő gépkocsizó egységek a parancs értelmében visszatértek Dnyepropetrovszk térségébe, ahol gyülekezési pontot jelöltek ki részükre. Innen Vinnyica, majd Uzsok menetvonalon át tértek vissza békeállomáshelyeikre, Kassára, Munkácsra, illetve Ungvárra. A gépkocsizó zászlóaljak december 7-én lépték át az uzsoki magyar határt, és ezzel számukra befejeződtek az 1941. évi hadműveletek.⁵⁸ A három gépkocsizó zászlóalj átszervezések után majd 1944- és 1945-ben kerül bevetésre következő alkalommal, de akkor már az alkalmazásuk a támadás és üldözés helyett a védelemre fókuszál.

Az 1941. évi hadműveletekben a Magyar Királyi Honvédség legmodernebb alakulatai vettek részt. Feladatukat, a szovjet utóvédek üldözését a legtöbb esetben megoldották, viszont azt is láthattuk, hogy az orosz csapatok komolyabb ellenállást nem sokszor tanúsítottak. A hadjárat emberi veszteségek tekintetében sem nevezhető kudarcnak, mivel a gyorsadtest alakulatainak vesztesége nem érte el a 10%-ot sem. Az anyagi veszteségek viszont jóval komolyabbnak mondhatók. Ennek okai abban keresendők, hogy a magyar haderőfejlesztés sokkal inkább a Kárpát-medence viszonyait vette figyelembe a revíziós politika eszközeként, mintsem egy Szovjetunió elleni nagyszabású hadjáratot, melyhez nem voltak meg a kellő anyagi feltételek. A magyar honvédség elmaradottsága majd akkor tükröződik igazán, amikor a szovjetek a defenzív harcmodort feladják és támadásba lendülnek.

Bibliográfia

Levéltári források

Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HL):

Kárpát-csop.

Kitüntetési javaslatok.

⁵⁶ HL Kárpát-csop. 2. doboz III/4.

⁵⁷ HL Vkf. 1. o. napi helyzetjelentések, B/243.doboz 2326. 988.

⁵⁸ HL Kárpát-csop. 2. doboz III/4.

Vkf. iratok.
39000/el.n.1.a 1939.
40400/el.n.1.a 1940.
41000/el.n.1.a 1941.

Szakirodalom

HSZ, 1924 = Harcászati szabályzat. 1. rész. Harcászati elvek. Budapest, 1924, M. kir. honv. minisztérium kiadványa.

DOMBRÁDY - TÓTH, 1987 = DOMBRÁDY Lóránd - TÓTH Sándor: A magyar királyi honvédség 1919-1945. Zrínyi, Budapest, 1987.

GALETTA, 1942 = GALETTA Emil: Egy gépkocsizó század harcai. Magyar Katonai Szemle. Honvédelmi Minisztérium. 12.évf. 2. negyedév, 1942. 548-541. o.

BÚS - SZABÓ, 1999 = BÚS János - SZABÓ Péter: Béke poraikra. I. kötet, Hadtörténeti Intézet és Múzeum Varietas 93, Budapest, 1999.

SZAKÁLY, 2001 = SZAKÁLY Sándor: A magyar katonai felső vezetés 1938-1945. Ister, Budapest, 2001.

TÓTH, 1958 = TÓTH Sándor: A Horthy-hadsereg szervezete (1920-1944). Hadtörténeti Közlemények, 1958. 1. szám. 51-71. o.

UNGVÁRY, 2004 = UNGVÁRY Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Osiris, Budapest, 2004.

UNGVÁRY, 2015 = UNGVÁRY Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban 1941-1944. Osiris, Budapest, 2015.

Abstract

In my work there is a short introduction of the development of the Hungarian motorized branch in between 1920 and 1940. I pan out about the troubles by reason of the peace treaty of Trianon and the periods of the development of Honvédség primarily in point of the new motorized branch. Since the new corps were ones of the most modern corps of Honvédség, they took part in the growth of territories and in the expedition against the Soviet Union when Hungary stepped into the action. I demonstrate the mobilization of the second motorized brigade and its participation in the offensive action under Carpathian army. The "fast teams" were just a short period of time in Hungarian subservience after crossing Dniester River they got into German subservience and they continued

primarily their chasing task in Ukrainian territory. The Gyors-hadtest (Mobile Corps) and in it the second motorized brigade at first solved their challenges successfully, but we can see it was primarily thanked to the fact that they did not come up against more intensive Soviet resistance. In those actions where the Hungarian corps had to present more serious attack for instance at Nikolayev or they had to parry a stronger Soviet attack for instance at Dnieper River the success was thanked to the German help. At the end of the expedition, the elongated replenishment lines caused a huge problem to the Hungarian units and not to mention the road conditions. Until November 1941, the human loss was not truly high; however, the motor-vehicle park was completely amortized because it was not planned for these conditions. Thus, in December the homecoming Gyors-hadtest's and its subservience's, the second motorized brigade's realignment was begun from the next year by the Hungarian military leadership.

BENE KRISZTIÁN

**A FRANCIA ÉS MAGYAR MEGSZÁLLÓ CSAPATOK
KÖZÖS HADMŰVELETEI A SZOVJETUNIÓBAN¹**

A második világháború alatti francia-magyar katonai kapcsolatok általánosságban véve nem tartoznak a konfliktus történetének legismertebb részei közé, azonban minden bizonnyal túlzás nélkül kijelenthető, hogy a kapcsolatok közül a legkevésbé ismert a francia és magyar megszálló csapatok együttműködése a keleti hadszíntéren. Annak ellenére, hogy számos olyan hadműveletre került sor a partizánok ellen a szovjet hátszágban, amelyekben francia és magyar csapatok egyaránt részt vettek, esetenként pedig vállalt vállalnak vetve harcoltak, ezek az információk ezidáig nem kerültek be a köztudatba.

Bízunk benne, hogy a témával kapcsolatos eredmények közreadásával hozzá tudunk járulni nem csupán a második világháború alatti francia, magyar és szovjet történelem jobb megismeréséhez, hanem egyszersmind a francia-magyar katonai kapcsolatok egy ezidáig ismeretlen fejezetének feltérképezéséhez is.

A Francia Antibolsevik Légió

A francia szélsőjobboldali pártok egy jelentős része az 1940-es vereség után a németekkel való együttműködés útjára lépett, ezért nem meglepő, hogy a Szovjetunió ellen 1941. június 22-én meginduló német támadás után csatlakozni kívántak a kommunista állam elleni fegyveres küzdelemhez. Az érintett pártok – amelyek részletes bemutatásától terjedelmi okok miatt itt eltekintünk – 1941 júniusának végén közösen kérték Philippe Pétain marsalltól engedélyét egy francia légió felállításához, mely a német hadsereggel együttműködve a keleti hadszíntéren kerülne bevetésre.²

A francia³ és német vezetés jóváhagyásának megszerzése után⁴ az alakulat létrehozására 1941. július 7-én került sor a Párizsban,

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² DELARUE, 1968. 148-149

³ AZIZ, 1979. 195.

⁴ SAINT-LOUP, 1963. 21.

amely a *Légion des volontaires français contre le bolchevisme*⁵ (LVF) nevet kapta. A megadott feltételeknek megfelelően a jelentkezők létszáma nem haladhatta meg a 15 ezer főt.⁶ A megkezdődő toborzás során a jelentkezők számára a zsold jelentette a legnagyobb vonzerőt, amelynek összege azonos volt a német katonákéval.⁷ Ennek ellenére a jelentkezések száma elmaradt a várakozásoktól, augusztus végéig csupán 2 000 ember lépett be az egységbe, akiknek több mint felét a francia és német orvosokból álló egészségügyi bizottság alkalmassági vizsgálata során elutasították. Ez a tendencia később is megmaradt, emiatt a következő három évben az egységbe jelentkező 13 400 emberből csupán 5 800-at minősítettek szolgálatra alkalmasnak.⁸

Az újoncok kiképzése a megszállt Lengyelországban, a Deba közelében található kiképzőtáborban zajlott német tisztek vezetésével. A francia önkéntesek többsége elméletileg már részesült katonai kiképzésben, ezért csupán egy gyorsított kiképzést biztosítottak számukra, amely lehetővé tette számukra, hogy megismerkedjenek a német fegyverekkel és harceljárásokkal.⁹ A szeptember-október folyamán megérkező körülbelül 2 300 fős kontingensből állították fel a német hadsereg 638. (francia) gyalogezredét.¹⁰ Az önkéntesek német egyenruhát viseltek, amelynek jobb felkarján egy, a trikolór színeit mutató „Franciaország” feliratú címerpajzs helyezkedett el.¹¹

A két zászlóaljából álló ezredet 1941. október 28-án a von Gablentz tábornok parancsnoksága alatt álló 7. bajor gyaloghadosztály kötelékébe vezényelték, mely Moszkvától 80 kilométerre nyugatra éppen az orosz főváros elleni végső támadásra készült.¹² Az alakulat november 24-én foglalta el helyét az első vonalban a 7. gyaloghadosztály 19. és 61. ezrede között.¹³ Az extrém időjárási

⁵ Francia önkéntesek légiója a bolsevizmus ellen, azaz röviden Francia Antibolsevik Légió.

⁶ GIOLITTO, 2007. 20.

⁷ MICHEL, 1981. 119.

⁸ SHD 2 P 14. Divers rapports.

⁹ DELARUE, 1968. 183.

¹⁰ LEFÈVRE – MABIRE, 2004. 27-29.

¹¹ GIOLITTO, 2007. 90.

¹² MALARDIER, 2007. 39.

¹³ BAMA RS 3-33/3. Dokumentation über die Beteiligung französischer Freiwilliger auf deutscher Seite im Weltkrieg 1939-1945, 12.

körülmények sok áldozatot követeltek: december 5-én az egység állománytábláján már csupán kevesebb mint 1 500 ember volt. Az LVF a frontvonalban töltött kevesebb mint két hét során létszámának 30 százalékát vesztette el, miközben mindössze egyetlen komolyabb bevetésen vett részt. A német parancsnokság ezért további bevetésre alkalmatlannak nyilvánította a francia alakulatot, elrendelte leváltását,¹⁴ és javasolták német tiszték felügyeletével az egész kiképzés újrakezdését, mivel az önkéntesek katonai felkészültségét elégtelennek ítélték.¹⁵

A túlélőket a kruszynai kiképzőtáborba (Krakkótól északra) vonták vissza, ahol az alkalmatlanok mellett minden, politikailag aktív személynek el kellett hagynia az egységet. Ennek következtében a II. zászlóalj fel kellett oszlatni, a megmaradt állományt pedig az I. zászlóalj kötelékében vonták össze. Az új egység így 1942 tavaszán három lövészzázadból és egy parancsnoki századból állt 753 fős összlétszámmal. Az 1941-42 telén érkezett újoncokat a debai kiképzőtáborban gyűjtötték össze, és belőlük hozták létre az ezred III. zászlóalját, amelynek kötelékében alapos szelektálás után csupán 624 fő maradt. A felépítés ugyanaz volt, mint az I. zászlóaljban (három lövészzázad, egy parancsnoki század), a létszám azonban kritikusan alacsony volt.¹⁶ Az átszervezés keretében az alakulat parancsnokát, Henri Labonne ezredest is leváltották az egység éléről, valamint megszüntették az ezred parancsnoki századát, a két zászlóalj pedig egymástól elszigetelve közvetlen német irányítás alá vonták német összekötő törzsszázadok felállításával.¹⁷ Ezzel egyidőben az alakulat a 638. gránátos ezred elnevezést kapta.¹⁸

Az LVF mindkét zászlóalja nagyszabású partizánvadász hadműveletekben vett részt 1942 nyarán és őszén, melyek keretében más megszálló erőkkel együttműködve hiábavaló kísérleteket tettek a partizáncsoportok felszámolására. Az ezek során nyújtott teljesítmény hozzájárult ahhoz, hogy a német parancsnokság körében egyre kedvezőbb kép alakuljon ki a franciákról, akik lassan

¹⁴ Uo. 14.

¹⁵ LEFÈVRE – MABIRE, 2003a. 12-13.

¹⁶ AN F 1 3684. Dossier n°21.

¹⁷ VAE VICTIS, 2009. 20-21.

¹⁸ BAMA N 756/201. Infanterie-Regiment 638, Französische Legion (LVF), 2.

feledtetni tudták az előző évi fiaskót. A francia egységet mozgó hadműveletekben vetették be az egyre nagyobb számú és jól felszerelt partizánerek ellen. 1943 januárja és februárja is ilyen hadműveletek sorozatával telt, melynek során a III. zászlóalj katonái közel ezer partizánnal végeztek a német erőkkel szorosan együttműködve.¹⁹

1943. szeptember 1-én összevonták az elmúlt közel két év folyamán külön tevékenykedő zászlóaljakat Edgar Puaud ezredes parancsnoksága alatt, valamint újból felállították a korábban létszámhiány miatt megszüntetett II. zászlóaljat.²⁰ 1944. január 27. és február 28. között a francia ezred a Marokkó fedőnevű partizánvadász hadműveletben vett részt nagyon eredményesen. Ennek a sikernek köszönhető, hogy Puaud ezredest kitüntették a francia Becsületrend parancsnoki fokozatával,²¹ majd pedig dandártábornoki rangot kapott.

A folyamatosan növekvő veszteségek miatt 1944 júniusában az alakulatot felváltották és a hátszágba rendelték. A szovjet nyári offenzíva azonban a Légiót is harcra kényszerítette, mégpedig a Vörös Hadsereg reguláris egységeivel szemben. A június 26-27-én lezajlott harcok mérlege a következő volt: a másfél napos harc során a franciák 41 halottat és több tucat sebesültet vesztek, az ezt követő visszavonulás során az eltűntek száma pedig elérte a bevett menetzászlóalj létszámának felét, 300 főt. A másik oldalon a szovjetek 57 tankot vesztek (elsősorban a német páncélos támogatásnak köszönhetően) és több száz embert.²²

A túlélőket kisebb-nagyobb kitérők után a Bajorországban található wildflecken-i kiképzőtáborba szállították,²³ ahol alakulatuk feloszlása után a Waffen-SS kötelékében éppen felállítás alatt álló francia nemzetiségűek alkotta Nagy Károly SS-hadosztályba helyezték át őket, így többségük annak soraiban folytatta a harcot.²⁴

¹⁹ LEFÈVRE - MABIRE, 2003b. 72-74.

²⁰ BAMA RH 53-23/50. Französischen Legion, 91.

²¹ AN F7 15304.

²² GIOLITTO, 2007. 365.

²³ ROSTAING, 2008. 145-146.

²⁴ MASSON, 1975. 146.

A magyar megszálló csapatok

Miután Németország 1941. június 22-én hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót, a magyar katonai vezetés szorgalmazta a hadjáráshoz való csatlakozást. Erre jó alkalmat szolgáltatott Kassa június 26-i – mindmáig azonosítatlan hovatartozású repülőgépek általi – bombázása, valamint a Budapest és Körösmező között közlekedő gyorsvonat szovjet repülőgépek általi megtámadása.²⁵ Ezt követően Horthy Miklós kormányzó elrendelte a katonai hadműveletek megindítását a Szovjetunió ellen, amelyet minden bizonynyal az is motivált, hogy Magyarország ne maradjon le a német külpolitika jóindulatának elnyeréséért folytatott versenyben a rivális Románia és Szlovákia mögött, amelyek június 22-én és 23-án már csatlakoztak a német támadáshoz.²⁶

A magyar légiő június 27-én megtorlásképpen szovjet területeket bombázott, 28-án pedig az első magyar csapatok (a 8. határvasdandár) is átlépték a határt, és megkezdték a Szovjetunió elleni hadműveleteket. Június 30-án hozták létre a Kárpát-csoportot a VIII. hadtest törzséből és közvetlen alakulataiból, a gyorshadtestből, a 8. határvasdandárból és az 1. hegyidandárból²⁷ Szombathelyi Ferenc altábornagy vezetése alatt. A Kárpát-csoport előrenyomulása eleinte akadálytalan volt, ezért a magyar haderő július 6-án elérte a Dnyesztert.²⁸ Július 9-én a gyorshadtest kivált a Kárpát-csoportból, és a német Dél Hadseregcsoport kötelekébe lépve folytatta a szovjet csapatok üldözését november 6-ig, amikor az erősen meggyengült alakulatot²⁹ kivonták az arcvonalból, és elrendelték hazaszállítását.³⁰ A Kárpát-csoport fennmaradó része a Kárpátok és a Dnyeszter által határolt területen maradt, ahol megszálló feladatok ellátására rendezkedett be,³¹ így a magyar honvédség szerepvállalása az elfoglalt szovjet területek pacifikálásában szinte már a háború első napján kezdetét vette.

²⁵ SIPOS, 1997. 140., 212-213.

²⁶ DOMBRÁDY, 2000. 98-127.

²⁷ Az új alakulat teljes létszáma 44.444 fő volt. ANDAHÁZI-SZEGHY, 2009. 26.

²⁸ VARGYAI, 2001. 197.

²⁹ A Gyorshadtest személyi állományának 9,94%-át, azaz 3.730 főt (halottat, eltűntet és sebesültet) veszített, miközben nehézfegyverzete szinte teljes egészében megsemmisült. SIPOS, 1997. 456.

³⁰ ANDAHÁZI-SZEGHY, 2009. 99-100.

³¹ GOSZTONYI, 1995. 44.

A magyar hadvezetés a gyorshadtest hazaszállításával együtt a szovjet hátsóterületen tevékenykedő magyar alakulatok (1. hegyi-dandár, 8. határvasdandár, 15., 16., XI. kerékpáros zászlóalj, valamint 106., 107. és 108. hadtápszázlój)³² hazatelepítését is tervbe vette, azonban ez a német fél ellenállásába ütközött. A hadi helyzet alakulásából kifolyólag utóbbi úgy ítélte meg, hogy a tervezettnél hosszabb háborús tevékenységre kell felkészülni a keleti hadszíntéren, ami a rendelkezésre álló német erők fokozottabb bevetését jelentette az első vonalban, így a megszállt területek rendjének fenntartásához nagyobb mértékű hozzájárulást várt el szövetségeseiktől, így a magyaroktól is. A német hadvezetés ezért az 1941 nyarán bevetett magyar csapatok hazatéréséért cserébe új, immár kifejezetten megszálló feladatokra szánt magyar seregtestek kiküldését kérte a magyar kormánytól.³³

Ennek a nyomásnak engedve a budapesti vezetés öt gyalogdandárt (mintegy 40.000 fős létszámmal) ajánlott fel a németeknek, amelyeket 1942 januárjáig ki is szállítottak Ukrajnába, ahol az 1941. október 6-án felállított Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság irányítása alá kerültek. 1942. február 5-től a 102., a 105. és a 108. dandárokat a Dnyepertől keletre a frissen létrehozott Keleti Megszálló Csoport Parancsnokság kötelékében vetették be – számos alkalommal szovjet reguláris erők támogatását élvező jelentős létszámú partizáncsoportok ellen. Ezzel egyidőben a 121. és 124. gyalogdandárokat a Nyugati Megszálló Csoport Parancsnokság alkalmazta a Dnyepertől nyugatra jóval békésebb körülmények között.³⁴ A kiküldött seregtestek elnevezését február 12-én gyalogdandárról könnyűhadosztályra változtatták, ami elméletben jelentős létszám- és fegyverzetbeli erősödést jelentett, a gyakorlatban azonban semmilyen változást nem vont maga után. Ennek következtében a könnyűhadosztályok, amelyek sorait idősebb korosztályokba tartozó, 30-40%-ban nemzetiségi legénységgel töltötték fel, továbbra is csupán két gyalogezreddel rendelkeztek, melyek elavult fegyverzetűek voltak felszerelve, nehéztüzérség és

³² Utóbbiakat csendőrtisztek vezetésével már kifejezetten közbiztonsági és rendészeti feladatok ellátására hozták létre, így egyebek mellett ezek feleltek a partizán-tevékenység letöréséért, valamint az elhagyott hadianyagok felkutatásáért és összegyűjtéséért. SIPOS, 1997. 151.

³³ SZABÓ – SZÁMVÉBER, 2003. 23.

³⁴ SZABÓ, 2001. 11.

páncélelhárító lövegek pedig egyáltalán nem álltak a rendelkezésükre.³⁵ Ennek következtében reguláris alakulatok elleni bevetésre egyáltalán, komolyabb partizánerek ellen pedig csupán korlátozottan voltak alkalmasak.

Mivel a harcba vethető katonák száma is gyorsan csökkent a fagyási sérülések, betegségek és az egyébként jelentős erővel rendelkező partizáncsoportok támadásai következtében, így a magyar könnyűhadosztályok harcértéke gyorsan romlott.³⁶ A helyzet annyira kritikus volt, hogy amikor 1942-ben újabb német követelésnek engedve megkezdődött a frontszolgálatra szánt 2. magyar hadsereg kiszállítása a keleti hadszíntérre, egyes elemeit bevonták a megszálló egységek partizánelhárító műveleteibe. Ezek során például a viszonylag jól felfegyverzett 6. könnyűhadosztály komoly erősítést jelentett, amely sikeresen járult hozzá mintegy 500 partizán megsemmisítéséhez, ugyanakkor ezért cserébe magas veszteségekkel adózott: 90 halottat, 32 eltűntet és 314 sebesültet veszített. Ez az ideiglenes segítség nem hozott alapvető változást az erőviszonyokban, amelyek egyre inkább a Moszkvából irányított és felszerelt partizánok javára tolódtak el.³⁷

A realitásokkal számot vetve a német és magyar parancsnokságok 1943 elején stratégiát váltottak, és a nagyszabású – ám kevés eredményt hozó – tisztogató hadműveletek helyett az utánpótlási vonalak védelmét helyezték előtérbe. Ez még nagyobb teret adott a partizánoknak, akik szabadon választhatták meg támadásaik helyét és idejét, így például a vasútvonalak elleni sikeres támadások mindennaposak voltak. Ennek fényében nem meglepő, hogy a német hadvezetés a Don-kanyarban elszenvedett súlyos veresége után hazaszállított 2. magyar hadseregért cserébe újabb megszálló alakulatok kiküldését kérte a magyar kormánytól, amelyet az jóvá is hagyott. Ebből kifolyólag 1943 első felében további négy megszálló seregettest érkezett Ukrajnába: az 1., a 18., a 25. és a 201. könnyűhadosztályok.³⁸ 1943. május 1-én megalakult a Megszálló Erő Parancsnokság, amely már kilenc hadosztály és összesen mintegy 90.000 fő felett látott el parancsnokságot. Előbbiek egy részének

³⁵ SIPOS, 1997. 283.

³⁶ VARGYAI, 2001. 215-217.

³⁷ SZABÓ, 2001. 72-75.

³⁸ SZABÓ – SZÁMVÉBER, 2003. 133.

hadrendi számát és elnevezését (könnyűhadosztály helyett tartalékhadosztály) megváltoztatták, valamint megkísérelték megerősíteni őket egy harmadik gyalogezreddel és tüzérséggel. Ezzel párhuzamosan ideirányították a belga zsákmányanyaggal felszerelt 101. és 102. önálló harcokosi századokat és a román hadseregből átszökött magyar és székely legénységből álló Kolozsvár őrzászlóaljait is.³⁹

Míndez nem tudott érdemi befolyást gyakorolni a háború menetére, így a nyugat felé előretörő szovjet csapatok nyomása alatt a magyar megszálló egységek 1943 közepétől kezdve folyamatosan szorultak galíciai és lengyel területekre. Eközben utóbbiak egyre gyakrabban kerültek közvetlen harcérintkezésbe a Vörös Hadsereg reguláris seregtesteivel, amely komoly veszteségeket okozott az ilyen összecsapásokra teljesen alkalmatlan magyar kötelékeknek. 1944. április 4-én a Megszálló Erő Parancsnokságot felszaltták, és a korábban parancsnoksága alá tartozó egységek egy része (három hadosztály) a Kárpátok védelmét ellátó 1. magyar hadsereg kötelékébe került, míg erőinek nagyobb része (hat hadosztály) az ekkor felállított Magyar Megszálló Csoport Parancsnokság (később II. tartalékhadtest parancsnokság) vezetése alá került és Lengyelországba irányították, így a szovjet területeken folytatott magyar megszálló tevékenység ezzel véget ért.⁴⁰

A francia-magyar közös hadműveletek

A Francia Antibolsevik Légió fennállása során számos alkalommal került kapcsolatba magyar megszálló alakulatokkal, amelyekkel több ízben is közös hadműveletekben vett részt, így nagymértékben hozzájárult ahhoz a hadtörténeti kuriózumhoz, hogy a második világháború során francia és magyar katonák együtt harcoltak reguláris és irreguláris szovjet csapatok ellen.

1942 nyara és ősze nagyszabású partizánvadász hadműveletekkel telt az LVF mindkét zászlóalja számára, melyek során más német (illetve német alárendeltségben harcoló orosz, ukrán, kozák stb.) erőkkel együttműködve hiábavaló kísérleteket tettek a partizáncsoportok felszámolására.⁴¹ Fontos megemlíteni, hogy ezekbe

³⁹ RAVASZ, 2003. 110.

⁴⁰ SIPOS, 1997. 284.

⁴¹ BAMA N 756/201 8. Französische SS-Freiwilligen Sturm-Brigade, 4.

az akciókba a Közép Hadseregcsoport irányítása alatt álló összes bevezethető megszálló egységet bevonták, így a brjanszki térség partizánmentesítését célzó támadásokban a 2. páncélos hadsereg kötelékébe tartozó 102. és 108. magyar megszálló hadosztályok is részt vettek.⁴² Bár a francia és a magyar alakulatok az iratanyagok tanúsága szerint nem kerültek közvetlen kapcsolatba, a német parancsnokság utasításainak megfelelően 1942 nyarán és őszén összehangolt műveletekkel próbálták a brjanszki erdőt délről és nyugatról biztosítva felszámolni a térségben működő nagyszámú és aktív partizáncsoportot.

Ezek a hadműveletek a megszálló csapatok tagjai számára leginkább végeérhetetlen menetelésekkel teltek a hőségben a végtelenbe nyúló orosz tájon, de partizánokkal csak nagyon ritkán találkoztak, mivel a gyors mozgású, jól informált csoportok a legtöbbször minden gond nélkül kicsúsztak a német csapatok bekerítéséből. Ebből kifolyólag ez az időszak ugyan fárasztó volt a katonák számára, de meglehetősen veszélytelen és időnként még sikereket is tartogatott számukra.⁴³

1943 márciusában a Légión III. zászlóalját áthelyezték a 2. német páncélos hadsereg parancsnoksága alá, majd átirányították a Brjanszktól mintegy 100 kilométerre délnyugati irányban található Trubcsevszk térségébe, a Gyeszna folyó nyugati partjára, ahol védelmi állásokat kellett elfoglalniuk az előretörő szovjet reguláris és irreguláris alakulatokkal szemben.⁴⁴ Az új helyszínen a védelmet közösen kellett biztosítaniuk a 102. magyar könnyűhadosztállyal (a balszárnyukon), illetve egy kirgiz segédalakulattal (a jobbszárnyukon).⁴⁵ Március végén az állásaik mögé beszivárgó és egyre aktívabb partizánok ellen az itt állomásozó egységek egy háromnapos közös hadműveletet indítottak, amely teljesen eredménytelennek bizonyult, mivel a partizánok kitértek az összecsapás elől.⁴⁶ Ugyanakkor a franciák állásait nem érte komolyabb támadás, csupán ők igyekeztek járőrtevékenységgel nyugtalanítani az

⁴² BABUCS - SZABÓ, 2010. 118-121.

⁴³ AN 3 W 63.

⁴⁴ BAMA RS 3-33/4. Fotoalbum zum Textband "Die Geschichte der 33. Waffen-Grenadier-Division der SS Charlemagne", 104-106. kép.

⁴⁵ RUSCO, 1998. 75.

⁴⁶ LABAT, 2006. 105-106.

ellenséget,⁴⁷ ellenben a 102. könnyűhadosztályt francia megfigyelők szerint valamikor május elején nagyerejű ellenség támadta meg, amelyet csak egész éjszakán keresztül tartó harcok árán sikerült visszaszorítani.⁴⁸ Elképzelhető, hogy ez volt az az akció, amelynek során a magyar alakulatnak sikerült megakadályoznia egy fontos híd elfoglalását, ami azért volt kiemelkedő, mivel időközben a többi hasonló műtárgyat a partizánok elfoglalták vagy megsemmisítették a térségben.⁴⁹

A térségben május 16. és június 6. között zajlott a Cigánybárod-hadművelet német, magyar és számos helyi alakulat részvételével, mely a Közép-hadseregcsoporthátországának megtisztítását tűzte ki célul, hogy a nyár folyamán meginduló Citadella-hadművelet utánpótlása zavartalan legyen. A hadművelet ugyan nem érte el összes kítűzött célját, de így is impozáns eredményeket tudott felmutatni (1.584 megölt, 1.568 foglyul ejtett partizán, 869 átállt partizán, valamint 15.812 kitelepített lakos), melyek egy ideig lehetővé tették az utánpótlás zökkenőmentes szállítását és ezzel a német támadó hadművelet megindítását.⁵⁰ Ebben a hadműveletben a III. zászlóalj csupán közvetett módon vett részt, mivel aktív járőrözéssel kellett nyomás alatt tartania a folyó túlsó partján állomásozó partizánokat. Eközben az egység kisebb veszteségeket szenvedett, de komolyabb összecsapásokra nem került sor.⁵¹

Május végén mindkét francia zászlóaljat a 286. biztonsági hadosztály alárendeltségébe vezényelték, ami már az első lépés volt az ezred összevonása felé, amire az összes francia önkéntes régóta vágyott.⁵² Ez a német alakulat Fehéroroszországban állomásozott, a Bobr folyó térségében, amely a partizánok egyik központja volt. Az itteni partizánalakulatok több tízezer főt számoltak, modern fegyverzettel rendelkeztek, és a Vörös Hadsereg előretörésével párhuzamosan egyre bátrabban és agresszívebben támadták a német utánpótlási vonalakat és helyőrségeket.⁵³ Ezt a franciák is hamar megtapasztalták, júniusban két nagyobb támadás is érte a franciák

⁴⁷ VAE VICTIS, 2009. 71-78.

⁴⁸ LEFÈVRE - MABIRE, 2003B. 107-108

⁴⁹ ROMSICS, 2011. 64.

⁵⁰ UNGVÁRY, 2015. 337-338.

⁵¹ Saint-Loup, 1963. 179-186.

⁵² BAMA N 756/201. Heeresgruppe Mitte, 1942. október 2.

⁵³ LABAT, 2006. 120.

rutinőrzáratait, melyekben összesen 20 halottat és számos sebesültet veszítettek.⁵⁴ Augusztus folyamán egy 100 fős utánpótlás-szállító konvojt csaltak csapdába, amelyben a franciák 25 halottat és sok sebesültet veszítettek.⁵⁵ A komoly veszteségek ellenére számos más támadást sikeresen vertek vissza, és nagy veszteségeket okoztak a partizánoknak, akik ezután egy sokkal alattomosabb támadássorozatot indítottak a franciák ellen. Aknákat helyeztek el az utakon, az ösvényeken, de még a falvakban is, melyek számos katonára és civil halálát okozták.⁵⁶ A szomszédos megszálló zónában tevékenykedő 18. magyar könnyűhadosztály ugyanilyen körülményekről számolt be, amelyek érzékeny veszteségeket okoztak az alakulatnak.⁵⁷

1943. szeptember 1-én komoly változás állt be az alakulat életében: hivatalosan is összevonták az elmúlt közel két év folyamán külön működő zászlóaljakat Puaud ezredes parancsnoksága alatt, valamint újból felállították a korábban létszámhiány miatt megszüntetett II. zászlóaljat.⁵⁸ A régi-új egységgel két magyar alakulat is együttműködött 1943 nyarán és őszén: az 1. könnyű- és az 5. tartalékhadosztály, amelyek a francia ezredtől délre foglaltak el állásokat.⁵⁹

1944. január 27. és február 28. között a francia ezred a Marokkó fedőnevű partizánvadász hadműveletben vett részt.⁶⁰ A korábbi hasonló bevetésektől eltérően most számos fegyveres összecsapásra került sor, melyek során az OKW⁶¹ hivatalos közleménye szerint a franciák 1.118 partizánnal végeztek, 1.346-ot fogságba ejtettek, felszámoltak 41 partizántábort, valamint megsemmisítettek 1.000 bunkert.⁶² A hadművelet ugyanakkor a franciák soraiban is követelt áldozatokat: 10 halottat (köztük Panné őrnagy, a III. zászlóalj parancsnoka és Neveux hadnagy, a 11. század parancsnoka)

⁵⁴ RUSCO, 1988. 79.

⁵⁵ AN F 7 15300. Procès-verbal de l'interrogatoire de Bassompierre du 2 décembre 1946.

⁵⁶ LABAT, 2006. 140-141

⁵⁷ UNGVÁRY, 2015. 370-374.

⁵⁸ AN 3 W 63. Ordre N° 1 du colonel Puaud, 1943. október 1.

⁵⁹ UNGVÁRY, 2015. 385.

⁶⁰ ARMANI, 2013. 148-149.

⁶¹ *Oberkommando der Wehrmacht*: a német hadsereg főparancsnoksága.

⁶² AN F 60 1688, O 3605. France combattante, 1944. február 27.

és 30 sebesültet.⁶³ Ezek az eredmények különösen annak fényében értékelendők, hogy a korábban említett két magyar hadosztály támadóműveletei ebben az időszakban nem hoztak érdemi eredményeket.⁶⁴

Ezt követően több közös műveletre nem került sor, mivel a Vörös Hadsereg előretörése miatt a megszálló alakulatok tevékenysége okafogyottá vált, így azokat visszavonták a hátszágba, ahol más feladatok vártak rájuk.

Összegzés

Viszonylagos ismeretlensége ellenére különleges jelentőséggel bír a második világháború alatti francia fegyveres kollaboráció mind francia, mind magyar szempontból, hogy az abban érintett számos alakulat (Francia Antibolsevik Légió, Waffen-SS Franciaország rohamdandára, NSKK⁶⁵) tagjai több esetben harcoltak együtt magyar katonákkal a keleti hadszíntéren a Vörös Hadsereg csapatai ellen, amelyet ezidáig kellőképpen még nem tárt fel a történettudomány.

Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem tették lehetővé, hogy mindezeket részletesen megvizsgáljuk, ugyanakkor az áttekintő jelleggel bemutatott epizódok jó alapot képeznek ahhoz, hogy ez az együttműködés a jövőben teljes egészében ismertté váljon.

Bibliográfia

Levéltári források

Archives nationales:

F 1 3684. LVF.

F 7 15300. Milice.

F 7 15304. Waffen SS.

F 60 1688. Les groupements collaborationnistes: LVF, Légion tricolore, Waffen SS français.

3 W 63. Légion tricolore.

Bundesarchiv-Militärarchiv:

⁶³ LABAT, 2006. 240-244.

⁶⁴ UNGVÁRY, 2015. 387-390.

⁶⁵ *Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps*: Nemzetiszocialista Motoros Szállítóhadtest.

N 756/201. Infanterie-Regiment 638, Französische Legion (LVF), Französische SS-Freiwilligen-Sturmbrigade und Waffen-Grenadier-Brigade der SS "Charlemagne".

RH 53-23 50. Französischen Legion. Anlagen zum Kriegstagebuch (24. Aug. 1941 - Jan. 1944).

RS 3-33/3. Dokumentation über die Beteiligung französischer Freiwilliger auf deutscher Seite im Weltkrieg 1939-1945

RS 3-33/4: Fotoalbum zum Textband "Die Geschichte der 33. Waffen-Grenadier-Division der SS Charlemagne".

Service Historique de Défense, Vincennes (SHD):

2 P 14: Légion tricolore, LVF.

Szakirodalom

ANDAHÁZI-SZEGHY, 2009 = ANDAHÁZI-SZEGHY Viktor: A magyar királyi I. gyorshadtest 1941. évi ukrajnai hadműveletei. (doktori értekezés) Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest, 2009.

ARMANI, 2013 = ARMANI, Yves: Les pendus de Wildflecken. L'Homme Libre, Paris, 2013.

AZIZ, 1979 = AZIZ, Philippe: Les Dossiers noirs de l'Occupation. Famot, Genève, 1979.

BABUCS - SZABÓ, 2010 = BABUCS Zoltán - SZABÓ Péter: „Legyetek eskütökhöz hívek mindhalálig!” A budapesti magyar királyi „József nádor” 2. honvéd gyalogezred a második világháborúban. Püedlo, Győr, 2010.

DELARUE, 1968 = DELARUE, Jacques: Trafics et crimes sous l'Occupation. Fayard, Paris, 1968.

DOMBRÁDY, 2000 = DOMBRÁDY Lóránd: Katonapolitika és hadsereg 1920-1944. Ister, Budapest, 2000.

GIOLITTO, 2007 = GIOLITTO, Pierre: Volontaires français sous l'uniforme allemand. Perrin, Paris, 2007.

GOSZTONYI, 1995 = GOSZTONYI Péter: A magyar honvédség a második világháborúban. Európa, Budapest, 1995.

LABAT, 2006 = LABAT, Éric: Les places étaient chères. Editions du Lore, Paris, 2006.

LEFÈVRE - MABIRE, 2003a = LEFÈVRE, Éric-MABIRE, Jean: La légion perdue, face aux partisans 1942. Jacques Grancher, Paris, 2003.

LEFÈVRE - MABIRE, 2003b = LEFÈVRE, Éric - MABIRE, Jean: Sur les pistes de la Russie centrale 1943. Jacques Grancher, Paris, 2003.

LEFÈVRE - MABIRE, 2004 = LEFÈVRE, Éric - MABIRE, Jean: Par -40 degrés devant Moscou. Jacques Grancher, Paris, 2004.

MALARDIER, 2007 = MALARDIER, Jean: Combats pour l'honneur. L'Homme libre, Paris, 2007.

MASSON, 1975 = MASSON, Philippe.: La LVF nach Moscou in La Milice, Historia 40. különszám, 1975. 137-146. o.

MICHEL, 1981 = MICHEL, Henri: Paris allemand. Albin Michel, Paris, 1981.

RAVASZ, 2003 = RAVASZ István: Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914-1945. - Püedlo Kiadó, h. n., 2003.

ROMSICS, 2011 = ROMSICS Ignác (főszerk.): Magyarország a második világháborúban. Kossuth Kiadó - Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2011.

ROSTAING, 2008 = ROSTAING, Pierre (Hauptscharführer SS): Le prix d'un serment. 1941-1945. Des plaines de Russie à l'enfer de Berlin. Librairie du Paillon, Paris, 2008.

RUSCO, 1998 = RUSCO, Pierre: Stoï! 40 mois de combats sur le front russe. Jacques Grancher, Paris, 1998.

SAINT-LOUP, 1963 = SAINT-LOUP: Les Volontaires. Presses de la Cité, Paris, 1963.

SZABÓ, 2001 = SZABÓ Péter: Don-kanyar. Corvina, Budapest, 2001.

SZABÓ - SZÁMVÉBER, 2003 = SZABÓ Péter - SZÁMVÉBER Norbert: A keleti hadszíntér és Magyarország 1941-1943. Püedlo Kiadó, h. n., 2003.

SIPOS, 1997 = SIPOS Péter (főszerk.): Magyarország a második világháborúban, Lexikon A-Zs. Petit Real, Budapest, 1997.

UNGVÁRY, 2015 = UNGVÁRY Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941-1944. Esemény - elbeszélés - utó-élet. Osiris, Budapest, 2015.

VAE VICTIS 2009 = (szerző nélkül) Vae victis! ou deux ans dans la LVF. L'Homme libre, Paris, 2009.

VARGYAI, 2001 = VARGYAI Gyula: Magyarország a második világháborúban. Korona, Budapest, 2001.

Abstract

During the World War II, several French military units have fought in the ranks of the German army on the Eastern Front. At the same time a whole Hungarian occupation army was active in the area. As the result of this coincidence, the French and Hungarian units have fought together on the Soviet partisan between 1941 and 1944. The study tries to present a part of these common fights for the better knowledge of these special French-Hungarian relationships unknown until now by the historians of the two countries.

DÁVID FERENC

A SZOVJET-MAGYAR KATONAI ÁLLAMVÉDELMI
KAPCSOLATOK 1945 ÉS 1947 KÖZÖTT

Bevezetés

A tanulmány témaválasztása a magyar államvédelmi szervek 1945 utáni megszervezésének egy rövid, de mélységében korábban feldolgozatlan időszakát öleli fel. A második világháború utolsó hónapjaiban párhuzamosan különböző hírszerző, elhárító és katonapolitikai szervezetek alakultak, amelyek későbbi egységesítésével jött létre a HM Katona Politikai Osztály (HM KPO). Az egységes katonai államvédelem szervezettörténete nem egy lineáris fejlődés eredménye, kisebb-nagyobb törésvonalak szegélyezik. Az integrált katonai hírszerző és elhárító szolgálat megalakulásának első szakasza az 1945 nyarától tapasztalt strukturális konszolidáción, majd 1946. tavaszi átszervezésén át a szervezet 1947. februári HM Katona Politikai Csoportfőnökséggé történt átszervezéséig tart. A katonai szolgálat működésének keretét az ország területét megszállás alatt tartó és politikai befolyását érvényesítő Szovjetunió és az általa támogatott Magyar Kommunista Párt (MKP) érdekei szabták meg. A szervezet feladatellátásában ötvözte egymással a katonapolitikai, az elhárító és a hírszerző szakterületet.

A kezdetben hangsúlyos háborús és népellenes bűncselekményekkel szembeni nyomozások és igazolási eljárások nem csak a nemzetközi kötelezettségeknek való megfelelést biztosították, de a magyar társadalom széles rétegeit szolgáltatta ki a jogtalan eljárásokkal és a politikai félreállításokkal szemben. Ezzel párhuzamosan megteremtették a klasszikus értelemben vett, de minden „gyermekbetegségben” szenvedő magyar katonai hírszerzés és elhárítás alapját. Az osztály struktúráját alakító hatások fókuszpontjában a belpolitikai ellenfelek ellehetetlenítése, a kommunista pártnak a szervezeten és országon belüli dominanciájának érvényre juttatása volt. A szervezeti rend kialakulásával párhuzamosan a szakfeladatok ellátása szabályozatlan volt, és a feladatszabás politikai kliséi mentén a társadalom és a potenciális ellenfelek minél szélesebb körű megfigyelése, a kommunista párt és a szovjet nagyhatalmi érdekek kiszolgálása került előtérbe.

A szovjet és a magyar kommunista párti érdekek találkozását jelentette a katonai hírszerző és elhárító szolgálat 1946 eleji átszervezése. Az arányait tekintve jelentéktelenebb hírszerzés már egyértelműen az ellenérdekelt szolgálatok Magyarország elleni tevékenységére és a négyhatalmi megszállás alatt álló területek határon túli felderítésére helyezte a hangsúlyt. A jelentősebb magyar katonai elhárítás a honvédségi hatáskörén túl a magyar társadalom minden csoportjára kiterjesztette működését, ahol feltételezte, hogy az a kommunista hatalmi törekvéseket veszélyezteti. Az osztály újabb, 1947. februári átszervezése egy 1946 ősze óta húzódozó folyamat végére tett pontot. Elismerve a HM KPO szervezeti nagyságát és a honvédelmi szférában betöltött szerepét, feladatellátása hangsúlyainak egyidejű megtartása mellett csoportfőnökséggé léptették elő.

A szovjetek és a magyar katonai hírszerző és elhárító szolgálat megszervezése

A HM KPO tényleges működtetésében az MKP és rajta keresztül a megszállt ország ügyeiben illetékes Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZE) elnöki tisztségét betöltő Szovjetunió vett részt. Az osztály létrejöttétől a párizsi békeszerződés ratifikálásáig tartó másfélkét éves tevékenysége során mindvégig érvényesült a szovjet fél felettes elhárító és hírszerző szerveinek felügyelete és indirekt irányítása. *A megalakult katonai hírszerző és elhárító szolgálat léte kritikával volt illelhető egy korlátozott szuverenitással bíró ország lehetőségei közt. A magyar állam hatalmi jogosítványait a győztes szövetségeseket tömörítő SZE gyakorolta, de a HM KPO megalakulásánál egyértelműen a szovjet szervekkel történő együttműködést mondták ki.¹ A szovjet-magyar kooperáció a magyar fél alárendeltségét feltételezte, de a szovjeteknek is érdekükben állt egy partnerszolgálat, mert „a SZE nem várhatja meg, amíg a Vörös Hadsereg ellen fegyveres felkelést szerveznek. A szovjet hatóságoknak jözünek van (mindent) látni, tudni és ellenőrizni.”²*

¹ A magyarországi nyugati szövetséges SZE képviselők viszonylag hamar szembesültek a hivatalos feladatszabása mögött meghúzódó szovjet érdekekkel. A brit hírszerző szolgálat magyarországi hírigényei között megjelent a magyar-szovjet összeköttetés és együttműködés rendszere [ÁBTL 3.2.4. K-1414. 63.], amit 1946-ban sikerült megismerniük. NARA RG 226. Box (B.) 38. BDUX-10. II/13.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-18. 2.; NA FO 371/59072. III/9.

² FEITL, 2003. 14.

A politikai rendészeti szervek születéséhez hasonlóan rövidesen két katonai szolgálatot is életre hívtak Magyarországon. Tevékenysége során mindkét katonai szolgálat együttműködött az országot megszállva tartó Szovjetunió illetékes szerveivel, de a debreceni HM KPO esetében egyértelmű és deklarált volt, hogy „a katonapolitikai és hírszerző osztály tevékenységét szíves jóváhagyásával a megfelelő szovjet szervekkel szoros együttműködésben folytatná.”³ A kialakult szervezeti párhuzamosságban az MKP által életre hívott HM KPO élvezhette a szovjetek támogatását, és segítségével magába olvasztotta a konkurens HM 40. osztályt.⁴ Az osztály rendezetlen viszonyok között kezdte meg tevékenységét és a szovjet fél volt az, aki hivatalos felkérés útján legalizálta a magyar katonai szolgálat működését.⁵

Az osztály megalakulását követő években a szovjet fél igényei érvényesültek. Ők parancsolták meg vagy hagyták jóvá az osztály vezető beosztásaira történő kinevezéseket, szervezeti átalakítások és alárendeltségi viszonyok megváltoztatását.⁶ A magyar határőrség átszervezése, megerősítése és a HM KPO-nak 1946 márciusában történt alárendelése a szovjetek utasításra és támogatása mellett történt. A második világháborút követő szuperhatalmi szembenállás kezdetén az osztály Hírszerző alosztályát az 1945 márciusát követő másfél évben háromszor oszlatták fel és más elnevezés alatt szervezték újjá, hogy ezzel is rejtsek a nyugati szolgálatok előtt. A katonai hírszerzés minden feloszlását megelőzte egy megbeszélés, ahol a részletekről Pálffy György, Gát Zoltán és a szovjetek közösen egyeztettek. Amikor 1946 tavaszától a háborús bűnösökkel szemben folytatott nyomozómunka jelentősége érezhetően csökkent, a feladatellátás súlypontja a nyugati szövetséges hatalmakkal szemben folytatott hírszerző tevékenységre

³ HL HM 1945. Eln. 20.269.; HL Tgy. II/B-4. 6e. 4.

⁴ A HM 40. osztállyal szembeni szovjet bizalmatlanság egyik oldala, hogy nem sokkal korábban egyik vezetőjét, Kruchina Viktort a szovjet NKVD kémkedés vádjával tartóztatta le és tartotta fogva. Részben az NKVD-hez (MVD-hez) és személy szerint Michail Iljics Belkin altábornagy nevéhez kötötte Péter Gábor a Kruchina elleni sikertelen merényletet is 1947-ben. ÁBTL 4.1. A-2126/91. 66., 171.; ÁBTL 3.2.4. K-1414. 112.; ÁBTL 3.1.9. V-77995. 66.; Kruchina, é. n. 330-331.; ÁBTL 2.1. VII/12. 3.

⁵ HL HM 1945. Eln. 30.790.

⁶ FÖLDY, é. n. 5.; FÖLDY, 1989. 24-25.

helyeződött át,⁷ ami sokkal inkább szolgált közvetlenül szovjet, mint magyar érdeket.

A szovjet és a magyar kapcsolattartás két szálon történt:⁸ a magyar katonai szolgálat vezetője hivatalosan a SZEEN-en keresztül, közvetve a szovjet hírszerzés (felderítés) és a (kém-) elhárítás vonalán érintkezett egymással. Ezen belül jól elkülöníthetők egymástól azok a rétegek, amelyek a középvezetői rétegtől kiindulva a legfelső vezetői szinteken értek össze. Másrészt, a szovjet és magyar szolgálatok viszonylatában, beszélhetünk nem hivatalos kapcsolatokról is.⁹ A bizalmatlanság légkörében a hivatalos információs csatornákat egészítették ki azok az átláthatatlan személyes hárlózatok, amelyek átszótták a magyar katonai szolgálatot, és gyakran hitelesebb és közvetlenebb információforrást jelentettek a korábban még ellenséges oldalon álló szovjet szervezeteknek.¹⁰

A szovjet és a magyar hírszerzés és elhárítás hivatalos együttműködése

A hivatalos kapcsolat a legfelsőbb szinteken a HM Katona Politikai Osztály székhelye (Nádor utca 9.) és az NKVD¹¹ budapesti központja (Vilma királyné út 33.) között jött létre.¹² A magyar katonai hírszerző és elhárító szerv a szovjet hírszerző és elhárító szervekkel

⁷ NARA RG 226. B. 38. BDUX-24. 1.; FÖLDY, 1989. 24.

⁸ ÁBTL 4.1. A-2126/91. 169.

⁹ A megszállt országban egyértelmű volt a SZEEN-en keresztül gyakorolt szovjet dominancia. A szovjet tanácsadók hivatalosan csak 1948-ban jelentek meg Magyarországon (ÁBTL 2.1. IV/5. 85-86.), de már léteztek szovjet-magyar összekötők (NARA RG 226. B. 38. BDUX-26.). A szovjet-magyar kapcsolatokra jellemző tanácsadói rendszer leghamarabb 1945-ben, a politikai rendészeti szerveknél, majd 1948-tól a HM-ben jelent meg. BARÁTH, 2012. 49-50.; BARÁTH, 2010. 358-360.; BARÁTH, 2011. 29.

¹⁰ A két szervezet kapcsolatának és együttműködésének feltáratlan és valószínűleg kontúrjaiban megismerhető oldala, hogy a HM KPO is figyelemmel kísérte a szovjetek magyarországi ügynökeit. NARA RG 226. B. 38. BDUX-21. 4-5. Az angolszász ellenérdekelt szolgálatok jelentései még azzal a lehetőséggel is eljártak egy esetben, hogy egy magyar irányítás alatt álló beszerzett személy a szovjetekhez akart beépülni. NARA RG 226. B. 38. BDUX-7. 4. A témára vonatkozóan, de más időszakról: KOVÁCS, 2012. 189-198.

¹¹ A szovjet NKVD-t a hivatkozott időszakban, 1946 márciusában átszervezték, feladatát a MVD vette át. PRINGLE, 2006. 170-171., 175.; SZÁSZ, 1989. 365.

¹² NA FO 371/59072. III/9.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-10 II/13.

tartotta a kapcsolatot.¹³ A legmagasabb szintű kapcsolat az elhárítás vonalán Michail Iljics Belkin altábornagy volt, aki hivatalosan a SZEK Szovjet Katonai Képviselői Összekező részlegének volt a vezetője, valamint a közép-európai szovjet elhárítást (NKGB¹⁴) irányította a Baden bei Wien-i központjából.¹⁵ Helyettese, majd utódja¹⁶ Nikolaj Pavlovics Velikanov tábornok volt. Az NKVD budapesti központjának feje Anatolij Nyikolajevics Kondratov vezérőrnagy volt, aki hivatalosan a SZEK Katonai Osztályának vezetését látta el. A katonai szolgálat jelentéseit mindennap Kondratov tábornoknak, néhány esetben pedig Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagynak, a magyarországi SZEK helyettes vezetőjének továbbították.¹⁷

A HM KPO a szovjeteket leginkább érdeklő külföldi eredetű vagy külföldre vonatkozó információkat két egymástól független vonalon szerezte be.¹⁸ A határon túli felderítés és hírszerzés a Gát Zoltán ezredes által vezetett Hírszerző alosztályon keresztül valósult meg. A hírszerzéstől 1946-ban fokozatosan elkülönült a Földy Lajos ezredes Elhárító alosztályának alárendelt, Kornis Pál tartalékos százados főcsoportvezető, illetve Serényi István százados vezetése alatt álló IV. (politikai) főcsoport 2. (külügyi) csoportja, amely az ország területén működő nyugati képviselőkkel szemben fejtette ki tevékenységét. A két, egymástól független vonal az osztályvezető, Pálffy György vezérőrnagy szintjén futott össze, ahol az egyes jelentésekben foglalt információkat egyeztették. A katonai szolgálat által készített összefoglaló jelentéseket mindennap továbbították a szovjet NKVD budapesti központjának. A

¹³ Földy Lajos visszaemlékezése alapján az elkövetkező években fokozatosan alakult ki az a gyakorlat, hogy a magyar államvédelmi szervek polgári oldalon az MVD-vel (Belügyminisztérium), katonai vonalon az MGB-vel (szovjet Állambiztonsági Minisztérium) tartottak fenn szorosabb együttműködést. FÖLDY, é.n. 5.; SZÁSZ, 1989. 154-155.

¹⁴ NKGB (Narodnij Komisszariat Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi): a szovjet Állambiztonsági Népbiztoság 1941 júniusában alakult az NKVD külföldi hírszerző és belső elhárító szervezeti elemeiből. 1946-ban MGB (Minisztjersztvo Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi) (szovjet Állambiztonsági Minisztérium) néven szervezték át. PRINGLE, 2006. 174-175.

¹⁵ FÖLDY, é.n. 5.; FÖLDY, 1989. 24.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-18. 2.

¹⁶ BIRSTEIN, 2012.; PRINGLE, 2006. 19.

¹⁷ NARA RG 226. B. 38. BDUX-18. 2.

¹⁸ NARA RG 226. B. 38. BDUX-5., BDUX-7., BDUX-9., BDUX-19., BDUX-21. stb.

szovjet igények kiszolgálásához az osztályvezető és a HM KPO vezető beosztottai minden olyan apró információt továbbítottak, amelyről feltételezték, hogy érdekelheti a partnerszolgálatokat, függetlenül attól, hogy a másik fél kérte-e a magyar segítséget vagy sem. A politikai hírszerzés egy külön útját járta az osztály Rádió csoportja, amely dr. Haris Ervin őrnagy irányítása alatt külföldi rádióadók lehallgatása útján szerezte be a nyugati rádióállomások által sugárzott híreket. Ezeket kivonatos napi jelentés formában feltelesen keresztül továbbította a döntéshozóknak és a szovjet partnerszerveknek.¹⁹

A második világháborút követő hónapokban a korábbi szovjet-angolszász szövetség lazulni látszott. A szovjet politikai irányváltás eredményeként a HM KPO irányítása és feladatszabása is megváltozott. A magyar határon túli katonai hírszerzést és felderítést irányító Gát Zoltán és az elhárításért felelős Földy Lajos, utóbbi visszaemlékezése szerint „természetesen szoros kapcsolatban voltunk a megfelelő szovjet szervekkel.”²⁰ 1945 végére a HM KPO-n érezhető volt, hogy a háborús bűnösök üldözése lassan le fog kerülni a napirendről.²¹ A megszállt országban, de szovjet sugalmazásra a hírszerző és elhárító szolgálat klasszikus feladatellátására jellemző feladatszabás ismét előtérbe került. Utóbbiak eredményeként már 1945 és 1946 fordulójától a Szovjetunió támogatni kezdte a nyugati szövetségesekkel szemben folytatott magyar hírszerzés, felderítés és támadólagos elhárítás megszervezését és folytatását. A magyar katonai hírszerzés létezését a nyugati államok korábban csak azért tűrték meg, mert a hivatalos indoklás a Magyarország határain kívüli nyomozásokat, a háborús és népellenes cselekmények elkövetésével gyanúsítható személyek felkutatását helyezte előtérbe. A megszállás alatt álló Ausztriában, Olaszországban és Németországban 1945 decembere és 1946 augusztusa között lelepleződött vagy szovjetellenes indíttatásukból átállt magyar hírszerzők is érezték a hírigény változása mögött meghúzódó szovjet érdeket, és felismerték, hogy a korábbi feladataik veszített jelentőségéből. A feladatszabás már az ellenérdekelt amerikai, brit és francia

¹⁹ NA FO 371/59072. III/9.; NARA. RG. 226. B. 38. BDUX-10 II/13.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-24. 2.

²⁰ FÖLDY, 1989. 24.

²¹ ZINNER, 1989. 402.

szolgálatok tevékenységének és ügynökhálózatának felderítésére, a nyugati szövetséges reguláris erőknek a megszállt Ausztriában, Németországban és Olaszországban végzett csapatmozgásaira irányult.²²

Személyes kapcsolatok a szovjet és a magyar szolgálatok között

Az osztályon a kommunista párttagság és a kommunizmusba vett hit helyett gyakran vált az opportunizmus szükséges kellékvé, míg a szovjetekkel ápoltság gyakran a kényszerű szükségesség talaján állt. Mégis, a vezető beosztással járó hivatalos szovjet kapcsolat mellett, mindenkinek volt egy-egy olyan epizód az életében, amit nem, vagy csak elferdítve tárt fel mások előtt. A szervezeti hierarchiában a felsőbb vezetőktől az alsóbb beosztotti szintig találunk egyes személyekhez kötődő szovjet partnerszervi kapcsolatot. Az osztály orientációja szempontjából a felsőbb szinteken lévő személyes kapcsolatok a legfontosabbak,²³ míg a népesebb számú beosztottak között csak elvétve és példaszerűen maradt nyoma egy-egy korábbi szovjet kötődésnek.

Pálffy György osztályvezető szovjet támogatása és az MKP-n belüli elfoglalt pozíciója mindenki számára egyértelmű volt. Bár a tárgyalt időszakban a szovjetek jellemzően még nem látogatták a Nádor utcai épületet,²⁴ Pálffy György sűrűbben járt a szovjet SZEB Vilma királyné úti képviselőjére. Az, hogy a HM KPO-n létező szovjet ügynökhálózatnak ő is tagja volt, az MKP vezetése előtt csak a Rajk László ellen konstruált per előkészületei és Pálffy György letartóztatását követően nyert bizonyosságot.²⁵

A katonai hírszerzés megszervezője és vezetője, Gát Zoltán 1944 végén átállt a szovjetekhez, ahol az elhárító szervek munkáját segítette, majd 1945 tavaszán Moszkvába szállították, ahol megbízták a magyar katonai hírszerzés megszervezésével.²⁶ Gát az osztály katonai hírszerzése által az NKVD-nek hivatalos úton továbbított információkon felül később is gyakori személyes látogatója volt a

²² NARA RG 226. B. 38. BDUX-24. 3-8.

²³ Pálffy György osztályvezető, Kruchina Viktor általános osztályvezető-helyettes, valamint Földy Lajos elhárító, Gát Zoltán hírszerző alosztályvezető.

²⁴ ÁBTL 2.1. I/105. 6.; ÁBTL 2.1. I/105-a. 30., 33.

²⁵ OKVÁTH, 2012. 69.

²⁶ NARA RG 226. B. 38. BDUX-10 II/18.; NA FO 371/59072. IV/2-3.; ÁBTL 2.1. VII/38. 1-3.; HL HM 825. d. 5. cs. 52. sz. h. pcs.

szovjet partnerszervek Vilma királyné úti székhelyének.²⁷ Hasonló utat járt be Szentfalvy Jenő címzetes (nyugállományú) alezredes. Idős kora ellenére szolgálatra jelentkezett a szerveződő magyar haderőnél, de különböző okokra hivatkozva nem kínáltak fel neki beosztást. Végül – ahogyan igazolási irataiban fogalmazott – „*más irányba történt érdeklődés*”-ére²⁸ 1945. július 15-én nyerte el beosztását a HM Katona Politikai Osztályán.²⁹ Szentfalvy Jenő nyugállományú alezredes tevékenységéről keveset tudunk, de Gát Zoltán hazaérkezését követően tiszteletdíjasként került az osztályra, és mint volt rejtjelfejtő a Rádió csoport és a Hírszerző alosztály újjászervezését segítette.

A katonai elhárítást vezető Földy Lajos az osztályvezetővel való személyes ismeretsége, kommunista kötődése, jó szervezőképessége és a szovjetek támogatása miatt került az alosztály élére.³⁰ Mindenki számára egyértelmű volt, hogy amennyiben Pálffy György egyszer elhagyja az osztály állományát, Földy veszi át a helyét, és ez szovjet jóváhagyást feltételezett.³¹ A szovjetekkel ápolt hivatalos szolgálati kapcsolatán túl Földy megemlékezett az ilyenkor szokásos „baráti” kapcsolatról és „bizalmi” viszonyról is: „*igyekeztem korrekt baráti kapcsolatot kialakítani, abban az őszinte meggyőződésben, hogy az adott történelmi időszakban ez a helyes, elkerülhetetlen, és a magyar társadalmi fejlődés érdekeit is csak így lehet szolgálni. (...) ez igen jól sikerült is. (...) alá akarták velem íratni a szokásos nyilatkozatot, de elfogadták érvelésemet, hogy én nem vagyok ügynökük, hanem őszinte barátjuk, ne alázzanak meg, mert rám anélkül is mindig számíthatnak, amíg a pártvonal a szovjet és a magyar érdekeket, a közös cél elérését szolgálja.*”³² Ha a szovjetek elfogadták érvelését és eltekintettek formális beszervezésétől, azért „személyes” kapcsolatban maradtak a magyar katonai elhárítás, majd csoportfőnökség vezetőjével.³³

²⁷ NARA RG 226. B. 38. BDUX-24. 13.

²⁸ HL HM 1945. Eln. 126.075.

²⁹ HL HM 825. d. 5. cs. 63. sz. h. pcs.

³⁰ HL HM 1945. Eln. 127.587; HL MN 185/7/82 mf. 3. sz. bi. ti. pcs.

³¹ HL Tgy. II/b-4. óe. 7.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-10. II/17.; NA FO 371/59072. IV/2.; Ez a nap 1948. augusztus 18-án jött el, amikor Földy Lajos elfoglalta a HM Katona Politikai Csoportfőnökség csoportfőnöki beosztását.

³² FÖLDY, é.n. 5.

³³ FÖLDY, 1989. 27.

Dr. Vértés Imre 1945 tavaszán, mint Pálffy barátja került az osztályra. Mindvégig az osztályvezető bizalmasaként, a katonai elhárítás helyettes vezetőjeként szolgált. Vértés zsidó származása miatt munkaszolgálatosként került ki a keleti hadszíntérre, ahol szovjet hadifogságba esett. A fogságban önként állt a kommunisták közé, elvégzett egy elhárító tanfolyamot az NKVD-nél, és szolgált a szovjet hadseregben.³⁴ Mint elhárító alosztályvezető-helyettes az NKVD mintájára megszervezte az osztály személyi és belbiztonsági ellenőrzését.³⁵

A támadólagos elhárításért, a magyarországi nyugati képviseltekbe történő behatolásért az Elhárító alosztály IV. (politikai) főcsoportjának 2. (külügyi) csoportja felelt. A főcsoport élén Kornis Pál tartalékos százados állt, a csoport vezetéséért Serényi István százados felelt. Mindketten folyékonyan beszéltek oroszul és gyakori látogatói voltak az NKVD Vilma királyné úti központjának. Kornis Pál mint munkaszolgálatos a második világháború alatt a keleti hadszíntéren szovjet hadifogságba esett. Partizántanfolyamot végzett, a hadifogság alatt politikai munkába kezdett és megtanult oroszul. Az osztály életének kezdeti időszakában a háborús bűnösök elleni nyomozásokban vett részt, majd 1945 májusától az osztály MKP pártalapszervezetének megválasztott titkára volt.³⁶ Az osztály- és alosztályvezetők mellett Kornis középvezetőként is bejáratos volt a szovjetekhez, amit mind főcsoportvezetői, mind párttitkári tisztségének köszönhetett, de közvetve mindegyik feltételezte a szokásosnál szorosabb kapcsolatot.³⁷

Kornis Pál alárendeltségében, csoportvezetői beosztásában szolgált Serényi István százados, aki az angolszász képviseltek tevékenységéről, a velük szimpatizáló magyarokról gyűjtötte az adatokat.³⁸ Serényi István a keleti hadszíntéren szolgált zsidó származású munkaszolgálatosként, majd szovjet hadifogságba esett, és partizántanfolyamot végzett. 1944 novemberétől alhadnagyként szolgált a Vörös Hadseregben, 1945 márciusáig összekötőtisztként állt a Vörös Hadsereg és a Cseh Légiónak között. Részt vett a

³⁴ ÁBTL 2.1. IV/53. 6/6.; HL HM 1945. Eln. 26.429.

³⁵ NA FO 371/59072. IV/8-9.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-10 II/25.

³⁶ HL Tgy. 295. d. 3098. óe. 45-46.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-24. 1.

³⁷ NA FO 371/59072. III/9.; NARA RG 226. B. 38. BDUX-10. II/13.

³⁸ NARA RG 226. B. 38. BDUX-10. II/23.; NA FO 371/59072. IV/6-7.

Magyarország és Csehszlovákia területén zajló harcokban, majd saját kérelmére 1945 márciusában Debrecenbe irányították, ahol 1945. március 23-án a HM KPO-n kínáltak neki beosztást.³⁹ A szovjet fegyveres erőknél ellátott feladat jellegéről Pálffy György véleményezése tett említést, miszerint „a Vörös Hadsereg Parancsnokságánál teljesített igazolt kémelhárító szolgálat”⁴⁰-ot, valamint a minisztériumi véleményezésében: „a kat. pol. oszt. vezetője szerint Serényi István az oszt.-on teljesít fontos bizalmi beosztást, orosz nyelvtudása valamint szakmai gyakorlata az oszt.-on szintén nélkülözhetetlenné teszi.”⁴¹

Az egyszerű polgári alkalmazottak csoportjában Páricsi Ernő, az osztály nyomozója tért ki visszaemlékezésében a párhuzamos kapcsolatra: „arra kaptam parancsot, hogy az N.K.V.D. parancsnokságnak segítsek a fasiszták, háborús bűnösök felkutatásában. (...) Hosszú ideig kaptam /létszámban voltam az NKVD-n (sic!)/ természetbeni ellátást tőlük. (...) A magyar munkaköröm mellett (sic!) 1947. februárig teljesítettem kiegészítő szolgálatot. (...) Én akkor már a HM katona Def. osztály pk. helyettese⁴² voltam.”⁴³

A magyar és szovjet szervek között a vezetők szintjén hivatalos összekötők,⁴⁴ valamint személyes kapcsolatok hálója biztosította a szovjet információigény kielégítését és az értesülések ellenőrzését. A szovjetekkel ápolt személyes „baráti” viszony egyet jelentett egy kiérdemelt illékony bizalommal, amiért egy megszállt országban uralkodó ellenséges légkörben a magyar félnek nap mint nap bizonyítania kellett jó szándékát. A kiérdemelt, de egyúttal felelősségteljes bizalom közege volt a HM KPO is. Ha voltak is ellentétek a szervezeten belül, a kulcsfontosságú pozícióban lévő vezető beosztottakat összekötötte MKP párttagságuk és a Szovjetunió helyi képviselőivel ápolt kivételezett viszonyuk.

³⁹ HL HM 825. d. 5. cs. 22. sz. h. pcs.

⁴⁰ HL HM 1945. Eln. 122.029.

⁴¹ HL HM 1945. Eln. 23.180.

⁴² Páricsi Ernő a hivatkozott időben az 1946. június 15-én alakult miskolci katonapolitikai „D” kirendeltség polgári alkalmazott nyomozója volt. HL MN 102/08/530. cs. 48. sz. o. npcs. 10.p.

⁴³ HL Tgy. 292. d. 3065. öe. 62., 71.

⁴⁴ NARA RG 226. B. 38. BDUX-26.

Összefoglalás

A katonai államvédelem szervezeti struktúrája a semmiből született, és két év alatt országos hatáskörűvé szélesedett, miközben létszáma folyamatosan nőtt. A szolgálat egy év alatt a honvédelmi tárca legnépesebb szervezeti egységévé vált, ami kedvezett a szer-teágazó, differenciált, a megváltozott nemzetközi és belpolitikai körülményekhez igazodó struktúra kialakulásának és az osztály csoportfőnöki rendben történt átszervezésének.

A magyar katonai államvédelmi szervezet partnerszervi kapcsolatainak vizsgálata során megállapítható, hogy a magyar és szovjet szolgálatok közötti hivatalos és nem-hivatalos kapcsolatok szövevényes hálója csak kontúrjaiban rekonstruálható. A korlátozott szuverenitású ország előfeltételezte az együttműködést, de a feladatellátás iránya mind jobban aszimmetrikussá vagy elfogadhatatlanná vált a magyar belpolitikában és a nyugati szövetségesek szemében. Egyértelmű, hogy a HM KPO létrehozásában és irányításában a megszállt ország ügyeiben illetékes Szovjetunió a SZEB elnöki tisztségén keresztül tevékenyen részt vett. Az egyes kapcsolattartó személyek azonosítása során a SZEB magas rendfokozatot viselő szovjet tisztségviselőit találjuk. Leplezett kettős beosztásukon keresztül a magyar szolgálat működésében a szovjet fél feleltes elhárító és hírszerző szerveinek felügyelete és indirekt irányítása két szálon keresztül érvényesült. A magyar katonai szolgálat vezetője hivatalosan a SZEB-en keresztül, közvetve a szovjet hírszerzés (felderítés) és a (kém-) elhárítás vonalán érintkezett munkatársaival, ahol jól elkülöníthetők egymástól azok a szintek, amelyek a középvezetőkől kiindulva a legfelső vezetőknél értek össze. Másrészt a bizalmatlanság légkörében a szovjet és magyar szolgálatok hivatalos információs csatornáit nem hivatalos kapcsolatok egészítették ki. Átláthatatlan személyes hálózatok szőtték át a HM KPO-t, ami gyakran hitelesebb és közvetlenebb információforrást jelentett a korábban még ellenséges oldalon álló szovjeteknek.

Bibliográfia

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL):

2.1. I/105.

2.1. VII.

3.1.9. V-77995.

3.2.4. K-1414.

4.1. A-2126/91.

Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár (HL):

Honvédelmi Minisztérium 1945. Elnökség (Eln.).

Honvédelmi Minisztérium 825. doboz (d.).

Honvédelmi Minisztérium Magyar Néphadsereg 185/7/82
mikrofilm (mf.)

Magyar Néphadsereg 102/08/530. csomó

Tanulmánygyűjtemény II/B-4. őrzési egység.

Tanulmánygyűjtemény 292. d. 3065. őe.

Tanulmánygyűjtemény 295. d. 3098. őrzési egység.

National Archives, London (NA):

Foreign Office (FO.) 371/59072.

National Archives and Records Administration, Washington
(NARA):

Record Group (RG.) 226. Box (B.)

Szakirodalom

BARÁTH, 2010 = BARÁTH Magdolna: „Testvéri segítségnyújtás”. Szovjet tanácsadók és szakértők Magyarországon. Történelmi Szemle, 2010/3.

BARÁTH, 2011 = BARÁTH Magdolna: Adalékok a magyar és a szovjet hírszerző szervek együttműködéséhez. In: Baráth Magdolna, Bánkuti Gábor, Petrás Éva, Rainer M. János (szerk.): Megértő történelem. Tanulmányok Gyarmati György hatvanadik születésnapjára. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.

BARÁTH, 2012 = BARÁTH Magdolna: Szovjet tanácsadók a magyar állambiztonsági szerveknél. In: Gyarmati György, Palasik Mária (szerk.): A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Állambiztonsági Szolgálatok Történet Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

BIRSTEIN, 2012 = BIRSTEIN, Vadim J.: Smersh: Stalin's Secret Weapon. Soviet Military Counterintelligence in WWII. Biteback Publishing Ltd., London 2012.

FEITL, 2003 = FEITL István (szerk.): A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945-1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

FÖLDY, 1989 = FÖLDY Lajos: Emlékirat. Budapest, 1989. (kézirat) (a szerző birtokában).

FÖLDY, é. n. = FÖLDY Lajos: Levél. Budapest, é. n. (kézirat) (a szerző birtokában).

KOVÁCS, 2012 = KOVÁCS Tamás: Adalékok a magyarországi szovjet érdekeltségek és kémek megfigyeléséhez. In: Boda József (szerk.): Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés és a titkos adatgyűjtés világából (1785-2011). Nemzetbiztonsági Szakszolgálat, Budapest, 2012.

KRUCHINA, é. n. = KRUCHINA Viktor: Emlékirat, London, é. n.

OKVÁTH, 2012 = OKVÁTH Imre: Kémek kémek ellen. Adalékok a katonai hírszerzés tevékenységéhez a hidegháború kezdeti időszakában. In: Gyarmati György, Palasik Mária (szerk.): A Nagy Testvér szatócsboltja. Tanulmányok a magyar titkosszolgálatok 1945 utáni történetéből. Állambiztonsági Szolgálatok Történet Levéltára - L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.

PRINGLE, 2006 = PRINGLE, Robert W.: Historical dictionary of Russian and Soviet intelligence. The Scarecrow Press, Lanham-Toronto-Oxford, 2006.

SZÁSZ, 1989 = SZÁSZ Béla: Minden kényszer nélkül: egy műper kortörténete. Európa - História, Budapest, 1989.

ZINNER, 1989 = ZINNER Tibor: „Valahol utat vesztettünk.” In: Szász Béla: Minden kényszer nélkül: egy műper kortörténete. Európa - História, Budapest, 1989.

Abstract

The organizational structure of Hungarian military state security services born out of nowhere and became dominant actor of country's internal politics within two years. It can be stated during the study of partner service relations of Hungarian military state security that uncovered net of convoluted official and non-official

DÁVID FERENC

relations between Hungarian and Soviet services is quite difficult. The limited sovereignty of country presupposed the cooperation, but the enforced supervision and indirect control of Hungarian service by upper Soviet intelligence and counter-intelligence organizations became unacceptable in Hungarian domestic politics and in the eyes of Western allies.

SZÁNTÓ ÁKOS

EGY NICARAGUAI A SZOVJETUNIÓBAN.
CARLOS FONSECA 1957-ES LÁTOGATÁSA A
SZOVJETUNIÓBAN

Tanulmányom címét Carlos Fonsecaéknak egy 1958-as könyve¹ ihlette, amelyben 1957-es kelet-európai utazását írja le. Ebben beszámol a Szovjetunióval kapcsolatos tapasztalatairól, illetve, a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség Kijevben tartott kongresszusáról, és a szintén e szervezet által rendezett 6. Világifjúsági Találkozóról, amelyet Moszkvában rendeztek meg. Fonseca fontos szerepet töltött be a latin-amerikai baloldali mozgalmakban. Ő volt az egyik alapító tagja a nicaraguai Sandinista Felszabadítási Frontnak, amely 1979-ben vezető szerepet játszott a nicaraguai Somoza-rezsim megbuktatásában. Ezt követően 1990-ig irányították az országot a sandinisták.

A fiatal Fonseca életében jelentős esemény lehetett utazása a Szovjetunióba. Az ottani tapasztalatok a későbbiekben meghatározó fontosságúvá válhattak életében. Éppen ezért célszerűnek mutatkozik megvizsgálni az utazásról írt összefoglalóját, különös tekintettel e két ifjúsági rendezvényre. E rendezvények jelentőségének megértéséhez fontos bemutatnunk a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség létrejöttét, valamint a Világifjúsági Találkozó kialakulását is. Különösen fontos ebben az esetben az 1957-es rendezvényeket megvizsgálnunk. Csak ezt követően lehetséges Fonseca leírásának elemzése. Carlos Fonseca életének rövid összefoglalója segíthet megértetni velünk, milyen szerepet játszott az 1957-es év az akkori fiatal jogáshallgató életében.

A szakirodalmak és Fonseca beszámolója mellett fontos forrásnak tekinthető a Világifjúsági Találkozó leírása során a *Világ ifjúsága* és a *Magyar ifjúság* című folyóiratok, amelyek részletesen beszámoltak az 1957-es találkozóról és a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség Kijevben tartott kongresszusáról. Megismerhetjük e rendezvények célkitűzéseit és eredményeit, egyfajta képet

¹ FONSECA, 1980.

kaphatunk arról, mit kívántak demonstrálni a szervezők a világ fiatalsága – legfőképp a szocialista fiatalok számára.

A Demokratikus Ifjúsági Világszövetséget (DIVSZ) 1945. november 10-én egy Londonban tartott ülésen alapították.² Az alakuló ülésen 63 ország 585 részvevője vett részt, akik körülbelül a világ 30 millió fiatalját képviselték.³ A szövetség hitvallása szerint a tagok fő céljuknak tekintik, hogy „építsük a világ fiatalságának egységét. Az összes rassz, szín, nemzetiség és hit között. Hogy eltüntessük a fasizmus minden nyomát a földről. Hogy mély és őszinte nemzetközi barátságot építsünk a föld lakosai között. Hogy megőrizzünk egy igazságos és tartós békét.”⁴ Emellett, fontosnak tartották a nukleáris fegyverek használatának tilalmát, a béke tartósága érdekében az 1945-ös potsdami értekezlet határozatainak elfogadását, valamint „a nemzeti függetlenség, a demokrácia, az ifjúság jogainak, érdekeinek megvédését”.⁵ Lőrinc Tamás, a szövetség titkárságának magyar tagja szerint a DIVSZ „olyan demokratikus általános nemzetközi ifjúsági szervezet... amely tagjai és keretein kívül álló, vagy más szervezetekben dolgozó fiatalok véleményét tiszteletben tartva az ifjúság minden oldalú igényeit kielégíteni törekedve a nemzeti és nemzetközi együttműködés segítségével munkálkodik feladatai megvalósításán.”⁶

A Világifjúsági Találkozókat (VIT) a Világszövetség a Nemzetközi Diákunióval közösen szervezte, amelyet szintén az ifjúság közösségének eszméje alapján hoztak létre. Ezek a szervezetek kezdetben a fenti célok megvalósításáért működtek, amelyekben a kommunista és a polgári demokratikus gondolkodás békésen megfér egymás mellett. A szovjetek és a velük szövetséges szocialista országok vezetői azonban igyekeztek kisajátítani a szervezeteket, és propagandacélokra felhasználni őket.⁷ Egyrészt a szocialista ifjúság helyes nevelését kívánták demonstrálni, másrészt a nyugat-európai ifjúság szemében pozitívan kívánták feltüntetni.⁸ A szakításra Tunyogi Csapó Gábor, magyar költő – aki az 1959-es

² A Demokratikus Ifjúsági Szövetség honlapja.

³ NON, 1949. 730.

⁴ A Demokratikus Ifjúsági Szövetség honlapja.

⁵ NON, 1949. 729.

⁶ Világ ifjúsága, 1957/5. 5.

⁷ SÜMEGI, 2009.

⁸ KLENJÁNSZKY, 2016. 211.

VIT-re egy VIT-ellenes plakátot készített – így emlékezett vissza: „A kommunisták azonban rövidesen mindkét szervezetet infiltrálták, így kenyértörésre került a sor. A nem-kommunista ifjúsági szervezetek 1950-ben létrehozták a Világifjúsági Tanácsot és a Nemzeti Diákszövetségek Koordináló Titkárságát. Ez utóbbi szervezetek a továbbiakban semmi közösséget nem vállaltak a fesztiválokkal.”⁹

A DIVSZ munkájában a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok ifjúsági szervezetei játszották a vezető szerepet. E szervezetek számára a mintát a szovjet ifjúsági szervezet, a Kom-szomol adta. Az ifjúsági szervezetek, szövetségek tagsága általában a 14 és 26 éves korosztály közötti fiatalokból tevődött össze. Legmagasabb arányban a munkás és paraszti származású fiatalok alkották, összhangban a szocialista országok ifjúságpolitikájával. A szövetségek felépítése a demokratikus centralizmus elveire épült. E szervezetek fő céljai között megemlíthető a szocialista társadalom felépítése, az – Egyesült Államok és Nyugat-Európa országai által megtestesített – imperializmussal való harc, valamint a gyarmati országok melletti szolidaritás. Anyagilag is támogatták például az észak-vietnámiakat az amerikaiak ellen, az arab országokat Izrael ellen, valamint a portugál gyarmatok függetlenségi mozgalmait. Az együttműködés legfontosabb terepe a DIVSZ és a Nemzetközi Diákszövetség.¹⁰

A DIVSZ keretében rendezett első és legjelentősebb rendezvény az 1947-es prágai VIT volt. A szervezést már 1946 júliusában elkezdték. A prágai rendezvényt követően kétévente tartották a VIT-eket, sorban Budapesten, Kelet-Berlinben, Bukarestben, Varsóban, majd 1957-ben Moszkvában. A fesztiválokkal szembeni fellépésre igyekeztek buzdítani a nyugati vezetésű diákszervezetek, szövetségek. Rendeztek úgynevezett „ellen-VIT-eket” is, amelyek azonban nem tudták nagymértékben eltántorítani a VIT-en való részvételtől a fiatalokat. Ahogy a VIT-ek történetét feldolgozó egyik monográfiában írja a szerző, az „igény pedig, hogy a fiatalok elvigyék egymásnak messzi népek üdvözlését, együtt hallassák messze hangzó szavukat a világ és az ifjúság nagy kérdéseiről, hogy különböző nemzetek fiataljai töltsenek együtt néhány napot,

⁹ SÜMEGI, 2009.

¹⁰ GOMBÁR-KOVÁCS, 1973. 7-9.

ismerjék meg egymást, tanulják meg becsülni mások életmódját, kultúráját és szokásait, írják fel egymás címét a levelezésre, cserélik ki jelvényeiket, énekeljenek, táncoljanak, sportoljanak együtt – visszhangra talált a világ akkori fiataljaiban.”¹¹ Ez a kétségtelenül idealizált kép vonzó lehetett a fiatalok számára, akik nagyszámban éltek is a VIT adta lehetőséggel.

Az 1957-es VIT, teljes nevén a VI. Kommunista Világifjúsági Találkozó a Békéért és a Népek Barátságáért¹² a Szovjetunió vezetése számára kiemelt fontosságú rendezvény volt, mivel a VIT története során először látogatott el a szocialista blokk vezető államába. A rendezvény jelentőségét jól hangsúlyozza a *Világ ifjúsága* című lap tudósítása: „A Szovjetunió ifjúsága készül a nagy találkozóra külföldi barátaival, és reméli, hogy a Moszkvai Fesztivál nagy és örömteli ifjúsági ünnep lesz, amely szolgálni fogja a népek közeledését, a békét és a barátságot. Kitárt szívvel köszöntik a moszkvai fiatalok mindazokat, akik Moszkvába készülnek: 'Isten hozott, drága barátaink!'.”¹³ A szovjet propaganda sikeresnek mondható, mivel a rendezvényen körülbelül 34 ezer külföldi fiatal vett részt 131 különböző országból. Ez volt a legnagyobb látogatottsággal bíró rendezvény a VIT-ek történetében¹⁴

Ez a találkozó is része volt a szovjet totalitárius állam politikai rendezvényeinek. Céljai között szerepelt a pártállam hatalmának kinyilvánítása, az ifjúság szocialista erkölcsű nevelése, valamint az erődemonstráció az ellenséges hatalmakkal szemben. E célok eléréséhez szükséges volt nagy embertömeg mozgósítása és megfelelő propaganda nagyobb részben a szocialista államok ifjúsága, kisebb részben a kapitalista államok fiatalsága irányában. A kelet-európai kommunista vezetők legfőbb érve a VIT-ek mellett az volt, hogy ezáltal igyekeztek áthidalni a kapitalista és a szocialista társadalom közötti szakadékot. Burkoltan persze igyekeztek a „béketáborral” szembeni szimpátiát növelni a nyugati országokban. A gyarmati rendszer felbomlását megelőzően a gyarmati világ harcának támogatását is zászlójára tűzték a VIT-ek. Az úgynevezett „békeharc” igyekezett azt a képet sugallni a Szovjetunió vezette

¹¹ CSIKÓS, 1985. 6-11.

¹² SÜMEGI, 2009.

¹³ *Világ ifjúság*, 1957/4. 3.

¹⁴ KOTEK, 2005. 340.

„békétáborról”, hogy ők a békéért harcolnak az Egyesült Államok vezette, agresszív NATO-val szemben. Ez a fogalom már a II. világháborút megelőzően is a szovjet külpolitika eszköztárának a része volt. Yves Santamaria a következőképp definiálta ezt a fogalmat: „A kommunista mozgalom a valódi, virtuális vagy fantáziált 'háború' változóját a saját szempontjai szerint veszi figyelembe forradalmi tervének megvalósításában.”¹⁵

Az 1957-es moszkvai VIT költségvetése a CIA becslése alapján 200 millió dollárra tehető. Ez hatalmas összeg, ami jól mutatja, hogy a Szovjetunió számára mennyire kiemelt jelentőségű eseménynek számított ez az ifjúsági rendezvény.¹⁶ Ez az összeg a nemzetközi szervezetek befizetéseiből és a regisztrációs díjakból állt össze. A Nemzetközi Előkészítő Bizottság az összeg egy részét az úgynevezett „szolidaritási alap” számára különítette el. Ebből az alapból a hátrányos helyzetű fiatalokat segítették, akik csak nagy nehézségek árán juthattak el a rendezvényre. Közöttük több latin-amerikai fiatal is volt.¹⁷

Példaként hozhatjuk ide Jorge Calvimontes, bolíviai fiatal esetét, aki a *Magyar ifjúság* című lapnak beszélt utazásának nehéz körülményeiről: „Messzi földről, nehéz körülmények közül érkeztem a VIT-re. Ezért nevettem és sírtam egyszerre, amikor Moszkva földjére léptem. S találok nyomban a békével és barátsággal, mindazzal, ami az én népem álmaiban kelhet csak életre. Elfelejtettem az üldöztetést, amiben elutazásom előtt nekem is részem volt; elfelejtettem a szimatoló kopókat, akik akkor reggeltől estig, sőt egész éjszaka a sarkamban jártak. Elfelejtettem, hogy milyen szavak kíséretében adták át nekem az útlevelet. Azt mondták: még meggondolhatod, még semmi sem késő, de ha nem jön meg az eszed, kegyetlen napok várnak rád, amikor hazatérsz.”¹⁸ E fiatalhoz hasonlóan a Nicaraguából a fesztiválra érkező Carlos Fonsecanak is csak nagy nehézségek árán sikerült eljutnia Moszkvába. Mielőtt megvizsgálhatnánk, miként élte meg az 1957-es utazását, érdemes megismerkednünk röviden azzal, hogy ki is volt Carlos Fonseca Amador.

¹⁵ KLENJÁNSZKY, 2016. 208-211.

¹⁶ KOTEK, 2005. 340.

¹⁷ M. LENGYEL, 1985. 43.

¹⁸ Magyar ifjúság, 1957/33. 3.

Carlos Fonseca Amador 1936. június 23-án született a nicaraguai Matagalpa városában, Justina Fonseca háztartásbeli és Fausto Amador könyvelő gyermekeként. Gyermekkorában, tanulmányai mellett több alkalommal dolgozott is, újságkihordóként és egy bányában is mint kisegítő. Már fiatal korában rokonszenvezett a baloldali, kommunista eszmékkel. 1956-ban a León városában működő egyetemen beiratkozott a jogi karra, ahol megismerkedett későbbi harcostársaival, Tomás Borgéval és Silvio Mayorgával.

1957-ben Costa Ricából indulva, több országon keresztül jutott el a Szovjetunióba, ahol részt vett a 6. VIT-en Moszkvában és a DIVSZ 4. kongresszusán Kijevben. Nicaraguába visszatérve letartóztatták, és a börtönben kezdte el írni 1957-es utazásának összefoglalóját, *Egy nicaraguai Moszkvában* címmel, amely szabadulása után jelent meg. 1958-ban szerkesztője lett az *Egység* nevű szocialista újságnak. A következő évben létrehozta a *Nicaraguai Demokratikus Ifjúsági Szövetséget* Silvio Mayorgával és Tomás Borgéval közösen. A szervezet keretein belül röpiratokat terjesztettek, és tüntetéseket szerveztek a Somoza-rezsim ellen. E tevékenysége miatt letartóztatták, majd Guatemalába száműzték. Ezt követően Hondurasba ment, ahol egy gerillaszervezet tagjaként harcolt és sebesült meg. Részt vett több ifjúsági és baloldali találkozón Venezuelában, Kubában és Costa Ricában, ahol találkozott több, emigrációban élő honfitársával.

1961-ben hozta létre az *Új Nicaragua* mozgalmat, amelyet egy hondurasi találkozón neveztek át *Sandinista Nemzeti Felszabadítási Fronttá*. Részt vett több fegyveres akcióban is, mígnem 1964 júniusában Managuában letartóztatták. Félévet töltött börtönben, ahol megírta a *Börtönből vádoló a diktatúrát* című kormányellenes röpiratot. 1965 januárjában ismét Guatemalába száműzték, de rövidesen Mexikóba szökött. Kapcsolatban maradt a sandinista vezetőkkel, és az év végén visszatért Nicaraguába. A nehéz körülmények ellenére folytatta a gerillaharcot. 1969-ben írta meg a *Nicaragua – Nulla óra* című művét, amelyben a felkelés kiszélesítésére buzdított. Ez év augusztusában elfogták, de 1970-ben egy sandinista kommandó kiszabadította. Ezt követően több évig Kubában tartózkodott, ahol több fontos művet is írt, és innen irányította a Sandinista Frontot. 1975-ben visszatért Nicaraguába, ahol megírta

egyik utolsó művét, amelynek a címe: *Jegyzetek a hegyvidékről és más témákról*. 1976 novemberében Zinica térségében harc közben esett el.¹⁹

Carlos Fonseca műve bevezetőjében leírja azokat az indítékokat, amelyek miatt elindult 1957-ben a Szovjetunióba, illetve az utazás körülményeiről is tájékoztatja az olvasót. 1957-ben Costa Ricába utazott, ahol meglátogatta Manolo Cuadra, emigrációban élő nicaraguai költőt, akivel az 1957 nyarán megrendezésre kerülő moszkvai VIT-ről is beszélgettek. Amikor Cuadra először megemlítette ezt a lehetőséget, Fonseca – állítása szerint – csak egy „viccnek” gondolta a költő felvetését. A kétségeket Cuadra azzal osztotta el, hogy biztosította a fiatal nicaraguait, hogy a felmerülő költségeit a szervezők megtérítik.²⁰ Ez összhangban áll a fent említett „szolidaritási alap” célkitűzéseivel, mivel Nicaragua a szocialista országokhoz képest „hátrányos helyzetűnek” számított. Ezt a „hátrányos helyzetet” jól megmutatja a *Magyar ifjúság* egyik beszámolója, amelyben közölték, hogy július 12-én érkeztek az első VIT küldöttek Közép-Amerikából. Hárman Costaricából és öten Salvadorból jutottak el Moszkvába, és az lap kiemeli, hogy meglehetősen „szegényes” állapotban érkeztek.²¹

Egy másik érdekes beszélgetésükről is beszámol Fonseca a fesztivállal kapcsolatban. Cuadra mutat neki egy az Egyesült Államok nagykövetsége által terjesztett röpiratot, amely a VIT-et kommunistának mutatja be. Ezzel szemben Cuadra elmagyarázza, hogy ez egy helytelen álláspont. Ahogy találóan megjegyzi: „Részt vehetsz a fesztiválon anélkül, hogy kommunistává válnál.” Cuadra ezen álláspontja a fesztivál eredeti céljainak a hangoztatása. Ugyanakkor a fentebb említett leírások árnyalják a VIT szocialista országoktól semlegesnek alkotott képet. Végül Fonsecát sikerült meggyőzni arról, hogy eredeti célkitűzésétől ellentétben utazzon el Moszkvába és vegyen részt a fesztiválon.²²

A mű további részében a Szovjetunióról alkotott benyomásait, és az országról újonnan szerzett ismereteit osztja meg az olvasókkal. Leírásokat közöl például a moszkvai metróról, a múzeumokról és a város utcáiról, de beszél a vallás és a sajtó helyzetéről is. A

¹⁹ Biografía del Comandante Carlos Fonseca Amador.

²⁰ FONSECA, 1980. 14-15.

²¹ Magyar ifjúság, 1957/28. 1.

²² FONSECA, 1980. 15-17.

vallással kapcsolatban megjegyzi, hogy a Szovjetunióban a legjelentősebb vallás az ortodoxia, amit nagyon hasonlónak lát a katolicizmushoz. A vallásszabadság teljességéről ír, és hamisnak tartja azokat a „hazugságokat”, melyek szerint a templomokat a „vezetők lakásként használnák”. Szót ejt a mohamedánokról is, akikkel kapcsolatban megjegyzi, hogy „a törvény tiltja a poligámiát”, de a törvények betartásával szabadon gyakorolhatják vallásukat. A sajtóval kapcsolatban megjegyzi, hogy rengeteg sajtóterméke van a Szovjetuniónak. Fonseca a sajtószabadság meglétét abban is látja, hogy „az újságoknak joguk van bírálni a vezető funkcionáriusokat. Kritizálni becsületesen. Rágalmazás nélkül.” A szabadságjogok egyik megnyilvánulásaként látja az „önkritikát”, amely a demokratikus centralizmus elvén működő államgépezet funkcionáriusainak gyakran jutott osztályrészül. „Nem csupán lehetséges – mint írja – kritizálni a vezető funkcionáriusokat, hanem sokszor saját magukat kritizálják, azaz önkritikát folytatnak.”²³

Fonseca Szovjetunióról alkotott képe kissé idealizált. Sztálin halálával enyhülés következett be a Szovjetunióban, mivel utódja Nyikita Hruscsov igyekezett demokratizálni az államszocialista rendszert. Fő céljának az életszínvonal emelését, a rendszer decentralizációját, és a nehézipar túlsúlyának visszafogását tartotta. Fonseca szimpátiája érthető a szovjet rendszer iránt, mivel egyfajta példát adott a fejlődő országok számára, hogyan kell az Egyesült Államoktól függetlenül fejleszteni gazdaságukat. A Hruscsov által meghirdetett „békés egymás mellett élés” is abba az irányba mutatott, hogy a Szovjetunió a béke megvédésének az elkötelezettje. Szellemi „olvadás” is bekövetkezett ezekben az években, ugyanakkor a Szovjetunióra korábban jellemző represszió – ha kissé enyhébb formában is – fennmaradt.²⁴

Fonseca – rátérve a moszkvai VIT-re – megjegyzi, hogy az eddigi öt fesztivál egyikén sem vett részt nicaraguai delegáció. A résztvevőkkel kapcsolatban felhívja a figyelmet a sokszínűsége. „Vannak Republikánusok (sic!) az Egyesült Államokból. Munkáspártiak Angliából. Liberálisok Ecuadorból. Keresztény-demokraták Olaszországból. Mohamedánok Egyiptomból. Keresztények Norvégiából. Konfucius követői Kínából. Katolikusok

²³ FONSECA, 1980. 41-43.

²⁴ DIÓSZEGI-HARSÁNYI-NÉMETH, 1997. 512-516.

Peruból.”²⁵Az 1957-es VIT tartja mai napig a részvételi rekordot. A legnagyobb sikernek nemcsak az tekinthető, hogy a rivális kapitalista tömb országaiból is sok fiatal érkezett, hanem az is, hogy az ázsiai és afrikai országok fiataljai körében is sikerült népszerűsíteni a fesztivált.²⁶

Fonseca sajnálkozva jegyzi meg, hogy Nicaraguát csak ő képviselte a fesztiválon. Reményét fejezte ki, hogy a következő VIT-en már egy népesebb delegáció is részt tud venni hazájából. A fesztivál széles programkínálatát dicséri, köztük a sporteseményeket és kulturális rendezvényeket. Külön kiemeli a szovjet sportolókat és a sport szerepét ebben az országban. Támogatja a VIT fő célját: „a barátságot a világ különböző országainak fiataljai között”.²⁷A moszkvai VIT-en igyekeztek reprezentálni a Szovjetunió hatalmát, ezért sok színes programot szerveztek az érdeklődőknek. 24 szakmai találkozót, 670 hangversenyt, 47 nemzeti programot, 71 nemzetközi hangversenyt, 88 cirkuszi műsort, 67 színházi előadást és számos sportversenyt rendeztek. A filmfesztiválon bemutatták 22 ország 115 filmjét.²⁸

Kiváló lehetőségként számolt be a VIT-en való részvételről Fonseca, mivel nem pusztán a Szovjetuniót ismerhette meg, hanem a „világ fiatalságával” is találkozni tudott. Erre Nicaraguában eddig nem volt lehetősége. A rendezvény kapcsán kiemeli a két főszervező, a DIVSZ és a Nemzetközi Diákunió erőfeszítéseit, és elismerően szól a fentebb említett „szolidaritási alap” működéséről, amely neki is lehetőséget adott a VIT-en való részvételre.²⁹A 6. VIT előkészítése valóban nagy szervezőmunkát igényelt. Ebben 136 ország több mint ezer szervezete vállalt részt. Ez hatalmas támogatást jelentett a fesztiválnak. AZ ENSZ égisze alatt működő UNESCO képviselőjének részvétele a fesztiválon szintén jelentősen támogatta a rendezvényt, mivel rangot adott az eseménynek, és csökkentette a fiatalok aggályait a rendezvény kommunista színezetéről.³⁰

²⁵ FONSECA, 1980. 47-48.

²⁶ CSIKÓS, 1985. 46.

²⁷ FONSECA, 1980. 48.

²⁸ CSIKÓS, 1985. 47.

²⁹ FONSECA, 1980. 49-50.

³⁰ CSIKÓS, 1985. 45-46.

A fesztivál egyik célkitűzése a gyarmatok függetlenségi harcának támogatása volt. Ezt jól mutatták a „harmadik világ” országainak népes delegációi, illetve az is, hogy a fesztivál befejezése után, augusztus 12-én megtartották a „gyarmati ifjúsággal vállalt nemzetközi szolidaritás” napját. Emellett a széles skálájú politikai programok között előkelő helyen szerepelt még a leszerelés és az enyhülés követelése, a nukleáris kísérletek beszüntetésének és az atomenergia békés felhasználásának igénye is. A fesztivál egybeesett a hirosimai atomtámadás 12. évfordulójával, aminek emlékére nagygyűlést tartottak.³¹ E célkitűzések Fonseca számára is rokonszenvesek voltak. Ezzel kapcsolatban három fiatal idéz művében. Egy arab küldött kiemelte a gyarmatok felszabadulásának szükségességét, és a nagyhatalmak békés együttélését. Egy japán résztvevő az atomkísérletek beszüntetéséért emelt szót. Egy argentin delegált pedig az idegen hatalmak elnyomásával és a 3. világháború veszélyével szembeni harcra buzdított.³²

Írásában nagy jelentőséget tulajdonított magyar fiatalokkal való beszélgetéseinek, mivel 1956-ban rengeteg hírt olvasott Magyarországgal kapcsolatban. Egy magyar az 1956-os őszi eseményekkel kapcsolatban leszögezte, hogy a forradalom eleinte a rendszer hibáinak kijavítására irányult, de az „állam ellenségei”, a „fasiszták” átvették az irányítást a tömeg felett, és ez okozta a tragédiát.³³ Az 1956-os forradalom leverését követően a Kádár János vezette kommunista rezsim számára létfontosságú volt, hogy konszolidálja hatalmát. A Kommunista Ifjúsági Szövetség néven újjászerveződő ifjúsági szervezet számára kiemelt fontosságú volt az 1957-es VII. Lehetőség nyílt demonstrálni, hogy az „ellenforradalmi” jelzővel illetett események ellenére a magyar ifjúság elkötelezett a Szovjetunió és a szocializmus építése mellett. A magyar küldöttség célját Kállai Gyula művelődési miniszter fogalmazta meg: „Küldötteinknek... le kellett mosni a magyar ifjúság nevéből azt a gyalázatot, amit egyesek bűnös tevékenysége miatt a világreakció az egész magyar ifjúságra rá akart húzni.”³⁴ A KISZ Fonseca

³¹ Uo. 49.

³² FONSECA, 1980. 51-52.

³³ Uo. 58-60.

³⁴ CSIKÓS, 1985. 49-52.

esetében sikerrel járt, mivel meggyőzte a fiatal nicaraguait, hogy 1956 őszén „ellenforradalom” történt.

Befejezésként, Fonseca reményét fejezi ki, hogy a 35 ezer résztvevő Moszkvában és az 1957-ben Rómába, a katolicizmus „fővárosába” látogató egymillió fő békére való óhaja beteljesedik. Ahogy írja: „Béke Moszkvában. Béke Rómában. Béke Managuában. Béke Washingtonban. Barátság az egész Föld fiatalsága között. Béke és Barátság.”³⁵ Ez a kíváncsi hasonló a DIVSZ elnökének, Bruno Bernininek a záróünnepélyen elmondott szavaihoz: „Azt akarjuk, hogy a találkozó minden résztvevője a világ valamennyi országába elvigye a VIT sikerének a hírét. Mindenütt arra törekedjünk, hogy a VIT nagy eszméi, a békének és a népek barátságának eszméi sok millió ifjú és leány szívében találjanak otthon.”³⁶ Bár a VIT-et igyekeztek úgy bemutatni, hogy az teljesen független a kommunizmustól, ennek ellenére a fesztiválról szóló monográfiájában Csikós József megjegyzi, hogy a „béke és barátság, a szolidaritás érzése” mellett a „proletár internacionalizmus eszméjét” is igyekeztek előtérbe állítani.³⁷

Az 1957. augusztus 16. és 23. között Kijevben megrendezett DIVSZ 4. kongresszusa a következő ügyekkel foglalkozott részletesen: az atomháború veszélye elleni, a leszerelésért és a békéért való harc; a különböző gazdasági és politikai berendezkedésű országok, valamint a világ különböző részeinek ifjúsági szervezetei közötti kapcsolatok fejlesztése; a gyarmati népek segítése, szolidaritás; az ifjúság hivatásbeli és technikai nevelésének és gazdasági, szociális érdekeinek biztosítása; az ifjúság kulturális nevelése; a sport megkedveltetése az ifjúsággal; az ifjúság üdültetése és utaztatása.³⁸

Ezen a rendezvényen Carlos Fonseca is részt vett, és röviden beszámolt az eseményről a könyvében is. Ezzel kapcsolatban kiemelte, hogy a rendezvény mottója a „Koopерáció”. A számára jelentősebb, a kongresszus által tárgyalt ügyekről rövid leírásokat közölt. Fontosnak tartotta a szolidaritást a többi állam fiataljaival, az antikolonializmus ügyét – amire példaként Algéria és Ghána

³⁵ FONSECA, 1980. 60-61.

³⁶ Világ ifjúsága, 1957/6. 3.

³⁷ CSIKÓS, 1985. 54.

³⁸ Világ ifjúsága, 1957/9. 4.

helyzetét hozza -, valamint az 1956-os Szezezi-válság ügyét. A VIT és a DIVSZ kongresszusának - és talán az egész szovjetunióbeli utazásának - lényegét a következőképp fogalmazta meg: „Nyolcvan millió. Feketék Afrikából. Sárgák Kínából. Szőkék az Egyesült Államokból. Indiánok Latin-Amerikából. És örökre Béke és Barátság. Mint a fesztiválon. De a kongresszuson látjuk, hogy az út a Kooperáció.”³⁹

Összefoglalva elmondható, hogy Carlos Fonseca könyve egy érdekes és tanulságos nézőpontból mutatja be 1957-es Világifjúsági Találkozót. Könyve segítségével megismerhettük, hogy milyen motivációval és célokkal indult el Nicaraguából Moszkvába, hogyan élte meg a fesztivált, és milyen tapasztalatokat szerzett, amelyek a későbbiekben befolyásolhatták életét. A Világifjúsági Találkozó kezdeti céljai ellenére, egyre inkább a szocialista országok propagandájának részévé vált. Ez különösen jellemző volt a hatodik ilyen rendezvényre, amelyet 1957-ben a Szovjetunió fővárosában, Moszkvában rendeztek meg. Fonseca életének rövid áttekintése során megismerkedhettünk a fiatal nicaraguai életével, amelyben a moszkvai fesztivál jelentős epizódot töltött be. Később, a Sandinista Front megalapításával és a Somoza-rezsim elleni harcával - amelyben életét vesztette -, a VIT-ben megjelenő forradalmi romantika megtestesítőjévé vált. Fonseca megállapításai a fesztiválról beleilleszkednek a VIT által közvetített propagandába. Ugyanakkor tény, hogy Fonseca - bár ámulattal ír a Szovjetunióról - inkább a „harmadik utas” politika híve, és az „el nem kötelezett országok” mozgalmát tartja példának hazája, Nicaragua számára.

Bibliográfia

CSIKÓS, 1985 = CSIKÓS József: A VIT-ek története. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1985.

DIÓSZEGI-HARSÁNYI-NÉMETH, 1997 = DIÓSZEGI István - HARSÁNYI Iván - NÉMETH István (szerk.): 20. századi egyetemes történet. II. kötet. Korona Kiadó, Budapest, 1997.

FONSECA, 1980 = FONSECA, Carlos: Un nicaragüense en Moscu. Managua, 1980.

³⁹ FONSECA, 1980. 62-65.

<http://www.enriquebolanos.org/data/media/book/Un%20nicarag%C3%BCense%20en%20Moscu.pdf> (Letöltés dátuma: 2016. 02. 17.)

GOMBÁR-KOVÁCS, 1973 = GOMBÁR József - KOVÁCS László: A VIT-kör. II. kötet. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1973.

KLENJÁNSZKY, 2016 = KLENJÁNSZKY Sarolta: „Világ fiataljai, egyesüljetek!” Az 1949-es budapesti Világifjúsági találkozó és a francia fiatalok részvétele a fesztiválon történeti kontextusban. In: Múltunk, 2016/1. szám.

KOTEK, 2005 = KOTEK, Jöel: Az ifjú gárda. A világ ifjúsága a KGB és a CIA között 1917 - 1989. Nagyvilág, Budapest, 2005.

M. LENGYEL, 1985 = M. LENGYEL László: A VIT költségvetése. Az igazi haszon. In: Heti Világgazdaság, 1985/32. szám.

MAGYAR IFJÚSÁG, 1957/28 = Magyar ifjúság 1. évfolyam (1957), 28. szám (július 13.)

MAGYAR IFJÚSÁG, 1957/33 = Magyar ifjúság, 1. évfolyam (1957), 33. szám (augusztus 7.)

NON, 1949 = NON György: A Világifjúsági Találkozó és a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség II. Kongresszusa. In: Társadalmi Szemle, V. évf. (1949), 10. szám.

SÜMEGI, 1959 = SÜMEGI Gábor: Az apokalipszis lovasai Bécsben. VIT-ellenes plakát, 1959. In: Betekintő, 2009/1. szám. http://epa.oszk.hu/01200/01268/00009/sumegi_gyorgy.htm (Megtekintés dátuma: 2016. 06. 10.)

VILÁG IFJÚSÁGA, 1957/5 = Világ ifjúsága, 11. évfolyam (1957), 5. szám (július)

VILÁG IFJÚSÁGA, 1957/6 = Világ ifjúsága, 11. évfolyam (1957), 6. szám (augusztus)

VILÁG IFJÚSÁGA, 1957/9 = Világ ifjúsága, 11. évfolyam (1957), 9. szám (november).

Internetes források

A Demokratikus Ifjúsági Szövetség honlapja <http://www.wfdy.org/history/> (Megtekintés dátuma: 2016. 06. 16.)

Biográfia del Comandante Carlos Fonseca Amador <http://www.lavozdelsandinismo.com/nicaragua/2007-06-24/biografia-del-comandante-carlos-fonseca-amador/> (Megtekintés dátuma: 2016. 06. 16.)

Abstract

In my study I try to present the sixth World Festival of Youth and Students, in Moscow in 1957 by the book of Carlos Fonseca, *A Nicaraguan in Moscow*. In his book Carlos Fonseca, the young nicaraguan, who will be the founder of the Sandinista National Liberation Front, present his travel to Moscow and his experinces from the World Festival of Youth and Students. A short presentation of the life of Carlos Fonseca is necessary to understand why was so important this event in his life. This event in Moscow in 1957 was really important to this young man, because he recognized the Soviet Union, and the youth of a lot of country from the groop of the „Third World”. It is also very important to present the World Federation of Democratic Youth and the short history of the World Festival of Youth and Students which organized by this Federation.

SIPOS BALÁZS

A KECSKEMÉTI SZOVJET HÁZGYÁR PANELLAKÁSAINAK MEGJELENÉSE A PÉCS-KERTVÁROSI LAKÓTELEPEN¹

Bevezetés

Tanulmányomban a pécsi lakótelep-építéseknek egy epizódját szeretném bemutatni, amely egy nagyobb munka részét képezi. Városunk 1945 utáni építéstörténetében nagyon kevés olyan épületet, városrészt ismerünk, amelyet nem a helyi építőipari vállalatok (Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalat vagy Pécsi Építőipari Szövetkezet) építettek. A témára én is akkor figyeltem fel, amikor Pécs-Kertváros kutatása során a levéltárban az 1977-es dokumentumok között a Bács-Kiskun Megyei Állami Építőipari Vállalat neve is felbukkant. Először azt hittem, elírás vagy tévedés lehet, majd kiderült, 300 lakás erejéig a szomszédos megye nagyvállalata is besegített városunk legnagyobb lakótelepének, Kertvárosnak az építésébe. Munkámban azt vizsgálom, hogy milyen körülmények vezettek országosan a szovjet típusú házgyári hálózat kiépüléséhez, és hogy ezek az épületek – a kecskeméti üzem által – miként kerültek Pécsre.

Tömeges lakásépítés és a szovjet házgyári paneltechnológia megjelenése Magyarországon

A II. világháború világszerte hatalmas pusztítást végzett. Az európai városok közül a legjobban Drezda szenvedte meg a modern harcászat szörnyűségeit, hiszen majdnem a földdel tették egyenlővé a háború utolsó évében a szövetségesek. De hasonló károkat szenvedett el például Sztálingrád és Leningrád a Szovjetunióban vagy hazánkban Budapest, Székesfehérvár, Sátoraljaújhely, Komárom, illetve a szovjetek által az utolsók közt bevett Sopron.² A lakáshelyzet mielőbbi megoldása ezért már 1945 után is előkelő helyen szerepelt minden háború által sújtott ország kormányának

 Az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

² A háború utáni becslések alapján ezekben a városokban a lakóépületek pusztulási aránya valahol 47 és 85% közé tehető. FONÁL, 1959. 10-11.

programjában. A mielőbbi gyors megvalósítás érdekében Nyugat-Európában szinte mindenütt a tömeges lakásépítést helyezték előtérbe.

A Szovjetunióban a (be nem következett) harmadik világháborúra készülve sokáig csak sokadrangú feladatnak tekintették a lakáshelyzet megoldását. Sztálin halálával Hruscsov került a párt élére, aki több programpontra mellett meghirdette az „életszínvonal politikát”, amelynek keretén belül nagyszámú lakásépítésbe kezdtek a Szovjetunióban a házgyári technológia felhasználásával.³ 1958-ban készült el az első panelblokkot gyártó üzem, amelynek termékeiből először a cserjamuskói kísérleti lakótelepet építettek fel Moszkvában.⁴ Az átlag 45-49 m²-es, kétszobás, „hruscsovák”-nak nevezett lakások mérföldkövet jelentettek a szovjet társadalom lakásproblémáinak megoldása szempontjából.⁵ A statisztikai adatok szerint 1966 és 1970 között átlag 2.266.600, míg 1971 és 1975 között 2.244.800 lakást építettek fel évente a Szovjetunióban.⁶ A technológiáról elmondható, hogy készítették panelházakat egyrétegű panelokból (keramzitbetonból), illetve többrétegű panelokból (habkeralit szigetelő anyagból).⁷ A Szovjetunióban „bevált” technológiát nem sokkal később exportálták a többi KGST országba is, mint például Csehszlovákiába, Romániába, az NDK-ba, Lengyelországba és Magyarországra.

Magyarországon 1956 után elsődleges feladattá vált az állampárt számára, hogy a társadalom még egyszer ne jusson el odáig, hogy a rendszer ellen fellázadjon. Az MSZMP ennek úgy kívánta az elejét venni, hogy megfelelő életszínvonalat teremtsen, amelyben már elfogadhatóbbá tudja tenni a Kádár vezette egypártrendszert. E politika egyik sarokkövének számított az 1960-ban elfogadott 15 éves lakásépítési program, mely célul tűzte ki, hogy másfél évtized alatt több mint egymillió lakást építenek fel.⁸

Ahogy a nagyvilágban, úgy hazánkban sem sikerült a nagyarányú lakásépítési feladatokat hagyományos építési módszerekkel megoldani. A mennyiségi és minőségi igények, továbbá a

³ KRAUSZ, 2008. 147.

⁴ Lásd bővebben RESICHL - BUDINSZKY, 1961.

⁵ KSH, 1978. 21.

⁶ Uo. 19.

⁷ REISCHL - BUDINSZKY, 1961. 15.

⁸ Bővebben lásd SIPOS, 2015b. 71-82.

munkaerő hiánya egyaránt megkövetelték olyan építési módszerek bevezetését, amelyekben a lakóépületek egyes elemeit már üzemszerűen állították elő, majd szerelték össze. Hiszen több ezer lakásos lakótelepek létesítése nehezen lett volna kivitelezhető egyedi tervek alapján, így a hatékonyságot szem előtt tartva az épületek tipizálása mellett döntöttek.⁹

A hatékonyabb építőipar megteremtése érdekében az MSZMP KB 1964. februárjában hozott egy párthatározatot, amely részletesen megtervezte az építőipar fejlesztésével kapcsolatos feladatokat. Ebben arról döntöttek, hogy hazánkban is meghonosítják és elterjesztik a panelos építési módot úgy, hogy továbbra is megmarad a blokkos és kisebb részben az öntött építési technológia, de a prioritást ezentúl egyértelműen a paneltechnológia fogja élvezni. Mindehhez ki kellett építeni a megfelelő technológiai háttérrel is, hiszen hazánkban már korábban is használták a panel építési módot, de ahhoz az elemeket csak üzemi jelleggel gyártották, nem pedig ipari mennyiségben. Éppen ezért – a 15 éves lakásépítési program hatására – már a határozat előtt elkezdték kiépíteni az ország házgyári hálózatát. Ez azt jelentette, hogy az ország minden fontosabb központjában építettek „házgyárat” vagy „panelüzemet”, hogy az adott régió építési kapacitásának igényét ki tudják elégíteni.¹⁰

Magyarországon végül összesen 10 házgyár és 6 panelüzem létesült. Így került négy házgyár Budapestre (1965, 1967, 1969, 1974), míg a többi vidéki központban egy-egy létesült: Győrben és Miskolcon 1968-ban, Debrecenben 1971-ben, Szegeden 1972-ben, illetve Veszprémben és Kecskeméten 1976-ban. A felsoroltakon kívül Dunaújvárosban (1962), Pécsen (1963), Szolnokon (1969), Békéscsabán (1970), Szekszárdon (1972) és Kaposváron (1973) csak panelüzemet hoztak létre.¹¹

A házgyárak a technológiát nézve nagyrészt a Szovjetunióból vették a mintát, de találunk példát nyugati adaptációra is. Ilyen volt a budapesti II. számú házgyár esete, ahol a dán Larsen-Nilsen technológiát honosították meg.¹² Ezzel szemben a kisebb

⁹ PREISICH – KISS, 1965. 165.

¹⁰ Házgyár kapacitás: 2.500-4.000 lakás/ év, panelüzem: 400-1.500 lakás/év.

¹¹ KORDIK, 1976. 710.

¹² FÜLÖP, 1969. 41.

panelüzemek magyar fejlesztésűek voltak, amelyekbe gyakran kerültek más országokból panelépítési ötletek, minták.¹³ De az átvett szovjet technológián is számos újítást alkalmaztak Magyarországon, amelyekkel élhetőbbek (pl.: nagyobbak) lettek a lakások.

A kecskeméti házgyár építése 1971-ben kezdődött, és a terveknek megfelelően, 1976. április 30-án adták át.¹⁴ A létesítésének hátterében nagy valószínűséggel az állhatott, hogy a Duna-Tisza között és a Dél-Dunántúlon szinte mindenhol kisebb mennyiséget előállító panelüzemek létesültek, amelyek nem tudták teljesen kielégíteni a szükséges lakásigényeket. De ennek ellenére gazdasági okokból nem kívánták őket fejleszteni. Kecskemét feladata ezért elsősorban abban állt, hogy Bács-Kiskun megye városain kívül (Baja, Kecskemét, Kiskunhalas, Kiskunfélegyháza)¹⁵ a környező megyék (Pest megye: Cegléd, Nagykőrös, Szigetszentmiklós,¹⁶ Tolna megye: Paks,¹⁷ Baranya megye: Pécs) és Budapest lakásszükségletét elégítse ki.¹⁸

Kecskeméten összesen hatféle háztípust gyártottak, amelyből hármat ötemeletes és hármat középmagas (tízemeletes) kivitelben készítettek. Így ezek közül lehetett választani a régió városainak, ha innen szerettek volna házgyári lakást rendelni.

Pécs város rövid építéstörténete 1945-1975 között

Pécs szinte érintetlenül vészelte át a II. világháború szörnyűségeit, így nagyobb helyreállítási munkálatokat nem kellett végrehajtani. A város jelentős iparral és az ország iparosításához nélkülözhetetlennek számító szénrel rendelkező, ezáltal Pécs is felkerült 1951-ben arra a listára, amely a fejleszteni kívánt településeket tartalmazta.¹⁹

A város iránti elkötelezettséget tovább erősítette, hogy 1953-ban szovjet tudósok egy csoportja uránt talált a várostól nyugatra, Kővágószőlős közelében.²⁰ A hidegháború idején nélkülözhetetlen

¹³ Pécssett például csehszlovák és francia mintát is alapul vettek.

¹⁴ KORDIK, 1976. 709.

¹⁵ Petőfi Népe, 1976. december 23. 2.

¹⁶ Pest Megyei Hírlap, 1982. november 21. 5.

¹⁷ Petőfi Népe, 1979. november 18. 4.

¹⁸ ELEKES, 1982. 26-33.

¹⁹ GERMUSKA, 2006. 96-109.

²⁰ SALLAY, 2002. 329-330.

nyersanyag kitermelését minél korábban el akarták kezdeni, ezért úgy határoztak, hogy a munkaerő biztosítása érdekében egy városrészt alakítanak ki a közelében, így épült fel Uránváros.

Mint a régió központja, Pécs városa rendelkezett a legnagyobb lakossággal,²¹ de sem ez, sem pedig az agglomeráció népessége nem volt elegendő a munkáshiány kielégítéséhez. Ezért a város előbb a megye, majd a régió, az uránbánya megnyitását követően pedig az ország minden pontjáról elkezdte felszívni a fölös munkaerőt. Csakhogy a felgyülemlett embertömeget el is kellett helyezni. Előbb a szénbányászok helyzetét kívánták megoldani a Mészési lakótelep 1948-ban megkezdett építésével – amelynek 90%-ával 1965-ig végeztek is –, majd az uránérc 1953-as felfedezése után 1955-től megkezdődött egy nyugati irányú terjeszkedés. Érdekesként érdemes megjegyezni, hogy Uránváros első házait az 1956-os magyar forradalom napján, október 23-án adták át, a városrészt pedig 1975-ben fejezték be.²² Az említett városrészekon kívül 1955-ben tervbe vették a belváros déli területének átépítését is, amelynek bár csak a felét tüntették el, így is hatalmas kárt okoztak. 1958-ban kezdtek meg a városrész építését, és hosszabb-rövidebb szakaszokban egészen az 1980-as évekig folyt a munka.

Ezek a fejlesztések komoly változást jelentettek a város életében, de közel sem voltak elegendők. Főleg, ha csak abból indulunk ki, hogy Pécs lakosságát már az 1960-as években 200 ezer fő felett határozták meg az évszázad végére. Éppen ezért a Pécsi Tervező Vállalat folyamatosan készítette az új városrészekre vonatkozóan a rendezési terveket, amelyekből a város vezetése válogathatott. A kérdés tehát adott volt: Merre épüljön tovább a város?

Ennek megfelelően felmerült Uránváros továbbépítése (Nyugat-Kovácsstelep), a Nyugat-Mecsek, a Makár-oldal, a Diós dűlő, a Balokány és a Szigeti városrész – egészen a Kórház térig történő – beépítése.²³ Ezek a tervek nagyban módosították volna a város képét.²⁴ A tervezők sok irányba akartak elindulni, végül nem

²¹ Adatokat lásd 1. számú táblázat.

²² MAGAY, 2006. 324.

²³ DÉNESI – PAPP – SZOYKA, 1974. 16–19.

²⁴ Pécs 1966. évi Általános Rendezési terve /tervdokumentáció/ 40.

ragaszkodtak tovább a szalagváros koncepciójához.²⁵ Sokan ugyanis – joggal – féltették a történelmi belvárost vagy a Mecsek látképét ezektől a beruházásoktól. Úgy tűnik, a pécsi Városi Tanácsban is elgondolkoztak azon, hogy valóban ezek a területek a legmegfelelőbbek-e. Végül a városvezetés egy déli irányú (Régi Kertváros alatti) lakótelep fejlesztése mellett tette le voksát,²⁶ ám amíg akadtak a belvároshoz közel eső városrészek (Szigeti városrész, Budai városrész), addig e területek felhasználásával (szanálásával) akarták megoldani Pécs új lakótelepeinek elhelyezési gondjait. Így utolsóként a nagyobb városrészek közül 1968-ban a Szigeti városrész építését is megkezdték, amelyet a magas szanálási költségek miatt végül a tervezettnél jóval kisebb területen valósítottak meg, így 1977-re elkészült.

Év	A népesség száma		Az előző népszámlálás %-ban	
	a mindenkori	az 1980. évi	a mindenkori	1980. évi
	államigazgatási beosztás szerint			
1949	78 199	89 025	107,1	99,8
1960	120 451	121 277	146,6	129,7
1970	149 253	150 249	123,9	123,9
1980	168 715	168 715	113,0	112,9
1988	181 356	181 356	107,5	107,5
1990	170 023	170 023	93,8	93,8
2001	157 332	157 332	92,5	92,5
2010	157 680	157 680	100,2	100,2

Pécs lakosságának alakulása 1949 és 2010 között²⁷

Mielőtt azonban rátérnénk Kertváros építésére, érdemes megnéznünk, mi jellemezte a várost 1970-ben a demográfia és a lakásfejlesztés szempontjából. 1970-re Pécs lakossága elérte a 150.000 főt,

²⁵ A koncepció lényege az volt, hogy a Mecsek lábánál húzódjon végig a város. A választóvonalat a vasút, illetve a régi Kertváros jelentette. Ezekről a területektől délre csak ipari üzemeket és a mezőgazdasági művelés számára alkalmas földeket akartak szabadon hagyni.

²⁶ SIPOS, 2015a. 34–38.

²⁷ KSH, Baranya megye statisztikai évkönyve 1950–2011.

amely az 1960-as adatokhoz képest majdnem 24%-os növekedést jelentett.²⁸ Az építési adatok szerint a város 1960 és 1969 között összesen 12.217 lakással bővült. Ezek jelentős része a központi (31%) és a nyugati városnegyedben (44%) épült fel.²⁹ A számok is jól mutatják, hogy 1970-re nagyrészt már elkészült Meszes, illetve a Déli Városrész, és – bár az adatok nem ezt tükrözik – Uránváros építése is a végéhez közeledett.

Pécs-Kertváros építése és a kecskeméti szovjet házgyári panelek megjelenése a Pécs-Siklói városrész első számú szerkezeti egységében

A kertvárosi lakótelep építéstörténete 1968-ig nyúlik vissza. Három év tervezés után 1971-ben véglegesítették és fogadták el a megvalósítási programot, melynek alapján 1972-ben megindult az építkezés a régi kertvárostól délre fekvő területen, mai nevén Megyeri-Kertvárosban. A 4.170 lakásosra tervezett lakótelepet 5 évig építették,³⁰ de már 1974-ben megkezdődött az egyeztetés a Tanács és a tervező vállalat között, hogy a következő, immáron 10.000 lakás körüli tervezett lakótelepet hol építsék fel. Szóba jött újra a Nyugat-Kovácstelep, illetve a Budai városrész, ám végül a város vezetői – tanulva a Szigeti városrész magas szanalási költségeiből – a Megyeri-Kertvárostól délre eső üres területet választották az új lakótelep építésének helyszínéül.³¹

Hársfai István, aki később az építkezésről is részletes leírásokat közölt a *Dunántúli Napló*ban, a következőket írta 1974-ben a készülő városrészről: „Az Újmecekalja méretű városrész öt szerkezeti egységben valósul meg, s ezek mindegyike úgy, hogy már a beköltözés idején a viszonylagos befejezettség állapotában legyenek. Az első egység háromszög csúcsban, a Megyeri út tervezett meghosszabbításától nyugatra lesz, s itt 1 535 lakás épül 5 530 fő részére. A második egység lesz a területileg legnagyobb, s Lovó-Kertvároshoz kapcsolódik annak teljes déli hosszúságában. Az itt épülő 3 930 lakás 13 750 embernek ad otthont. A harmadik egység Lovó-Kertvárostól keletre, a Siklói útig terjedő területen épül 1 045 lakással 3 660 lakosnak. Ettől délre lesz a negyedik egység

²⁸ KSH, 1981. 13.

²⁹ Pécs és a városkörnyéki településcsoport általános rendezési terve. Városfejlesztési koncepció, Dél-dunántúli Tervező Vállalat, 1982. 267.

³⁰ SIPOS, 2015a. 34-40.

³¹ Uo. 41.

a városközpont egy részével, s itt 2 050 lakás épül 6 640 fő részére. Az ötödik egység a második egység déli szomszédjaként épül 6 385 embert befogadó 1 824 lakással. Itt – a domborzati lehetőségeket kihasználva – nyugatra néző teraszházakat is terveznek. Az ötödik egységgel fejeződik be a Siklósi városrész első szakaszának építése. Összesen 10 384 lakás lesz a területen – nagyjából fele-fele arányban 5 és 11 emeletes épületekben – s a városrészt 35 965 ember népesítheti be. Optimális körülmények között ez 1990-ig meg is valósulhat.”³² Ezt az elképzelést az idő nagyban felülírta, hiszen az első öt egység fontosabb munkáival 1987-re el is készültek. A munkatervek felgyorsításának az volt az oka, hogy a város először az 1970-es évek végén kettő, majd 1981 és 1987 között – az ekkor már hét egységből álló tervet – újabb hárommal toldotta meg. Végül összesen 10.233 lakás készült el a hét szerkezeti egységben, amelyek közül számunkra most az első szerkezeti egység építése a fontos, hiszen itt épültek fel az általunk tárgyalt kecskeméti házigyári panelházak.

Az első számú szerkezeti egységet északról a Nyugati Ipari út, keletről a Nagy Imre út, délről a Malomvölgyi út és az Eszék utca, míg nyugatról a Lahti utca határolta. Az egyik déli és a nyugati határutca egy-egy testvérvárosról kapta a nevét. Lahtival 1956-ban, míg Eszékkel 17 évvel később, 1973-ban kötött testvérvárosi egyezményt Pécs.³³ Az egyetlen tér meg egyszerűen a Testvérvárosok tere nevet kapta.

Az eredeti elképzelések szerint csak alagútzsalus épületek kaptak volna helyet a területen, amelyhez a Pécsi Tervező Vállalat az eredeti PEVA típus továbbfejlesztett változatait vette volna alapul. Ezért elkészítették az A-1, A-2, A-3, B-1 és B-2-es típusokat,³⁴ amelyek közül csak az első két típust (A-1 és A-2) használták fel az építkezés során, de ezt is nagyon kis számban. 1976-ban előbb a tíz-, majd 1977-ben az ötemeletes házak vonatkozásában újították meg a beruházási programot, úgy hogy az alagútzsalus épületeket szinte mind kicserélték panelházakra, azonban ebben a tervben is akadtak kapacitási problémák.³⁵

³² Dunántúli Napló, 1975. február 15. 6.

³³ Pécs Lexikon, 2010a. 298.

³⁴ MNL BaML XXIII. 108. 13027-41/1976. Pécsi Siklósi vr. 1 szakasz beépítési és tanulmányterve.

³⁵ MNL BaML XXIII. 108. 13027-41.

Ez az egyetlen szerkezeti egység egész Kertvárosban, ahol a pécsin kívül más házgyár is aktívan kivette a részét az építkezésekből. A segítség Kecskemétről érkezett, 300 lakáshoz szükséges házgyári elem formájában.³⁶ A támogatásra két okból is szükség volt. Egyrészt – és ez a legfontosabb – a pécsi panelüzem kapacitása (1.500 lakás/év)³⁷ nem tudta egyszerre kielégíteni az első és a második szerkezeti egységekhez szükséges panelelem gyártását, amely miatt félő volt az esetleges csúszás. Másrészt ezáltal újabb típus – a K3-A5 – jelenhetett meg Pécsen, ezzel is erősítve a jövőbeli városrész sokszínűségét. Fontos megjegyezni az érdekességek közt azt is, hogy a legszélesebb megrendelői kör is ehhez a területhez tartozott. A városon kívül megjelent az OTP, a MÁV, a Pécsi Ingatlankezelő és az Ércbányász Vállalat is. Az épületek 62%-ának öt-, míg 38%-ának tízemeletesnek kellett lennie, hogy tartani tudják a tervet, amely szerint 4.800 embert kellett elhelyezniük 1981-ig. Ehhez a létszámhoz járultak bizonyos közintézmények és szolgáltatások is. A Testvérvárosok terén kialakítottak például egy óvodát és egy bölcsődét, továbbá – Pécsen először – egy IMS technológiával készült iskolát is.³⁸ A 16 tantermes általános iskola Getto József tervei alapján készült el 1983-ban.³⁹ A szolgáltatásokat nézve csupán a minimális ellátottság volt a cél, ezért csak egy ABC és egy kisebb bazársor létesült. Jelentős változást csak a 2000-es évek hoztak, amikor ide is kitelepült egy-két jelentősebb hipermarket.

Az 1977-ben készült terveken végül 1979-ben kisebb módosítást hajtottak végre. Az A1 és A2-es típusú épületek nagy részét felváltották a TM-51, TM-52, TM-53, TD-51 és TM-531-es házak. A felsoroltakon kívül a rendezési terv szerint KC-51-es (középmagas) tízemeletes és K3-A5-ös ötemeletes házak készültek nagyobb számban. Végül 1982-ig a szerkezeti egység összes házát sikeresen befejezték.

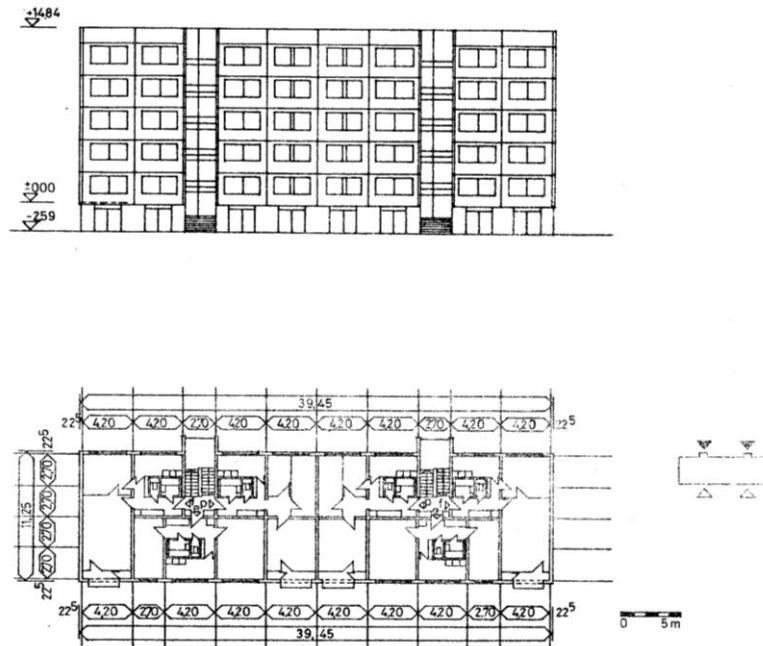
³⁶ Az eredeti elképzelések szerint az egész 5. számú szerkezeti egységet is a kecskeméti házgyár termékeiből építették volna fel: (MNL BaML XXIII. 108. 13027-41.)

³⁷ ROZVÁNY, 2001. 128.

³⁸ Dunántúli Napló, 1983. augusztus 3. 1.

³⁹ Pécs Lexikon 2010b. 298-299.

A K3-A5-ös típus bemutatása

Tervrajz⁴⁰

A típust az Állami Építőipari Tervező Vállalat munkatársa, Pászti Károly tervezte. A kecskeméti házgyár által előállított panelek a hagyományos szovjet paneltechnológiával készültek, és összeszerelésüket is a Bács-Kiskun Megyei Építőipari Vállalat dolgozói végezték. A legnagyobb különbség a pécsi panelépületekhez képest abban állt, hogy itt már nem csak 2,70-es (és 3,60-as), hanem 4,20 m-es panelelemeket is felhasználtak, amellyel megnövelték a ház homlokzati oldalának hosszát, ez pedig együtt járt a lakások alapterületének növekedésével.⁴¹ A kisebb különbségek között célszerű megemlíteni még azt is, hogy a pécsi panelépületekhez képest a vizesblokkok elhelyezése pont ellentétes oldalon volt,

⁴⁰ MOT, 1976.

⁴¹ A pécsi panel épületek homlokzati falának hossza 17,1 méter, míg a kecskeméti házgyár termékeinek 19,5 méter.

illetve, hogy az épületen a kecskemétiiek meghagyták az erkélyt is. Az ötemeletes épületben összesen tizenöt összkomfortos lakást hoztak létre. Emeletenként kettő darab két és félszobás (62 m²) és egy darab kétszobás (55 m²) lakást helyeztek el. E típusból 20 db épületet (300 db lakást) húztak fel a Siklósi városrész első szerkezeti egységében, az 1979-es árfolyamon számolva összesen 77.751.374 forintos költségvetéssel.⁴²

Befejezés

Összességében elmondhatjuk, hogy a házgyári hálózat kiépülése nagyban hozzájárult nemcsak országszerte, hanem világszerte is ahhoz, hogy minél több embernek legyen otthona a második világháború utáni időszakban. Magyarországon az 1956-os események ébresztették rá a párt vezetését, hogy a sikeres lakáspolitikán keresztül jobban elfogadhatóvá tudják tenni a rendszert. Pécs vonatkozásában összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a ritka alkalmak egyike volt, hogy a Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalaton kívül egy másik vállalat jelenjen meg a városban, és a Bács-Kiskun Megyei Állami Építőipari Vállalat kiváló munkát végzett Pécs-Kertvárosban, így változatosabbá téve a városrész sziluettjét.

Azonban érdemes még egy gyors összevetés erejéig kitérni arra a kérdésre, hogy megérte-e Pécsnek anyagi szempontból a kecskeméti házgyári termékeket választani. A válasz erre a kérdésre egyértelműen nem, hiszen 150 db lakást készítettek el valamivel több, mint 77 millió forintért (1979-es áron), míg ha a hasonló (TD-51-es) pécsi panelházakat nézzük, ez az összeg 1975-ös áron 50 millió forint lett volna.⁴³ A többletköltség egyértelműen a szállítás rovására írható, hiszen a Kecskemét-Pécs közötti utat is kiszámlázták a megrendelőnek, ami egyértelműen megnövelte a költségeket. Mindezek ellenére Pécsnek szüksége volt a 300 kecskeméti házgyári lakásra 1979-81 között, így a magasabb költségek ellenére Pécsnek nem volt más választása, mint a szovjet házgyári lakásokat igénybe venni.

⁴² PMJV Tervtár 2. csomag:/V-377/1980: 150 darab kecskeméti házgyári panellakás beruházási program

⁴³ Pécsi panelházakról a költségeket lásd SIPOS, 2015a. 75-79.

Bibliográfia

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára:
MNL BaML XXIII. 108. 13027-41/1976. Pécsi Siklósi vr. 1 szakasz.
beépítési és tanulmányterve.
Pécs 1966. évi Általános Rendezési terve /tervdokumentáció/

Tervtári és sajtóforrások

DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1975. február 15. 6.
DUNÁNTÚLI NAPLÓ, 1983. augusztus 3. 1
Pécs és a városkörnyéki településcsoport általános rendezési terve.
Városfejlesztési koncepció, Dél-dunántúli Tervező Vállalat, 1982.
PEST MEGYEI HÍRLAP, 1982. november 21. 5
PETÓFI NÉPE, 1979. november 18. 4.
PETÓFI NÉPE, 1976. december 23. 2.
PMJV Tervtár 2. csomag:/V-377/1980: 150 darab kecskeméti házgyári panellakás beruházási program.

Szakirodalom

DÉNESI - PAPP - SZOYKA, 1974 = Dénesi Ödön - Papp József - Szoyka Pál: Sajátos helyi vonások a pécsi rendezési tervekben. Városépítés 1974. (11. évf.) 1. sz.
ELEKES, 1982 = Elekes László: Kecskeméti házgyár új típusépületei. In: Műszaki Tervezés 1982. (22. évf.) 5. sz.
FONÁL, 1959 = Fonál Sándor: A 15 éves lakásépítési tervről In: Társadalmi Szemle, 1959. XIV. évfolyam. 12. sz.
FÜLÖP, 1969 = Fülöp Imre: Házgyárak. In: Műszaki Tervezés, 1969. (18. évf.) 1. sz.
GERMUSKA, 2006 = Germuska Pál: Indusztria bővületében, fejlesztéspolitika és szocialista városok. 1956-os Intézet, Budapest, 2006.
KRAUSZ, 2008 = Krausz Tamás: A Szovjetunió története, 1914-1991. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008.
KORDIK, 1976 = Kordik László: A házgyári program befejezése alkalmából... In: Magyar Építőipar 1976. (25. évf.) 12. sz.
KSH, 1978 = KSH, Lakásépítés az európai országokban 1966-1977. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1978.
KSH, 1981 = KSH, 1980. évi népszámlálás. 2. b. Pécs népessége és társadalma. Központi Statisztikai hivatal, Budapest, 1981.

- MAGAY, 2006 = Magay Miklós: Uránváros kialakulásának és fejlődésének története. In: Tanulmányok Pécs történetéből 18. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2006.
- MOT, 1976 = Panelos lakóépületek típussterv katalógusa, Tervezés-fejlesztési és Típustervező Intézet, Budapest, 1976.
- PÉCS LEXIKON, 2010a = Szócs Gyöngyike: Testvérvárosi kapcsolatok. In: Romváry Ferenc (szerk.). Pécs Lexikon II. kötet (N-Zs). Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010.
- PÉCS LEXIKON, 2010b = Kult László: Testvérvárosok Terei Általános Iskola. In: Romváry Ferenc (szerk.). Pécs Lexikon II. kötet (N-ZS) 298-299. Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010.
- PREISICH - KISS, 1965 = Preisich Gábor - Kiss Dénes: Házgyári technológia és városrendezés. In: Építésügyi Szemle: az építésügy szakmapolitikai folyóirata, 1965. (8. évf.) 6. sz.
- REISICHL - BUDINSZKY, 1961 = Reischl Antal - Budinszky Ferenc: Korszerű lakótelep építése, Kísérleti bemutató építkezés Moszkvában, a 9. lakótelep, a Novije Cseremuski városrészben. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1961.
- ROZVÁNY, 2001 = Rozvány György: A pécsi panel története II.: A nagypaneles gyártástól az IMS-ig (1963-1973). In: Pécsi Szemle: város-történeti folyóirat, 2001. (6. évf.) ősz
- SALLAY, 2002 = Sallay Árpád: Az uránércbányászat szerepe Pécs XX. századi fejlődésében. In: Szirtes Gábor - Vargha Dezső (szerk.): Iparosok és bányászok a Mecsek-alján. Pécs: Pro Pannonia Kiadó, 2002.
- SIPOS, 2015a = Sipos Balázs: Pécs-Kertváros, egy városrész kiépülése 1972-től napjainkig, PTE-BTK KTDT, Pécs, 2015.
- SIPOS, 2015b = Sipos Balázs: Néhány gondolat az első 15 éves lakásépítési program (1961-1975) megvalósításával kapcsolatban. In: Annona Nova VII. A Kerényi Károly Szakkollégium Évkönyve. PTE-BTK - Kerényi Károly Szakkollégium, Pécs, 2015.

Abstract

WW II has caused huge destruction throughout the world. Because of this, after 1945, in order to find a solution for the housing problem first Western, then Eastern Europe began mass-production housing. Within the Eastern Block firstly the Soviet Union tried this process, and from here, they have spread the technology to the

other Satellite states. The first housing factory was built in Budapest at 1965, which was followed by nine other till 1976 (the last one in Kecskemét).

The socialist construction history of Pécs had began with building up Meszes (1948-1960), which was followed by Uránváros (1955-1973), the southern part of the city (1960-1981), the Szigeti part (1968-1977), then Megyeri-Kertváros (1972-77). Continuing the southern expansion in 1974, the city leaders have decided to sprawl south from Megyeri-Kertváros to build the Siklósi part that was under construction till the regime change. The Architect Corporation of Pécs (Pécsi Tervező Vállalat) has modified the I. constructive unit's arrangement plan in 1977 referring to lack of capacity, where the housing factory of Kecskemét's products, the A5-K3 flat buildings were also included. The 300 flat housing project was made between 1979 and 1981 by the people of the Bács-Kiskun Megyei Állami Építőipari Vállalat.

LENGYEL GÁBOR

**A PUTYINI OROSZORSZÁG SZÜLETÉSE
A KÉTEZRES ÉVEK ELEJÉN (2000-2004)**

A Szovjetunió 1991. decemberi végső feloszlását követően új világpolitikai korszak kezdődött. A 20. század utolsó évtizede a teljes átalakulásról szólt nem csak Európában és Oroszországban, de globális tekintetben is átrajzolódott az erőviszonyok. A közel fél évszázados – kiszámíthatónak nevezhető – bipoláris világrendet követően a kilencvenes évektől egy bizonytalanabb éra kezdődött, amelynek jellemzésére egyre gyakrabban használják a „világrendetlenség” terminológiát. Oroszország szuperhatalmi státuszának elvesztése meghatározónak bizonyult ebben a tekintetben, nagyon nehezen találta meg helyét az új, éppen alakuló világrendben. De nemcsak Moszkva nem találta a maga útját, a Nyugat és az Egyesült Államok sem igazán tudta, hogy mit kezdjenek azzal a nagyhatalommal, amely pár éve még legfőbb ellenlábasként volt.

Közel két évtized távlatából minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy az 1991 és 1999 közötti időszak a teljes hanyatlást jelentette Oroszországnak mind kül-, mind belpolitikai tekintetben. A gazdasági-társadalmi átalakulás, a szembenézés a szovjet múlttal, az átalakuló európai biztonsági rendszer, az USA sokáig megkérdőjelezhetetlennek tűnő vezető szerepe, a belső szeparatizmus stb. olyan kihívások elé állították az országot, amelyekre nagyon nehezen találta meg a megfelelő válaszokat, ha ez egyáltalán sikerült.

A belső és a külső kondíciók mellett ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy az ország élén Borisz Jelcin személyében egy olyan vezető állt, aki inkább csak sodródott az árral, és sokszor az oligarcháknak kiszolgáltató belpolitikai benutság, illetve a külpolitikai kudarcok között vergődött. Az elnök személyisége, káros szenvedélyeinek hatása széles körben ismert volt, s a mai napig emlékezetes maradt Jelcin egy-egy nyilvános megjelenése, ahol jól láthatóan alkoholos befolyásoltság alatt volt. Ettől függetlenül a kilencvenes évek Oroszországának sajátos viszonyait nem szabad csak az elnök személyes képességeiből levezetnünk. Az 1990-es évtizedet egy olyan átmeneti korszaknak kell tekintenünk (orosz

történeti terminológiával talán hívhatjuk szmutának („zavaros időszaknak”), aminek a menedzselése, levezénylése egy karizmatikus vezetőnek is jelentős kihívást jelentett volna, különösen egy olyan sajátos történelmi fejlődési pályát bejárt országban, amilyen Oroszország.

Tény azonban, hogy Jelcin 1999. december 31-i lemondását követően új korszak kezdődött, amely minden mutatóban eltért a korábbiaktól, s amely összeforrott az újonnan színre lépő Putyin elnök nevével. Az új évezredbe úgy lépett be Oroszország, hogy minden tekintetben mélyponton volt, közel állt az összeomláshoz, s a közeljövő tekintetében teljes volt a bizonytalanság. A kétezres évek elejétől azonban olyan változások álltak be, olyan folyamatok indultak el, amelyek egy minőségileg új Oroszország megszületéséhez vezettek. Tanulmányunkban a kétezres évek elejének azokat a főbb tendenciáit kívánjuk bemutatni, amelyek Putyin első elnöki ciklusának időszakában meghatározónak bizonyultak, s Oroszországot mind kül-, mind belpolitikai értelemben új pályára állították.

A jalcini örökség

Annak érzékeltetéséhez, hogy Putyin elnöksége milyen változásokat hozott magával, szükséges röviden kitérnünk az előzményekre is. A Szovjetunió örököséként 1991 végén újonnan létrejött – ezen határok között sosem létező – államalakulat a lehető legnagyobb kihívásokkal találta szemben magát. A szovjet típusú gazdasági rendszer és társadalmi berendezkedés leépítése óriási kihívásokat jelentett. A szovjet keretek között létező gazdasági kapacitás nagyjából fele elveszett, a GDP visszaesése békeidőben példátlan mértékű volt, az új politikai berendezkedés megteremtése számos el-entmondást szült.

A kialakuló problémákra az orosz vezetés nem igazán találta meg a megfelelő válaszokat, nagyon nehezen tudták kezelni a tömegesen jelentkező kihívásokat. Orosz részről alapvetően helytálló feltételezésnek tűnt, hogy nyugati segítség nélkül kivitelezhetetlen a gazdasági transzformáció, viszont óriásira duzzasztotta az elvárásokat és a reményeket. Elsősorban abban a tekintetben voltak irreálisak ezek az elvárások, hogy egy olyan méretű országban, egy olyan sajátos berendezkedés közepette, ami a szovjet korszakot jellemezte, pár év alatt végigvihető az átalakulás, s rövid időn

belül Oroszország integrálódik a nyugati gazdasági és társadalmi rendszerbe. Az orosz külpolitika első, „atlantistának” nevezett kurzusa, a Nyugatba vetett feltétlen hitből táplálkozott. Gazdasági tekintetben ez Jegor Gajdar pénzügyminiszter nevével forrott össze és az 1992-ben indított, úgynevezett gazdasági sokkterápiával. Az elképzelés az volt, hogy nem lépcsőzetesen, szakaszonként viszik véghez a gazdasági transzformációt, hanem a lehető legrövidebb idő alatt. A gazdaság piaci alapra helyezése, az árak felszabadítása, a privatizáció gyorsítása azonban nem várt következményekkel járt. A 2.900 %-os infláció, az árak megemelkedése, a GDP folyamatos hanyatlása hamar kijózanította a túlzott reményeket tápláló jelszót (1998-ban az orosz GDP már 40 %-kal volt kisebb az 1990-es értéknél!)¹. Ezt követően az 1990-es évtized arról szólt, hogy próbálták valamiképpen konszolidálni a kialakult helyzetet. Mindezt nem sok sikerrel tették, hiszen 1998 augusztusára az orosz állam tulajdonképpen csődbe ment.

A gazdasági átalakulás nehézségei az ország külkapcsolatait is meghatározták. Míg az évtized elején a Nyugat teljes értékű szövetségeseinek tűnt Oroszország, és feltétlen baráti hozzáállást igyekezett tanúsítani, ez különböző tényezők miatt az évtized közepére-végére teljesen megváltozott. Fontos szempont, hogy a kelet-közép-európai országokkal ellentétben, akik kizárólag a gazdasági-társadalmi átalakulásra koncentrálnak (ugyanis minden kétséget kizáróan úgy tekintettek magukra, hogy Nyugat-Európa-hoz tartoznak, az európai identitás teljes jogú tagjai, csak 1945 után a számukra előnytelen világpolitikai helyzet alakulása miatt letértek erről a pályáról, és a Szovjetunió vezette keleti blokk tagjaivá váltak), Oroszországnak szembe kellett néznie egy sajátos identitásválsággal is.

Amellett, hogy az átalakulás óriási nehézségekkel járt, meg kellett találnia és ki kellett jelölnie azt a helyet, amit magának szánt a világban a poszthidegháborús korszakban, illetve megoldást kellett találni arra is, hogy a lehető legkisebb pozícióvesztés mellett integrálódjon a születő nemzetközi rendszerbe. Az a sajátos helyzet állt elő, hogy egyik napról a másikra szuperhatalomból még jóindulattal is csak regionális hatalommá változott. Míg a Szovjetunió a hidegháborús korszak egyik rendszeralkotó pólusa volt,

¹ SZ. BÍRÓ, 2014a. 49.

addig 1991 után Oroszország már nem tudta betölteni ezt a szerepet. A kilencvenes évek orosz külpolitikáját az az alapvető ellentmondás határozta meg, hogy a kezdeti időszak kivételével egyre inkább próbált olyan nagyhatalomként feltűnni, amelynek van beszólása a világpolitika napirendjébe, viszont a belső kondíciók ezzel nem álltak párhuzamban. Elsősorban a példa nélküli gazdasági visszaesés, a kialakuló oligarchakapitalizmus, a társadalmi kiábrándultság az újonnan születő rendszerből nem tették lehetővé, hogy Oroszország önálló, erős világpolitikai szereplőként cselekedjen. Kezdetben arra is ügyeltek Moszkvában, hogy a lehető legteljesebb mértékben elhatárolódjanak a szovjet múlttól, és semmilyen folytonosságot ne vállaljanak fel az előző rendszerrel.

A kilencvenes évek Oroszországának teljes talajvesztését szimbolizálja a NATO keleti bővítésének vitája, amivel az orosz diplomácia látványosan nem tudott mit kezdeni. Az évtized elején Moszkva látszólag semmilyen kifogást nem emelt az ellen, hogy a volt keleti blokkba tartozó három kelet-közép-európai ország (Csehország, Lengyelország és Magyarország) a nyugati katonai blokkba integrálódjon. (Orosz részről még az is felmerült, hogy akár ő maga is teljes jogú tagja lehetne a szervezetnek.) Azonban ez fokozatosan kezdett megváltozni, majd az évtized második felére a teljes elutasításig jutott, s többször is kifejezték, hogy a NATO keleti irányú terjeszkedését Moszkvában – már csak hidegháborús reflexből is – ellenséges lépésnek fogják tekinteni.² A Nyugatot (elsősorban az Egyesült Államok) mindvégig igyekezett ugyan figyelembe venni az orosz szempontokat és elhíttetni a Kremllel, hogy számítanak Oroszországra mint a kialakítandó európai biztonsági felépítmény integráns részére, azonban igazán komolyan sosem tartottak egy esetleges orosz válaszlépéstől, és nem dőltek be a retorikai fenyegetésnek.³ Tisztában voltak ugyanis azzal, hogy a szovjet érából megmaradt nukleáris arzenálon kívül semmilyen valós gazdasági, politikai vagy katonai erő nem áll az orosz érdekvédelem mögött. A zilált belpolitikai viszonyok miatt sokkal

² A NATO keleti bővítésének vitájáról, orosz szempontjairól lásd LENGYEL, 2015. 357-376.

³ Oroszország helyzetét, világpolitikai súlyát, Nyugathoz való viszonyát lényegre törően fogalmazta meg a Clinton adminisztráció egyik tagja: „Oroszország úgy tesz, mintha nagyhatalom lenne, mi pedig úgy, mintha ezt őszintén el is hinnénk.” Idézi: MIGRANJAN, 2002.

inkább aggasztotta a világot egy esetleges hatalmi visszarendezés vagy nem várt politikai fordulat, ami még kiszámíthatatlanabb útra terelte volna Oroszországot. Ennek megfelelően a Clinton kormányzatban sokáig prioritást élvezett, hogy először a jelicini rendszerrel stabilizálják, ezt követően lehet a tágabb kelet-közép-európai régióra koncentrálni.

Koherens, kiforrott orosz külpolitikáról egyéb okok miatt sem beszélhetünk ebben az időszakban. Igaz ugyan, hogy 1993 augusztusától egy erős, központosított elnöki rendszer alakult ki, de ez nem jelentette azt, hogy Jelcinnek ténylegesen mindenre befolyása lett volna. Sokszor nem igazán lehetett tisztán látni, hogy ki is irányítja valójában az orosz diplomáciát. Ez valahogy érthető, hiszen akkor is egy új ország születéséről beszélhetünk, ha a Szovjetunió jogutódjáról volt szó. Valójában az alapoktól kellett újjászervezni az orosz diplomáciát. Fontos megjegyeznünk továbbá, hogy a hivatalosnak nevezhető államapparátus mellett (Külügyminisztérium, Elnöki Adminisztráció stb.) a kialakuló rendszer sajátosságából fakadóan egyre nagyobb befolyást nyertek az úgynevezett oligarchák, akik óriási vagyonukkal, stratégiai ágazatokban meglévő tulajdonukkal nemcsak a belpolitikai folyamatokra, hanem a külkapcsolatokra is egyre inkább hatással voltak. (Különösen igaz ez az 1996. júniusi választások után, amikor Jelcin nem nyerhetett volna az oligarchák támogatása nélkül, aminek persze később megkérték az árát.) Látszólag persze Jelcin állt az ország élén, ő képviselte az országot, viszont egyre inkább különböző érdekcsoportok befolyása alá került, nem volt igazán független, ennek következtében nem volt lehetősége arra, hogy kizárólag az orosz érdekeket tartsa szem előtt.

Az évtized közepére egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Nyugatba vetett feltétlen bizalom nem járható út Oroszország számára. Ez vezetett oda, hogy az orosz diplomácia minden nehézség ellenére egyre inkább önállósodni próbált és többvektorúvá kezdett válni. Az Egyesült Államokkal kialakítandó kizárólagos jó kapcsolatok mellett nagyobb hangsúlyt kezdtek fektetni Kínára vagy a korábbi szovjet belső periferiára, a közép-ázsiai országokra. A kilencvenes évek második felére a korábban szándékosan hanyagolt kelet-közép-európai országok is visszakerültek az orosz diplomácia térképére, és igyekeztek konstruktív kétoldalú kapcsolatokat kialakítani velük. A jelicini korszak elején – a minél gyorsabb és

sikeresebb átmenet reményében – próbálták ugyan az orosz birodalmi gondolatot, a befolyási övezetekben való gondolkodást háttérbe szorítani, ám ez végig ott lappangott az elit és a társadalom gondolkodásában.

A korszak belpolitikai sajátosságai, az ellentmondásos örökség, az ország gazdasági állapota nem tette lehetővé, hogy a klasszikus orosz geopolitikai, geostratégiai érdekek úgy törjenek felszínre, ahogy ez később a putyini korszakban egyre szignifikánsabban megjelenik.

Az elnöki hatalom új alapokra helyezése

Amikor Jelcin 1999 decemberében átadta a hatalmat Putyinnak, az anekdota szerint azt mondta neki, hogy „mentse meg Oroszországot!” Elsőre kicsit apokaliptikusnak tűnhet ez a fajta megfogalmazás, de azt kell, hogy mondjuk, a leköszönő elnök nem járt messze az igazságtól országa valós helyzetének értékelésében. A korábban említett gazdasági-társadalmi mélypont is alátámasztja ezt, azonban még legalább két tényezőt érdemes megemlítenünk. Egyrészt az orosz diplomácia 1999 márciusában szenvedte el az egyik legnagyobb pofont azzal, hogy a NATO-erők teljesen kihagyták a délszláv kérdés rendezéséből, és mindenféle érdemi tárgyalás, Moszkvával történő egyeztetés nélkül kezdték meg Szerbia bombázását (annak a Szerbiának, amely hagyományosan orosz szövetségesnek számít, és azon a Balkán-félszigeten helyezkedik el, amely évszázadok óta a „természetes” orosz befolyási övezet részét képezi!). Ez azt sugallta Oroszországnak, hogy teljes mértékben egyedül maradt, és nem az általa elvárt szinten kezelik. Vagyis egyre inkább egyértelművé vált, hogy teljesen elszigetelődött, nincs érdemi beleszólása a világpolitika napirendjébe.⁴

Másrészt 1999 augusztusában megindult a második csecsen háború,⁵ ami önmagában is háborús pszichózist eredményezett az orosz társadalomban. A Kaukázus térségében polgárháborús állapotok uralkodtak, a csecsen szélsőségesek pedig megpróbálták függetlenségi háborújukat különböző terrorista merényletek által Oroszország területére is exportálni. Moszkvában és Volgondonszkban emeletes házakat robbantottak, ami több száz halálos

⁴ DEÁK, 2009. 24.

⁵ Az első csecsen háború 1994 és 1996 között zajlott.

áldozattal járt.⁶ Az események következtében kialakuló katonai válsághelyzet egyértelműen hozzájárult Putyin felemelkedéséhez.⁷ Főleg azért, mert a minden tekintetben mélyponton lévő Oroszország állampolgárai azt látták, hogy a jelenlegi vezető pillanatról pillanatra alkalmatlanabb feladatainak ellátására, elsősorban az orosz állam és az orosz emberek biztonságának garantálására. Még ha rohamosan romló egészségi állapota engedte volna is Jelcinnek, hogy továbbra is elnök maradjon, a körülmények ezt már nem tették lehetővé. Abban az esetben, hogyha továbbra is ragaszkodik hatalma fenntartásához, szinte biztos, hogy rövid időn belül puccsal távolították volna el.⁸ Egy ilyen belső megrázkódtatás, esetleg erőszakos hatalomváltás előreláthatatlan következményekkel járhatott volna egy olyan instabil állapotban lévő állam számára, mint amilyen Oroszország 1999 végén volt. Bár a hatalom ilyen „orosz típusú” átörökítése nem feltétlenül felel meg az alapvető demokratikus értékeknek, az adott pillanatban ez volt a legjobb megoldás. A változás, az új elnök színre lépése már önmagában jelentős stabilizációs faktort hordozott magában.⁹ Orosz szempontból pedig Putyin személyében a lehető legalkalmasabb vezető került az ország élére. Olyan vehemenciával látott neki az ország átalakításának, az elnöki rendszer, a hatalmi vertikum helyreállításának, ami rövid időn belül jelentős eredményeket hozott, és a nemzetközi erőterben is egy másik dimenzióba helyezte az addig vergődő országot.

Az elnöki pozíció elfoglalása után Putyin nem hagyott kétséget afelől, hogy egy teljesen más Oroszországot képzel el, mint amelyet örökségül kapott. Már első elnöki ciklusa idején minden területen „egész pályás letámadásba” kezdett annak érdekében, hogy visszaállítsa a hatalmi vertikumot és az állam tekintélyét. Egyértelművé kívánta tenni, hogy az állami vagyon kisajátítása és az ebből fakadó politikai befolyásszerzés az ő uralma alatt nem lesz

⁶ A merényletek megítélése a mai napig ellentmondásos. A hivatalos verzió szerint egyértelműen cseccsen elkövetők állnak a háttérben, azonban felmerültek olyan elképzelések is, hogy esetleg az orosz szolgálatoknak köze lehetett az eseményekhez, s egy ilyesfajta „házon belüli” merénylettel próbáltak alapot teremteni a háború megindításához. Az események részletes elemzéséhez lásd DUNLOP, 1999.

⁷ BABA, 2009. 13.

⁸ Uo. 14.

⁹ Uo.

működőképes modell. Ezért első lépésként egy hallgatóságos meg-
egyezésen alapuló új játékszabályt állított fel az oligarchák vonat-
kozásában. Ennek értelmében a korábban szerzett vagyont, tulaj-
donát, gazdasági hatalmát megtarthatta a tulajdonosi elit, de azzal
a feltétellel, hogy a politikai életből kivonja magát. Azt hangsú-
lyozta ezáltal, hogy az elnök szuverén hatalmat gyakorol az állam
élén, és nem áll egyik érdekcsoport befolyása alatt sem, hanem ön-
álló, és ő az egyetlen hatalmi centrum.

A gazdasági elit mellett a regionális vezetőkkel, helyi elitekkel
is rendezni kellett a központi hatalom viszonyát. A sok esetben
korrupt, önkényes hatalmat kiépítő „kiskirályok” megregulázása,
mindenhatóságuk megtörése azt a célt szolgálta, hogy az elnök ál-
tal vezetett központi kormányzat hatalma ne aprózódjon el. A ha-
talmi vertikum illetően helyreállítása három lépcsőben zajlott. El-
sőként kiszorította őket a szövetségi politika alakításából. A máso-
dik körben hét elnöki megbízottat rakott a regionális szint fölé,
amely által a Kreml hatékony ellenőrzése és az információszerzés
biztosítva volt. A hét szövetségi kerület létrehozásával beiktattak
egy köztes szintet a helyi és a központi kormányzás és jogalkotás
terepe közé, ami által a helyi szintet egyre közelebb hozták a leg-
felsőbb döntéshozáshoz.¹⁰ A folyamat betetőzéseként pedig igye-
kezett olyan kormányzókat a vezetői pozícióba segíteni, akik lojál-
lisak az elnökhöz.¹¹ A végső fázis pedig az volt, amikor a 2004.
szeptemberi beszláni túsdrámát követően arról született döntés,
hogy a kormányzót nem közvetlen és általános választások útján
választják, hanem a helyi közgyűlések szavazzák meg, mégpedig
azt követően, hogy az államfő javaslatot tesz a személyére.¹²

Putyin kezdeti időszakban meghirdetett programja és sokat
hangoztatott jelszava a „törvények diktatúrája” volt. Ez elsősorban
azt jelentette, hogy nagyon szigorú, központosított etatista hata-
lomgyakorlási formát kívánt megteremteni Oroszországban, azon-
ban ez jogilag szabályozott formában és törvényes keretek között
fog megvalósulni. Elsőre ugyan jól hangzó politikai program volt,
s nem is igen szeretett volna mást hallani az orosz társadalom a
zűrzavaros kilencvenes évek törvénytelenégei és visszaélései

¹⁰ MIGRANJAN, 2004. 35.

¹¹ SZ. BÍRÓ, 2007. 33.

¹² Uo. 33.

után, azonban egy olyan radikális központosító kurzus keretei között, amelyet Putyin kialakított, kissé ellentmondásosnak bizonyult. Ha ugyanis a politikai marketing mögé nézünk, akkor úgy is értelmezhetjük, hogy nem csak kizárólagosan a hatalmi vertikum csúcsán álló elnök és közvetlen környezete alkotja a törvényeket, de úgy is értelmezi azokat, ahogy az neki a legjobban megfelel.

Mindezt saját bőrén tapasztalhatta Mihail Hodorkovszkij, a putyini rendszer első számú közellensége, amikor 2003 októberében csalás és adóelkerülés vádjával letartóztatták. A Jukosz-ügy néven elhíresült, Hodorkovszkij nevével összekapcsolódott eset nem szólt másról, minthogy az oligarchákkal való leszámolás és az állam megerősítésének folyamata új szintre emelkedett.¹³ A cél az volt, hogy a jecini korszakból megmaradt utolsó jelentősebb oligarchákkal is leszámoljon a rendszer, és a Putyin környezetébe tartozó új elit elfoglalja a legfontosabb gazdasági-politikai pozíciókat.¹⁴

Putyin szerencséjére a hatalmi vertikum megerősítése, a centralizáció, az állam központi szerepének megszilárdítása nem egyedülálló folyamat maradt. Ennek sikeréhez, társadalmi elfogadottságához nagyban hozzájárult, hogy a kezdeti időszaktól kezdve egészen 2008-ig jelentős gazdasági fejlődés, növekedés ment végbe az országban. Több tényező szerencsés egybeesésének köszönhetően sikerült olyan gazdasági fundamentumokra építeni a politikai folyamatokat, amelyek minden kétséget kizáróan igazolták mindenki számára, hogy Oroszország újra jó úton jár.

A gazdaság megerősödéshez nagyban hozzájárult, hogy az orosz szempontból stratégiai jelentőségű nyersanyag, a kőolaj ára példátlan emelkedésbe kezdett az új évezred elején. Míg a kilencvenes évek folyamán az olaj hordónkénti ára 20 dollár körül, de

¹³ Amellett, hogy Hodorkovszkij egyértelműen kilógott a Putyin által megálmodott rendszerből, azt is hozzá kell tenni, hogy ellehetetlenítésében pragmatikus szempontok is szerepet játszottak. Nem kétséges, hogy a Hodorkovszkij vezette Jukosz a Szibnyeftyel történt 2003. áprilisi egyesülése után túlterjeszkedett, ugyanis a fúzió következtében a világ legnagyobb kőolaj kitermelő vállalata jött létre, aminek a napi kitermelése 2,3 milliárd hordó volt (ez nagyjából a kuvaitival egyezett meg). Az is döntő volt az oligarcha sorsát illetően, hogy feltételezések szerint a Jukosz jelentős részét át akarta adni egy amerikai befektetőcsoportnak. Oroszország megerősítése putyini koncepciójának pedig egyik alapfeltétele volt, hogy a fontos stratégiai ágazatokat újra állami kézbe vonja. Ld. erről: SZ. BÍRÓ, 2014b. 32.; BÁBA, 2009. 15.

¹⁴ DEÁK, 2009. 24.

inkább az alatti szinten alakult (a legalacsonyabb 1998-ban volt, amikor 11,91 USD volt egy hordó nyersolaj), addig a kétezres évek elejétől lassú emelkedésnek indult, 2004-ben pedig már közel 40 dollárt kértek egy hordó nyersolajért.¹⁵ (A 2008-as év közepén pedig a 140 dolláros szintet is meghaladta.) A nyersanyagexporttól jelentősen függő orosz gazdaságnak óriási lökést adott ez a konjunktúra, aminek következtében nagy mennyiségű plusz bevételek maradtak az orosz államkasszában. Putyin 1999. decemberi elnöki pozícióba lépésekor az ország nemzetközi valutatartalékai 7,5 milliárd dollárt tettek ki. Az általunk vizsgált időszak végén, 2004 májusában a tartalékok megközelítették a 80 milliárd dollárt.¹⁶ Még szembevetőbb a fejlődés, hogyha kicsit kitekintünk, ugyanis 2008 augusztusában már közel volt a 600 milliárd dolláros szint. Vagyis az első négy évben sikerült megtízszerezni, majd még négy évvel később a kezdeti állapot nyolcvanszorosát felhalmozni. A valutatartalék folyamatos növekedése mellett az orosz GDP emelkedése is figyelemre méltó. 2000 és 2004 között évente átlagosan közel 7%-kal növekedett a gazdaság.¹⁷

Ugyanakkor szükséges megemlíteni, hogy mindezek ellenére jelentős problémákkal néz szembe folyamatosan az orosz gazdaság és társadalom (még mindig magas az infláció és a munkanélküliség, a mélyreható gazdasági reformok elmaradtak, a szerkezeti átalakítás nem történt meg, túlságosan kiszolgáltatott az energiaexportnak Oroszország, nincsenek egyéb húzóágazatok, folyamatos a népességfogyás stb.), és a 2008-as gazdasági világválság jelentősen visszavetette a növekedést. A nehézségek ellenére azonban azt gondoljuk, hogy a putyini etatista kurzus és a gazdasági megerősödés nagyban hozzájárult az ország belső stabilizációjához. A befelé építkezés, a bel- és gazdaságpolitikai átalakítás pedig az orosz külpolitikai stratégiára és annak eszköztárára is jelentős hatást gyakorolt.

¹⁵ http://inflationdata.com/Inflation/Inflation_Rate/Historical_Oil_Prices_Table.asp. Az olaj ára természetesen folyamatosan ingadozik a világpiacon, a fenti adatok az éves átlagárat szemléltetik.

¹⁶ Az adatok az Orosz Föderáció Központi Bankjának nyilvántartásából származnak. (http://www.cbr.ru/hd_base/Default.aspx?Prtid=mrrf_m)

¹⁷ GURIEV – TSYVINSKI, 2010. 10.

Egy határozottabb orosz külpolitika formálódása

A kilencvenes években úgy tűnt, hogy egyetlen megmaradt szuperhatalomként, gazdasági-katonai óriásként Washington vezetésével valamiféle unipoláris világrend van születőben. Erre minden esélye meg is volt az Egyesült Államoknak, mert a Szovjetunió szétesése azt vetítette előre, hogy belátható időn belül nem lesz olyan vetélytársa, amely egy pillanatra is megkérdőjelezhetné hegemon szerepét. A kilencvenes évek végére, kétezres évek elejére azonban fokozatosan visszaszorultak, átalakultak azok a koncepciók, amelyek az USA mindenhatóságán alapultak. Nagyban hozzájárult ehhez, hogy a korábbi hidegháborús ellenfél, majd nyugati gyámság alá vont Oroszország új útra lépett, és Putyin elnöksége alatt egyre határozottabb tényezővé kezdett válni. Érdekes módon időben nagyjából egybeesett az USA visszaszorulása, „unipoláris pillanatának” eltűnése és az orosz gazdaság jelentős megerősödése annak minden következményével együtt.¹⁸

Igaz ugyan, hogy a kétezres évek elejére a hidegháborús szembenállás már kezdett a történelem homályába veszni, azonban a Moszkva és Washington közti viszony a mai napig meghatározó és tematizálja a nemzetközi kapcsolatok alakulását. A két fél közötti párbeszéd, interakció különösen intenzív és hullámzó volt az általunk vizsgált időszakban, ennek mérlegelése pedig segíthet a putyini külpolitikai fordulat értelmezésében.

A kilencvenes évek viszonylag optimista és nyugalmi állapotát követően az orosz-amerikai kapcsolatok a kétezres évek elejétől kezdődően igencsak változóan alakultak. A 2001 januárjában hivatalba lépő republikánus Bush-adminisztráció kezdetben egy marginális, gyenge hatalomként tekintett Oroszországra, amelyben inkább látott fenyegetést saját biztonságára nézve, mint egyenrangú szövetségest. Alátámasztja ezt az újonnan kinevezett nemzetbiztonsági tanácsadó, Condoleezza Rice megnyilatkozása is: *„Oroszország veszélyt jelent a Nyugatra nézve, így európai szövetségeseinkre is. Sem ők, sem pedig mi nem tudatosítottuk még teljesen azt a veszélyt, amit a Kreml nukleáris arzenálja és ballisztikus hordozóeszközei jelentenek.”*¹⁹

Putyin kezdetben igyekezett mindent megtenni, hogy ezt a negatív Oroszország-képet megváltoztassa. Nem volt könnyű

¹⁸ KUCHINS – ZEVELEV, 2012. 155.

¹⁹ Idézi SZ. BÍRÓ, 2009. 52.

helyzetben, ugyanis az orosz külkapcsolatok a mélyponton voltak. A délszláv válság miatt Oroszország szüneteltette részvételét a NATO–Orosz Tanácsban, az Európai Unió pedig felfüggesztette a TACIS-program keretein belül Moszkvának nyújtott támogatásokat a csecsen konfliktus eszkalálódása, illetve a civil áldozatok növekvő száma miatt.²⁰ Putyin helyesen mérte fel azt, hogy a teljes elzárkózás, a Nyugattal elmélyülő konfrontáció nem szolgálja Oroszország érdekeit. Ahhoz, hogy az orosz gazdaságot kivezesse a válságból, konstruktív külkapcsolatokat kellett kiépíteni. Azonban tanulva a kilencvenes évek elejének hibáiból, amikor a Kozirjev külügyminiszter vezette orosz diplomácia teljesen alárendelt helyzetbe került a Nyugattal szemben, igyekezett úgy nyitni a külvilág felé, hogy Moszkva önállósága ne csorbuljon, és önálló hatalmi központként vegyen részt a világpolitikában. A kezdetben meglévő belső nehézségek ellenére mindent megtett azért, hogy olyan képet alakítson ki, amely szerint Oroszország nyitott és konstruktív a nemzetközi kapcsolatokban, azonban szuverenitását teljes mértékben megőrzi.

A 2001. szeptember 11-i amerikai terrortámadások alapjaiban változtatták meg a világpolitika tematikáját és dinamizmusát. Píllanatok alatt szertefoszlott az amerikai sebezhetetlenségbe vetett hit. Vagyis megingott az a koncepció a formálódó új világrenddel kapcsolatban, hogy az USA saját területén megtámadhatatlan, illetve az egyetlen olyan szuperhatalom, amelynek mindenre van befolyása, és teljesen önállóan, globális dimenzióban be tudja tölteni a hegemon szerepét. Orosz–amerikai relációban az afganisztáni tálib rendszer ellen meginduló terrorellenes háború egy váratlan közeledést hozott.²¹

A kezdetektől közös ellenfélnek tekintett terrorcsoportok, az al-Kaida bázisok felszámolásának céljából meginduló támadások globális összefogást eredményeztek. Ez az az időszak, amikor Moszkva és a Nyugat kapcsolata egyértelműen felszálló ágban volt. Putyin olyan gesztusokat tett az amerikai fél irányában, ami egyrészt Oroszország megítélését nagyban javította, másrészt pedig kiváló stratégiának bizonyult az orosz elnök által kitűzött célok

²⁰ KONONENKO, 2003.

²¹ Oroszország Afganisztán-politikájáról, a közép-ázsiai geostratégiai kihívásokról lásd LENGYEL, 2011. 27-42.

elérésének érdekében. Putyin reálisan mérte fel a helyzetet, jól látta, hogy kezdetben minden területen konstruktívnak kell lennie. A körülmények pedig meg is teremtették erre a lehetőséget. A 2001. szeptemberi terrortámadások után az orosz elnök elsőként hívta fel telefonon George Busht, hogy együttérzését, támogatását fejezze ki. Mivel a Szovjetunióknak tízéves tapasztalata volt az afgán hadszíntéren, felajánlotta, hogy információkkal, esetleg hasznos katonai térképekkel segítik a fegyveres beavatkozást. Az orosz légteret is hajlandó volt használhatóvá tenni annak érdekében, hogy humanitárius segélyszállítmányokat juttassanak el a terrorellenes harcok helyszínére.²² Két nappal az események után, 2001. szeptember 13-án a NATO és Oroszország közös nyilatkozatban ítélte el az „embertelen cselekedeteket”, és nemzetközi összefogásra szólítottak fel a terrorizmus elleni harcra.²³

Az Egyesült Államok melletti határozott kiállás azonban nem volt teljes mértékben önzetlen. Putyin a világméretű terrorellenes szövetségben, a közös ellenségben egy olyan lehetőséget látott, aminek kapcsán hosszú távú, konstruktív együttműködést alakíthat ki elsősorban Washingtonnal.²⁴ Másfelől az Amerikát ért támadások kiváló legitimációs alapot jelentettek ahhoz, hogy az orosz haderő által Csecsenföldön vívott háborút Putyin annak igazolására használja fel, hogy Oroszország már rég harcot visel az iszlám szélsőségesek ellen. Úgy próbálta prezentálni tehát a 2001. szeptemberi eseményeket és az azt követő amerikai válaszcsepásokat, mint valamiféle „globális Csecsenföldet”,²⁵ amelynek veszélyeire

²² O'LOUGHLIN - Ó TUATHAIL - KOLOSSOV, 2004.

²³ The NATO-Russia Permanent Joint Council, meeting in extraordinary session at Ambassadorial level on 13 September 2001, expressed its anger and indignation at the barbaric acts committed against the people of the United States of America.

²⁴ DEÁK, 2009. 35.

²⁵ O'LOUGHLIN - Ó TUATHAIL - KOLOSSOV, 2004. 4. Idézett tanulmányukban a szerzők megvizsgálták a 2001 szeptembere és 2002 márciusa között született hivatalos orosz nyilatkozatokat, interjúkat, médiában megjelenő riportokat a szeptember 11-i események kapcsán. Érdekes, hogy Putyin és Ivanov hogyan interpretálták a történeteket a világ és az orosz társadalom számára. Ezekből jól látható, hogy minden lehetséges analógiával igyekeztek alátámasztani, hogy mennyire szükséges az összefogás kelet és nyugat között. Egészen odáig mentek, hogy a második világháború idején kialakult Hitler-ellenes koalíció felidézését is arra használták, hogy az együttműködés fontosságát hangsúlyozzák. Több ponton is sántít persze a hasonlat, de jól látható, hogy az orosz diplomácia mindent elkövetett annak

Moszkva már korábban felhívta a figyelmet, és meg is kezdte a harcot ellene.

A nemzetközi terrorizmus elleni harc tehát könnyen közös nevezőre hozta a világ nagyhatalmait, és közelebb hozta Oroszországot a Nyugathoz.²⁶ Ez az időszak azonban nem tartott sokáig. Washington terrorellenes háborúja túllépett azon a kereten, amelyeken belül a világ elismerte, legitimnek tekintette azt. A 2003 márciusában megindított Irak-ellenes hadműveletek hamar lehűtötték az orosz-nyugati kapcsolatokat, de megosztották az Egyesült Államok európai NATO-szövetségeseit is.²⁷

Oroszország kezdettől fogva ellenezte az USA iraki háborús terveit. Gyakorlatilag nem volt olyan pont, amivel egyetértett volna. Moszkvában nem érzékelték megalapozottnak azokat a vádakat, amelyeket Washington megfogalmazott Szaddám Huszein rendszerével szemben.²⁸ Annak is hangot adtak a Kremlben, hogy a beavatkozást kockázatosnak és felelőtlennek tartják, ami felboríthatja a régió viszonylagos stabilitását, amely kezelhetetlen folyamatokat indíthat el (radikális elemek megerősödése, társadalmi összeomlás stb.).²⁹ Az orosz kormányzat azt is kiemelte, hogy az Egyesült Államok és szövetségesei olyan időszakban akarják megindítani az újabb háborút, amikor az afganisztáni beavatkozás még messze van a befejezéstől, ez pedig szintén beláthatatlan következményekkel járhat.³⁰

A stratégiai jellegű aggodalmak mellett a beavatkozás elleni orosz vétónak voltak pragmatikus okai is, mégpedig elsősorban

érdekében, hogy konstruktív hozzáállását bizonyítsa, illetve hogy saját nélkülözhetetlen szerepét felnagytssa. O'LOUGHLIN - Ó TUATHAIL - KOLOSSOV, 2004. 7-8.

²⁶ A hirtelen kialakuló kooperáció, szoros szövetség sok kérdést felvet az orosz külpolitika stratégiai-elméleti kereteit illetően. Az orosz-amerikai együttműködésről, annak ellentmondásairól, Putyin esetleges stratégiai elképzeléseiről az unipoláris világrendet, illetve Oroszország abban játszott szerepeit illetően lásd KONONENKO, 2003. 24-27.

²⁷ Az iraki háború előzményeiről, problematikusságáról, illetve nemzetközi megítéléséről lásd VALKI, 2004. 328-411.

²⁸ A legfontosabb vádak, amelyek alapot teremtettek volna a fegyveres intervencióra Washington szerint, hogy Irak tömegpusztító fegyvereket állít elő, illetve az, hogy Szaddám Huszein szoros kapcsolatokat ápol az al-Kaidával. SZ. BÍRÓ, 2009. 53.

²⁹ Uo.

³⁰ Uo.

gazdasági tekintetben. A LUKOIL 1997-ben kezdett tárgyalásokat az Irak déli területén található Nyugat-Kurna olajmező feltárá-
sának újbóli beindításáról, ami egy 23 éves szerződés lett volna 4 mil-
liárd dollár értékben.³¹ Emellett 2002-ben létrejött egy 40 milliárd
dolláros orosz-iraki gazdasági szerződés, amely azt célozta, hogy
a nyugati sivatag területén feltárjanak és bevonjanak a termelésbe
újabb olajmezőket.³² A nagyobb tételek mellett még kb. 300 millió
dollárnyi különböző orosz beruházások voltak előkészületben. Az
iraki importnak ugyan csak 5,8 %-a származott az orosz piacról,
azonban volt egy másik nagyon hangsúlyos terület is. Korábban a
Szovjetunió volt az iraki rezsim első számú fegyverellátója. Ez a
későbbiekben sem változott, 1981 és 2001 között a fegyverek 50 %-
a Oroszországból érkezett.³³

A fenti megállapodások a Szaddam-rendszerrel kötöttek,
ezért semmilyen érdeke nem fűződött Oroszországnak ahhoz,
hogy bármilyen változás menjen végbe Irakban. Főleg nem az USA
vezetésével, ami könnyen azt jelenthetné, hogy Moszkva minden
tekintetben kiszorul a régióból. Attól függetlenül, hogy a Kreml ré-
széről felhozott aggodalmak jogosak voltak, és nagy részük be is
igazolódott, azt is látnunk kell a történetekben, hogy Oroszország
egyre inkább kezdett határozott álláspontot kialakítani világpoliti-
kai kérdésekben. Fontos kiemelni, hogy az USA vezette iraki
beavatkozásnak volt egy sajátos, ám nagyon pozitív következmé-
nye Oroszország szempontjából. A regionális stabilitás felborulása
és az Irakban kialakult, majd folyamatosan eszkalálódó helyzet je-
lentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy az olaj ára nagyon gyor-
san emelkedni kezdett.³⁴ Ez pedig megalapozta a korábban bemu-
tatott belpolitikai-gazdasági folyamatokat és ezzel összefüggésben
a határozottabb orosz külpolitika megjelenését.

Az iraki intervenció volt a nyitánya annak a tendenciának,
amely egyre inkább Oroszország és a Nyugat elhidegülése felé ve-
zetett. Ettől kezdve a korábbi együttműködés fokozatosan egy
olyan sajátos geopolitikai játszává alakult, ami regionális tekin-
tetben elsősorban a posztszovjet térség feletti befolyás

³¹ CATTERLEE, 2003.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ SZ. BÍRÓ, 2009. 54.

megszerzéséért folyt. Oroszország a 2003-as grúz, illetve a 2004-es ukrajnai belpolitikai fordulat háttérében is erőteljes amerikai támogatást sejtett.³⁵ A nyugatbarát kormányok hatalomra segítése olyan törekvésnek tűnt, ami azt célozta, hogy Moszkva befolyását egyre inkább kiszorítsák belső perifériájáról. Az volt az általános orosz vélekedés, hogy a Nyugat igyekszik a lehető legnagyobb mértékben geopolitikailag is elszigetelni Oroszországot. A NATO és az Egyesült Államok egyre intenzívebb jelenléte Oroszország közvetlen környezetében, a „közel-külföldként” aposztrofált posztszovjet térségben számos kihívást intézett a Kreml felé.³⁶ Moszkvában egyre kevésbé nézték jó szemmel, hogy Oroszország közvetlen környezetében (értsd: befolyási övezetében) amerikai és NATO haderők masíroznak. A putyini vezetés kezdte úgy érezni, hogy országát ilyen módon is bekerítik, geostratégiaileg elszigetelik.

Ezzel összefüggésben érdekes kettősséget figyelhetünk meg Oroszország és a Nyugat viszonyának tekintetében, ami a 2003. októberi Ivanov-jelentésben is tetten érhető. Elsősorban a NATO-hoz való hozzáállás mutat sajátos ambivalenciát. Egyrésről aggodalmat kelt, hogy a szövetség folyamatosan terjeszkedik kelet felé, és annak katonai infrastruktúrája egyre közelebb kerül az orosz határokhoz. Másfelől pedig az is megjelenik a dokumentumban, hogy a meglévő nézeteltérések ellenére fenn kell tartani az együttműködést stratégiai kérdésekben, és ha lehet, még inkább mélyíteni a meglévő kapcsolatokat a NATO-val vagy az Egyesült Államokkal.³⁷

Az említett Ivanov-jelentés nem tekinthető hivatalos védelmi doktrínának, ettől függetlenül több olyan információ is található benne, melyekből következtethetünk az orosz politikai elit kül- és biztonságpolitikai nézeteire. Több fontos témát is érint a dokumentum, azonban azt gondoljuk, esetünkben két nagyon fontos dolgot kell kiemelni. Az egyik, hogy Oroszország nemzeti biztonsági érdekei szempontjából öt térséget nevez meg „természetes érdekeihez” tartozónak: Európát, Közel-Keletet, Közép-Keletet, Közép-Ázsiát és a csendes-óceáni térséget. Ebből elsősorban az látszik, hogy Oroszország a realitások talaján lévő önképet alakít ki, amely

³⁵ SZ. BÍRÓ, 2009. 54.

³⁶ Lásd erről részletesen LENGYEL 2011.

³⁷ HAAS, 2011. 14.

szerint nem globális, hanem elsősorban regionális hatalomként definiálta magát.³⁸ Hozzá kell tennünk, hogy a felsorolt régiók meghatározóak a világpolitika alakulásában, és az Egyesült Államok is ezeket tekinti stratégiai régióknak, ami megalapozza a konfliktusokat. Sajátos helyzet, hogy Oroszország földrajzi elhelyezkedése miatt geopolitikai determináció is részben, hogy a felsorolt területeken egyre erőteljesebben próbál meghatározó hatalomként feltűnni. Ez azonban egy sajátos paradox helyzetet is eredményez. A közép-ázsiai régió (de a Közel-Keletet is említhetjük) földrajzilag Oroszország közvetlen közelében fekszik. Mivel Moszkva fokozatosan erősödött a kétezres években, az USA és a Nyugat nem tudott teljesen önállóan cselekedni a régióban, egyre inkább számolni kellett az orosz hozzáállással is, ezzel párhuzamosan pedig egyre inkább rá is szorultak a Kreml együttműködésére. Azonban Oroszország sem használhatta ki korlátlanul átalakuló helyzetét, ugyanis ő sem tudott önállóan megoldani számos olyan fenyegetést, amely saját biztonságára nézve is veszélyt jelentett (közép-ázsiai iszlám fundamentalizmus, fegyvercsempészet, kábítószerkereskedelem stb.), így tulajdonképpen Moszkva szempontjából volt bizonyos biztonsági előnye annak, hogy NATO-csapatok voltak határai közelében, és vettek részt különböző műveletekben.

A másik elem, ami véleményünk szerint jobban rávilágít az orosz külpolitikai ambíciók átalakulására, és a jelentésnek is az egyik központi üzenete, hogy a biztonság garantálásában a katonai erő szerepe megmarad, illetve még inkább növekszik is.³⁹ Ez azt jelenti, hogy kizárólag politikai (nemzetközi szervezetek, jó kétoldalú kapcsolatok révén stb.) úton egyre nehezebben megvalósítható az ország biztonságának garantálása, vagyis a katonai erőnek, az elrettentő fegyvereknek egyre nagyobb lesz a jelentősége.⁴⁰ Ezzel összhangban Moszkva jelentős összegeket költött a haderő mindent átfogó reformjára.⁴¹

Az általunk vizsgált időszakban nagyon éles konfliktusok nem alakultak ki ugyan, és a határozott katonai lépések is elmaradtak,

³⁸ PÓTI, 2003. 2.

³⁹ Uo. 2.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Az igazán jelentős védelmi kiadásnövekedés 2008 után indult meg, de már korábban is érezhető volt, hogy Putyin elnöksége alatt prioritást fog jelenteni a katonai képességek fenntartása, fejlesztése. Lásd erről bővebben GRESSEL, 2015.

de 2008 augusztusában az ötnapos grúz konfliktus kapcsán már nem hezitált Moszkva, hogy saját haderejét vesse be egy számára stratégiai fontosságú területen lévő konfliktus rendezéséhez. Ha pedig kicsit távolabbra tekintünk, akkor azt látjuk, hogy 2015 őszén Szíriában, már a közvetlen befolyási övezetként meghatározott posztszovjet régió kivül is képes és hajlandó is Oroszország jelentős erőket mozgósítani saját politikai és geostratégiai érdekei érvényesítése érdekében. Ennek következtében azonban azzal is számolnia kell Moszkvának, hogy az esetleges konfrontatívabb külpolitikából fakadó geopolitikai nyereségek gazdasági veszteségeket szülhetnek, ami hosszú távon ellehetetleníti a nagyhatalmi igények megvalósítását.

* * *

Összességében megállapíthatjuk, hogy a Szovjetunió megszűnését követően Oroszország bel-, kül- és biztonságpolitikai tekintetben egy látványos fejlődési ívet írt le. A birodalom szétesését követő egy évtizedes megrázkódtatás és hanyatlás után a 21. századba lépve újfent egy olyan regionális nagyhatalmat láthatunk, amely a legtöbb fontos területen egyre jelentősebb tényezőként jelenik meg. Az általunk részletesebben bemutatott időszak meghatározó volt abban a tekintetben, hogy olyan Oroszországot láthatunk, amely teljes mértékben eltér a jecini időszaktól. A Putyin nevével fémjelzett etatista kurzus, az oligarchák hatalmának felszámolása, a gazdasági megerősödés kezdetei a 2000 és 2004 közé eső első elnöki ciklusban megalapozták a későbbieket. Az orosz gazdaság tartóoszlopát jelentő energiahordozók árának folyamatos emelkedése biztos alapot jelentett a stabilizációhoz. A hatalmi vertikum felülről vezérelt helyreállítása, illetve a gazdasági bevételek növekedése pedig hozzájárult ahhoz, hogy a 21. század első évtizedének végére egy határozottabb Oroszországot lássunk.

Bár Putyin népszerűsége töretlen, és érzékelhető, hogy az orosz társadalomban még mindig aktívan él a nagyhatalmi ideológiába vetett hit, nagy kérdés, hogy az energiaexportra alapozott, túlzottan egyoldalú orosz gazdaság meddig lesz képes finanszírozni és fenntartani a világpolitikában egyre aktívabban és erőteljesebben fellépő orosz medve képét.

Bibliográfia

BÁBA, 2009 = BÁBA Iván: A putyini Oroszország bel- és gazdaságpolitikájának kialakulása és főbb elemei. *Külügyi Szemle*, 2009/2. szám. 13-23. o.

DEÁK, 2009 = DEÁK András György: Főnix a kalitkában? Az orosz külpolitika elmúlt tíz éve. *Külügyi Szemle*, 2009/2. szám. 24-40. o.

DUNLOP, 1999 = DUNLOP, John: The Moscow Bombing of September 1999.

(<http://postsovietpost.stanford.edu/moscow-bombings-september-1999-full-text>)

GRESSEL, 2015 = GRESSEL, Gustav: Russia's Quiet Military Revolution and What It Means For Europe. *European Council on Foreign Relations*. ECFR/143, October 2015. (http://www.ecfr.eu/page/-/Russias_Quiet_Military_Revolution.pdf)

GURIEV - TSYVINSKI = GURIEV, Sergei - TSYVINSKI, Aleh: Challenges Facing the Russian Economy After the Crisis. In: *Russia after the Global Economic Crisis* [Ed. Anders Åslund - Sergei Guriyev - Andrew Kuchins] Peterson Institute for International Economics, 2010. (http://www.piie.com/publications/chapters_preview/4976/01ie4976.pdf)

HAAS, 2011 = HAAS, Marcel de: Russia's Military Doctrine Development (2000-2010). In: *Russian Military Politics and Russia's 2010 Defence Doctrine*. [Ed. Stephen J. Blank] Strategic Studies Institute 2011. 1-62. (<http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub1050.pdf>)

KONONENKO, 2003 = KONONENKO, Vadim: From Yugoslavia to Iraq: Russia's Foreign Policy and the Effects of Multipolarity. *UPI Working Papers* 42. (2003). The Finnish Institute of International Affairs-FIIA.

(<http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=14440>)

KUCHINS - ZEVELEV, 2012 = KUCHINS C. Andrew - ZEVELEV A. Igor: Russian Foreign Policy: Continuity in change. In: *Washington Quarterly*, Winter 2012. 147-161. o.

LENGYEL, 2011 = LENGYEL Gábor: Oroszország Afganisztánpolitikája és a regionális vonatkozások. In: *LIMES*, 2011. 3. szám, 27-42. o.

LENGYEL, 2015 = LENGYEL Gábor: Oroszország, Kelet-Közép-Európa és a NATO keleti bővítésének vitája az 1990-es években. In: MOSZT Könyvek 8. Európa perifériáján. PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2015. 357-376. o.

MIGRANJAN, 2002 = MIGRANJAN, Andranjyik: Vége Oroszországnak? In: 2000, 2002/11. szám.

(<http://ketezer.hu/2002/11/vege-oroszorszagnak/>)

MIGRANJAN, 2004 = MIGRANJAN, Andranjyik: What Is 'Putinism'? In: Russia In Global Affairs, Vol. 2. No. 2. April-June 2004. 28-44. o.

O'LOUGHLIN - Ó TUATHAIL - KOLOSSOV, 2004 = O'LOUGHLIN, John - Ó TUATHAIL, Gearóid - KOLOSSOV, Vladimir: A 'Risky Westward Turn'? Putin's 9-11 Script and Ordinary Russians. Europe-Asia Studies. Vol. 56. No. 1, January 2004, 3-34. o.

PÓTI, 2003 = PÓTI László: Egy új orosz biztonsági-katonai stratégia kontúrjai. SVKK Elemzések 2003/3. (http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-e-2003-3-orosz-biztonsagi-strategia-poti-l.original.pdf)

SATTERLEE, 2003 = SATTERLEE, Carrie: Facts on Who Benefits From Keeping Saddam Hussein In Power. february 28, 2003.

(<http://www.heritage.org/research/reports/2003/02/facts-on-who-benefits-from-keeping-saddam-hussein-in-power>)

SZ. BÍRÓ, 2007 = SZ. BÍRÓ Zoltán: A putyini Oroszország. In: 2000. 2007/6-7. szám, 32-38. o.

SZ. BÍRÓ, 2009 = SZ. BÍRÓ Zoltán: Oroszország visszatérése: kockázatok és lehetőségek. In: Külügyi Szemle 2009/2. szám, 50-54. o.

SZ. BÍRÓ, 2014a = SZ. BÍRÓ Zoltán: Oroszország és a posztsovjettárség biztonságpolitikája 1991-2014 (I.). In: Nemzet és Biztonság, 2014/3. szám. 41-54. o.

SZ. BÍRÓ, 2014b = SZ. BÍRÓ Zoltán: Oroszország és a posztsovjettárség biztonságpolitikája 1991-2014 (III.). In: Nemzet és Biztonság, 2014/5. szám. 30-50. o.

The NATO-Russia Permanent Joint Council, meeting in extraordinary session at Ambassadorial level on 13 September 2001, expressed its anger and indignation at the barbaric acts committed against the people of the United States of America.

(http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_18861.htm?selectedLocale=en)

VALKI, 2004 = VALKI László: Irak - Egy háború előzményei. In: Képtelen háború [Szerk.: Gombár Csaba - Volosin Hédi], Budapest, Korridor-Helikon, 2004. 328-411. o.

Abstract

Regarding Russian history the remaining years of the 20th century after the cold war can be divided into two parts. The first period under President Yeltsin saw a decline, an economic recession, a transition and a disintegration of the government's power. The second period however seems as though it was the opposite of the previous in all aspects. Under the leadership of a charismatic leader (Putin) Russia began to gain strength continually and, leaving its marginal status behind, it started to appear as a more and more determining factor on the stage of world politics. This study aims at reviewing Putin's first presidential term between 2000-2004 in detail, and at presenting the most important economic changes and foreign- as well as internal political factors that have determined and so far project the direction of Russia's development in the 21st century.

MOGYORÓSI RENÁTÓ

EGY AUTOKRATA BIRODALOM – AZ OROSZ „MÁSSÁG” RETROSPEKTÍV ELEMZÉSE

A Szovjetunió felbomlásával a bipoláris világ is megszűnt létezni. Az Amerikai Egyesült Államok megnyerte a hidegháborút, a vörös medve pedig visszahúzódott barlangjába. Túl sokan gondolták úgy, hogy többé már nem fog kimerészkedni onnan, vagy ha mégis, akkor majd szelídebb, szerényebb és kisebb lesz. Amikor megtörtént a Krím-félsziget anektálása, ezek az emberek ráeszméltek, hogy tévedtek. Oroszország ismét helyet követel magának a Nap alatt, a korábban elfoglalt szuperhatalmi pozícióját reméli visszaszerezni, ehhez azonban nem biztos, hogy elegendő erővel bír, ráadásul új szereplők is megjelentek a színpadon. Az Egyesült Államok mellett ott van Kína is, a világ egyik legdinamikusabban növekvő gazdasága végtelen emberutánpótlással. Ezzel szemben Oroszország lakossága tartósan elöregedő pályán van, a jövőben pedig csak a bevándorlás lesz képes enyhíteni a húsbavágó számadatakon.¹ A társadalmi potenciál mellett elegendő gazdasági feltételekkel sem bír ahhoz, hogy túlságosan nagyratörő terveket valósíthasson meg. Talán nem véletlen, hogy pont most döntött úgy Putyin, hogy aktív, birodalmi politikát fog folytatni. Talán ez az utolsó esélye arra, hogy Oroszország befolyását növelje. A vezér népszerűsége töretlen. Az egyébként sem jelentéktelen 62%-os támogatottsága a Krím visszatérése után látványosan 80% fölé emelkedett.² Putyin elmegy addig, ameddig képes, hogy a rogyadozó talapzaton álló ország polgárai számára fenntarthassa az illúziót. Nincsenek erősebb agyagból ezek a végtagok sem, mint amelyeken egykor a cári birodalom lépkedett.

Milyen okokra vezethető vissza az, hogy Oroszországban nem tudott meghonosodni a demokrácia? Mivel magyarázható az autokrácia kialakulása, a féktelen messianisztikus küldetéstudat és a birodalmi szerep iránti vágy? Különböző felmérések szerint a mai orosz társadalom jelentős része egyetért azzal az irányított

¹ LAQUEUR 2015. 171–175.

² Uo. 144.

rendszerrel, amelyben él, Putyin nagyratörő külpolitikai terveit meleg szívvel támogatják, és sokan készek lennének akár anyagi jólétüket is feláldozni – egy bizonyos szintig – azért, hogy elmondhassák: egy olyan országban élnek, amely a világpolitika színpadán aktív, meghatározó és vezető szerepet tölt be. Amikor Oroszországról beszélünk, mellőznünk kell a nyugati világot alapul vevő gondolkodásmódunkat, fel kell húznunk egy olyan szemüveget, amelyen keresztül objektíven, előítéletektől mentesen és a nyugattal való összehasonlítást elkerülve, e terület történelmi jellegzetességeinek ismeretében vizsgáljuk Oroszországot. A tanulmány a jelenlegi orosz viszonyok okainak feltárását igyekszik bemutatni a 15–17. század eseményeinek ismertetésével. Véleményem szerint ebben az időszakban kristályosodott ki mindaz, ami biztos alapot adott a későbbiekben ahhoz, hogy a mai napig fennmaradjon az orosz különutasság.

Vizsgálódásaim során négy csomópontot határoztam meg, amelyek köré felépítettem a jelen tanulmányt. Elsőként Oroszország földrajzi elhelyezkedését vettem górcső alá, ez ugyanis alapvető szerepet játszott a kialakuló állam berendezkedését illetően. A tanulmány második eleme a cári hatalommal foglalkozik, a harmadik a pravoszláv egyház – az orosz ortodoxia történelemformáló szerepét részletezi, amelyhez szorosan kapcsolódik az utolsó pillér, a Harmadik Róma-tan. Ezekben öltött testet az Orosz Birodalom, és ez az az alap, amelyen a mai orosz gondolkodás, a nyugattól merőben eltérő, sajátos mentalitás is nyugszik.

E tanulmány kronológiai határai az államfejlődés szempontjából az Orosz Birodalom történetének fontos mérföldkövei is egyben. Az 1462-es év, III. Iván trónra lépése a tatár iga alóli felszabadulás jelképes dátuma, igaz, de facto az 1448-as évet tekinthetjük a függetlenség „kivívásának”, amikor II. Vaszilij a tatárok megkérdezése nélkül tette meg társuralkodójává és örökösévé fiát, a fent említett Ivánt.³ 1725-ben, Nagy Péter halálakor az orosz medve már tagja volt az európai közösségnek, politikai súlyát sikerült jelentősen megnövelnie.⁴ Egy rendkívül gyors és ellentmondásokkal teli modernizációs reformidőszakot követően többé-kevésbé sikerült integrálódnia az európai államrendszerbe, és fiskális-katonai

³ FONT – SASHALMI, 2007. 25.

⁴ BEBESI, 2007. 261.

állammá vált.⁵ A péteri időszakot csak részben érintem, e munka összefoglaló jelleggel próbál képet adni a korszak viszonyairól, a tanulmány szempontjából releváns információk bemutatása kerül előtérbe.

A földrajzi determinizmus hatása az orosz mentalitásra és az államberendezkedésre

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy mégis mi volt az, ami táptalajt adott a totális, autokrata cári hatalom kiépülésének, és miként válhatott az uralkodó Istennel egyenrangúvá, ezzel együtt minden oroszok apjává, a „gyermeküket” féltőn óvó, igazságos cáratyuskává?

Amikor ezekre a kérdésekre keressük a választ, nem tekinthetünk el Oroszország földrajzi helyzetének és adottságainak vizsgálatától, amik alapvetően befolyásolták e nép szemléletmódját. Az ország, területét tekintve hatalmas, népsűrűsége viszont alacsony, természetes határai nyitottak, aminek egyenes következménye a népek szabad mozgása, migrációja, ráadásul a hódító szándékkal érkezőknek ideális a katonai fellépésre. E hátrány egyben előny is, hiszen ennek volt köszönhető a felperzselt föld taktikájának, a vitathatatlanul sikeres orosz védekezési mechanizmus fő komponensének kialakulása.

Európa és Ázsia határán, a Kelet-európai-síkság hatalmas területén élő emberek folyamatos útkeresése,⁶ a valahova tartozás, de egyben az önállóságra való törekvés állandó harca a mai napig megfigyelhető ezeken a területeken. A választás előtt álló Ukrajna egy jó példa ennek szemléltetésére: Merre tart az ország? Keletre menjünk vagy nyugatra?

Az eltérő népek egységbe olvadását törvényszerűnek tekinthetjük, érdekeik védelmében kénytelenek voltak ugyanis egymással együttműködni. A militáns hagyományok gyökere a tengertől való elzártság megszüntetésének igényében, valamint a folyamatos támadásoknak kitett térségek állandó védelmének szükségességében keresendő. Az oroszok sajátos lelkülete, a rohamtempóban zajló, ám időszakos munka hagyománya, a szívósság és a

⁵ FONT – SASHALMI, 2007. 33.

⁶ SZAHAROV, 1999. 4.

kitartás végső soron mind a kedvezőtlen földrajzi adottságokra vezethetőek vissza.

Érthető, hogy egy ekkora területet és ennyi, különböző hagyományokat ápoló népet csak egy erős központi hatalom képes összetartani, alapvetően innen eredeztethető a cári hatalom korlátlanlansága.⁷ A fejlődés lassúsága okán pedig nem meglepő, hogy ez a rendszer oly sokáig fennmaradt. Kimondva vagy kimondatlanul, de szüksége volt ezeknek az embereknek, csoportoknak, etnikumoknak egy közös kapcsolódási pontra; valamire vagy valakire, ami vagy aki jelképesen mindannyiukat összeköti és egyesíti. Ez a közös pont lett a cár.

Olyan földrajzi determinizmusról beszélhetünk tehát, ami döntő befolyással bírt az itt élő emberek gondolkodásmódjára és életvitelére, mindez pedig megágyazott az autokrata kormányzatnak. Az antik római hatások abszolút elérhetetlenek voltak ezeken a területeken, az itt kialakuló államcsírák a helyi viszonyokhoz igazodva, saját fejlődési útjukat járták be, a centralizmusnak és a tekintélynek nem volt sikeres alternatívája, a különféle próbálkozások pedig hamar működésképtelenné váltak. Külső körülmények hatása miatt a túlélés érdekében történt összefogás csak átmenetinek bizonyult volna, ha nincs az az összetartó erő, ami képes kapcsolatot teremteni a különböző csoportok között. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, az isteni tekintéllyel felruházott cáratyuska erre tökéletesen alkalmasnak bizonyult.

„... mert nincsen hatalom, csak Istentől...”⁸ – a hatalom problematikája

III. Iván (1462–1505) uralkodása új korszakot nyitott meg Oroszország történetében. A tatár iga lerázása lehetővé tette, hogy felszámolja a még független irányítás alatt álló részfejedelemségeket. Az önálló fejedelemségek szuverenitásának eltörlése után mindenhol a moszkvai mintát erőltették, nem voltak tekintettel a kialakult és esetleg jól is működő helyi hagyományokra:⁹ „Mi, a nagyfejedelem azt akarjuk, hogy miként Moszkvában van, úgy legyen az ősi

⁷ Uo. 5–6.

⁸ <http://immanuel.hu/biblia/biblia.php?konyv=45&fejezet=13&o1=1&o2=1&o3=1> (Letöltés ideje: 2017. 01. 18.)

⁹ FONT ÉS MTSAL, 1997. 146–148.

birtokunkon, Nagy-Novgorodban is.”¹⁰ Ettől kezdve (hivatalosan 1485-től) Iván felveszi az „Egész Oroszország uralkodója” címet.¹¹ Az ősi tradíciók még mindig erősen éltek, hiszen III. Iván, aki egy új korszak nyitányaként egyesítette az orosz földeket, végrendeletében újjáélesztette a részfejedelemségek rendszerét.¹²

III. Vaszilij (1505-1533) újabb független területeket (Pszkov, Rjazany) foglalt el és rendelt Moszkva fennhatósága alá.¹³ Az egységes Oroszország létrejötte már nem volt többé kérdés. Az viszont tény, hogy ez a folyamat egyáltalán nem zajlott békésen, ádáz küzdelmek révén ragadta magához a teljhatalmat Moszkva és a nagyfejedlem, elsősége inentől kezdve egyértelmű volt; ez leginkább az új címek használatában, majd a cári titulus felvételében nyilvánult meg. Ebből a szempontból abszolúte előnyös volt a nyugati hatalomfelfogástól eltérő keleti gondolkodásmód. Az isteni jogalappal bíró, a kezüket hagyományok okán törvényekkel nem megkötött uralkodók olyan legitimitációval rendelkeztek, hogy bár erőszakot kénytelenek voltak alkalmazni, végül mégis egy sikeresen centralizált államot hagytak maguk után a korszak végére.

IV. Iván (1533-1584) elhatalmasodó elmebaja rengeteg kárt okozott Oroszországnak. A híres-hírhedt opricsnyina rendszer,¹⁴ a fokozódó terror, a nyilvános autodafék és a nép sanyargatása ellenére a cár hatalma és a benne való hit továbbra is megmaradt. Feltehetjük a kérdést, hogy vajon mi volt képes ellensúlyozni ezt a sok kegyetlenkedést és átokfutást, amit Iván a néppel művelt? Itt kell kitérnünk a hatalom problematikájára.

A cárok isteni jogalapjának legitimálása Pál apostol római leveléhez írt levelében olvasható szövegrészlettel történt meg: „mert nincsen hatalom, csak Istentől”. Míg nyugaton fokozatosan elterjedt az a nézet, hogy a hatalom forrása a nép, Oroszországban a vallási-prófétikus felfogás miatt Isten szerepe kiiktathatatlanul és pótolhatatlanná vált.¹⁵ Alább egy példa jól visszaadja e felfogás megszilárdulását:

¹⁰ SZKRINNYIKOV, 1997. 36.

¹¹ FONT ÉS MTSAI, 1997. 149.

¹² SZKRINNYIKOV, 1997. 82.

¹³ OROSZ - BARTA - ANGI, 2006. 240.

¹⁴ FONT ÉS MTSAI, 1997. 196.

¹⁵ SASHALMI, 1998. 54.

„Hisz te korlátlan hatalmú császár vagy, ki az uralkodói jogát Istentől kapta, ezért jól figyelj hát, miként jársz kedvében annak, ki mindezt a kezébe helyezte...”¹⁶ – Jozsif Volockijnak III. Iván nagyfejedelemhez írt leveléből levonhatóak az alábbi konzekvenciák: a cárt Isten rendelte, ő adta kezébe a korlátlan hatalmat, és csak és kizárólag neki tartozik a cár elszámolással. A vallásos szemlélet – amely korszellemként működött és így megkerülhetetlen vizsgálódásaink során – tükrében megérthetjük, hogy ebből következik személyének tisztasága, tévedhetetlensége, a neki való engedelmesség elkerülhetetlensége, a cár sacrosanctus mivolta.

Az uralkodói hatalom nyugati monarchiáktól eltérő szokatlan nagyságát kiválóan szemlélteti egy korabeli német követ híradása: „III. Vaszilij hatalma messze meghaladja a világ valamennyi uralkodóját, minden alattvalóját egyformán kegyetlen rabsággal kínozza, a hercegektől és más előkelőségektől az összes váraikat elvette.”¹⁷

Oroszországban a bizánci hatás tagadhatatlan alapját képezte a hatalmi felfogásnak. Az egyház és az állam összefonódása, a liturgia és számos szokás mind átvett dolgok voltak. A Bizánccal való kontinuitás fontos és meghatározó volt mind állampolitikai szempontból, mind pedig a külsőségeket tekintve. III. Iván feleségül vette az utolsó bizánci császár unokahúgát, a cári („császári”) cím használata megjelent a külföldi uralkodókkal való levelezésekben, a kétfejű sasos bizánci címer átvételére is sor került.¹⁸ Ehhez társult még a többi nagyfejedelemtől megkülönböztető céllal felvett autokrátor cím, valamint az ősi földek visszahódításának igénye. Voltaképpen a Monomah-sapka legendája erősítette meg leginkább a bizánci eredettudatot. Az első Rómával való kontinuitást tehát a második Rómán Bizáncon keresztül próbálták bizonyítani, amely szilárd alapját képezte a hatalmi ideológiának.

A cárba vetett hit és az isteni elrendelés a korszakban végig jelen volt, ám tekintélyének megítélése nem mindig volt pozitív. A cári cím felvétele (1547) a bizánci hatások ismeretében nem is volt olyan meglepő lépés. Minekutána Orosz földön már csak egyetlen ember kezében volt a hatalom, a császári intézményt pedig

¹⁶ SZILI, 2005. 140.

¹⁷ SZKRINNYIKOV, 1997. 93.

¹⁸ OROSZ – BARTA – ANGI, 2006. 241.

Konstantinápoly bukása után is fenn kellett tartani, hogy méltó ke-
retet adjon a kereszténység védelmének: Ivánt cárrá koronázták.¹⁹
Így ismét volt a világon egy igazhitű császár.

Két legendát alkottak meg a cári hatalom római-bizánci konti-
nuitásának bebizonyítására. Az egyik Augustus császárral hozza
rokonságba a Rurik-dinasztia uralkodóit, mégpedig úgy, hogy Au-
gustus kitalált testvérének, Prusznak egyik leszármazottját, Ruri-
kot hívták meg Novgorodba nagyfejedelemnek; az ő vérvonalának
leszármazói a moszkvai uralkodók.²⁰

A másik legenda, a cári korona bizánci eredetének hangsúlyo-
zása is IV. Iván uralkodása idején vált hivatalossá, a cári cím felvé-
telét ugyanis valamivel legitimálni kellett.²¹ Eszerint Vlagyimir
Monomah nagyfejedelem (született: 1053) győztes hadjáratot veze-
tett nagyapja, IX. Konstantin bizánci császár (meghalt: 1055) ellen,
ami után a császár átadta unokájának a hatalmi jelvényeket, köz-
tük a koronát, vagyis a Monomah-sapkát is: „Dicsőséged s megbec-
sülésed jeléül fogadd el tőlünk, ó Istent szerető és igazhitű fejedele-
lem, e tiszteletteljes ajándékokat, melyek nemzetséged kezdete és
őseid születése óta a császárok osztályrésze, hogy szabad és füg-
getlen birodalmad trónján megkoronáztass általuk.”²² (A születési
és halálozási dátumból láthatjuk, hogy mindez igen nehezen állta
volna meg a helyét, hacsak nem egy kétéves gyerek vezetett had-
járatot nagyapja ellen!)

Oroszország lényeges eltérést mutat a korabeli Nyugat-Európa
monarchiáihoz képest, éppen ezért az ott használt fogalmakat nem
célszerű az orosz történelem tárgyalásakor alkalmazni. Nem be-
szélhetünk Oroszországban abszolutizmusról,²³ fundamentális,
örökérvényű törvények ugyanis nem kötötték meg a cárok kezét.
A cár Istennel való azonosítása, a vallási korszellem és a sajátos
orosz mentalitás a szolgálat és az engedelmesség révén ideális táp-
talajt adott az autokrácia meggyökeresedésének.²⁴

¹⁹ SZKRINNYIKOV, 1997. 122.

²⁰ SZILI, 2005. 142.

²¹ SZKRINNYIKOV, 1997. 239.

²² A császár üzenete a nagyfejedelemnek. SZILI, 2005. 143.

²³ Abszolutizmus = olyan eszmerendszer, mely szerint az uralkodó külső és belső
hatóságoktól független, mindent megtehet, ami nem ütközik Isten törvényeibe és a
természetjog előírásaiba. SASHALMI, 1998. 61.

²⁴ SASHALMI, 2007. 200–202.

Célszerűbb, ha az államfogalom kérdéskörét vallási aspektusból közelítjük meg. Négy, egymással szoros kapcsolatban álló szóval jellemezhetjük a moszkvai Oroszország hatalmi ideológiáját: Isten, cár, ortodoxia, nép:²⁵ az Isten által kijelölt, az országot patrimoniumként birtokló uralkodó az egyetlen igaz hit útján vezeti népet.²⁶

Érdekes ellentmondás figyelhető meg a zsarnok cárhoz való viszonyulásban. A már idézett Joszif Volockij véleményét bátran használhatjuk zsinórmértékként: „De ha olyan cár uralkodik az emberek felett, akin magán is gonosz szenvedélyek és bűnök [...] hitelenség és istenkáromlás uralkodik, az ilyen cár nem Isten szolgálója, hanem ördög [...] Az ilyen cárnak pedig nem szabad engedelmessé válni, még ha kínoz is, még ha halállal fenyeget is” – az aktív ellenállásról és zsarnokölésről azonban szó sem esik.²⁷ Bármilyen kegyetlen legyen is a cár, nem lehet megbuktatni. Ezen ellentmondás feloldására született meg a „lázas az igaz cár nevében a hamis cár ellen” gondolatmenet. Mivel az uralkodó eredendően igazságos, ezért vagy a rossz tanácsadók intrikái terelik le a jó útról, vagy pedig a trónon egy álcár ül, akit lázadás útján kötelessége a népnek eltávolítani.²⁸

A Romanovoknak (1613-tól uralkodó választott dinasztia) a vérségi jogon túl szükségük volt hatalmuk legitimálására, ennek volt egyik eleme az isteni és a cári akarat azonosságának hangsúlyozása. Alekszej (1645–1676) szerint „a cár szíve Isten kezében van” – amivel személyét mindenféle világi joghatóságtól függetleníttette (hozzá kell tenni, hogy ilyen joghatóság egyébként sem létezett). Mindenhol azt propagálták, hogy a cárválasztás valójában Isten akaratának a nép száján át történő kinyilatkoztatása volt.²⁹

A jó cár eszménye korszakunkban fokozatos változáson ment keresztül. Míg IV. Iván korában az igazságos, de egyben félelmetes cár képével találkozunk, addig Nagy Péter (1682–1725) alatt a közjó érdekében reformokat végrehajtó uralkodó jelenik meg előttünk, új kiegészítést adva az eddigi cár-képnek.³⁰ A közjó pedig

²⁵ FONT - SASHALMI, 2007. 160.

²⁶ SASHALMI, 1998. 51.

²⁷ Uo. 53.

²⁸ FONT - SASHALMI, 2007. 177–178.

²⁹ SASHALMI, 1998. 59.

³⁰ FONT-SASHALMI, 2007. 169.

egy olyan kulcskérdés volt, ami először 1682-ben fordult elő, amikor a trónöröklésnél a hagyományok felett az idoneitás, vagyis az alkalmasság elve győzedelmeskedett.³¹

A cári hatalom megerősödése I. Péter korában ahhoz vezetett, hogy minden addigi gyakorlattal szemben az utódkijelölés már nem a vérségi köteléken vagy Isten kiválasztásán alapult,³² hanem kizárólag a cár belátásától függött. Ez gyakorlatilag olyan változást eredményezett a XVIII. században, ami korábban elképzelhetetlen volt: hol egy írástudatlan litván parasztlány (I. Katalin), hol pedig egy férjét megbuktató protestáns német nő került trónra (II. Katalin)!³³

Az igaz hit – a pravoszlávia mint a hatalom biztos támasza

A sajátos néplélek nélkülözhetetlen eleme az igaz kereszténységben, az ortodoxiában való megkérdőjelezhetetlen hit és annak feltétlen tisztelete. A bizánci hatás véleményem szerint itt fejeződött ki leginkább. Az egyház és az uralkodó szoros kapcsolata, összefonódása, a császár vallásban betöltött fontos szerepe volt jellemző Bizáncban, ebből következik, hogy Oroszországban is hasonlóan alakult e két hatalom sorsa. Itt keresendő továbbá a válasz a cári hatalom jellegével és a cár személyének tiszteletével kapcsolatos kérdésekre.

Az orosz egyház II. Vaszilij (1425–1462) uralkodásának első felében a Bizánci Császárság fennhatósága és befolyása alatt állt. A ferrarai-firenzei zsinat – a későbbiekben részletezem ennek jelentőségét – eredménye az egyházi unió volt, amit azonban nem sikerült átültetni a gyakorlatba. A nagyfejedelemnek szüksége volt az egyház feltétlen támogatására, a külső körülmények (Bizánc és az Arany Horda gyengesége) pedig lehetővé tették számára, hogy kivonja a moszkvai metropolitát Konstantinápoly joghatósága alól, és elérje, hogy a jövőben a moszkvai zsinat válassza meg az orosz egyház vezetőjét. Ezzel 1448-ban de facto autokefállá, azaz minden külső befolyástól mentes, önálló fejjé vált a pravoszláv egyház,

³¹ „Közvetlenül trónra lépésünktől fogva minden törekvésünk és szándékunk arra irányult, hogy ezt az államot úgy kormányozzuk, hogy a közjóról való gondoskodás révén minden alattvalónk egyre jobb és kedvezőbb állapotba kerüljön.” – I. Péter. SASHALMI, 2007. 228.

³² Uo. 197.

³³ HAHNER, 2006. 247.

amivel a nagyfejedelem egyházi ügyekbe való beavatkozásai is megszorodtak.³⁴

Miután IV. Iván (1533–1584) felvette a cári címet és ezzel az igaz hitű keresztény császárok örökébe lépett, szüksége volt egy, a császárral egyenrangú egyházi személyre Oroszországban. Ha Konstantinápolyban a császár mellett erős támaszként ott állt a pátriárka, akkor Moszkvában is szükségessé vált a patriarchátus létrehozása. Ismételten a külső körülményeknek volt köszönhető, hogy végül 1589-ben de jure is önállóvá vált az orosz egyház, és annak vezetője, a moszkvai metropolita pátriárka rangot kapott.

IV. Iván opricsnyina-rendszere szétzilálta és meggyengítette az országot, a Rurik-ház kihalása (1598) belső zűrzavart, álcárok fellépését és külföldi csapatok (lengyelek, litvánok, svédek) megjelenését hozta magával. A zavaros időszak (szmuta) után új vallási csoportok jelentek meg, ez is azt mutatta, hogy nagy volt az igény arra, hogy Oroszország visszataláljon az Isten által kijelölt helyes útra.³⁵

A Romanov-dinasztia trónra kerülése (1613) egy addig példa nélküli eseményt hozott magával: apa és fia egy időben töltötték be e két legfontosabb tisztséget Oroszországban: Mihail (1613–1645) viselte a Monomah-sapkát, apja, Filaret pedig a fehér püspöksüveget. Ezzel a két hatalom összefonódása teljes lett. A tényleges hatalom az egyház kezébe került, ami megerősítette annak politikai szerepvállalását. Alekszej és Nyikon pátriárka között sokáig megvolt az összhang, ám azzal, hogy a pátriárka nyíltan világi hatalomra tört, és meghirdette a teokratikus államot,³⁶ végül az eltávolításához vezetett.³⁷ „... Semmibe vetted a cári méltóságot, és nagy uralkodónak címeztetted magad, noha csak egy Nagy Uralkodónk van, maga a cár...”³⁸ Reformjait mégis kanonizálták, aminek következménye az orosz egyházszakadás lett.³⁹ Az óhitűek

³⁴ FILIPPOV, 1995. 8.

³⁵ Uo. 18.

³⁶ Elképzelése szerint az állam felett az egyházat illeti meg a vezető szerep.

³⁷ FONT ÉS MTSAI, 1997. 207.

³⁸ Alekszej cár üzenete Nyikon pátriárkának Romodanovszkij herceg tolmácsolásában. SZILLI, 2005. 296.

³⁹ OROSZ – BARTA – ANGI, 2006. 247.

kiválása meggyengítette, a görög mintára hozott reformok pedig a nép körében is negatív színben tüntették fel az egyházat.⁴⁰

A bizánci hagyományok miatt eleve erős befolyással volt a cár az egyházra,⁴¹ annak végső alávetése I. Péter idején ment végbe, amikor teljes mértékben az állam irányítása alá került. „Mi I. Péter [...] az egyházi rend megjavításának feladatát magunkra vállalva, nem láttunk erre jobb módot, mint a zsinati kormányzás módszerét. [...] Létrehozzuk az Egyházi Kollégiumot [...] amelynek feladata, hogy [...] az oroszországi egyházban mindennemű egyházi ügyeket intézzon.”⁴² Ezzel a lépéssel Péter az egyházat az állam egyik intézményévé degradálta, az Egyházi Kollégium élére pedig nem is klerikus személyt, hanem egy tábornokot nevezett ki!

A pátriárka befolyásának volt következménye az is, hogy 1653-tól kezdve a cár protektora lett minden idegen uralom alatt élő ortodoxnak, és azok felszabadítását tűzte zászlajára, ami a későbbi orosz Balkán-politika szempontjából döntő mozzanat volt.⁴³ Az egyház által támogatott cár küldetése tehát ettől kezdve az, hogy az iszlám elleni háború élharcosaként⁴⁴ Isten nevében minden igaz hívőt egyetlen birodalomban egyesítsen, ami megfelelő legitimitációt adott a terjeszkedő és később agresszív hódítópolitikát képviselő államnak. Ennek első eredménye a perejaszlavi szerződésben (1654) a cár védelmét elfogadó kozákság állásfoglalása és az andruszovói békében (1667) Kelet-Ukrajna megszerzése volt.

Napjaink Oroszországát tanulmányozva nem lehet nehéz észrevennünk a párhuzamokat. Amit egyszer elragadott magának az orosz medve, azt csak nagyon nehezen ereszti el, és amint kellő erővel rendelkezik hozzá, ismét megpróbálkozik az elvesztett zsákmányok visszaszerzésével. Az Orosz Birodalom felbomlása után nem is olyan sokkal a Szovjetunió nagyobb volt, mint előtte a cárok alatt bármikor, annak 1991-es megszűnését követően pedig több olyan konfliktusnak is részese volt/ illetve részese most is az Oroszországi Föderáció, amely elvesztett területeinek

⁴⁰ HAHNER, 2006. 235.

⁴¹ FONT – SASHALMI, 2007. 156.

⁴² FILIPPOV, 2006. 43–44.

⁴³ FONT – SASHALMI, 2007. 217–218.

⁴⁴ Uo. 221.

visszaszerzésével próbálkozik. Gondoljunk csak a Krím-félsziget elfoglalására, és a Kelet-Ukrajnában zajló háborúra.

Mennyiben felelt meg Moszkva a harmadik Róma-szerep elvárásainak?

Végezetül egy olyan kérdéskört fogok tárgyalni, amely megkerülhetetlen az orosz történelem sajátosságainak vizsgálata során, bár ennek jelentőségét és valódi hatását igen nehéz lemérni, értelmezését tekintve a tudósok közt mai napig nincsen általánosan elfogadott paradigma.

Egy, a 15. század utolsó harmadában és a 16. század elején élő pszkovi szerzetes,⁴⁵ Filofej által papírra vetett mondatok – melyekben Moszkvát harmadik Rómaként definiálja⁴⁶ – értelmezése a mai napig vita tárgyát képezik a szakmai berkekben. Tény, hogy a *Levél a rossz napokról és órákról*, pontosabban az abból kiragadott néhány megállapítás súlyát túlságosan felnagyították, félremagyarázták, a megírását követő időszakban ugyanis nem volt semmilyen hatása az államfejlődésre vonatkozóan.⁴⁷

A 19. század közepétől indult el e teóriának nagy ívű pályafutása. Ezzel az elmélettel próbálták meg ugyanis az oroszok anakronisztikusan alátámasztani és a jövőbe nézve „legitimálni” messianisztikus küldetéstudatukat és hódítópolitikájukat. A teória valóslási szemléletű vizsgálása helyett politikai elméletként kezelték.⁴⁸

Róma ideológiai örökségéért folyamatos harc dúlt. Sokan tekintettek magukra a Birodalom örököseként (frankok, német császárok),⁴⁹ nem maradt ki a sorból Konstantinápoly sem; küldetéstudata számos esetben megnyilvánult, a bukást azonban nem kerülhette el: 1453. május 29-én az oszmánok kezére került.⁵⁰ Ezzel egy olyan ideológiai űr keletkezett, amit valakinek be kellett

⁴⁵ BÓTOR, 2009. 53.

⁴⁶ „Az ősi Róma büszkesége miatt saját akaratából hagyta el a krisztusi hitet. Az új Rómában, vagyis Konstantin városában a muzulmánok erőszakossága miatt pusztul a keresztény hit. A Harmadik Rómában, az pedig az orosz földön vagon, a Szentlélek kegyelme ragyog fel.” BÓTOR, 2009. 54.

⁴⁷ IMRÉNYI, 1998. 35.

⁴⁸ FILIPPOV, 1995. 5.

⁴⁹ Uo. 9.

⁵⁰ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1453_majus_29_konstanti_napoly_az_oszmanok_kezere_kerul/ (Utolsó letöltés: 2017. 01. 18.)

töltenie. Ha már két Róma is létezett, miért ne létezhetne egy harmadik is, egy utolsó, amely beteljesíti azt a küldetést, amelyre az első kettő nem volt képes? Szükség is volt egy ilyen új központra, hiszen Róma pusztulása és a birodalmiság megszűnése a korabeli felfogás szerint egyenlő lett volna a kereszténység megsemmisítésével.

Filofej vallási szempontból értelmezte a történeti Róma fogalmát. Szerinte egy birodalomnak mindig léteznie kell, ez azonban térben változik, melynek okát az igaz hittől való eltávolodásban találta meg. Véleménye szerint Isten Moszkvát választotta ki arra, hogy – a Rómával való kontinuitás jegyében – egy új birodalom központja legyen. Az orosz nép kiválasztottságának és Isten által adott feladatának hangoztatása a Moszkva mint új Jeruzsálem és Oroszország mint új Izrael hasonlatok megszületéséhez vezetett.⁵¹

A fentieket azonban csak a népi hagyomány, a vallás és az állami teória szintjén szabad értelmezni! Éppen ebből fakad, hogy a korszakban nem a Harmadik Róma-tan terjedt el, sokkal fontosabb és kézzelfoghatóbb volt Moszkva Új Jeruzsálemként történő felfogása.

Az 1438-39-es ferrarai-firenzei zsinat mérőföldkő volt a latin és a görög keresztény egyház viszonyában. Az oszmán fenyegetés árnyékában az összezsugorodott Bizánci Birodalom hajlandó volt unióra lépni Rómával és elfogadni a pápa primátusát, hogy megvédje magát a törökkel szemben.⁵² Az oroszokban meglévő latinellenesség tudatában érthető, hogy ez a zsinat rendkívül negatív színben tüntette fel a bizánciakat, értetlenül álltak az új fejlemények előtt.⁵³

A mély vallásosság fényében megérthetjük, hogy az oroszok Konstantinápoly „átállítását” az igaz hit elárulásának tartották, pusztulását pedig Isten büntetéseként magyarázták.⁵⁴ Látnunk kell továbbá azt is, hogy az adott korszakban nem volt arra igény, hogy ezt az elméletet a gyakorlatba is átültessék. Meg kell említenünk azt is, hogy már a 15. században is születtek olyan írások, melyekben testet ölt ez a teória, ezt jól fejezi ki az alábbi két idézet:

⁵¹ BÓTOR, 2009. 56.

⁵² GERGELY, 1982. 174–175.

⁵³ FILIPPOV, 1995. 7.

⁵⁴ Uo. 11.

Velence Szenátusa a török elleni összefogás reményében a következőket írja III. Ivánnak: „Az ottománok által megkaparintott Keleti Birodalom a császári nemzetség férfiúi ágának magvaszakadása miatt, az Ön szerencsés házasságkötése folytán, Fenséged hatalmát illeti.” (1473).⁵⁵ Zoszima metropolita szintén III. Ivánról: „És most, ezekben az utolsó években, úgy, mint az elsőben, Isten megdicsőítette leszármazottját, a pravoszláviában felragyogott igazhítű és Krisztust szerető Ivan Vasziljevics nagyfejdelmet, egész Oroszország uralkodóját és autokratáját, az új Konstantin cárt, Konstantin új városának – Moszkvának és az egész orosz földnek és sok más földnek urát.” (1492).⁵⁶

Oroszország ekkor még nem rendelkezett a megfelelő feltételekkel ahhoz, hogy beteljesítse ezt a nagyszabású küldetést. A péteri Oroszország viszont már annál inkább készen állt arra, hogy ezeket a gondolatokat realitássá tegye, és az összes, idegen uralom alatt élő igaz hívőnek a védelmezője legyen, később pedig egy nagy pravoszláv hazában egyesítse őket.⁵⁷

1721-ben az állam neve hivatalosan is Orosz Birodalom lett, vezetője az Isten által kijelölt, a római hagyományok felelevenítése után Herculesként, katonai egyenruhában ábrázolt, a népet igazságosan kormányzó cáratyuska, akit érdemei miatt a Haza Atyja, a Nagy és az Imperátor címekkel ruháztak fel.⁵⁸ Oroszországnagyanyácska helyet szorított magának az európai „asztalközösségnél”, az élen álló fiatal, tetterős kapitány pedig győzelmet győzelemre halmozva, megépített bárkájával utat vágott magának a világtengeren:

„Matróz volt az! – matrózok dísze,
Kitől megmozdult itt a föld
S ki órjás birodalmi vízre
Dicső naszádunkkal kitört.” (Alekszandr Puskin)⁵⁹

⁵⁵ SZKRINNYIKOV, 1997. 41.

⁵⁶ BÓTOR, 2009. 59.

⁵⁷ FONT - SASHALMI, 2007. 217-218.

⁵⁸ BEBESI, 2007. 261.

⁵⁹ SZVÁK - ANYISZIMOV, 2005. 196-197.

Összegzés

Tanulmányom összefoglaló jellegű munkának tekinthető. Célom az volt, hogy négy komponens köré felépítve a cári hatalom problematikáján keresztül bemutassam a korabeli oroszországi viszonyokat, és ezzel a múltba tekintéssel egy lehetséges magyarázatot adjak a jelenlegi orosz politikai berendezkedés okaira. Véleményem szerint az itt vizsgált négy összetevő – a földrajzi determinizmus, a cári hatalom kérdésköre, a pravoszlávia és az ehhez rokonítható Harmadik Róma-elmélet – az alapköve annak a rendszernek, amit autokráciának nevezünk. Oroszország mindig is a maga sajátos tempójában, a saját maga által taposott ösvényen haladt. A cári birodalom 1917-18-ban felbomlott, az elveszett területeket azonban a szovjet kolosszus új hódításokkal kiegészítve újra megkaparintotta. A kilencvenes években úgy tűnt, hogy a Szovjetunió „réme” már nem kel ki többet a koporsóból, a jelcini demokráciaépítési kísérlet és a kezdeti Putyin-kormányzat nyugatossága mégsem volt több, mint röpké intermezzo. A meglévő hagyományok, a történelmi tapasztalat és a néplélek különössége mind arra felé tendálnak, hogy az orosz nép Putyinban kvázi egy új cáratyuskát talált meg. A kilencvenes évek Oroszországa egy kísérlet volt csupán arra, hogy a nyugati utat próbálják járni, ez azonban fenntarthatatlannak bizonyult. Az orosz medve az elmúlt évtizedben már többször is megvillantotta félelmetes karmait, a fent idézett Puskin-verset pedig bátran aktualizálhatjuk. Putyinban sem nehéz meglátni azt a matrózt, akitől megmozdul a föld, és aki nem áttal dicsőséges babérok reményében a felkészültnek vélt orosz bárkával birodalmi vizek felé törni.

Bibliográfia

- BEBESI, 2007 = BEBESI György: Orosz Birodalom, 1725-1801. In: SASHALMI Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000-1800. Pécs, 2007. 261–277.
- BÓTOR, 2009 = BÓTOR Tímea: A „Moszkva-Harmadik Róma” elmélet megalapozottsága a legújabb szakirodalom tükrében. In: Kutatási füzetek 15. Pécs, 2009.
- FILIPPOV, 1995 = FILIPPOV Szergej: Történelembölcseleti elképzelések a 15-17. századi Oroszországban. *Aetas* 1995/3. 5–31.

- FILIPPOV, 2006 = FILIPPOV Szergej: Az újkori orosz történelem forrásai. Budapest, 2006.
- FILOFEJ, 1995 = FILOFEJ szerzetes: Levél a rossz napokról és órákról. *Aetas* 1995/3. 127-131.
- FONT ÉS MTSAL, 1997 = FONT Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Budapest, 1997.
- FONT - SASHALMI, 2007 = FONT Márta - Sashalmi Endre: Ál-lam, hatalom, ideológia. Budapest, 2007.
- GERGELY, 1982 = GERGELY Jenő: A pápaság története. Budapest, 1982.
- HAHNER, 2006 = HAHNER Péter: A régi rend alkonya. Budapest, 2006.
- IMRÉNYI, 1998 = IMRÉNYI Tibor: A "Moszkva-harmadik Róma" elmélet az ortodox ekkleziológia és kánonjog tükrében. *Aetas* 1998/1. 35-47.
- LAQUEUR, 2015 = LAQUEUR, Walter: Putyinizmus. Oroszország és jövője a Nyugattal. Bp. 2015.
- OROSZ - BARTA - ANGI, 2006 = OROSZ István - ifj. Barta János - Angi János: Európa az újkorban. Debrecen, 2006.
- SASHALMI, 1998 = SASHALMI Endre: Autokrácia, abszolutizmus, isteni jogalap: a 16-17. századi moszkvai hatalmi ideológia fő jellemzői és tipológiája. *Aetas* 1998/1. 48-67.
- SASHALMI, 2007 = SASHALMI Endre (szerk.): „Kelet-Európa” és a „Balkán” 1000-1800. Pécs, 2007
- SZAHAROV, 1999 = SZAHAROV, Andrej: Az orosz civilizáció. *Rubicon* 1999/3. 4-7.
- SZILI, 2005 = SZILI Sándor: A középkori orosz történelem forrásai. Budapest, 2005.
- SZKRINNYIKOV, 1997 = SZKRINNYIKOV, Ruszlan: Az orosz birodalom születése. Budapest, 1997.
- SZVÁK - ANYISZIMOV, 2005 = SZVÁK Gyula - Anyiszimov, Jevgenyij: IV. Iván és I. Péter. Budapest, 2005.
<http://immanuel.hu/biblia/biblia.php?konyv=45&fejezet=13&o1=1&o2=1&o3=1> (Utolsó letöltés: 2016. 10. 18.)
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1453_majus_29_konszantinapoly_az_oszmanok_kezere_kerul/ (Utolsó letöltés: 2016. 10. 18.)

Abstract

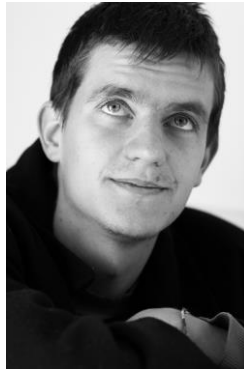
The fact that, at present, Russia is an autocracy, and that most people are in agreement with it, could be explained away by the geographical position of the country, with the historical experiences of the different ethnic groups, as well as with the historical involvement of orthodoxy. In this paper I will go through the changes which occurred throughout the examined time period, mainly discussing the conditions of the 15th and 16th centuries (in detail), which were the foundation for further developments. My objective with this paper is to elucidate what effect the geographical conditions and the mentality of Russians had on politics and ideology, as well as the origins of the messianic sense of mission, which is a source of problem to this day. My inquiries revolved around the Byzantine pattern, the Orthodox church, and the Third Rome theory, I studied the effects these had on power ideology. These three factors together result in the peculiarities of the political structure and power ideology that differ from western norms.

Életrajzok

Mohai-Kakasy Bernadett

Pécsett a két tannyelvű gimnáziumot követően történelem és néprajz szakot végzett. A Modernkori Oroszország és Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT) első tagjai közé tartozik. *Anglia Oroszország-képe a 17. század második felében két forrás alapján* című munkája 2007-ben a XXVIII. Országos Tudományos Diákkori Konferencia különdíjas munkája volt, és szintén ebben az évben az Év Orosz Dolgozata III. díjasa lett. Ez a munka alkotta a szerző történelem szakos szakdolgozatának gerincét is. Néprajzi szakdolgozatában a pécsi szerb ortodox közösséggel foglalkozott. Tanított a paksi Vak Bottyán Gimnáziumban, majd a Radioaktív Hulladékokat Kezelő Közhasznú Nonprofit Kft. kommunikációs csapatát erősítette. Jelenleg kislányával van otthon.

Dinnyés Patrik

Egy Budapesthez közeli településen, Sülysápon nőttem fel és ott élek ma is. Az óbudai Kőrösi Csoma Sándor Két Tanítási Nyelvű Gimnáziumba jártam, ahol az orosz nyelvi tagozatot választottam. Az 5. év végén orosz nyelvből felsőfokú (C1) nyelvvizsgát szereztem. Ezt követően az egri Eszterházy Károly Főiskola történelem szakára nyertem felvételt, ott az alapképzésen, mesterképzésen és most a doktori iskola alatt is Gebei Sándor volt/lett a témavezetőm. Ennek az időszaknak fontos fejezete még, hogy a második félév elején jelentkeztem a főiskola Kepes György Szakkollégiumába. Sokat köszönhetek ennek a közegnek, aminek következtében egyre inkább elmélyedtem a kutatómunkában. De más területen is fejlődhettem, hiszen 4 éven át a vezetője is voltam a szakkollégiumnak. Ennek eredményeképpen gyakorlatot szereztem vezetőkézségek, közösségépítés, prezentációtartás és sok egyéb területen.

Témavezetőm javaslatára kezdtem el először a kora újkori Lengyel-Litván Nemesi Köztársasággal, azon belül is első felosztásával foglalkozni (alapképzésen szakdolgozatom címe: *Halics - Vlagyimir - Galícia [18. század]*), majd folyamatosan tolódtott a figyelmem a 18. századi orosz külpolitika irányába. Így a mesterképzés alatt már inkább ezt a témát kutattam (2015 tavaszán első alkalommal Moszkvában), de nem elhagyva teljesen a lengyel témát (mesterképzésen szakdolgozatom címe: *Az orosz külpolitika szerepe Lengyelország első felosztásában [1772]*). A két szakdolgozat írása előtt és

között további kutatásokat végeztem Kelet-Európa kora újkori történetéből, érintve a 17. századi svéd háborúkat, a nagy északi háborút és kiváltképp Nyikita Ivanovics Panyin (1718–1783) munkásságát. Általánosságban elmondható, hogy a diplomáciatörténet az, ami a leginkább foglalkoztat, ezen túl pedig még a személyiségek hiteles ábrázolása és a jellemek fejlődése. Mindezek a témák vezettek el doktori disszertációm témájához, ami II. József császár oroszországi útjait és azok külpolitikai jelentőségét szeretné bemutatni. Az ehhez szükséges kutatómunka céljából pályáztam Campus Mundi ösztöndíjra, amit el is nyertem, így 2017. február–május között második alkalommal végeztem Moszkvában kutatómunkát. Nemcsak a források miatt véltem szükségesnek a moszkvai kutatást, hanem az orosz szakirodalom megismerése miatt is.

Vámos Eszter

1990-ben születtem Pécsen, tanulmányaimat a PTE-BTK Történettudományi Intézetében folytattam, ahol 2015-ben végeztem mesterszakon, 2012 óta vagyok a MOSZT Kutatócsoport tagja és grafikus. Felsőfokú szinten beszélem az angol nyelvet, a kutatócsoportnak köszönhetően pedig volt lehetőségem oroszul is tanulni. Témám I. Miklós külpolitikája, különös tekintettel a keleti kérdésre és az 1849-es intervenció történetére, amelyből szakdolgozatot is készítettem.

Huszár Mihály

1982. április 20-án születtem Marcaliban. 2000-ben érettségiztem a fonyódi Mátyás Király Gimnázium és Postaforgalmi Szakközépiskolában. Ugyanebben az évben felvételt nyertem a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának történettudományi szakára, ahol 2006-ban diplomáztam. Dr. Bebesi György hatására köteleztem el magam a XIX. és XX. századi orosz történelem mellett, majd nála kezdtem el az orosz nyelv tanulását is. 2008-ban indítottam el a PhD-tanulmányaimat a PTE-BTK Interdiszciplináris Doktori Iskolájában. Jelenleg védés előtt álló doktorjelölt vagyok. 2010 óta mint történész-muzeológus dolgozok a Marcali Múzeumban. 2004-től a Modernkori Oroszország és a Szovjetunió Történeti Kutatócsoport (MOSZT) alapító, 2017-től vezetőségi tagja vagyok. 2010-ben csatlakoztam a Magyar Múzeumi Történész Társulat (MAMUTT) tagságához. Eddig két könyvem, harminc publikációm jelent meg, társszerkesztőként két kötetet jegyezek, valamint hat tanulmányom megjelenés előtt áll.

Kutatási területem a 19. század utolsó harmada és a 20. század első harmada között tevékenykedő orosz szabadelvű mozgalmak és egyének, valamint a liberális pártok története.

Orosz történeti publikációk:

1. Az önkényuralkodó helyzete és a nép forradalma 1905-ben. In: MOSZT könyvek 1. Előadások és tanulmányok az első orosz

- forradalom 100 éves évfordulója alkalmából. [Szerk. Polgár Tamás], Pécs, 2006. 43-64.
2. Vitte és 1905. In: MOSZT könyvek 1. Előadások és tanulmányok az első orosz forradalom 100 éves évfordulója alkalmából. [Szerk. Polgár Tamás], Pécs, 2006. 230-238.
3. Vitte és 1905. január 9. In: IV. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia Előadásai. [Szerk. Rab Virág – Dévényi Anna – Sarlós István], Pécs, 2007. 87-93.
4. Romanov Miklós. In: MOSZT könyvek 3. Utak és alternatívák. [Szerk. Lengyel Gábor], Pécs, 2009.
5. „A forradalmat nem jól hajtották végre...”. Pjotr Sztruve útkeresései a marxizmus és a szélsőjobb között. In: Kutatási Füzetek 17. [Szerk. Bene Krisztián – Sarlós István], Pécs, 2010.
6. Orosz forradalmárok – szibériai politikai foglyok. Számúzetési gyakorlat a 19. század végi Oroszországban. In: Kutatási Füzetek 18. MOSZT Könyvek 6. [Szerk. Bebesi György – Lengyel Gábor], Pécs, 2013. 173-189.
7. Liberális forradalmár – konzervatív ideológus. Pjotr Sztruve békekötése a cárizmussal. In: Háborúk és békekötések a 18-20. századi orosz és szovjet történelemben. MOSZT könyvek 7. [Szerk. Máté Zsolt], Pécs, 2014. 201-224.
8. A szalonpolitizálástól az első pártokig. A 19. századi oroszországi liberalizmus néhány fontosabb jellemzője. In: Európa periferiáján. Jubileumi kötet. MOSZT könyvek 8. [Szerk. Bene Krisztián], Pécs, 2015. 121-134.
9. Rombolás és tiszta eszmék. Pjotr Sztruve gondolatai az államról és az orosz értelmiségieknek címzett vádjai (1909-1918) In: Éleutak, életrajzok. Oroszország népeinek története és kultúrája sorozat 15. [Szerk. Szabó Tünde], Szombathely, 2016. 54-65.
10. „Az orosz birodalom ismertetése” Donald Mackenzie Wallace skót utazó tapasztalatai a földbirtokosokról I. In: *A Magyar – szláv kapcsolatok: múlt és jelen* című nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete. (Pécs, 2016. október 13-14.) [Szerk. Csehily József – Végvári Valentyina – Wołosz Robert], Pécs, 2017. 97-104.

Fordításrészlet:

Osváth Anna-Huszár Mihály: Azev levelei (1893-1917). MOSZT Könyvek 2. [Szerk. Bebesi György – Lengyel Gábor], Pécs, 2009. 31-42.

Társszerkesztőként:

Csurgai Zoltán: De disciplina „Rusistica” I. Magyar ruszisták a hazai történeti ruszisztikáról. MOSZT Könyvek 10. Pécs, 2017. 371. p.

Társszerzőként:

Samuné Bogyó Hajnalka – Sándor Csaba – Vidák Tünde: Üdvözlét Balatonmáriafürdőről! Képeslap-válogatás egy délnyugat-balatoni település múltjáról. Életmód és településtörténet képekben 1. (magyar-angol-német-lengyel nyelven). Marcali, 2016. 148. p.

huszarstruve@gmail.com

Dublecz Dóra

2010 szeptemberében kezdtem meg tanulmányaimat a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán történelem – magyar – pedagógia szakon. Két éve szereztem meg a diplomámat BA alapszakon. A szakdolgozatom témáját a 19. századi orosz történelemből választottam, majd az államvizsga során jeles eredménnyel védtem meg.

Szakmai téren komoly elvárásokat támasztok magam elé, és igyekszem maximálisan megfelelni a tanári követelményeknek is. 2015-től a MOSZT (Modernkori Oroszország és Szovjetunió történeti Kutatócsoport) tagja vagyok. Ebben az évben jelent meg első tanulmányom a Kutatócsoport köteteinek keretében.

ÉLETRAJZOK

Angol nyelvből középfokú nyelvvizsgával rendelkezem, ezen kívül a francia nyelvet beszélem alapszinten. Jelenleg egy intenzív orosz nyelvtanfolyamon veszek részt, mert a céljaim között szerepel egy orosz középfokú nyelvvizsga, valamint az MA-s szakdolgozatomat már orosz forrásbázisra támaszkodva kívánom megírni.

Várnai Gergely

Személyi adatok:

Név: Várnai Gergely

Születési idő: 1979. szeptember 28.

Tanulmányok:

1994 - 1998 Koch Valéria Magyar-Német Nyelvű Iskolaközpont, Pécs

1999 - 2005 Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar - történelem szak

2000 - 2008 Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, jogi diploma

2005- Sikeres felvételi a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Inter-diszciplináris Doktori Iskolájába

2012 Sikeres felvételi a Lipcsei Egyetem Doktori Iskolájába

Nyelvi ismeretek:

Goethe nemzetközi német nyelvű nyelvvizsga második fokozata (Deutsches Sprachdiplom II)

Angol középfokú komplex (C) nyelvvizsga

Ösztöndíjak, kutatások, tudományos tevékenység:

2002/2003-as tanév őszi szemeszter: az ERASMUS program Technische Universität Braunschweig, Németországban,

2013.01.01.-2015.08.31. Lipcsei Egyetemen, Research Academy doktori iskola

2014.03.01.-2014.06.30. szakmai gyakorlat a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv-ban a Campus Hungary finanszírozásával

Munkahelyek:

A 2005-2006 Koch Valéria Iskolaközpont kollégium, nevelő tanár.

2008.07.01.-2013.12.31. a Baranya Megyei Kormányhivatal kormánytisztviselője

2015.08.17.-2016.08.31. a Baranya Megyei Kormányhivatal kormánytisztviselője voltam.

2016.09.01.-2017.08.31. a Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Karán voltam oktató a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Tanszéken.

2017.01.01.-től a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Társadalomtudományi Kapcsolatok Intézetének oktatója, a Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszéken.

drvarnaigergely79@gmail.com

Szunomár Szabolcs

Tanulmányaimat a Pécsi Tudományegyetemen folytattam 2001-2007 között történelem, majd 2007-2012 között földrajz szakon. Az egyetem elvégzése után tanítottam általános- és középiskolákban is. Alapfokú C típusú nyelvvizsgával rendelkezem angol és német nyelvből, illetve középfokú C típusú nyelvvizsgával orosz nyelvből. Még az egyetemi évek alatt alapító tagja lehettem az orosz történelemmel foglalkozó MOSZT kutatócsoportnak, melynek keretei között konferenciák előkészítésében, lebonyolításában segédkeztem, valamint számos előadást tartottam, publikációim jelentek meg. 2008-ban az ELTE által kiírt „Az év legjobb orosz dolgozata” pályázatán III. helyezést értem el, 2011-ben pedig különdíjas lettem. Érdeklődési területem az 1871 és 1917 közötti külpolitika, diplomácia, hadtörténelem, melynek középpontjában az orosz-német kapcsolatok állnak.

szsz1982@gmail.com

Lenthár Balázs

Lenthár Balázs (sz. 1983) a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának végzős történész hallgatója. Érdeklődési területei a 19. és 20. századi magyar, illetve orosz/szovjet történelem, ezeken belül is az 1848-as szabadságharc katonai története, valamint a nemzetiségek '48-as szerepe és az orosz polgárháború alatti fehér mozgalom története. Részt vett a Hadtörténeti Esték nevű

tanszéki rendezvénysorozaton, ahol a Feldunai hadsereg 1849-es nyári hadjáratáról tartott előadást. Jelesre értékelt szakdolgozatában az 1848-as szabadságharc nemzetiségi szerepeit elemezte. Egyéb érdeklődési területei közé tartozik a könnyűzene-történet, valamint a zenei tehetségfejlesztés és tehetséggondozás. Ezek kapcsán az utóbbi években a PTE önálló szervezeti egységként működő Zenélő Egyetem (ZEN) több projektjében is közreműködött.

balazslenthar@gmail.com

Poór Péter

Személyes adatok

Név: Poór Péter

Születési hely, idő: Szombathely, 1992. 07. 19.

Lakhely: 9700 Szombathely, Erdősi Sylvester János u. 17.

Tel.: 0620/579-4719

Iskolai tanulmányok

2014- PTE-BTK-TTK Történelem-földrajz tanári mesterszak

2011-2014 PTE-BTK Történelem alapszak (földrajz minor)

Diplomamunka címe: Az anarchisták és az anarcho-szindikalisták politikai szerepvállalásának problematikája a köztársasági Spanyolországban (1936-1939)

(diploma megszerzése: 2014. június, minősítése: jeles)

2007-2011 Nagy Lajos Gimnázium, Szombathely

Idegen nyelvtudás

Angol: államilag elismert középfokú C típusú nyelvvizsga

Spanyol: szakszövegek fordítása nyelvvizsga nélkül

Kutatási területek

- Nemzetközi munkásmozgalom-történet
- Anarchizmus: mozgalom és eszmetörténet
- Spanyolország 19-20. századi története

japoninja@citromail.hu

Bárdonicsek Dominika

Bárdonicsek Dominika vagyok, 1994-ben születtem Pécsen. Gimnáziumi tanulmányaimat a Szent Mór Katolikus Iskolaközpontban végeztem. 2013-ban szereztem középfokú nyelvvizsgát angolból (B2), jelenleg pedig orosz középfokú nyelvvizsgára készülök. Egyetemi tanulmányaimat 2013 szeptemberében kezdtem meg a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történelem szakán. Alapfokú tanulmányaimat 2016 tavaszán fejeztem be, *Magyar és egyetemes történelem a 18-20. században* specializáción. Jelenleg e specializációt folytatom a mesterképzés keretein belül is. 2017 áprilisában részt vettem a Fiatal Kutatók Fórumán, ahol *Speciális női élethelyzetek a gulag táborokban* címmel tartottam meg előadásomat.

b.domee94@gmail.com

Saáry Gábor Levente

(Pécs, 1989)

2004-2008: Sásdi Vendéglátóipari Szakközépiskola (érettségi)

2008-2011: Széchenyi Zsigmond Mezőgazdasági Szakközépiskola
(erdő és vadgazdálkodási technikum)

2011-2014: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
(politológia Ba)

2014- Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (történelem Ba)

Fő kutatási terület:

Magyar Királyi Honvédség, ill. Magyar Néphadsereg gépkocsizó és lövész alakulatainak története.

charliesasd88@gmail.com

Bene Krisztián

Tanulmányok

1995-1999. Széchenyi István Gimnázium, humán tagozat (Pécs)
1999-2005. Pécsi (korábban Janus Pannonius) Tudományegyetem,
francia-történelem szak
2003. Université de Nantes (Nantes-i egyetem), történelem szak
2003-2005. Európai francia szaknyelvi specializáció
2004-2006. Francia-magyar társadalomtudományi és gazdasági
szakfordító posztgraduális képzés
2006-2009. Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Is-
kola „Európa és a magyarság a 18-20. században” doktori program
doktoranduszhallgatója
2010. PhD-fokozat történettudományból
2016. habilitált doktori fokozat történettudományból

Munkahely és beosztás

2005-2007. PTE BTK Francia Tanszék: tudományos segédmunka-
társ
2007-2011. egyetemi tanársegéd uo.
2011-2017. egyetemi adjunktus uo.
2012. január-május. tanszékvezető-helyettese uo.
2012. június- tanszékvezetője uo.
2012- PTE Romanisztika Intézet intézetigazgató-helyettese
2017- PTE BTK Francia Tanszék: egyetemi docens

Kutatási területek

Franciaország története (különös tekintettel a 20. századi diplomácia- és hadtörténetre) és civilizációja
Egyetemes és magyar hadtörténelem
Francia-magyar kapcsolattörténet

Fontosabb publikációk

La collaboration militaire française dans la Seconde Guerre mondiale. Éditions Codex, Talmont St. Hilaire, 2012. 592 o.
A Francia Antibolsevik Légión a keleti hadszíntéren. Magyar Hadtudományi Társaság, Budapest-Pécs, 2013. 320 o.
Les archives de la collaboration militaire française dans la Seconde Guerre mondiale. Éditions Codex, Talmont St. Hilaire, 2014. 344. o.
A Nagy Károly hadosztály. A Waffen-SS francia önkénteseinek harcai a keleti hadszíntéren. PTE BTK TTI MOSZT, Pécs, 2016. 358 o.

bene.krisztian@pte.hu

Dávid Ferenc

2004-2010: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar (Pécs), történelem és filozófia szakos bölcsész és tanár;
2009-2010: İstanbul Bilgi Üniversitesi (İstanbul, Törökország), nemzetközi kapcsolatok (résztanulmányok);

ÉLETRAJZOK

2010-2012: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Kossuth Lajos Hadtudományi Kar (Budapest), biztonság- és védelempolitikai szakértő (mesterképzési szak);

2010-2013: Pécsi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Doktori Iskola (Pécs), Európa és a magyarság a 18-20. században doktori program;

2013-2016: Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola (Budapest);

2015: Ankara Üniversitesi, Tömer Dil Merkezi (Isztambul, Törökország), török nyelv (résztanulmányok);

2011-2016: Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (Pécs), jogász;

2016: Leiden University, Leiden Law School (Leiden, Hollandia) – Istanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi (Isztambul, Törökország, Human rights and criminal justice (részs ismereti tanulmányok);

2017: University of Cambridge, Institute of Continuing Education (Cambridge, Egyesült Királyság), Forensic Science: DNA Analysis (részs ismereti tanulmányok)

Munkahelyek

2010 – 2012: Nemzeti Közsolgálati Egyetem, óraadó

2012 – 2015: egyetemi tanársegéd uo.

2012 – : egyetemi adjunktus uo.

2000 – 2016: Pécsi Tudományegyetem, óraadó

2016 – : tudományos munkatárs uo.

2014 – : Sanghaji Társadalomtudományi Akadémia, kutatóközponti főtitkár;

2015 – : meghívott előadó uo.

2017 -: ügyvédjelölt, Budapesti Ügyvédi Kamara

Fő kutatási területe

Modern kori magyar hadtörténelem; a magyar hírszerző és elhárító szolgálatok története; a magyar keleti külkapcsolatok és diplomácia története;

E-mail: davidferenc85@gmail.com

Szántó Ákos

Tanulmányok

2011-2014: PTE BTK történelem Bsc

2014-: PTE BTK történelem diszciplináris Msc

Publikáció

Az Argentína és Chile közötti Beagle-konfliktus In: SZAKKOLLÉGIUMI FÜZETEK 2. Móra Ferenc Szakkollégium, Szeged, 2015.

Nyelvismeret

Angol B2

Spanyol B2

Ösztöndíjak

Erasmus+: 2014/2015 tavaszi szemeszter Universidade da Coruña, Spanyolország

Kutatási terület

Latin-Amerika története a hidegháború időszakában

szanti92@citromail.hu

Sipos Balázs

Születési hely és idő
Szekszárd, 1991. 06. 28.

Nyelvismeret
angol (középfok), orosz (olvasási szint)

Kutatási terület
Pécs 1945 utáni építéstörténete

Előadások/Konferencia szereplések száma
14 (Ebből: TDK (2. helyezés) és ETDK (3. helyezés))

Publikációk száma:
Megjelent 6 db (Ebből egy monográfia: Sipos Balázs: Pécs- Kertváros, Egy városrész kiépülése 1972-től napjainkig. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészstudományi Kar Tudományos Diákköri Tanács, Pécs, 2015. (ISBN 978 963 642 745 0))

Tagság
Kerényi Károly Szakkollégium; Történészceh Egyesület

Lengyel Gábor

Tanulmányok

2002-2008: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (Pécs) történelem szak

2008-2011: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, „Európa és a magyarság a 18-20. században” c. doktori program

Munkahelyek

2013-2014: Egyetemi tanársegéd – Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Tanszék.

Fő kutatási területe

Oroszország helye a világban, az orosz biztonságpolitika, orosz geopolitika. Oroszország és a NATO kapcsolata. A Szovjetunió története, a Szovjetunió felbomlása, a Negyedik Oroszország kül- és belpolitikája, valamint a jelicini és putyini Oroszország.

Főbb publikációi

Trockij kiszorítása az SzK(b)P-ből, az 1920-as évek első felében. In: MOSZT könyvek 3. „Utak és alternatívák” – Előadások és tanulmányok az 1917-es orosz forradalom 90 éves évfordulója alkalmából. Pécs, 2009. 179-187. o.

Az orosz–amerikai kapcsolatok másfél évtizede.

(http://kitekinto.hu/hatter/2008/07/10/az_ orosz-amerikai_kapcsolatok_masfel_evtizede/)

Bebesi György-Lengyel Gábor: Kamenyev, Lev Boriszovics (1883-1936) II. In: A nemzetközi munkásmozgalom történetéből, Évkönyv 2010. 49-53. o.

Szakfordítás: MOSZT Könyvek 2. Azev levelei. 1893-1917. Forráskiadvány a kettősügynök, Jevno Azev leveleiből. Pécs, 2009.

A szovjet csapatok kivonulása Afganisztánból – a vereség főbb okai, a háború mérlege. In: MOSZT Könyvek 4. Afganisztán 1979-89-99-2009. Előadások és tanulmányok az afganisztáni események hármas évfordulója alkalmából. [Szerk.: Dávid Ferenc-Kolontári Attila-Lengyel Gábor]. Pécs, 2010. 84-105. o.

Gagarin 50 év távlatból.

(http://kitekinto.hu/europa/2011/04/17/jurij_gagarin_-_a_vilag_els_rhajosa_50_ev_tavlatbol/)

Bebesi György – Lengyel Gábor: Adalékok az afganisztáni tálib rendszer születéséhez és sajátosságaihoz. In: Fejezetek a hadtörténelemből. Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásaiból. [Szerk.: Bene Krisztián-Dávid Ferenc-Sarlós István]. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság, 2011. 15-32. o.

A szovjet-afgán háború befejezésének körülményei, a szovjet vereség katonai okai. In: Fejezetek a hadtörténelemből. Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásaiból. [Szerk.: Bene Krisztián-Dávid Ferenc-Sarlós István]. Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság, 2011. 127-144. o.

Oroszország Afganisztán-politikája és a regionális vonatkozások. In: LIMES, 2011. 3. szám, 27-42. o.

Oroszország és a NATO keleti bővítésének vitája az 1990-es években. In: Acta Scientiarum Socialium. No35, 2012. 143-160. o.

(<http://journal.ke.hu/asc/index.php/asc/issue/current>)

Kényszerek és erkölcsök - A gorbacsovi „új gondolkodás” külpolitikai vonatkozásai. In: Kutatási Füzetek 18. – MOSZT Könyvek 6. Pécs, 2013. 309-330. o.

Néhány adalék a pakisztáni titkosszolgálat afganisztáni szerepvállalásához. In: Kutatási Füzetek 20. Pécs, 2013. 135-154. o.

Oroszország „stratégiai hadviselése” Afganisztánban 2001 után. In: Háborúk és békekötések a 18-20. századi orosz és szovjet történelemben. [Szerk.: Máté Zsolt]. Pécs, 2015. 353-372. o.

Oroszország, Kelet-Közép-Európa és a NATO keleti bővítésének vitája az 1990-es években. In: Európa perifériáján. [Szerk.: Bene Krisztián]. Pécs, 2015. 357-376. o.

E-mail: lengyelgzs@gmail.com

Mogyorósi Renátó

Tanulmányok

2014 - Pécsi Tudományegyetem, történelem-földrajz szak

Munkahelyek

2017 - Pécsi Tudományegyetem, Történettudományi Intézet, Új- és Modernkori Történelmi Tanszék, demonstrátor

Főbb kutatási területek

Az oroszországi autokrácia, Vlagyimir Putyin külpolitikai tevékenysége

Az orosz-ukrán konfliktus előzményeinek feltárása, geopolitikai szembenállás Ukrajnában

Dinasztikus kapcsolatok Kelet-Közép-Európában a XIV. században

ÉLETRAJZOK

Főbb publikációi

Kelet-Közép-Európa útja a visegrádi királytalálkozóig. In: Móra Akadémia. Szakkollégiumi Tanulmánykötet. Szeged, 2017. 175-186.

Visegrád – a háború és a béke kongresszusa. In: Tanulmánykötet. III. Fiatalok Európában Konferencia. Pécs, 2017. 132-143.

Az oroszországi autokrácia kialakulásának gyökerei a kora újkor (1462-1725) folyamán. (megjelenés alatt – Grastyán Endre Szakkollégium, Konferenciakötet)

Oroszország helye a nap alatt – Az Ukrajnáért vívott geopolitikai sakkjátszma három szintjének elemzése (megjelenés alatt – MOSZT könyvek)

Díjak

VIII. Nemzetközi és XV. Országos Interdiszciplináris Grastyán Konferencia: A legjobb tudományos előadás díja (I. helyezés)

IX. Nemzetközi és XVI. Országos Interdiszciplináris Ph.D. és TDK Konferencia: A legjobb tudományos előadás díja (I. helyezés)

mogyorosi.95r@gmail.com